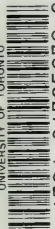

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01795878 6

Purchased for the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from the
KATHLEEN MADILL BEQUEST

2. 1212.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS HITELES EMLÉKEI

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

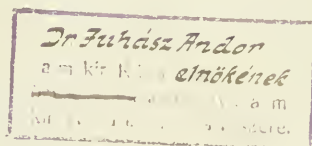
DR. SEBESTYÉN GYULA

LEVELEZŐ TAG

*Füthász Andor
magyar rovásírást
szeretettel
Dr. Sebestyén Gy.
1915.*

18 MÜMELLÉKLETTEL ÉS 54 ÁBRÁVAL

===== BUDAPEST, 1915 =====
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

00
1931.32.

70
2014
54
15

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ KÖNYV.

A MAGYAR ROVÁSIRÁS IRODALMA.

I. XIII—XVI. századi krónikások és emlékirók. 3. l. — II. Telegdi és Baranyai Deesi János. 4. l. — III. A régi grammatikusok, literátorok és diplomatikusok. 5. l. — IV. Felfedezések, hamisítványok és tudományos tévedések. 9. l. — V. A tulajdonjegyek téves szerepe. 14. l. — VI. A M. Tud. Akadémia és a M. Nemzeti Múzeum beavatkozása. 17. l. — VII. A konstantinápolyi és bolognai emlékek felfedezése. 25. l.

MÁSODIK KÖNYV.

A MAGYAR ROVASIRÁS HITELES EMLÉKEI.

ELSŐ FEJEZET.

A középkori krónikások és a XVI. századi emlékirók följegyzései.

I. A Nemzeti krónika szövege 1221 tájáról. 31. l. — II. Kézai Simon szövege 1282 tájáról. 32. l. — III. Thuróczi János 1488 előtti följegyzései. 32. l. — IV. Bonfini Antal XV. századi följegyzése. 33. l. — V. Oláh Miklós följegyzése 1536 táján. 33. l. — VI. Benezédi Székely István 1559-iki világkrónikájának adata. 33. l. — VII. Veit Goliel följegyzése I. Ferdinánd korából. 33. l. — VIII. Verancsics Antal († 1573) följegyzése. 33. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A középkori bolognai emlék.

I. Marsigli másolata. 35. l. — II. A másolat két bustrophedonja. 36. l. — III. A fára rovott naptár. 40. l. — IV. Az első bustrophedon szövege. 41. l. — V. A második bustrophedon naptára. 44. l. — VI. Korhatározó adatok. 55. lap.

HARMADIK FEJEZET.

A csíkszentmíklósi felirat 1501-ből.

I. A felirat két másolata. 57. l. — II. A felirat megfejtése. 62. l. — III. Megtévésztsre szánt utánzatok. 65. l. — IV. A felirat hitelessége. 66. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A konstantinápolyi felirat 1515-ből.

I. A felirat felfedezése. 69. l. — II. Dernschwan konstantinápolyi másolata. 71. l. — III. A felirat megfejtése. 73. l. — IV. A prágai és wolffenbütteli másolat. 77. l. — V. Történeti vonatkozások. 78. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Szamosközy István rovásírásos emlékei.

I. A ifőrenczi rovásírásos könyv híre. 82. l. — II. Két rovásírásos emlék. 87. l.

HATODIK FEJEZET.

Telegdí Janos Rudimentája 1598-ból.

I. Könyvészeti eligazodás. 91. l. — II. A giesseni másolat. 94. l. — III. A hamburgi másolat. 105. l. — IV. A marosvásárhelyi másolat. 107. l. — V. Egyéb másolatok nyoma. 111. l.

HETEDIK FEJEZET.

Az enlakai felirat 1668-ból.

I. Báró Orbán Balázs felfedezése. 118. l. — II. Szabó Károly megfejtése 119. l. — III. Egyéb megfejtési kísérletek 121. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Kájoni János följegyzései 1673-ból.

I. Kájoni élete. 123. l. — II. Kájoni rovásírásos följegyzései. 125. l. — III. Kájoni eredeti betűsora. 130. l.

HARMADIK KÖNYV.

ÍRÁSTÖRTÉNETI ELIGAZODÁS.

ELSŐ FEJEZET.

A magyar rovásírás rendszere.

I. Az írás eszközei. 135. l. — II. Rovás, sorvezetés és bustrophedon. 136. l. — III. Betűrovás, magánhangzó-ugratás, összerovás és pontozás. 140. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A magyar rovásírás és a középtengermelléki írásrendszer kapcsolata.

I. A rokonsági kapcsolat kérdése. 143. l. — II. A középtengermelléki és írásrendszer rováson történt ókori elterjedése. 144. l. — III. A germán runa és az ó-török rovásírás. 147. l. — IV. A magyar rovásírás helye az egyetemes írástörténetben. 155. l.

Név- és tárgymutató.

Készítette dr. Jakubovich Emil. 161. l.

Sajtóhibák.

ELSŐ KÖNYV.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS IRODALMA.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS IRODALMA.

1.

XIII XVI. századi krónikások és emlékirók.

Árpádkori latin krónikásaink említik először, hogy a keleti határhegyek közé szorult székelységnek valami sajátos, a magyarságtól elütő írásrendszere van. A *Nemzeti krónika* kánonszövegének egyik névtelen szerkesztője 1221 táján ezt a különös jelenséget úgy magyarázta meg, hogy a végeken örökölő székelység a vlachokkal (oláhokkal) összekeveredett és ezeknek írástudományát elsajátította.¹ III. Béla király jegyzője az erdélyi viszonyokat már jobban ismerte s mégis, a másik végletbe esve, azt hirdette, hogy „azon föld lakosai az egész világon a leghitványabb emberek, mivel blachok és szlávok”.² Minden egyéb adat híján nehéz megállapítani, hogy a *Nemzeti krónika* említett névtelene a székelyek külön írásrendszerét csakugyan a vlachok és szlávok külön Cyrill-féle írásrendszerével, vagy a szolgálatunkban pástorkodó vlachok velünk csakugyan közösen használt számrovásával tévesztette-e össze. Mivel a cyrill-betű a művelődés fejlettebb fokán álló szlávoknál és a szláv egyházi nyelvet asználó görög-keleti oláhoknál is inkább csak egyházi célokat szolgált, a vlachokkal közös tulajdonnak említett s utóbb csakugyan rovásnak bizonyult holmit mi is inkább számrovásnak gondoljuk. Hiszen annak, a ki a székelyek külön betűit csak felületesen ismerte, az tűnhetett fel leginkább, hogy nem tollal és tintával írják, hanem fára roják. Így kerülhettek aztán szóba kölesőnadókul azok az alacsony művelődési fokon álló vlachok, a kik pástorkodásunkkal kapcsolatban a számrovást általánosan ismerték.³

A XV—XVI. századi krónikások és emlékirók a régi krónikák kézzől-kézre adott fogyatékos állításait már tüzetes megfigyelésen alapuló tájékoztatással helyettesítik. Thuróczi János 1488-ban megjelent krónikája előszavában szövéteszi, hogy az erdélyi végeken bizonyos írásjeleket fára rónak és betűk gyanánt használnak. A krónikájába belemásolt Árpádkori szöveg említett állítása helyett pedig azt írja, hogy a hun-székitha eredetűnek tartott erdélyi székelység az ősi székitha írást még nem felejtette el s jegyeit nem tintával írja papírosra, hanem pálcákra metszve rovás módjára (értsd: számrovás módjára) használja.⁴ Ezt a sajátos nemzeti emléket Thuróczi utalása nyomán tanulmánya tárgyává tette Mátyás király olasz történetírója, BONFINI ANTAL is, a ki helyes megfigyelés alapján azzal toldja meg Thuróczi állítását, hogy kevés fára rovott jeggyel sok tartalmat lehet kifejezni.⁵ Oláh MIKLÓS esztergomi érsek († 1568) viszont azt figyelte meg, hogy a más nyelvek betűitől elütő fára rovott írásjegyeket azért használják, mert az így rótt pálcázakat ízenet és levél gyanánt küldözhetik.⁶ VEIT GOMEL, I. Ferdinánd erdélyi hadseregének titkára.

¹ L. alább II. könyv, I. fejezet, I. rész.

² *Gesta Hungarorum*, XXV. feje.

³ Erre vonatkozólag I. RÉTHY LÁSZLÓ: *Az úgymegszett hun-székely írás*. (Archaeologiai Értesítő, 1888. Új foly. VIII. köt. 54. l.); HERMAN OTTÓ: *Az ősszám és az ősbetű viszonya irodalmunkban*. (U. o. 1903. Új foly. XXIII. köt. 250. l.) és MOLDOVÁN GERGELY: *A latin, cyrill, dak és székely írásjegyek kérdése a románoknál* (Budapesti Szemle, LII. köt. 1887. 130. sz.). A kölesönzés igazolását czélzó Burada-féle oláh hamisítványokat I. SKRISTYR: *Rovás és rovásírás*. A Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából végzett tanulmányok alapján írta —, 165 ábrával. Budapest, 1909. 112—113. és 145—146. l. (Ethnographia, 1903. évi t. 282. és 339—340. l.)

⁴ L. alább II. könyv, I. fejelet, III. rész.

⁵ U. o. II. könyv, I. fejelet, IV. rész.

⁶ U. o. II. könyv, I. fejelet, V. rész.

némi túlzással és a székely írásjegyek összerovásának és hangzóngratásának félreértésével hangsúlyozza, hogy e jegyek némelyike egész szót, sőt egész mondatot ki tud fejezni.¹ VERANCICS ANTAL esztergomi érseknek († 1573) szintén feltűnt, hogy a székelyek egy-két felrovott sorral igen sok tartalmat kifejeznek. Ezt a tűmörséget azonban nem az említett betűkapcsolásnak, összerovásnak és hangzóngratásnak, hanem „némi pontok hozzátételének” tulajdonítja. Ma már tudjuk, hogy a tudós főpap a szókat elválasztó egyes, páros és négyes pontozást értette félre. Viszont elismerjük, hogy a rovásírásos négyszögletes botok rosszul értelmezett jelenségeit a saját szemével kellett látnia. Sőt e tévedésével igazolja azt is, hogy a betűrovás készítését szívtén megfigyelte, mert ő teszi szövé először, hogy a rovók „a sort, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök, jobbról balra vszik”.²

Az emlékirók sorát SZAMOSKÖZY ISTVÁN, a Báthoryak és Bocskay történetírója zárja be. *Analecta lapidum* című 1593-ban Pádnában megjelent magyar tárgyú epigraphiai művében a flórenczi nagyhercegi könyvtár egyik titokzatos és azóta eltűnt, vagy lappangó rovásírásos nyomtatványával kapcsolatban megemlíti, hogy az erdélyi székelyek keleti eredetű írásrendszere még mindig virágzik. Sajátságos módon azt állítja, hogy sorvezetése a flórenczi könyvvel egybehangzón felülről lefelé irányul; de minden egyéb megfigyelése azt igazolja, hogy a székelyek betűrovását minden elődjénél jobban ismerte. Tudja, hogy a betűk „ügyes összevonásokba szövődve, igen kevésvel sok tartalmat fejeznek ki”. Tudja továbbá, hogy az ő idejében még nem mindig tintával írták, hanem „hosszúkkás fadarabkákra és négyszögletesre faragott pálezácskákra késhegygyel, stilus gyanánt rótták fel a szorosán sorakozó betűket.” Ha tehát SZAMOSKÖZY a rovásírásos botokat ismerte, akkor a sorvezetés módját a felakasztott, vagy a rovásközben fölfelé tartott rovásbotokról olvasta le. Ugyane megfigyelése alapján értette félre a flórenczi könyv sorvezetését is. Mert hiszen rövid idő múlva ezt a könyvet a híres MAGINUS is látta s noha magyar tartalmát illetőleg SZAMOSKÖZY meghatározásait elfogadta, a székely írás sorvezetését mégis jobbról balra menőnek találta.³

Íme, a krónikások és emlékirók egybehangzón azt igazolják, hogy az erdélyi székelyek fíra rovott ősi írása a XIII. század elejétől fogva még négyszáz esztendőn át élt és megfigyelhető volt. A megfigyelés kezdetben tökéletlen volt s az évszázadokon át foddott-foddott eredmény elvégre is fogyatékos maradt, mert egyetlen vállalkozó sem akadt, a ki a késsel metszett írás mibenlétét írott mutatóványokkal tüzetesen megmagyarázta volna. SZAMOSKÖZY jelentette 1593-ban először, hogy a rovott írást kezdték tintával írni. Mikor az erdélyi fejedelmi udvar történetírójává lett, maga is kísérletezett azzal, hogy titkos mondanivalóját tintával írott székely betűbe rejtse el. Ezekben a rovásírásos följegyzésekben már nyoma sincs az ügyes összevonásoknak, hangzóngratásoknak és a kevés írásjeggyel kifejezett gazdag tartalomnak. Viszont megdöbbenő jele van a biztos elmulásnak: mert hiszen az erdélyi fejedelmek tudós történetírója már *titkos írásnak* alkalmazza azt az ősi írástörténeti örökséget, a melyet az előző emberöltőben még minden írástudó székely róni és olvasni tudott.

II.

Telegdi és Baranyai Decsi János.

A székely rovásírás használatát a reformáció idején föllendülő nemzeti iskoláztatás zavarta meg. A latin nyelv betűsora a magyar nyelv ügyének szolgálatában a falusi iskolák és vásárosó könyvtárosok útján széltére elterjedt. Mikor aztán a síma papír és durván faragott négyszögletű páleza közt, a könnyen síkló lúdtoll és rovókés közt, a könnyen áttekinthető apró latin betű és a szövényesen összerovott és nehezen kibontható nagy írásjegyek közt választani kellett, bizony a magyar nyelv szolgálatába szegődött latin írásrendszer győzedelmeskedett.

A győzelem oly megsemmisítő volt, hogy a XVI. század legvégén már mentéshez kellett hozzálátni. A lelkes vállalkozó TELEGDI JÁNOS volt, a ki 1598-ban megírta a székely rovásírás latin nyelvű ABC-zés könyvét. *Rudimentáját*. Egy rendkívül nagyértékű, szomorú könyvet. Benne a diadalmas latin nyelv, latin betű és tintába mártott lúdtoll siet megmentésére az elgázolt magyar írástörténeti kincsek eltorzult és részben már felismerhetlenné vált törmelékének. Latin szövegében csak a példák

¹ L. alább II. könyv, I. fej. VI. rész.

² U. o. II. könyv, I. fej. VIII. rész.

³ U. o. II. könyv, V. fej. I. rész.

és mutatványok rovásírással és magyar tartalmúak. Nyilván azért, hogy ne csak a magyarság, hanem az egész művelt világ olvassa.

A kis könyvecskéhez BARANYAI DECSI JÁNOS írt ajánlólevelet. A marosvásárhelyi ref. főiskola izzó lelki tudós tanára elmondja, hogy ezt a büszke írástörténeti emléket azért kívánja kinyomatni, hogy a világ tanulja meg belőle eredetünk dicső keleti székitha kapcsolatát s tanulja meg a kapcsolatot igazoló ama régi írásrendszerünket is, melyhez fogható külön nemzeti tulajdonnal sem a klasszikus népek, sem a klasszikus művelődés mai örökösei nem rendelkeznek. Saját véreit pedig arra inti, hogy a magyar nyelv hangtani sajátosságait tökéletesen kifejező, minden betűkezeztől nélkülöző, könnyen megtanulható, toll és tinta nélkül róható szép és ősi nemzeti írást ne áldozzák fel, hanem tanítsák minden iskolában és minden korban, minden rendű és rangú magyar embernek. Végül belesóhajt az egykori viszontagságos időkbe: mielőtt a hazát részben vagy egészen elvesztenénk, minden rátermett emberünk munkáljon azon, hogy nyelvünk, történelmünk és ősi írástudományunk mentessék meg az örök feledéstől és elmulástól.

A kis könyvecske a felmerülő nyomdai nehézségek miatt nem jelent meg. Rovásírással példáinak és szövegmutatványainak sokszoroztatásához a vállalkozónak fametszőket vagy rézmetszőket kellett volna igénybe venni. Mivel ennyi áldozatot hozatni még az ajánlólevél nagynevű írójának sem sikerült, a külföldre került kézirat másolatok segítségével kezdte teljesíteni feladatát. A siker így sem maradt el; sőt — hozzátehetjük — a siker így sem lett kevesebb és értéktelenebb annál, a mit nyomtatott példányok terjesztésével lehetett volna elérni.

Neki köszönhető mindenek felett az, hogy a székely rovásírás betűsora a hangérték pontos megjelölésével megmentetett. E nélkül a később napfényre került mérhető értékű emlékeket megfejtetni, sőt még csak felismerni is alig lehetett volna. Lemásolás nélkül pusztult volna el a középkori bolognai emlék, az 1501-iki esikszentmiklósi felirat, nem ismerte volna fel senki az 1515-iki konstantinápolyi felirat másolatának magyar voltát, sőt a vele egykorú SZAMOSKÖZY feljegyzéseit sem tudnók megszólaltatni. Vannak bizonyítékaink, hogy utóbb más betűsorok is kerültek forgalomba; csakhogy az is bizonyos, hogy ezekre már az a figyelem tért rá, a melyet TELEGI *Rudimentája* keltett fel és tartott ébren.

Alább, a tüzetes tárgyalás alkalmával bőséges alkalmunk nyílik annak igazolására, hogy a XVII—XVIII. század csaknem minden e nemű tudományos termelésének TELEGI *Rudimentája* volt forrása. A nagy irodalmi tarkaságot azzal idézte elő, hogy írott példával és szövegmutatványjaival már nem a rovás, hanem az írottoll használatára buzdított. Ezzel aztán a kihalófélben levő rovásírás sorsát végleg meg is pecsételte. A ki furesa betűit írni megtanulta, annak a rovás többé eszébe sem jutott, az a rovott régi emlékek iránt nem érdeklődött és az a toll használatával bizonyos mértékben mindig hozzájárult ahhoz, hogy a rovott írásjegyek évszázados és évezredes merev formái meglágyuljanak, folyton torzuljanak és hogy a romlás e folyamatán az értéktelen változatok egész sorozata létrejöjjön.

A folyton pusztuló emlékektől eltérült figyelem a *Rudimentát* tekintette a magyar rovásírás kánonának. Azt a pár lapra terjedő sovány művecskét, melyben az eltorzult kincsek törmelékei már nagyon fogyatékos írástörténeti tájékozottsággal vannak hozzáférhetővé téve. Írója még a hangzók és mássalhangzók jelzésével és csoportosításával sincs egészen tisztában. Még fogyatékosabb az ismerete, midőn a hangugratások, összerovások és szótagjegyek rendszerét kellene megmagyarázni és példákkal igazolni. A szóelválasztó pontozásról már semmit sem tud. Arról, hogy ezt az írást eredetileg lára rótták, egy szóval sem emlékezik meg. Valamely rovott szöveg lemásolása helyett mutatványul a *Miatyánk* és *Hísekegy* szövegét írja át, de ezt is olyan rosszul, hogy beme még a saját fogyatékos szabályainak sem tudott érvényt szerezni.

III.

A régi grammatikusok, literátorok és diplomatikusok.

BARANYAI DECSI JÁNOS levele hangsúlyozza, hogy TELEGI *Rudimentájának* elemi szabályai „rövidebbek és kezdetleesebbek, mintsem talán némelyek óhajtának; mégis bízom, hogy akadnak mások is, kik e példa nyomán nyelvünk szabályait gyarapítani és tüzetesebben tanítani kívánják”.¹ A gram-

¹ L. alább. II. könyv, V. feje. II. rész.

matikusokhoz ítezett szavak 1598-ban hangzottak el s mielőtti első hatásuk jelentkezett volna, SZENCZI MOLNÁR ALBERT Hanauban 1610-ben megjelent *Nova grammatica hungarica* című művének előszavában ezt írta: „Sienlorum vel Szekeliorum Transalpinorum literas Hunnicas, quarum meminit STEPHANUS SZÉKELI in suo Chronico Hungarico, nunquam vidi, neque hominem novi, qui eas viderit. Rogo itaque populares meos, in primis Szeculos Transsylvanos, ut si quid ejusmodi penes se habeant, in publicum illud proferre cum suis commentariis dignentur”.¹ (*Magyarul*: A hegyenti székelyek vagy székelyek hon betűit, melyekről magyar krónikájában SZÉKELI ISTVÁN megemlékezik, sohasem láttam, olyan embert sem ismertem, a ki látta volna. Azért kérem meg hazánfiait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha valami efféléjük van, szíveskedjenek megjegyzéseikkel együtt nyilvánosságra hozni*).

E buzdítások nyomán sarjadt aztán az a gazdag irodalom, a mely a pusztuló magyar rovásírásra irányított tudományos érdeklődést az újabb időkig ébren tartotta.

A régi magyar nyelvtanok szerzői kénytelenek voltak műveik elején a latin ABCz alkalmazásának módját s különösen a latin nyelvben hiányzó magyar beszédhangok jelzésének nehézségeit megmagyarázni. A magyar helyesírás évszázados küzdelmeinek s folyton változó eredményeinek tudományos vizsgálói ezért érdekelték az a meglepő jelenség, hogy a rovott ősi betűsornak minden magyar beszédhang megjelölésére külön írásjele van. Tudjuk, hogy BARANYAI DECSI JÁNOS ennek nemcsak gyakorlati, hanem írástörténeti, sőt egyetemes művelődéstörténeti értékét is fölismerte. Sajnos, e nagy kincs birtokában az utólok mégis tehetetlenek maradtak.

GELEJI KATONA ISTVÁN, a ki az erdélyi ref. egyháznak 1633-tól 1649-ig püspöke volt, 1645-ben Gyulafehérvárt kiadott *Magyar grammatikáskájának* előszavát így kezdi meg: „A magyar nyelv egy az orientális lingvák között, mely megtetszik mind ebből, hogy az igen kiváléképpen való, es semmi egyéb nyelvekkel. az egy zsidón kívül (hogy tudjam) rokonsága nincsen (szólok a tisztán magyar szókrol), hanem mind azok között magának külön vált: mind továbbá ebből, hogy ő neki tulajdon saját régi betűi ragynak, melyeknek sem a zsidó, sem a görög, sem pedig a deák betűkkel semmi hasonlatosságok nincsen, s mind végezetre ebből, hogy az önnön betűiivel jobbtól, mint egyéb napkeleti nyelvek, balra irattatik”. A munkát pedig e szavakkal rekeszti be: „A székelyek a régi sythiai magyaroknak igaz maradványi, ugy mint kiknél még az igaz tulajdon magyar betűik is megvagynak, kik noha sok esnfos és mi fölünk értetetlen szókval is élnek ugyan, de az enyett (a mellett) igen ékesekvel és jegyzősökvel is, melyeknek lejegyzetéseivel itt papirosi nem foglalok”.²

Tíz év múlva, 1655-ben Utrechtben jelent meg KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY *Hungaria illustrata* című latinnyelvű magyar nyelvtana. Műve elején ő is azt hangoztatja, hogy a magyar nyelv a keleti nyelvek közé tartozik, mert „scribendi modus, unus et idem est, cum eo, quo gaudent linguae orientales pleraque, nimirum Hebraica, Chaldaica, Syriaca, Arabica, Persica, Turcica etc. a dextra nimirum ad sinistram: quam nulla occidentalem habet.”³ (*Magyarul*: Az írásnak módja azonos a legtöbb keleti nyelvvel, például a héberrel, khálddal, szírral, arabbal, persával, törökkel, tudniillik jobbról balra megy, a mit egy nyugati nyelv sem követ.) BOXHORNUS *Historica universalis*ából⁴ vesz tudomást arról, hogy SZAMOSKÖZY ISTVÁN a florenzi könyvtárban egy ilyen írással és felülről lefelé irányuló sorvezetéssel nyomtatott régi magyar könyvet látott. De ő ezt tévedésnek tartja és a debreczeni főiskola könyvtárára hivatkozva ezt a megjegyzést teszi: „Extat etenim et apud nos liber, literis vetustis ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam legere, intelligere, praeterea etiamnum hodie, scribere eadem possumus.”⁵ (*Magyarul*: Mert van nálunk is régi magyar betűkkel írott könyv, de semmi effélet nem veszünk észre benne, jóllehet ezt a régi írást olvasni, érteni, sőt még mai nap is tudjuk írni.⁶ Egy lappal alább a régi írás betűiről így

¹ Eredeti kiadás: Előbeszéd, 10 l.; TOLDY *Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum. A régi magyar nyelv ABCzjeleiről* (Erdélyi Tszéung, Pest, 1866, 114 l. Hívbás lapszámozás 130. l. helyett! Megjegyzendő: SZENCZI MOLNÁR ALBERT a Moricz-féle székely herczeghez írt ajánlólevélben SZÉKELI ISTVÁN krónikájának e helyét magyarul is idézi. U. o. 125. l.

² GELEJI KATONA ISTVÁN. *Magyar grammatikáskája*. Gyulafehérvárt, 1655. 4 r. — Egyidejűleg megjelent a *Tükörkötöny* nagy emlékeztető is. (TOLDY *Corpus grammaticorum*, 293. és 329. l.)

³ GEORGIUS CSIPKÉS COMALINI: *Hungaria illustrata*. Ultrajecti, 1645. 12-r. 20. l. (TOLDY *Corpus grammaticorum*, 341. l.)

⁴ MARCIUS ZARATUS BOXHORNIUS: i. m. 181. l. — ⁵ l. m. 41. l. (TOLDYNÁL 342. l.)

⁶ Arra vonatkozólag, hogy KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY ilyen betűkkel csakugyan szokott írni l. KISMÁRJAI CSABÁS PÉTER debreczeni emlékkönyvében a 241. lapon olvasható négy nyelvű szöveget, melynek e magyar szövegét (1890. évi) az írtai kegyelme „Te esmérd meg magadat” Telegdi-féle betűkkel írta le Leidenben 1653. márcz. 12-én. (Lásd még 144. SZÉKELY: *Rechts- und Vaterschaft* 236. l. (Ethnogr., 1904. 389. l.) és alább a II. könyv Tel. komról szóló fejezetében.

nyilatkozik: „Literae . . . proprie hungarice scriptae sunt 32: *k* enim aliter in medio, aliter in fine et principio scribitur, ut pateret in figuris literarum, quas libenter daremus, si ita typos ad imprimendum, ut pennam et digitos ad describendum habere possemus. Quia vero typis Scythicis destituimur, Romanis describimus . . .”¹ (*Magyarul*: A tulajdonképeni magyar írásnak 32 betűje van, mert a *k*-t másképen írják középett, másképen végül s elől, mint kitetszenék a betűk alakjaiból, melyeket örömet adnánk, ha a nyomtatásra úgy volnának betűjegyeink, mint a hogy tollunk és újjaink vannak az írásra. Minthogy azonban scythiai typusaink nincsenek, rómaiakkal írjuk le.)

A nyomdai okok miatt elmaradt mutatóvány nem jelent nagy tudományos veszteséget, mert a betűk számának megállapítása és a kétféle *k* betű megemlítése kétségtelenné teszi, hogy a szerző TELEGDI *Rudimentájából* merítette minden ismeretét. Lihetőleg a debreczeni főiskola könyvtárának rovásíráson könyve is csak a kéziratban terjesztett Telegdi-féle műveske másolata lehetett.

Az ilyen esetekben fenforgó nyomdai akadályokat először egy angol grammatikus küzdötte le. HICKES GYÖRGY, MABILLON híres kritikusa, *Antiquae literaturae septentrionalis libri duo* című nagyviretű művének Oxfordban, 1703-ban megjelent első kötete az előbeszéd VIII. lapjához csatolt résznyomat VII. száma gyanánt a székely rovásírás betűsorát mutatta be. Az *Antiquae Humorum Elementa* (régí hun ábécze) ezimen közölt régiség magyarázatán HICKES ezt írja OTTLEY ÁDÁMNAK: „In Gramm. nostris literas *Gothicas*, sive *veteres Runas*, quibus utebantur antiqui *Scano-Gothi*, in diversis alphabetis de scriptis exhibuimus. His ut adjicerem antiqua prisorum Hunnorum 34 elementa, quibus ad sinistram in scribendo more orientalium utebantur, docti nonnulli me rogarunt. Illa igitur ante XXV annos JOH. HARSÁNYI, *Hungari*, manu delineata sub tab. nota sum. (VII) exhibenda rogantibus morem gerentes curavimus. Quod si, OTTLEYE, sculpta ea Tibi quoquo modo delectationi, seu etiam adjumento esse poterint, de beneficio illo non mihi, sed operis nostri fautori singulari, JOHAN. MULLIO, Antae *S. Edmundi* apud *Oronienses* Principali, literarum divinarum humanarumque scientia praeclaro, cui ea accepta gratus refero, a Te agenda gratiae sunt.”² (*Magyarul*: „Nyelvtani munkámban különféle ABCzékbe osztva bemutattam a gót betűket, vagyis az ősi runákat, melyeket a régi scano gótok használtak. Néhány tudós megkért, hogy csatolnám hozzájuk a régi hunok 34 ősi betűjét is, melyeket a keletiek szokása szerint balra írtak. Megfelelve a kérelmezők kívánságának, elkészítettem a melléklet VII. száma alatt közölt eme betűket a magyar HARSÁNYI JÁNOS 25 esztendővel ezelőtt készített vázlata szerint. Ha a metszet neked, OTTLEYE, esetleg örömdőre, vagy segítségedre válhat, akkor e szolgálatért ne nekem mondj köszönetet, hanem művem kiváló pártfogójának, MULL JÁNOSNAK, az *oxfordi St. Edmund Hall* fejének, az egyházi és világi tudományok kitűnő ismerőjének, kinek e betűk elnyeréseért hálás köszönettel tartozom.”)

TELEGDI *Rudimentájának* későbbi tüzetes tárgyalása alkalmával kiderül, hogy 1678 táján HARSÁNYI csakúgy e forrásból merített, mint OTROKÓCSI FÖRIS FERENCZ, a ki *Origines hungaricae* című Franequerában 1693-ban megjelent műve I. kötetének hat betűre terjedő mutatóványait egy barátja közvetítésével szintén külföldön, állítólag Velenczében szerezte be.³

Itt kell megemlítenünk, hogy TSZETSI JÁNOS tudós sárospataki tanárnak *Observationes orthographico grammaticae* című s PÁPAI PÁRIZ FERENCZ híres *Dictionarium* függelékéül Lőcsén 1708-ban megjelent értekezése szintén nagy művelődéstörténeti fontosságot tulajdonít annak, hogy a magyarok a latin betűk ismerete előtt tulajdon betűikkel éltek, megjegyezvén: „Traditio non incerta est, Hungaros in Scythia propriis literis fuisse usos, progrediendo inter scribendum a dextera versus sinistram, more Hebraeorum et alium orientalium. Harum literarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent, apud Szekelios Transilvanienses superesse extra dubium est, licet iis uti paucis datum sit.” (*Magyarul*: Nem hitel nélküli hagyomány, hogy a magyarok Scythiában tulajdon betűikkel éltek, írás közben jobbról balra menve, a zsidók és más keleti népek módjára. Hogy ezen betűknek némi nyomain, mint némelyek állítják, az erdélyi székelyeknél maig is megvannak, jóllehet azokat használni kevesen tudják, minden kétségen felül áll.)⁴

Az imént jelzett első faecsimilk megjelenését az tette lehetővé, hogy a Telegdi-féle betűsor

¹ I. m. 24. l. (Toldynál 344. l.) A fentiekkel együtt SZABÓ KÁROLY fordítása. (Budapesti Szemle, új foly. V. köt. 1866. 126—127. l.)

² HICKESIUS i. m. I. köt. XVII. l. — HARSÁNYI betűsorát I. alább, a TELEGDIRŐL szóló fejezetben.

³ OTROKÓCSI betűit I. ugyanott.

⁴ I. hely I. l.

a *Rudimenta* szövege és rovásírásos példái nélkül is terjedni kezdett. Mivel így a szövegben hangoztatott grammatikus szempont is mellőzve volt, kezdtek az archaeologiai, palaeographiai, művelődéstörténeti és irodalomtörténeti szempontok kibontakozni. Így BÉL MÁTYÁS a *Rudimenta* ismerete nélkül jut KAPOSZI SÁMUEL 1713-ban elhalt gynlafelhérvári tanár betűsorához s midőn írástörténeti értéket felismerte, nyomban a még lappangó emlékek felkutatásához látott. Berlinből 1713-ban felhívást küldött szét, de földieit még csak válaszra sem méltatták. Vállalkozásának meddősege daczára megírta és 1718-ban Lipcsében ki is adta *De vetere literatva hunno-scythica exercitatio* című kötetét. Czelje az volt, hogy a rendelkezésre álló betűsor hitelét, eredetét, leszármazását és rokonságát megállapítsa. A rendelkezésre álló irodalmi adalékok hiányosságán mult, hogy czeljét meg nem közelíthette. De mivel az érdeklődők látókörét rendkívüli méretekben kiszélesítette, nyomdokain csakhamar gazdag irodalom keletkezett. Újra szorgalmazza a régi emlékek felkutatását, tanulmányozását és kiadását; sőt azt a messzemenő tervet is megvalósítandónak tartja, hogy a káptalanok, kolostorok, városok és várak felkutatására külön társulat alakuljon, a foglalkoztatott tudósok pedig országos közközlésen díjazásban és jutalmazásban részesüljenek.

A kutatás irányításából kitetszik, hogy BÉL MÁTYÁS már nem *rorolt*, hanem csak *írott* emlékeket keresett. Tudósaink így jöttek nyomára a *Rudimenta* giesseni és marosvásárhelyi másolatának. Ezért adta ki BOD PÉTER a *Rudimentának* BARANYAI DECSI JÁNOSTÓL származó ajánló levelét.¹ Ezért állította össze a XVIII. század derekán egy névtelen gyűjtő az összes rendelkezésül álló betűsoroknak marosvásárhelyi táblázatát. Ezért készült el a később megsemmisült esikszentmiklósi felíratnak az a két értékes másolata is, a melyet a régészeti vonatkozások iránt fogékonytalan líratörök jóval gondosabb elbánásban részesítettek, mint magát az eredetét. Végül meg kell még említenünk, hogy az írott régi emlékek hiánya hozta létre a hírhedt *Turóci fakönyvet*, a melyről bebizonyult, hogy az 1391-iki *Turóci regestrum* neveiből BÉL MÁTYÁS könyve segítségével készült hamisítvány.²

Mielőtt irodalmi hatások jelentkeztek volna, BÉL maga gondoskodott, hogy az ősrás ügye a grammatikusok körében felszínen maradjon. MELBOEI ÁLMÉVEN 1729-ben kiadott és számos kiadást ért *Der ungarische Sprachmeister*-ének eredeti czinkéjét utóbb megváltoztatta s a változatot a nemzeti iskola hatalmas épülete előtt egy magyar nemes büszkén mutogatja német társainak a régi felírtos kötörmeléken látható „Alt ungrisch abe“-t.³ Ez a példa ösztönözte később a magyar nyelvtanok szerzőit arra, hogy a régi grammatikusok nyomdokain tovább haladva, a székely betűk szerepét szintén szóvá tegyék. GYARMATHY SÁMUEL 1794-ben megjelent *Okoskodva tanító magyar nyelvmeistere* már a esikszentmiklósi felírat fametszetével lepte meg olvasóit. RÉVAI MIKLÓS pedig az *Elaboratio grammatica hungarica* 1803-ban megjelent I. kötete a KÁJONI JÁNOS hagyatékában talált két betűsorról együtt közli BÉL MÁTYÁS közismert betűsorát is. Ezzel egyidejűleg írta meg a középkori magyar irodalomtörténet ama vázlatát, a melyet *Magyar litteratura, vagy is: A' magyar deáki történet* czímen HORVÁT ISTVÁN utóbb kiadott a *Tudományos Gyűjtemény* 1833. évi II. kötetében. Egyetemi előadásai e vezérfonalában külön fejezeteket szentel a hunok, székelyek és magyarok ősrásának. Szóval a magyar nyelvtörténet nagy úttörője igazolta WALLASZKY PÁLNAK azt a korábbi tanítását, hogy a magyar rovásírás ügye elől irodalomtörténetünknek sem lehet kitérni.

Az irodalmi szempont érvényesüléseül ugyanis WALLASZKY 1787-ben és 1808-ban megjelent *Conspexus reipublicae litterariae in Hungaria* című irodalomtörténeti műve a hun-scytha néven ismert székely írás történetét ismerteti s irodalomtörténeti czélok szolgálatában BOD nyomán BARANYAI DECSI JÁNOS levelét is egész terjedelmében kiadja. Neki és RÉVAINAK köszönhető, hogy a későbbi irodalomtörténetírók könyvekben szintén helyet szorítottak a „hun székely“ írás ügyének és fogyatékos közleményeikkel is hozzájárultak ahhoz, hogy a felfedezésekre vezető érdeklődés állandóan ébren maradjon. Réva éles szeme felfedezi a székely rovásírás legfontosabb törvényét, de a nélkül, hogy jelentőségét maga, vagy kortársai és utódai közül valaki felismerte volna. Említtet irodalomtörténeti vázlatában van egy rövid fejezet e czímmel: „A székely betűk jobbról balra mennek“. Annak igazolására, hogy a székely betűket jobbról balra szokták írni és olvasni, hiteles tanulmányosságul KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY és TELEGI JÁNOS erre vonatkozó sorait idezi e megjegyzés kíséretében: „De, ha feljebb nem megyünk is

¹ *Magyar Athenas*, 1766. Bevezetésében.

² V. ö. SERBSTYEN: *Rovas és rovásírás*, 294. l. (Ethnographia, 1906. 345. l.) és JERSEY JÁNOS: *Közlemények a hun-scytha betűkkel írott Turóci varmegyei regestről*, (Tanulmánytár, új f. kö. VIII. kö. 1840. 110. l.)

³ Új kiadóját l. SERBSTYEN i. m. 255. l. (Ethnogr., 1901. 108. l.) és alább, a II. könyv Telegriről szóló fejezetében.

a napkeleti szokásra, a székeleyknél ugyan a jobbról balra menő olvasást maga a *metszés* hozta magával. Mert, mikor a metsző *bal kezébe foyta a botocskát*, annak fején, *jobb kezével* alkalmasan kezdete, azután könnyebben is folytatta a metszést, a botocskát mind inkább kifelé mozdítván magától. Így tehát a metszőnek hozzája menő jelölése szükségképen *jobbról balra esett*, következőképen az olvasást is úgy kívánta.¹

Noha SZAMOSKÖZY 1593-ban már az epigraphia körébe is bevonta az erdélyi székelység fára rovtott írását, a következő két században e téren semmi sem történt. Az ilyen rendkívül értékes eredményekkel szemben tanúsított sajátos fogékonysátság oka abban rejlik, hogy a magyar tudomány grammatikusai és literátorai pusztán az *írott* emlékeket tartották szem előtt. Az ilyen emlékeket pedig csak palaeographiai szempontból lehetett tudományosan vizsgálni. A rendszeres előmunkálathoz e téren CORNIDES DÁNIEL kezdte meg. A magyar diplomatikának ez a kitűnősége s utóbb a pesti egyetemen tanára, egész országra kiterjedő levéltári kutatásai fonalán figyelemmel volt a rovásírás esetleg lappangó ősi emlékeire is. Mivel írott régiségek nem akadtak, a rovásírásról szóló irodalmi emlékekre és a csikszentmiklósi felirat másolatának tanulmányozására kellett szorítkoznia. Korai halála megakadályozta abban, hogy a rendelkezésére álló anyagot feldolgozhassa. Szerenésére megmaradt egy 1780 táján írott terjedelmes levele, melyben HAJÓS ISTVÁNNAL ad a székely írás ügyében tüzetes felvilágosítást.² Ez a levél azonban csak másolatokban került forgalomba. Ismerte HORVÁT ISTVÁN is, a ki a *Tudományos Gyűjtemény* 1819-iki kötetében méltán korholta CORNIDES egyetemi katedrájának örökösét SCHWARTNER MÁRTONT, midőn *Diplomatikájának* hiányosságai közt a székely rovásírás mellőzését is kiemelte s egyben föl is tárta azt a sok irodalmi adalékot, a minék egy magyar oklevéltanból hiányozni nem szabad. Sajnos, a következő lustrum folyamán HORVÁT ISTVÁN már eljutott *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* című 1825-ben megjelent könyve beteges szertelenségének számtalan hóborító eredményeig. Közülök természetesen a székely rovásírás eredetének kalandos megfejtése sem hiányzik. Így jutott aztán a rovásírás ügye lejtőre még a palaeographia terén is. "NAGYBÁNYAI PERGER JÁNOS 1821-ben megjelent *Bevezetés a diplomatikába* című műve SCHWARTNERÉ után készült ugyan, de már figyelembe vette HORVÁT ISTVÁN komoly intelmeit. Mikor pedig ugyane szerző *A magyar és hazája régebben* című műve 1931-ben megjelent, már sajnálatos nyomai vannak benne a *Rajzolatok* minden tudományos alapot nélkülöző badarságainak is.

Jellemző, hogy a nagytekinélyű és nagy tudományú HORVÁT ISTVÁN megtévelyedésének is voltak értékes következményei. Tudósaink belátták, hogy a keleti eredetű székely rovásírás rokoni kapcsolatait csakugyan a honfoglaláskor határán túl és a velünk rokon, vagy hajdan szomszédos keleti népek művelődésének őstörténeti emlékei közt kell keresni. Valóban meglehető dolog, hogy a derék KISS BÁLINT az elborult elméjű mester tüzével, de tudományos tartalma és lelkiereje nélkül szintén eredménytelenül tapodja végig a magyar rovásírás keleti eredetének forrás-vidékeit.³ Ugyanígy buzdítja a magyar őstörténelem rendszetesebb művelésére KÁLLAY FERENCZET is, a ki epigraphiai és palaeographiai forrásművek alapján utal a phöniciái, zsidó, görög, gót és székely runa-szerű íráskor felismerhető kapcsolatára.⁴

IV.

Felfedezések, hamisítványok és tudományos tévedések.

A XVII—XVIII. századi kutatás annyira belemerült az írott emlékek keresésébe, hogy a krónikások és emlékirók följegyzéseit kellőleg figyelembe nem véve, a rovásírásos fadarabok és feliratok rendszeres gyűjtéséről csaknem teljesen megfeledkezett. A XVI. századi német DERNSCHEW klasszikus feliratok gyűjtése közben fedezi fel az 1515-iki konstantinápolyi magyar rovásírásos feliratot; a XVII.

¹ *Tudományos Gyűjtemény*. 1833. II. köt. 58. l. — Révától függetlenül SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*. 13—14. l. (Ethnographia. 1903. 13—14. l.)

² Másolata megvan a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtárában s HAJÓS ISTVÁN GÁSPAR *Monumentum literarium hungaro-seythicum* című kéziratában idézve a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

³ *Magyar régiségek*. Pest, 1839. 75—89. l. IV. A régi Honos-Madjar betűkről és azoknak a phoeniciái, zsidó, syrus, arab és görög betűkkel való egyezésekről. Továbbá „Ásiai és azokból származott Európai régi betűk formái“ című „kömetzetű rajzolatja“.

⁴ *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időben*. Nagy Enyeden, 1829. 18. és 29. l. — U. a. : *A pogány magyarok vallása*. Pest, 1861. 169. l.

századi olasz *Manegoli* szintén mestere volt az epigraphiának, midőn a jól értelmezett kútfők nyomán fára rovtott középkori székely rovásírásos emléket keresett és talált. A magyar SZAMOSKÖZY 1593-ban kiadott epigraphiai műve tárgyalja ugyan a székely rovásírás ügyét, de az uthóni megváltozott viszonyok közepett TELEGDI *Rudimentája* pár év múlva annyira irodalmi térre tereli a székely rovásírás ügyét, hogy BEL MÁTYÁS 1718-ban e mű ismerete nélkül is csak az írott emlékek gyűjtését szorgalmazta.

Csak így érthető, hogy az 1501-iki esikszentmiklósi felirat felfedeztetése idején kellő figyelemben nem részesült. Két másolata közül az egyiket DEZSERICZKY 1753-ban megfejtetlenül adta ki, az 1752-ben lemásolt és megfejtett másik szöveg pedig kiadatlan és ismeretlen maradt. BOD PÉTER, az erdélyi tudósok encyklopedistája, 1766-ban megjelent *Magyar Athenás*-ában már kiadta BARANYAI DECSI JÁNOS levelét és a *Rudimenta* betűivel elkészítette a fogarasi ref. templom feliratát is,¹ midőn CORNIDES DÁNIEL kértére 1768-ban hozzáfogott DEZSERICZKY kiadványának megfejtéséhez. Ekkor aztán kiderült, hogy a kétsoros szöveg csak az évszámot és a templomépítő falusi iparosok nevét rejtegette. Utóbb pedig az is nyilvánvalóvá lett, hogy az első megfejtő olvasása sem egészen megbízható.

Szóval az érdeklődők várákozása nem volt kielégítő. Mivel később sem jelentkeztek régibb és tartalmasabb leletek, a tudományszomj esillapítására néhány hamisító is fölkinálta megtévesztésre szánt silány készítményét. A *Csikí krónika* hamisítói a felirat megsemmisülése után a Sándor-család dícsőítésére nyomban koholtak egy másik *elvesztett* szöveget a szomszédos Csikszentmihály számára. Ugyan-
csak a csikszentmiklósi felirat szolgálhatott ötletet a *Turócei fakönyv* és SOMOGYI ANTAL néhány rövid szövegének hamisításához.² Az első vállalkozó az 1391-iki *Turócei regestrum* nevének felsorolásához még BEL MÁTYÁS erősen stilizált Kaposi-féle betűsorát vette igénybe, míg SOMOGYI az 1501-es keltezés hibás olvasatú járulékanak hotor utánzása alkalmával a csikszentmiklósi felirat merev betűit is alkalmazta. Egyébként ő már a *Fakönyv* hamisítójának tanítványa volt. E hamisítványt TOLDY FERENCZ és mások bátorítására ő is hitelesnek tartotta. Különbözn aligha bízott volna meg abban, hogy kötetekre menő ének-szövegeit ugyanazon betűsorról XVI. századi följegyzések gyanánt hozhassa forgalomba. Már pedig SOMOGYI azon fáradozott, hogy a rovásírás leple alatt olyan följegyzésekkel is gazdagíthassa irodalmunkat, a melyek ép úgy Árpádkori, sőt pogánykori eredetűek, mint a hogy pogánykori eredetű a rovásírás.³

Még mielőtt SOMOGYI ANTAL munkához látott volna (hiszen *Régi magyar énekeinek* előszava 1870-re teszi az első székelybetűs régi könyv felfedezését), ORBÁN BALÁZS 1864-ben szerencsésen megtalálta az enklaki unitárius templom 1668-iki *festékkel rajzolt* rovásírásos feliratát. Ezt a késői emléket SZABÓ KÁROLY fejtette meg. A nagy örömmel fogadott felfedezést ismét családás követte. Pár szónyi tartalma még a csikszentmiklósinál is szegényesebb. Annál nagyobb tudományos nyereséget jelentett az a terjedelmes tanulmány, a melyet SZABÓ KÁROLY ebből az alkalmából a *Budapesti Szemle* 1866. évi V—VI. kötetében *A régi hun-székely írásról* czímen közölt. Sorra ismertette a krónikások és emlékirtoi összes kútfői értékkel bíró adalékait; továbbá megvizsgálta a székely írással foglalkozó összes tudományos termelésünket, még a kéziratban levőket is. Az emlékek közül csak TELEGDI *Rudimentája*, a csikszentmiklósi felirat másolatai és az újonnan felfedezett enklaki felirat állott rendelkezésre. Fölismerete, hogy a Telegdi-féle betűsort az író toll és a sok másolás kivetkőztette eredeti jellegéből. Ugyan-
csak ő ismeri fel és hangsúlyozza legelőször a csikszentmiklósi felirat rovásjellegét. „Ha — írja — az 1749-iki (Dezsericzky-féle) hasonmás merev szögletes betűalakjait figyelmesen megtekintjük, meg kell győződünk, hogy itt olyan ósrégi alakú írással van dolgunk, mely eredeti egyszerű rovási jelleméből (milyen közbevetőleg megemlítve a phoenecziái, etrusk, róm. sőt a leg-
régibb görög és itáliai írás jellege is) úgyszólván még alig vesztett valamit és így az eredetét oly korból valónak kell tartanunk, midőn krónikáink és régi íróink szerint a betűket csak fába vagy kőbe rőták, de mai mód szerint tintával papirosra még nem írták”.⁴

¹ Elrontott és helyreállított szövegének hasonmását I. SEBESTYEN: *Rovás és rovásírás*, 265. l. (Ethnographia, 1904. 418. l.) L. alább a csikszentmiklósi feliratról szóló fejezet III. szakaszát.

² L. bővebben SEBESTYEN: *Rovás és rovásírás*, 293. l. (Ethnographia, 1906. 343. l.)

³ SOMOGYI hamisítványairól a M. Tud. Akadémiának 1903. márcz. 23-án tüzetes jelentést terjesztettek elő (M. SZINNYEI JOSEF, FEJERPATARY LASZLÓ és SEBESTYEN GYULA. *Akadémiái Értesítő*, 1903. évi XIV. köt. 193—210. l.) V. ö. SEBESTYEN: *Rovás és rovásírás*, 303. l. (Ethnographia, 1906. 351. l.)

⁴ I. h. VI. köt. 113. l.

Íme, a kéziratokat kutató régi grammatikusok és literátorok harmadfél-százados meddő fáradozása után ez az első meglátása annak, hogy a magyar rovásírás nem a palaeographia, hanem az epigraphia terére utalja a kutatót. Ezért nem véletlen az, hogy az eredménnyel nyomozó DERNSCHWAM, MARSIGLI és SZAMOSKÖZY egyaránt epigraphusok voltak.

A *Rudimenta* nyomán eltévelyedett magyar írástudománynak végzete volt, hogy megnyugtató eligazodás hiányában több kiváló tudósunk még a magyar rovásírás hitelét is kétségbe vonta. A kételkedők sorát két erdélyi szász hazánkfiá nyitja meg. TRÜSTLER JÁNOS nagyszabeni tudós Nürnbergben 1666-ban kiadott *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* című művében SZAMOSKÖZY állításával szemben azt bizonygatja, hogy a magyarok őseinek semmiesetre sem voltak külön betűi, mert ha emlékek maradtak volna, akkor azok a kimber-gótok germán runáival volnának írva.¹ A megyesi TÖPPELTINUS (TÖPPELT) LÖRINCZ Leydenben 1667-ben megjelent kis művecskéja (*Origines et occasus Transsylvanorum*) szintén SZAMOSKÖZYT czáfolva hirdeti, hogy a pogány magyarok még nem tudtak írni.²

Magyar részről OTROKOCSI FÖRIS FERENCZ támaszt először kétségeket. Mint felsőmagyarországi, gömörvármegyei születésű ember, a székelyek régi írástudományáról csak közvetített úton, hihetőleg SZAMOSKÖZY elvesztett, vagy még lappangó *De origines hungaricis* című kéziratából vett tudomást. Néhány betűre terjedő mutatóványa és hozzá írott magyarázata elárulja, hogy utóbb megismerkedett TELEGDY *Rudimentájával* is. Mivel emlékek nem állottak rendelkezésére, *Origines hungaricae* című Francquerában 1693-ban kiadott kétkötetes művének I. kötetében ekképpen nyilatkozik: „Verum eum mihi ipsi etiam illi characteres valde adhuc snspetti sint; praesertim ex eo, quod vocales (quas septem habemus), mixtim ibi inter consonantes recenseantur, ad instar Europaeorum; idcirco eorum publicationem, aut cercius de his iudicium, eo usque differo, donec Deo dante, melius de iisdem aliunde edoctus fuero. Sum enim homo, qui super arena, (quantum perspicere rem possum) nihil fundare volo“. (*Magyarul*: Mithogy azonban ezek a betűk magam előtt is még gyanúsak, különösen azért, hogy a magánhangzók (melyek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közzétételét, vagy rólok való bizonyosabb ítéletemet addig elhalasztom, míg — ha isten megsegít — rólok máshonnan jobban értesülendek. Mert az az ember vagyok, a ki — a mennyire a dolgok állását ismerem — nem szeretek semmit homokra építeni).³

Mivel kétségtelen, hogy OTROKOCSI FÖRIS FERENCZ a magánhangzók számát a Telegdi-féle *Rudimenta* téves adalékainak ugyancsak téves kügazításával állapította meg, az is bizonyos, hogy a magánhangzók és mássalhangzók csoportosítását is e művecskéből ismerte meg. Ha tehát BARANYAI DECSI JÁNOS ajánló leveléből azt is megtudta, hogy a *Rudimenta* megszerkesztése TELEGDY JÁNOS érdeme: akkor valóban ki kellett volna találnia, hogy a betűket (igazításra szoruló elemi tévedéssel!) TELEGDY csoportosította.

A hamisítás vádját elvégre egész nyíltan TIMON SÁMUEL tudós jezsuita mondotta ki egy APOR PÉTERhez intézett 1734 szept. 21-iki *s Imago novae Hungariae* című művének *Additamentumában* utóbb ki is adott levelében.⁴ Gyamra természetesen neki is az adott okot, hogy a folyton szereplő betűsört semmi írott emlék sem támogatja. Az utóbb felfedezett esikszentmíklósi felirat daczára SCHWARTNER MÁRTON szintén tagadta a székely írás hitelét.⁵ A debreczeni *Magyar grammatika* szerkesztői (DOMOKOS LAJOS, SZIESZAI GYÖRGY és BENEDEK MIHÁLY) előtt a székely betűket még mindig az tette gyanúsakká, a mire OTROKOCSI tévesen hivatkozott.⁶ SÁNDOR ISTVÁN szeltére olvasott *Sokféleje* az összes füljegyzéseket szófaheszédnek tartja, mert a régieknél árult írásjegyek „szemlátomást elárulják magukat az ő czífra és keresztes voltukkal, hogy csak költött betűk“. ⁷ PÁPAY SÁMUEL irodalomtörténete, *A magyar literatura eszmérete*, a régiek betűforma jegyeinek kimetszését nem vonja ugyan kétségbe, de abban már nem hisz, hogy „eleinknek formás alphabetej volt.“⁸

¹ I. h. 250—266. l.

² I. h. 70. l.

³ I. h. I. köt. 320—321. l.

⁴ Az 1754. évi második és az 1762. évi harmadik kiadás függelékében.

⁵ *Introductio in rem diplomaticam*, 2. kiad. Buda, 1802. 56—57. l.

⁶ Debreczen, 1898. 1—2. l.

⁷ VII. darab. Győr, 1801. 38—40. l.

⁸ I. m. Veszprém, 1808. 347. l.

Történetíróink közül e kérdésben a hun-székely kapcsolatot tagadó PRAY GYÖRGYNEK kellett volna hallatni súlyos szavát. De a kérdést csak egyik értekezésének jegyzetében érinti, midőn a főszövegben megemlíti, hogy MENANDER följegyzése szerint a türk Disabul khan scytha betűkkel írott levelet küldött Justinus császárhoz Konstantinápolyba: „Habuisse igitur Majores nostros litterarum usum ex hoc loco utenque apparet. An autem illae sint, quas in Transilvania repertas aliqui prodiderunt, ambigo, quod Gothicis, quas JOANNES MAGNUS in sua *Historia* et SCHEDIUS in *Dis Germanis* referunt, simillimae sunt. Ex quo suspicor Gothorum potius esse, qui has plagas ante Hunnos et Hungaros coluere.” (Magyarul: Hogy e szerint őseink írással éltek, ezen idézetből meglehetősen kitűnik. De hogy betűik azok voltak-e, a melyekről némelyek mint Erdélyben találtakról emlékeztek, azon kételkedem; mint-hogy e betűk a JOANNES MAGNUS *Historia* és SCHEDIUS *De Diis Germanis* című művében kiadott got betűkhöz igen hasonlók. Miből azt gyanítom, hogy ezek a betűk inkább a gótok betűi, kik a hunok és magyarok előtt azon tájakat lakták.)¹

Azok, a kik a székely írásnak forgalomban lévő betűsorait koholmányoknak tartották, nem gondolták meg, hogy a gyorsan kimondott könnyelmű ítélettel a régi kútfők és emlékiratok adalékainak tudományos ügye még egyáltalán nincs érintve. A kételkedők sorában RÉVAY MIKLÓS vette ezt először észre, *Grammatikájában* még csak annyit mond, hogy azok az erdélyi hun-scytha betűk, a melyeknek hiteléért annyi tudosunk s különösen BÉL MÁTYÁS oly erősen harszol, a későbbi idők koholmányai.² De *Magyar iktatúrāja* minden vázlatossága dacára tüzetesen ismerteti a régi kútfői adalékok szerepét is. „Igen — írja — úgy tartjuk tehát: hogy csak a székelyeknek találmanyságok ezek a betűk, már itt laktokban. Elgondolhatjuk pedig az okát, hogy ez a régi és magát a többi magyaroktól igen megkülönböztető nemzet, különös betűk nélkül sem akart lenni. A messze felmenő eredetet, a régi származással való dícserekezés mellett, igen könnyen sügallotta a másik gyarlóbb testvér, a kérkedés. Korán tehetők pedig ezt a székelyek: mivel korán vagyon már e különös betűkről is a szó, nevezetesen KEZAI SIMONNÁL, noha hibásan. De nagyobb világosságra, az ő tulajdon képekben, igen is későn jöttek, TELEGI JÁNOS által. A huniai betűket is tehát, a melyeket csakugyan el nem lehet teljességgel tagadnunk, ezekből a székely betűkből meg nem mutathatjuk: hogy másodásak voltak az ő valóságos eredeti képekben.”³

A történelmi nyelvészet magyar mestere híve volt a hun-magyar kapcsolatnak. Ezért a magyar írástörténetet nem is a székely, hanem a hun írás emlékeinek felsorolásával vezette be. Fenti megállapítása tehát azt jelenti, hogy a hun-magyar ősrásnak csak a bizánczi görög kútfőkben van nyoma; a székely írás pedig csak az elveszett helyettesítésére irányuló középkori eszmálmány lehetett.

A tagadók közt ennél többet eddig senki sem mondott és ezután sem tudott mondani. Azzal a sajátos főtévessel, hogy a régi krónikások és emlékirók állításai hitelesek, a forgalomban lévő betűsor pedig későbbi hamisítvány, a magyar rovásírás titokzatos ügyének tanulmányozása olyan holt pontra jutott, a melyen utóbb a legértékesebbnek ígérkező vállalkozások is megfeneklettek. RÉVAY támadásának nagy ereje abban rejlett, hogy az összehasonlító kutatás élető erét elvágta. Műtán felfedezte, hogy a jobbról balra irányuló sorvezetés a rovásbot és rovókés kezelésének természetes velejárója, elég volt a sorvezetés keleti eredete ellen tiltakoznia, mert a kit meggyőzőtt, az már maga is hozzágondolta, hogy a keleti sorvezetéshez csakugyan könnyű volt a phöniciái, zsidó és ó-görög betűformákat hozzáhamisítani.

Pedig RÉVAY alappában véve semmit sem bizonyított. Tudományos föllépése csak állásfoglalás volt a hamisítás lehetősége mellett. Mivel a más véleményen levők a krónikák és emlékiratok folyton idézett adalékait ezután már hiába koptatták volna, újra kialakult az a vélemény, hogy a magyar rovásírás hitelét csakis írott, vagy rovott régi emlékekkel lehetne igazolni. A kutatók heve a csik-szentmikulsi felirat tanulmányozásában, az enklaki felirat felfedezésében és — tegyük hozzá — a hamisítványok forgalombahozatában és leplezésében merült ki. Ezért nem lehetett megütközni azon, hogy FAULMANN KÁROLY német kézikönyve a bemutatott székely betűsor hitelét — miként ezt

¹ *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avaron et Hungarorum*. Bécs, 1774. 61. l. l. jegyz. — JOANNES MAGNUS *Gothorum Sveonumque historia*. Róma, 1554. 2-rét, 25. l. Alphabetum Gothicum. — ELIAS SCHEDIUS: *De Diis Germanis, sive veteri Germanorum, Gallorum, Britannorum, Vandalorum religione syngrammata quatuor cum figuris aeneis*. Halle, 1728. 445. l. (J. MAGNUS got runáit közli.)

² *Elaborator grammatica hungarica*. I. köt. Pest, 1806. 126—128. l.

³ *Tudományos Gyűjtemény*, 1833. II. köt. 60. l.

TIMON SÁMUEL is tette — azért tagadja, mert — „írott könyvekkel nem igazolható“. ¹ Valamint azon sem lehet csodálkoznunk, hogy a székelyek eredetével és a székelykedés mibenlétével foglalkozó HUNFALVY PÁL szintén RÉVAI álláspontjára helyezkedett, midőn az eredet kérdésével csakugyan összefüggő írástörténeti kérdésben is véleményt nyilvánított.

HUNFALVY előzőleg már nagy tudományos munkásságot fejtett ki annak bizonyítására, hogy a középkori latin krónikákban olvasható hun-székely kapcsolat légből kapott mese. Szerinte a székelység nem volt külön nemzet soha; csak határőrzésre, vagy székelykedésre utalt magyarságból alakult ki. Mivel a székelyek külön írásáról szintén a mesélő krónikások beszélnek, HUNFALVY ennek hitelét is tagadta. E tárgyban *Die Ungern oder Magyaren* című 1881-ben megjelent műve e helyén bizonyította legrészletesebben állításait: „Ob die Ungarn oder Magyaren vor ihrer Christianisirung die eigentliche Schreibkunst geübt haben, ist uns unbekannt. Sie haben wohl das Wort für Schreiben (*ír* er schreibt, *író* der Schreiber, *írás* die Schrift und das Schreiben, *írat* das Schriftstück nsw.), aber weil es auch malen, buntmachen bedeutet: so kann man aus dem Worte nur auf eine Zeichenschrift schliessen, die noch nicht Buchstabenschrift war. Die christlichen Priester verwendeten natürlich das lateinische Alphabet zum Schreiben des Ungarischen, und wir finden nirgends auch nicht die geringste Spur eines Conflictes der neuen und alten Schrift. Eine solche hat vielleicht gar nicht existirt. — Der Chronist Magister SIMON v. KÉZA im 1280 will etwas von einer besonderen Schrift der „hunnischen“ Székler wissen, für die er die kyrillische Schrift der walachischen Popen hält. Spätere Chroniken, wie die des TATRÓCZI aus der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts, sprechen schon ausführlicher von der Hunnenschrift der Székler. Sogar STEPHAN SZÉKELY, selbst ein gehorener Székler und einer der ersten protestantischen Schriftsteller, erwähnt sie in seiner *Világ-krónika* (Chronik der Welt, Krakau 1559), doch ohne sie zu beschreiben. Er scheint nur das alte Gerücht zu wiederholen, dem gewiss die kyrillische Schrift der Walachen zu Grunde lag. Als die Hunnenschaft der Székler zum Dogma geworden war, componirten einige Gelehrte des XVII. Jahrhunderts ein Alphabet, das das Hunnisch-Székelyische sein wollte.“ (*Magyarul*: Arról, hogy a magyarok keresztyén hitre térésük előtt a tulajdonképpeni írásművészettel már éltek volna, nincs tudomásunk. Van ugyan szavuk az írás kifejezésére (*ír, írás, írat* stb.), de mivel ez festést és tarkázást is jelent: e szóból csak olyan festett írásra lehet következtetnünk, a mely még nem volt betűírás. A keresztyén papok a magyar nyelven való íráshoz természetesen latin betűket használtak, és a legparányibb nyomát sem találjuk sehol az új és a régi írás közt való összeütközésnek. Nem is volt talán olyan soha. — KÉZAI SIMON mester, a krónikás, 1280 körül említi ugyan, hogy a „hun“ székelységnek volt egy olyan külön írása, a melyet azonosnak tartott az oláh pópák cyrill-íráásával. A későbbi krónikák, például TATRÓCZI a XV. század derekán, már tüzetesebben szólnak a székelyek hun-írájáról. Még SZÉKELY ISTVÁN is, a ki született székely és egyike az első protestáns íróknak, megemlékezik róla *Világ-krónikájában* (Krakó, 1559), de a nélkül, hogy le is írná. Úgy látszik, ő is csak azt a régi hírt eleveníti fel, a melyhez alapot bizonyára az oláhok cyrill-írása szolgáltatott. Mikor aztán a székelyek hun-volta dogmává lett, néhány XVII. századi tudós megszerkesztette a hun-székelynek tartott ABCz-ét.“ ²

Abban igaza van HUNFALVY-nak, hogy a magyar írástörténet pogánykori adalékait írott vagy rovott emlékek hián, a magyar szokásben kell keresni. De abban már nagyot tévedett, hogy az *ír* szó jelentéséből olyan festett írásra, képirásra vagy hieroglyphre következtetett, a melyben betűk még nem szerepeltek. Hiszen csak a *betű* szó jelentését kellett volna nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti úton megállapítani s nyomban birtokába jutott volna annak az értékes írástörténeti adatnak, a mely azt igazolja, hogy a *betű* török kölcsönzó és *rovott írásjegyet* jelent. Szóval a magyar rovásírás titokzatos történetében éppen HUNFALVY lett volna hivatva arra, hogy a székelyek betűrovásáról beszélő THURÓCZI és BOSINSI történetírókat, továbbá OLÁH MIKLÓS és VERANCICS ANTAL érsekeket a magyar nyelvtudomány újabb eszközeivel és az ethnographus tájékozottságával, minden más tudományos beavatkozást megelőzve, először igazolja. Ezt elmulasztotta s így nem is kínálkozott több alkalom arra, hogy nagy elméjét e téren ne csak a tagadás szellemének szolgálatában foglalkoztassa.

¹ *Geschichte der Schrift*. Bécs, 1880. 505. l.

² I. m. (Die Völker Oesterreich-Ungarns. V. Bd.) Teschen, 1881. 183. l.

V.

A tulajdonjegyek téves szerepe.

Az 1221 táján kiegészített *Nemzeti krónikának* és compilerának, Kézaimak, az a megjegyzése, hogy az erdélyi székelyek betűiket a velük együtt lakó erdélyi vlachoktól vették át, úgy az oláh-mint a magyar tudományos irodalomban zavart idézett elő. BURADA TÓDOR 1880-ban Jassiban kiadott egy *Dăspre creștaturile plutașilor* (A tutajosok rovásairól) című füzetkét 163 olyan tutajos-jegy másolatával, a melyeket a Beszterce folyó mentén gyűjtött össze. Az úsztatott tönkökre rovott tulajdonjegyek gazdag sorozatának végén körülbelül húsz székely rovásírás-jegy is szerepel.¹ Ennek igazolására jelzi a gyűjtő, hogy nemesak Moldovában, hanem Gyergyóban, Tarkón, Békáson, Buhaliczán, Hanguban stb. is kutatott. Utána pedig nyomban idézi az oláh-székely közös tulajdont igazoló Kézait és a betűrovás székelyföldi használatát először említő THURÓCZT. Megemlítjük még azt is, hogy amazt XV., ezt XVIII. századi kútfőnek nevezi.

E közlemény megjelenése előtt az ősrás kérdése már erősen foglalkoztatta az oláhok képzelgésre hajló fiatal történetírását. CANTEMIR DEMETER 1715 óta egész iskolát teremtett azzal a tanítással, hogy az oláhok az 1439-iki flórenczi zsinat előtt még latin betűkkel éltek.² Egy másik áramlat a keleti egyház glagol és cyrill betűt kívánja lefoglalni. Miután POPEA MIKLÓS a gót Ulfilást már megtette oláh püspököknek,³ SBIERA JÁNOS egyetemi tanárnak és akadémikusnak könnyű dolga volt, midőn a szláv Cyrill betűsorát kellett valamely ismeretlen oláh feltaláló számára elhódítani.⁴ A harmadik áramlat pedig — élén BOLJAC CZÉZÁRRAL, HASDEU BOGDÁNNAL és URUCHEA SÁNDORRAL — azt hirdette, hogy az oláhok dák őseinek a Krisztus előtti században már külön írásrendszerük volt. Betűsorukat egy Deke-neus nevű varázsló hozta Egyiptomból s aztán összekeverte zend, görög és phöniciái írásjegyekkel. A vakmerő állítások e sorozata nyilván azért burjánzott fel, mert senkinek eszébe nem jutott az egyszerű, sőt kezdetleges művelődési viszonyok közt élő oláhság őseinek ilyen irányú igazolására a latin, cyrill és dák betűs középkori oláh nyelvmélekeket számonkérni.

Mivel furfang is van a dologban, elismerjük, hogy BURADA együgyűnek tetsző eszközökkel olyan ügyes szemfényvesztést vitt véghez, melylyel még mestereit is alaposan megtévesztette. Már a dák-elmélet rajongói közé tartozott, midőn az eloláhosodott gyergyói székelyek Moldva felé úsztatott tönkjein az erdőirtók és tutajosok tulajdonjegyeit felismerte s közöttük olyan vonal-összetételeket is talált, a melyeket akár írásjegyeknek is lehet tekinteni. Mivel a székelyek oláh eredetűnek hirdett rovásírását ismerte, az a vágya támadt, hogy a tönkjegyekhez nagyon hasonló oláh eredetű székely betűket az oláh tönkjegyek közt szintén megtalálja. Hogy-hogynem: a keresett betűk csakugyan előkerültek és megbővítették a dák-elméletet valló egész iskolát. Az írástudatlan oláhok birtokában megkerültek azok a fejszével rovott (!) írásjegyek, a melyeket a székelyek csakugyan kölesönvehettek; és egyben megvoltak azok a jegyek is, a melyek nem lehettek sem Cyrill, sem Ulfilas, sem a latinok tulajdányai, de igenis lehettek a Magyarország területén élt régi dákok primitív kezekben évszázadokon át megmaradó örökségei.

Mivel az oláh tudománynak is vannak komoly munkásai, e sajnálatra méltó bajok gyors orvoslása végett utalunk LAKATOS ISTVÁN 1702-ben írott s máig is kézírásban levő, de másolatban nagyon elterjedt *Șienlia accuratius quam hactenus delineata* című kis művecskéjére, mely TELEGI *Rudi-mentája* nyomán tárgyalja a székely rovásírást, és a mely BURADA oláh-székely betűinek is forrása volt.⁵ Nekünk alkalmunk volt helyszíni tapasztalatok alapján megállapítani, hogy BURADA az említett művecske ama barassói másolatát használta, a mely az ág. ev. főgimnázium könyvtárának Trausch-féle *Diplomatarium Transilvanico-Siculicum ab anno 1251—1807* című gyűjteményében található. Ebben a székely betűk vonalvezetése tökéletesen egyezik BURADA állítólagos oláh jegyeinek vonal-

¹ Facsimiléjükét I. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 113. l. (Ethnographia, 1903. 282. l.)

² *Descriptio Moldaviae*. Bukarest, 1875. III. rész, V. fejezet. — V. Ö. SINEAI GYÖRGY és KLEIN (MICUL) SAMUEL: *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*. Bécs, 1780. Előszó. MOLNÁR JÁNOS: *Deutsche-Valachische Sprachlehre*. Bécs, 1788. Továbbá MAJOR PÉTER, BOB, RADULESCU ELIADE J., LAMBRIOR és DENSUSIAN ÁRON erre vonatkozó írásait MOLDOVÁN GREGORY alább tárgyalandó értekezése nyomán.

³ *Vechia Metropolia romana a Transilvaniei*. Nagy-Szeben, 1870. 41. l.

⁴ *Coșciule Voronetan*. Csernovicz, 1885. 293. l.

⁵ A M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtárában 3, a M. Tud. Akadémia könyvtárában 2, a brassói ág. ev. főgimnázium könyvtárában és a nagyszebeni Bruckenthal könyvtárban 1—1 másolat található.

vezetésével. Egyébként pedig LAKATOS művének minden másolata igazolja, hogy belőle vannak merítve a minden más betűsor e nemű jegyeitől eltérő *r*, *st* és *sz* betűk.

Elhez hozzá kell adnunk még azt, hogy az apáról fiúra szálló tulajdonjegyek az örökösök birtokában mindig változnak. Bizonyos vonalrészekkel bővülnek vagy csökkennek, hogy a velük megjelölt tárgyak összetéveszthetők ne legyenek. Ha tehát BURADA és tudós társai a tatujosok tönkjegyeinek szerepét tüzetesen megismerték volna, akkor aligha keresték és találták volna meg köztük a másfélezer évesnél régibb dák eredetű oláh-székely írásjegyeket.

Mielőtt BURADA körmönfont hamisítása kiderült volna, két derék romanistánkat sikerült szintén megtévesztenie. Az egyik félrevezetett magyar tudós MOLDOVÁN GERGELY volt. A *Budapesti Szemle* új folyamának 1888. évi 52-ik kötetében közölt dolgozatának már a címe (*A latin, egyrill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál*) elárulja, hogy BURADA közleménye indította az érdekes magyar vonatkozású tárgy szövevényeinek megismertetésére és megírálására. Miután kimutatta a latin és dák íráselméletek tarthatatlanságát, csatlakozott azokhoz a komoly kutatókhoz, a kik szerint az oláhság csakis az egyházi szláv nyelv cyrill, vagy a még régibb glagol írásjegyeit ismerhette. A legrégebbi így írott nyelvemlék 1523-ból való ugyan, de azért TOMASCHEK és SAFARIK korábbi tanításait követve, nem tartja lehetetlennek, hogy KÉZAI az oláhoktól kölcsönzött betűk alatt a cyrilliczát érthette. Szerinte THURÓCZI találta ki, hogy a székelyeknek hun betűik vannak. Ez az oka, hogy TELEGDI JÁNOS vagy más valamegy XVI. századi halandó az oláh eredetű egyházi szláv betűsört utóbb átalakította azzá, a mi az 1598-iki *Rudimentában* és az 1668-iki enlakai feliraton merült fel először.

Ha MOLDOVÁN szerint a Cantemir-féle latin elmélet és HASDEU és társainak dák elmélete önmagától is összeomlik azért, mert ilyen írott emlékekkel az oláh irodalom nem rendelkezik, akkor valóban kár volt emlék hiányában a székelyek Árpád-kori cyrill-betűkölesünzésének elméletét is szóba hozni. Ezt az elméletet ugyanis a glagol és székely betűk hasonlatosságával támogatni nem lehet, mert a módszeres hasonlítás azt bizonyítja, hogy a rokoni kapcsolatot nem a VIII században létrejött glagol betűsor közt, hanem a sokkal korábban kialakult középtengermelléki írásrendszer betűsorai közt kell keresnünk.

MOLDOVÁN következtetését írástörténeti tekintetben még az a nagy tévedés is tarthatatlanná teszi, hogy az 1501-iki csikszentmiklósi feliratról teljesen megfeledkezett. Mert ha ezt számításba vesszük, akkor THURÓCZIT és TELEGDIT aligha vádolta volna meg.

Végül utalnunk kell még arra is, hogy MOLDOVÁNNÁL a Burada-féle tatujosjegyek közt szereplő székely betűk ügye elintézetlen marad.

Midőn másik romanistánk, DR. RÉTHY LÁSZLÓ ezt észrevette, nyomban megírta *Az úgynevezett hún-székely írás* című tanulmányát.¹ Neki mindenekelőtt feltűnik, hogy BOXFISZ szerint a székelyek rövid fűcskákra róva kevés jeggyel sok értelmet tudtak összefoglalni. VERANCICS szerint „két ilyen sor, némi pontok hozzátételével a jegyek számához képest igen sok értelmet ad”, VEIT GOLIEL szerint pedig a székelyek némelyik írásjegye egész szót vagy mondatot jelent. Ezért ad kifejezést annak a gyanúnak, hogy ez a néhány feljegyzés tulajdonképpen nem is írásról, hanem „az erdélyi pásztorkok, fávágók, tatujosok és napszámosoknál ma is dívó rovás-féle írásról szól, mely két egymásba illesztett pálczára alkalmazott conventionalis jegyekkel egész számadásokat pontosan képes eszközölni”.

A csikszentmiklósi, enlakai feliratok és a Telegdi-féle *Rudimenta* írásjegyeinek vizsgálata alkalmával a jobbról balra menő sorvezetést, a hangzóngratást és a *k* két jegyét a sémi írásrendszerből eredő sajátosságoknak ismeri fel. Ezért kimondja, hogy „a híres hun-székely írás nem egyéb héber írás mintájára készült *gyáértmányúl*, olyan elemekkel vegyítve, melyek elárulják, hogy az alfabet készítője egy fakultást végzett székely theologus volt, ki a XVI—XVII. század nyelvtudományának eszmeköréből indulva ki, mely a héberségben látta az emberi fajok és nyelvek ősforrását: tudakosságból s a kort jellemző archaizáló törekvéshől új jegyeket komponálva, szerkesztette össze ábéczejét s azt a magyar nyelvviszonyaihoz alkalmazta”.

A mindent megsemmisítő föltevés útjában álló csikszentmiklósi felirat hitelét azzal ingatja meg, hogy csak 1749-ben fedezték fel s így a régi évszámhoz kétség fér. „Nem tudom elképzelni — mondja —, hogy 1501 táján már akadt volna olyan székely, ki a héber írásba be lett volna avatva. Én ennél fogva a felirat keletkezését későbbinek tartom.” A székely írás régisége ellen felhozza, hogy

¹ *Archaeologiai Értesítő*, új foly. VIII. köt. 1888. 54. l.

ez a történelmi mult nélkül álló „mesterséges tákolás olyan korban készült, mikor a magyar nyelv hangviszonyai s a magyar betűírás már a legújabb stadiumot érte el, mikor pld. a lágyított hangzókat már összetett jegyekkel írták“. Nem talál benne „Árpádkori és még régebbi archaizmusokat“; viszont nem érti, hogy „miért van a székely alfabetben más jegye a *g* és *gy*, *l* és *ly*, *sz* és *s*, *cz* és *cs*, *z* és *zs*-nek stb., hiszen a világ összes betűírásában azt találjuk, hogy azok a hangok rokonságán épültek s azok változásai szerint bővültek ki. A természetes növés ezen öntudatlan logikáját egyáltalán nem találjuk meg itt, de találunk egy már *meglevő állapotot*, értem a magyar nyelv XVI. századbeli hangviszonyait hátréül, melyre az egész írás építve van“.

A tákolás másik ismérvét szerinte már HODOLY LÁSZLÓ felismerte, midőn a sémi csoportba tartozó aramäi, himjarathi, moabita betűkkel való hasonlóságok megállapítása közben azt is bizonyította, hogy a székely magánhangzók glagolít forrásból származnak.¹

Végül sorra kerülnek BURADA oláh tutajos jegyei is. Ezek nélkül „azt mondhatnók, hogy kigondolta e betűket...“; most pedig — a székely írás kérdésének végére jutva — „azt látjuk (BURADA közléseiből), hogy a székely írás csinálója egy csomó ilyen Erdélyben ismeretes rovásjegyet gyűjtött össze, azokat glagolokkal bővítette, egy-egy jegynek *betűjelentést* adott s az egésznek orientális színezetet kölcsönzött, korának tudományát esillogtatva az alkotásban, melylyel nemzetét ajándékozta meg.“

Öszintén megvallva, RÉTHY könyörtelenül támadó dolgozatának kezdetben nem tulajdoníthattam nagyobb jelentőséget, sőt utólag sem ereszkedtem volna bővebb tárgyalásába, ha a magyar rovásírás régiségeiben kételkedők — élükön HERMAN OTTÓVAL — nem ebből merítettek volna bátorítást és kétes értékű bizonyítékokat. A nagy értelmi erővel, de a felőlet anyag rendszeres ismerete és a tudományos eligazodás biztossága nélkül intézett megsemmisítő támadás kezdete igen ötletes, mert elvégre mindenkit megejt azzal, hogy a számrovást és betűrovást az avatatlan ember könnyen összetévesztheti. Ma már mi sem tudjuk meggyőzőbb magyarázatát annak, hogy KÉZAI 1221 táján írott forrása a székely rovásírást a pusztán számrováshoz ért erdélyi oláhságtól kölcsönözteti. Minden egyéb állítása tévedés; csupa hyperkritikai fictio azzal a látszattal, hogy a mindent támadó szerző tudományos értékeink megsemmisítésére törekszik. Minden alapos ok nélkül mellőzi az 1501-iki csíkszentmihályi felíratot, mert nyelvtörténeti és írástörténeti alapon a székely betűsort egy XVI. századi theológus „tákolmány“-ának akarja bizonyítani. Gyanuba veszi a XVII. századi írás kettős betűkkel jelzett hangjainak külön írásjegyeit, holott éppen e jegyek igazolják, hogy a sokkal régebbi székely betűsornak a magyar helyesírás XVI—XVII. századi vergődéséhez már nincsen köze. A glagol betűk és tutajosjegyek együttes szerepét is bajos elképzelni. Különösen bajos akkor, ha RÉTHY maga is gyanusaknak tartotta BURADA másfélezer évesnek hirdetett tutajosjegyeit és oláh-székely betűit.

Miközben a nagytekintélyű folyóiratok a székely rovásírás hitelét támadták, FISCHER KÁROLY ANTAL megírta és 1889-ben kiadta *A hun magyar írás és annak fennmaradt emlékei* című monographiáját. A szorgalmas szerző magát e téren laikusnak jelenti ki s valóban több hazafias tüzzel, mint kritikával tárja fel a magyar rovásírás gazdag történetét és fennmaradt hiteles emlékeit. Mivel a széke-lyeket sajtáságosan furesa szür-elmélete alapján a hunok ntódainak tekinti, sorra idézi a hunokról szóló V—VI. századi kútfőket és a ruszokról (szerinte magyarokról) beszélő X. századi *Ibn-abi-Jakub-el-Neidín* író. A magyar kútfők közül (SZABÓ KÁROLY tévedéscsét föl nem ismerve) a *Képes krónikából* idézi azt, a mi csak THURÓCZI krónikájában van megírva; komolyan idézi továbbá a hamis *Siki krónika* badar adalékait is. Egyébként pedig igen hasznos munkát végzett, midőn a régiek előmunkálatait folyton összegező és bővítő CORNIDES, JERNEY és SZABÓ KÁROLY nyomán sorra veszi és századok szerint csoportosítva pontosan idézi azokat a hazai és külföldi emlékirókat, grammatikusokat és történetírókat, a kik valaha a székely rovásírásról valamit írtak.

Az emlékeket bemutató fejezet a nagyszentmiklósi aranyelet, az úgynevezett Attila-kincs feliratainak ismertetésével és megfejtési kísérleteivel kezdődik. Az V—VI. századnak tartott emlékeken háromféle bekarozott és betrébelt írás különböztethető meg: egy tiszta görög betűs, két ronlott görög betűs és több ismeretlen betűs. FISCHER a második csoportot magyarnak látta és kibetűzte belőle e szavakat: *csesz* (vagy *ejt*), *rendet ró ő ránk* (vagy ugyanazt másképp betűözve: *szépen szöl örünk*).

¹ *A székely vagy régi magyar írás eredete*. Pozsony, é. n. (Különlenyomat a pozsonyi főreáliskola 1883–1884 évi Értésítőjéből) 13. l. — Jellemző, hogy RÉTHY a sémi sajtáságokat maga is kereste, HODOLY sémi hasonlításainak eredményét mégis elfogadhatatlannak tartja. „Ha — mondja — hasonlításai helyesek volnának is, okoskodásának a nagy körülönbség ellentmondásába kellene ütköznie.“

A harmadik csoportot DIETRICH tévesen gót-runnaknak tekintette.¹ FISCHER felismeri ezekben is a székely írás jegyeit és kiolvassa belőlük az *Endes* székely családnevet, *Eger város és vasmegeyei Unyom* falu nevét, továbbá a *nekem és enyém* szavakat.²

E minden alapot nélkülöző vakmerő kísérlet után a csíkszentmihályi felirat két másolatának és különféle megfejtéseinek, továbbá az enklaki felirat megfejtésének bemutatása következik. Külön fejezetet szentel KIRÁLY PÁL rovásírásos kódexének, mely utóbb SOMOGYI ANTAL silány hamisítványának bizonyult.³ Végül ugyanígy közli STRAHLENBERG FÜLÖP JÁNOS könyvének egyik szibériai feliratmásolatát⁴ és a marosvásárhelyi kézirat szibériai ő-török feliratmásolatát is, azzal a kísérleti utasítással, hogy ezekből szintén magyar szöveg betűzhető ki.

FISCHER könyvének tekintélyes része a hamisítványokat és a székely rovásírással tévesen kapcsolatba hozott egyéb írott vagy rovott emlékeket faksimilek kíséretében ismerteti. Ezek: Attila hun feliratú pénze,⁵ a *Turócezi fakönyv*, Attila betűsora,⁶ HICKESIUS „scythia” és „maszaget” betűsora,⁷ a M. Tud. Akadémia könyvtárának más betűkkel írott *Rohonezi-kódexe*, a *Gellvi imádságos könyvrnek* ismét más betűkkel írott másolatát,⁸ a réty ev. ref. egyház kelyhének felirata és LITERATI NEMES SÁMUEL hamisítványai, a melyek közé hihetőleg a M. Nemzeti Múzeum régiségtárának feliratos rézlapjai is tartoznak.

A terjedelmes zárszó után függelékül egész terjedelmében közli TELRÖDI *Rudimentájának* s BARANYAI DÉCSI JÁNOS ezt megelőző ajánlólevélének marosvásárhelyi másolatát és (a minék a könyv tulajdonképpeni tárgyához semmi köze) polemiját PAULER GYULÁVAL a szerző nem rég megjelent *A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése* című műve szigorú bírálatát tárgyában. A fehér és fekete színviselésen alapuló hun-magyar kapcsolat elméletét fenntartva, záradékol bejelenti, hogy nyomban hozzátfog a Svájcban rekedt hunok utódainak felkutatásához. Eredményeinek testes köteté nőtt német nyelvű feldolgozásából⁹ bennünket ezúttal csak az érdekel, hogy az előfeltehető állítólagos hunutódoknál tanulmányozta a tulajdonjegyeket is és köztük megtalálta a hun-magyar betűsor *b, gy, k, ő, tr, u, zs, gt, ki* jegyeit és jegyösszetételeit.

Íme, FISCHER szorgalmasan áttanulmányozta és értékesíthető kútfő-gyűjteményé össze is szerkesztette a székely rovásírás összes emlékeit és elvégre mégis oda tévedt, a hová MOLDOVÁN és RÉTHY tájékoztatásuk következtében jutottak!

VI.

A M. Tud. Akadémia és a M. Nemzeti Múzeum beavatkozása.

A székelyek rovásírásáról szóló krónikások és emlékirók oly általánosságban beszélnek, mintha a betűrovás titkaiba annak idején minden székely be lett volna avatva. Mivel mi még meggyőződhetünk arról, hogy a kiveszőben lévő számrovást egyszerű írástudatlan pásztorok tökéletesen tudták

¹ *Runeninschriften eines gothischen Stammes auf den Wiener Goldgefäßen des Bonater Fundes*. Germania, 1866. XI. köt. 177—209. l.

² BALINT GÁBOR: *A honfoglalás revidója*. Kolozsvár, 1901. 162. l. a legterjedelmesebb szöveget így olvasta el: „Gilas Pes-gan Pesenyüji Kenesz” Újában DEBRECZENYI MIKLÓS: *Az ősmagyar írás néhány hazai s oroszországi emléke*. Budapest, 1914. 19. l. BALINT vállalkozását folytatva, e szöveget így fejtette meg: „Gelse kiskán pesenyüji kenész”. A feliratok ő-török betűsorának megállapítását lásd MESZÁROS GYULA: *A nagy-szent-mihályi kises rovásos feliratainak megfejtése*. (Ethnographia, 1915. évi f. 1. és 4. füz.)

³ Enyhítő körülményül megemlítem, hogy KIRÁLY PÁL e kéziratot 1888. márcz. 27-én előzőleg bemutatta az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén. Ugyanakkor mutatott be egy lánczos fábuzogányt is ezzel a szintén hamisított rovásírásos felirattal: „Ez az Aladáré”.

⁴ *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*. Stockholm, 1730. XVII. tábla.

⁵ V. Ö. TILLMANN FRIESEN: *Münzt-Spiegel*. Francofurt, 1529. III. 5. fejezet és BEL: *De vetere lit.* IV. tábla, II. ábra, 68. l.

⁶ OERTELIIUS: *Harmonia linguarum*. Vittenberg, 1746. Előbeszéd.

⁷ *Antiquae litteraturae septentrionalis libri duo*. Oxford, 1703—1705. III. rész, 4. l. I. tábla.

⁸ V. Ö. SZABÓ KÁROLY: *A régi hun-székely írásról*. Budapesti Szemle, 1866. V. köt. 136. l. — Betűsora RÉVAY: *Elaboratio Grammaticae Hungaricae*, 1808. I. rész, 127—128. l. II. tábla.

⁹ *Die Hunnen im schweizerischen Elfishthale und ihre Nachkommen bis auf die heutige Zeit*. Zürich, 1896. A 190—191. lapon közzölt tulajdonjegyek első felét I. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 110. l. (Ethnographia, 1903. 279. l.)

Sebestyén: A Magyar Rovásírás Hiteles Emlékei.

kezelni, a székelység pedig a tulajdonjegyeket még ma is általánosan használja: kellő tájékozottság nélkül bizony könnyen ráterülhetünk arra a gondolatra, hogy látha még írásjegyek nyomai is lappanganak a nép ősi rovásbotjain. Sőt a tájékozottabb ethnographust is bátoríthatta volna az a tudat, hogy az északi germánok, különösen a skandináv népek, runa-naptárjaikon még akkor is szerepeltették a betűsor első hét jegyét, mikor a runa-rovást és runa-írást már régen elfeledték. Csak a gyakorlott epigraphust tarthatta volna vissza az a tapasztalat, hogy az íráismeret növekvő mértéke szerint mindig szaporodnak a nyilvánosságának szánt feliratok is. Mivel tehát a Székelyföldön a betelepedett követő évszázadokban ilyen nyilvános feliratok létre nem jöttek s a középkor végén is csak elvétve bukkantak fel, már eleve meddőnek kellett lenni annak a kísérletnek, mely a székelység kezén forgó számrovásokon, tulajdonjegyes szerszámokon és gazdasági eszközökön stb. magukat túlélt ősi írásjegyek maradványait akarta felkutatni.

Mennyivel nagyobb megtévelyedés kellett ahhoz, hogy valaki a mai számrovás és tulajdonjegy szomszédságában a rovásírás mostani rendszeres használatának legfrissebb népi termékeit keresse és csodálatos módon meg is találja! Rendes körülmények közt az ilyen avatatlan kutató csak a vele egy területen dolgozó szakembereknek okoz kellemetlenséget. A mi kutatóknak sikerült egész országra szóló felfordulást előidézni. Ez a kutató DADAI KIRÁLY PÁL, a budai állami tanítóképző intézet igazgatótanára volt. A *Karacsay-kódexnek* és SOMOGYI ANTAL egyéb hamisítványainak bemutatásával az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat főntebb jelzett ülésén már alaposan kompromittálta magát, midőn egyik tanítványa révén tudomást szerzett arról, hogy OMORON (Temesmegyélen) egy TAR MIHÁLY nevű egyszerű földműves ember még ma is írja és rója az ősi rovásírást. A kritikai ellenőrzéstől iszonyodó s így a tudományos elgazodásra is képtelen rajongók meggondolatlanságával DADAI KIRÁLY PÁL nyomban elhitte magával és elhitette lobbánékony képzelőmű barátjával, FADRUSZ JÁNOS kitűnő szobrászunkkal is, hogy — íme — a hun-scytha ősök rovásírása még él a nép között. FADRUSZ éppen milleniumi Tuhutum- emléket készített Zilah város számára, tehát gyorsan arra határozta magát, hogy a honfoglalás-kor szellemében hat táltos-éneket a nép közt felfedezett rovásírás betűsorával fog az emléken megörökíteni.

Mikor a pompás emlék elkészült, TAR MIHÁLY betűivel csakugyan rajta ékeskedett SOMOGYI ANTAL hat hamisítványa.¹ A leleplezés előtt FADRUSZ JÁNOS a *Szilágy* című zilahi újság 1902. szept. 18-iki számában terjedelmes cikket közölt a küszöbön álló nagy meglepetésről. A rovásírás ismertetése után bejelentette, hogy a KIRÁLY PÁL birtokában levő *Karacsay-kódex* viús tartalmának és ősrásának ügye perdöntő fordulóhoz ért. Mert íme: „kitudódott, hogy a rovásírás nemcsak emlék, de való eleven kinese a nemzetnek, hogy még maig is él a magyar nép között és hibátlanul fentartja eleink ősi kulturáját. Klasszikus tanúm TAR MIHÁLY és fia, TAR ISTVÁN, földművelők Omoron, a kik ma is írják és róják is . . . A kik tehát eddig kételkedtek a rovásírás ősi származásában, azok ugyan nem nagyon mélyen kutatták nyomait, mert rá kellett volna akadniok, a mint rákadtt KIRÁLY PÁL, hogy az írás még ma is él a magyar népben . . . Hogy pedig a mai nemzedék is megtegye kötelességét ez ősi kulturának fenntartásával szemben, köhe vésettem a rovásírást a Tuhutum-emléken pogány eleink dicsőségére . . . S most (mintán KIRÁLY PÁL még kellő időben leíratta Tarékkal a felvesendő hat éneket) abban a helyzetben vagyok, hogy szívem, lelkem teljes meglegedésére kiálthatom a magyar hazafiak millióihoz: Itt az írás, olvassátok!.”²

Midőn a lepel pár nap múlva lehullott, minden szem a zilahi szobor felé fordult, minden érdeklődő a *Karacsay-kódex*-szel és az ismeretlenség homályából előbukkant két omori földműves ánnlatba ejtő írástudományával foglalkozott. A fővárosi és vidéki újságok valóságos hadjáratot indítottak a betűrovás emlékei után.³ Az érdeklődők felforgattak minden zeg-zugot s koronként egy-egy téves adattal ugyancsak megtréfálták a gyorsan felszaporodott írászakértőket. A kutatók nagy buzgósgát az sem hűtötte le, hogy a nép fiaí közt egy lélek sem akadt, a ki TARÉK tudományának osztályosa lett volna.

¹ A hat pogány éneket (Erdélyről, Istenről, Tűzről, Földről, Vízről, Lebegő-égről) SOMOGYI ANTAL *Régi magyar nyelvet* (Arad, 1873) cz. kiadványa közölte először. Utóbb előkerültek Somogyi rovásírásos kéziratái között is. V. ö. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 299. s. köv. I. (Ethnographia, 1906. 348. s. köv. I.)

² SEBESTYÉN i. m. 314. l. (Ethnographia, 1907. 78 l.) Egész terjedelmében másodszor is megjelent a *Magyar Szó* című fővárosi napilap szept. 24-iki számában.

³ A fővárosi napilapok közül a *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap* és *Magyar Szó* tették magukévá a magyar rovásírás szövegére került ügyét.

A nagy kavarodásban csak Tóth Bélának, az akkori napisajtó kitűnő tollú munkásának volt elég lélekjelenléte arra, hogy a hat táltos-ének ügyében Arany János és Szarvas Gábor ítéleteire figyelmeztesse a félrevezetett közönséget. Szellemes cikkei azonban a hírlapok részéről mesterségesen is szított lelkesedés pillanataiban inkább csak ellenséges hangulatok keltésére voltak alkalmasak. Ezért kérte fel aztán Szóts Géza nagyszebeni tanár társaságában a M. Tud. Akadémiát, hogy ebben a szegényletessé fajuló országos ügyben illetékes szakemberekkel hozasson ítéletet.

A kiküldött bizottság szakértői Fejérfpatakyl László palaeographus, Ifj. Szinnyei József nyelvész és e sorok írója lettek. Feladatuk az volt, hogy a Somogyi Antal *Régi magyar énekek* című kiadványával csaknem teljesen azonos tartalmú *Karacsay-kódex* hitelét megvizsgálják. Az írásban benyújtott három egybehangzó vélemény alapján a bizottság a kérdéses kéziratot és a szegedi Somogyi-könyvtár kézíratai közt őrzött nyolcz társát Somogyi Antal hamisítványainak ítélte s a M. Tud. Akadémia 1903. márcz. 23-iki ülése elé terjesztett összes irományokat az *Akadémiái Értesítő* ez évi XIV. kötetében (193—210. l.) az olvasóközönségnek is hozzáférhetővé tette.

Az a másik, égetőbb kérdés, hogy az ősi rovásírás emléke éle még a magyar nép fiai közt, már nemcsak a M. Tud. Akadémiát, hanem a M. Nemzeti Múzeumot is élénken foglalkoztatta. Az Akadémia részéről Szily Kálmán akkori főtitkár indított széleskörű kutatást a népi emlékek forrásainak feltárása és hitelük megállapítása ügyében; az utóbbi pedig engem bízott meg, hogy a betűrovást történeti és néprajzi szempontból tanulmányozzam. Szily Tarék tudományának megvizsgálására a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulatot kérte fel. E tudományos testület Temesvárról Dr. Szentkláray Jenő apátkanonokot, Kabdebó Gergely alispánt, Gabányi János főszolgabíró, Berkeszi István és Perényi Adolf tanárokat szept. 30-án küldte Omorra.¹ A nélkül, hogy a temesvári bizottság szerepéről előzetesen értesültem volna, a következő napon ugyanott megjelentem én is. Tar Mihály szívesen fogadott. Midőn a nekem ajándékozott néhány rovásról véleményt nyilvánítottam s betűsorában két csikszentmiklósi jegynek feltűnő, részben pedig hibás használatára figyelmeztettem, nagy meglepődésemre azt a választ nyertem, hogy Király Pál „kitanácsolta“. Majd szóba hozta a *Történelmi Könyvtárnak* azt a füzetét (30. füz. Dr. Toldy László: *A régi magyarok műveltségének története*), a melyből a hogy később pontosan megállapíthattam — minden tudományát mérítette. Ebből ismerte meg a csikszentmiklósi betűsort, melynek *b* és *h* betűit Toldy tévedése nyomán szintén feleszerélve, az *f*, *j*, *m*, *r* betűket Toldy felesleges vonalkáival megtoldva, szintén hibásan hozta forgalomba. Szóba hozta továbbá Fischer művét is, melyet Király Pál ajándékozott neki. Régi, népi eredetű emlékekkel szolgálni nem tudott. Beszélt atyja régi ábécéjéről, a mely még *rovás szerinti* volt, de ezt — „szétrágtá az egér“. Csak egy betűjére emlékezett, a melyet előttem le is írt. Ez a régi betű pedig nem betű, hanem a számrovás egyik ötös (V) jegye volt.

Mivel Tar a békés-vármegyei Csorvásról származott, Omorról egyenesen szülőföldjére mentem. Itt nagybátyja, Id. Tar István, nyomára vezetett annak, hogy írástudó őcsesének atyja csak a *számrováshoz* értett, mert a régi csorvási pusztákon az 1857-iki földmérés és községcsítés előtt Gyula városának egyik *számadó gulyása* volt. Megtudtam, hogy Tar Mihály itt 1851-ben született. Mivel a puszták földmérésekor atyja pásztorokdása is megszűnt, a számrovásokat otthon csak 6—7 éves koráig látta szerepelni. Ez az oka, hogy Tar a számrovás mibenlételevel sem tudott tisztába jönni. Homályosan csak a fenti számjegyre meg arra emlékezett, hogy a rovásról a pásztorokkal való érintkezés alkalmával sok mindent le is „olvastak“. Leolvasták a gulyások kezére adott csordák bikáinak, teheneinek, tináinak, üszőinek, szopós és rugott borjainak számát; leolvasták a marhaállomány tulajdonosainak nevét és a gulyatartó gazdák marháinak számát; leolvasták a hullott állatok „dögrovás“-át és a gulyások, bujtárok bérét nyilvántartó rovásokat is.

Igy jutottam nyitjára annak a lélektanli tévedésnek, a melyet Tar esetében a halvány kisgyermek-kori emlékek és Toldy László füzete együttesen előidézték. Sőt megállapítottam, hogy e tévedést Király Pálnak módjában lett volna már eleve ártalmatlanná tenni, mert hiszen Tar a hozzá írott első levelekben nemcsak az apjától és a bujtárjuktól tanult „szittyá írásra“, hanem a szittyáírást ismertető Toldy-féle füzetre is nyíltan hivatkozott.² Ezt azonban a rajongó budapesti tanár lelkiismer-

¹ Tar Mihály és fia, Tar István vallomásáról a községi bíró jelenlétében jegyzőkönyvet vettek fel, melyet a M. Tud. Akadémiának felterjesztettek, utóbb pedig kiadták a Múzeumtársulat *Értesítőjének* 1902. évi IV. füz. 88—95. l.

² Egész terjedelmében idézve: *A rovásírás éle a magyar nép között?* 28—29. l.; fontosabb részét l. *SEBESTYÉN: Rovás és rovásírás*. 310 l. Ethnographia, 1907. 76. l.)

retlenül mulasztotta. E mulasztás árán sikerült aztán a magyar szobrászat legnagyobb mestereinek egyikét megtevesztetni és a hamisítók ügyének megnyerni.

TAR MIHÁLY kétes eredetű tudományának és furfangos viselkedésének titkait, KIRÁLY PÁLAL folytatott viszonyának keletkezését és alakulatait, valamint FADRUSZ JÁNOS megtévelyedésének szövevényeit is a M. Nemzeti Múzeum 1902. decz. 13-iki ismeretterjesztő előadásán¹ és a M. Néprajzi Társaság 1914. január 21-iki felolvasó ülésén² ismerttettem meg a népi emlékek kutatásában eredménytelenül buzgólkodó nagyközönséggel. Ezzel egyidejűleg SZILY KÁLMÁN szintén folytatta az omori bizottsággal sikeresen megkezdett nyomozásokat s midőn eredményei már felhalmozódtak, a M. Tud. Akadémia I. osztályából egy bizottságot kért adalékainak és következtetéseinek végérvényesen való megvizsgálására. Az 1903. február 3-án kiküldött bizottság tagjai SZILÁDY ÁRON, IFJ. SZINYEI JÓZSEF, KATONA LAJOS, SZILÁSI MORICZ akadémiкусok és HERMAN OTTÓ, FADRUSZ JÁNOS meghívott szakértők lettek. A márczius 5-én tartott ülésen aztán — a távolmaradt FADRUSZ kivételével — ők vették tudomásul SZILY KÁLMÁNNAK azt a terjedelmes *Jelentést*, a mely egy hét múlva már nyomtatva is megjelent e czímen: *A rovásírás éle a magyar nép között? A M. Tud. Akadémia I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés. Húsz ábrával (1—51. l.).*

SZILY KÁLMÁN arra fektette a főszűlyt, hogy az omori földmíves írástudományának létrejöttét, kialakulását, mibenlétét és országos érvényesülését a saját és fia, TAR ISTVÁN vallomásának jegyzőkönyvéből, rokonságuk felvilágosításaiból, TOLDY LÁSZLÓ könyvének szövegéből, TAR MIHÁLY első rovásírási kísérleteiből és felfedezőivel folytatott levelezéséből tegye érthetővé, kézzel foghatóvá. És ez teljes mértékben sikerült is neki. A rovásírási szövegek hasonmásai kiáltóan igazolták, hogy TAR MIHÁLY csakugyan TOLDY könyvéből merítette minden ismeretét. Kiderült, hogy rendkívül éles észszel, de nagyon fogyatékos erkölcsi érzékkel tudta tökélesíteni KIRÁLY PÁL könnyelmű beavatkozását. HERMAN OTTÓHOZ írott soraiiban viszont bárgyú őszinteséggel kijelenti, hogy „számjegyük is volt azoknak, a kiktől a rovást tanultam, de én elfelejtettem. Csak három jegyre emlékszem: egyre (V) világosan emlékszem és kettőre (= +) homályosan. Ezt mondtam én KIRÁLY tanár úrnak is; az elsőre azt mondta, hogy számjegy, a másik kettőre nem mondott semmit”.³ Szóval TAR írást adott arról, hogy a 6—7 éves korában látott pásztorsorvások mibenlétét is tökéletesen elfeledte. Ezzel aztán minden kétséget kizárólag igazolta, hogy megtévelyedése alapján véve jóhiszemű volt. Ezért tudta SZILY KÁLMÁN minden olyan feltételezés és kérdés bolygatása nélkül, a mi TAR MIHÁLY „jellemébe vágna”, végérvényesen megállapítani: „Élénk fantáziája hitette el vele, hogy azok a számrovások, a melyeket gyermekkorában látott, betűrovások s hogy azokon a számjegyek és billogok szűttya betűk voltak”. A baj csak akkor kezdődött, midőn KIRÁLY PÁL útján a világgal is el akarta hitetni, hogy ez a betűrovás a Toldy-féle könyv betűrovásával azonos. Mikor pedig a baj már megvolt s TAR kénytelen volt kieszközölni a régiek *rovás-szerű* merev ABCzé-változatát, megindult a tudományos kritika ama lavínája, a mely nemcsak az omori földmíves tudományát, hanem KIRÁLY PÁL Karacsay-kódexét és FADRUSZ JÁNOS Tulutum-szobrát is elseperte.

A számrovás és betűrovás összetévesztésének ötlete — tudjuk — RÉTHY LÁSZLÓTÓL származik. Azt, hogy TAR esetében is ez a tévedés foroghat fenn, most HERMAN OTTÓ vette először számításba. Pár nappal a fenti bizottság megalakulása után már benyújtotta a kétféle rovás összetévesztéséről szóló dolgozatát.⁴ SZILY KÁLMÁN *Jelentése* ebből közölte a pásztorsorvásról szóló 4. fejezetet. HERMAN OTTÓ az ősfoglalkozások élő emlékei között már tárgyalta a számrovást. Most attól a régebbi felfogástól, hogy a magyar pásztorság rovásán a római számsor szerepel, eltér s a kézfej formájából azt következteti, hogy a magyar számsor a szemlélődésre hajló magyar léleknek eredeti, ingemín termelése. Az egyenes ujjak jelentik a számsor négy első egyenes vonalát (I—III), a négyest; a fordén álló hüvelykujj pedig jelenti a számsor ötödik jegyét (V vagy I), az ötöst. Továbbá „a két kéz együtt

¹ Bő és mégis korlátozott kivonatát a *Magyar Szó* e napi száma s a *Jelentés a M. Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról*, 189—190. l. közölte. E korlátozásra SZILY KÁLMÁN útján a M. Tud. Akadémia bizottsága kért meg, mivel ennek szélesebb körű kutatása ebben az irányban még nem volt befejezve. V. ö. SEBESYEN: *Rovás és rovásírás*, 308—325. l., (Ethnographia, 1907, 74—87. l.) a hol TAR arcképét, rovott és írott íráskísérleteinek facsimilét, továbbá a zilahai szobor képét is bemutatam.

² Részletes ismertetése megjelent a *Pesti Hírlap*, *Budapesti Napló* s több napilap következő napi számaiban.

³ Ezt okt. 26-án írta s nekem okt. 1-én a V jegyet még úgy mutatta be, mint az egérrágtá apai ABCzé egyetlen nem felejtett írásjegyét.

V. ö. HERMAN OTTÓ: *Rovás*, *Pesti Hírlap*, 1903. febr. 10-iki számában.

tesen két ötös egységet ad és a hüvelyk, egymásfelé dülve és közelítve *keresztelkedik* (és) . . . kiadja az X-alakot, vagyis a tízest*.¹ Ugyanezt tárgyalta az Orsz. Régészeti és Emléktani Társulat febr. 24-iki ülésén felolvasott *A szám- és betűrovás viszonya hazánkban* című dolgozatában,² valamint abban a terjedelmes értekezésben is, mely *A kéz és a szám az ősfoglalkozások körében* ezimen a Természettudományi Közlöny 1903. évi február havi füzetében látott napvilágot.³ A sokszorosán bizonyított eredetiséggel kapcsolatban mindig szerepelt az a másik fontos állítása is, hogy a számrovást leolvasó pásztor a felrovott tételek értelmezése közben használt sok szóval tényleg azt a látszatot kelti, mintha a felsorolt ákombákomokból valami rovásírásos szöveget olvasna le.

A rendelkezésére álló adatokból idézte RÉVAY Pál sepsiszentgyörgyi ref. lelkésznek Fadruszhoz írott 1902. nov. 2-án kelt levelét, a melyben arról tanuskodik egy nagybaczoni Puskás Bokor nevű öreg juhász neki egy botról, mely „tele volt elferdített római számokhoz hasonló rovátkos írással“, ezt olvasta le: „Nagy Ferencz uramnak volt 36 fejő juha, 12 báránya, 3 berbéese: a fejő juhokból megszékelt 3 — tögye meggyuladt, tehát nem tejtelt — a többire megadtam a sajtot, 16 fontot és az ordát; bocskorpénzül kaptam fejők, bárányok és berbécek után a három sajn krajezárt“. A magyar néprajz mestere nyomban tisztában volt azzal, hogy a szentgyörgyi lelkész úrnak nem rovásírásos botról, hanem a számadó juhász összegező számrovásáról olvasták le ezeket az adatokat. Könnyebbség kedvéért be is mutatott több ilyen rováslapot, köztük pl. egyet olyant, a melyen egy tulajdonjeggyel, két szűrással (vagy ponttal) és két rovátkolt vonallal (tehát a pásztorok számrovásának *öt* jeggyével) ez a tíz terjedelmes szó van felróva: „Dobos Mihálynak nincs bikája, nincs anyabarma, van hat harmadfű üszője“.⁴

MIDŐN HERMAN OTTÓ fenti felolvasása az Archaeologiai Értesítő 1903. évi júniusi füzetében e ezimen: *Az ősszám és az ősbetű viszonya irodalmunkban* elvégre megjelent, már egész tömege rendelkezésre állott az olyan számrovásoknak, a melyek csakugyan azt igazolták, hogy a középkori krónikások és XVI. századi emlékirók följegyzésének túlnyomó része ráillik a nép számrovására is. Ezért utalt aztán arra, hogy THURÓCZI (és nem a *Köpes krónika*) „pálcákra metszés mesterségével“ nemcsak betűket, hanem számokat is felrovathatott, BOSEIN szerint betűkről van szó, de HERMAN OTTÓ-t a zempléni rövid számrovásokra is emlékezteti, midőn a székelyek „igen rövid fäcskákra rónak s kevés jeggyel sok értelmet egybefoglalnak“. Még ennél is beszédesebb bizonyítékoknak tartja VERANCSES szögletesre faragott botjait és azokat a rájuk jobbról balra metszett bizonyos jegyeket, a melyekből „egy, legfőljebb két ilyen sor némi pontok hozzátételével a jegyek számához képest igen sok értelmet ad“. Mivel e kütfők világosan betűk rovásáról beszélnek, HERMAN OTTÓ egy példát állít szemünk elé annak bizonyítására, hogy a hangsúlyozott tömörség mégsem betűrovásra, hanem számrovásra vonatkozott. Lerajzolja Lestár Péter gulya-tökerovását, a melyen a tételek közbeszűrt pontokkal vannak elválasztva; és lerajzolja a számrovás egész tartalmát a rovásírás betűivel is. Ekkor aztán kiderül, hogy azt, a mit a számrovás 18 jeggyel ki tudott fejezni, a betűrovás 65 írásjeggyel fejezte ki. Ezért mondja ki végül, hogy a fenti források idézett állítása „nem a hun-székely betűírásra, hanem csupán a számrovásra vonatkozhatott, tehát az idézett szövegek nem a hun-székely írásnak, hanem a számrovásnak ősi voltát bizonyítják“.⁵

Végül megenlüljük, hogy HERMAN OTTÓ a felolvasás alkalmával még elismerte az 1501-iki esik-szentmiklósi felirat hitelet; most pedig értekezése végén „modern kifejezéssel szólva“ azt hirdeti, hogy „e rovott írás -- aktái még nincsenek lezárva“. Az öreg mester kutatásainak eredményeivel a magyar rovásírás ügye csakugyan most volt elintézve. Eredetileg csak arra vállalkozott, hogy a nép egyik megtévelyedett fiának titokzatos szerepléséhez néprajzi téren felvilágosító adalékokat gyűjtson és tudományos tájékoztatást is nyújtson. HERMAN OTTÓ ezt megtette. Sőt még többet is tett, mikor TAR MIHÁLY ügyéhez a krónikásokét és emlékirókét is odakeverte. Így jutott el aztán annak az örvénynek szélére, a melybe mindenki belezuhan, a ki kellő tudományos tájékozottság nélkül kívánta a székely rovásírás hitelet megdönteni, vagy bebizonyítani.

A Magyar Nemzeti Múzeum beavakozása nem volt olyan sürgős, mint a M. Tud. Akadémiáé. De

¹ (SZILY KÁLMÁN): *A rovás-írás él-e a magyar nép között?* 9–14. l.

² H. O. b6 kivonatát a Pesti Hírlap 1903 febr. 25-iki és a Vasárnapi Újság 1903 márcz. 1-iki számában tette közzé

³ I. h. 402. füz. 97–115. l.

⁴ (SZILY KÁLMÁN) i. h. l. — 12. l.

⁵ I. h. Új folyam, XXIII. köt. 265 l.

mivel az omori földműves tudománya elől intézetem képviselőtében nekem sem lehetett kitérni, vele gyorsan végeztem s csak aztán merültem bele nyugodtan a rováson szereplő számok, tulajdonjegyek és betűk tanulmányozásába.

Két dologgal már a kezdet kezdetén tisztában voltam: azzal, hogy a tollal és tintával kiszorított középkori rovásírásnak emlékeit az élő néphagyományban, vagyis az ősfoglalkozások élő emlékei közt már meg nem találhatom; továbbá azzal is, hogy az ősfoglalkozások élő emlékei közt szereplő számrovás és tulajdonjegyrovás tüzetes tanulmányozása olyan belső okok felismerésére fog vezetni, amelyek birtokában aztán a magyar rovásírás hiteletét is megállapíthatom. Ezért láttam hozzá a rovások és tulajdonjegyek rendszeres gyűjtéséhez, továbbá a tudományos úton hozzáférhető nemzetközi anyagnak, különösen a rokonnépek e nemű néprajzi anyagának és irodalmának tanulmányozásához.

A vállalkozásnak nem várt, szinte magától áradó fejedelmi gazdagságú eredménye lett. A számrovás tanulmányozása közben először azt a törvényszerűséget állapíthattam meg, hogy a jobb kézzel rovtott számjegyek sora technikai okok miatt mindig *jobbról balra* irányodik.¹ Ezt követőleg a székelyföldi kétsoros, illetőleg párhuzamos sorú, végtelen számrovások készítésének megfigyelése alkalmával pedig nyomára jöttem annak a másik törvényszerűségnek, hogy *a rovásbot megfordítása* után a második sorpár az előzőhöz viszonyítva nemcsak *visszafelé* fordul és visszafelé halad, hanem számjegyeivel együtt *fejtetűn* is áll. Midőn ezt nekem egy értelmes sepsiszentkirályi erdőíró székely a rováson megmutatta és meg is magyarázta, hogy a látszólagos zavart előidéző fordítást a *bal markunkban tartott rész felhasználása miatt* kell végrehajtanunk, végtelen boldoggá tett az a tudat, hogy a természet ölen a magyar hagyomány jól megértett élő emlékei közt az ókori epigraphia eddig meg nem fejtett nagy rejtélyének jöttem a nyitjára. Mert a székely kétsoros rovás sorvezetése tökéletesen azonos volt az ókori görög és itál feliratok *bustrophedonjainak* jobbról balra kiinduló, minden második sorban visszaforduló és jegyeivel együtt fejtetűn álló írásrendszerének titokzatos sorvezetésével.

Midőn a bustrophedonos magyar számrovások után K. D. LEGENOVSKY adataiból a kelet-szibériai burjátok és jakutok naptárainak fogalomjegyekkel rovtott bustrophedonjait is megismertem, már csakugyan nem térhettem ki az elől az önként kínálkozó következtetés elől, hogy *a természetellenesnek tetsző ókori bustrophedon a rováslapok szolgáló másolatából természetes úton keletkezett*, és — a mi ezzel szorosan összetartozik — hogy *a misolt szöveg rovásírás volt*. Mivel a betűrovás bustrophedonos fadarajjai rég elkorhadtak, ilyen írásjegyes ókori bizonyítékokra még csak gondolnunk sem lehet. Nekem tehát a bustrophedonos feliratok világában kellett folytatnom kutatásaimat. Itt derült ki aztán, hogy a phöníciai eredetű s még kezdetleges fokan levő sómi (pl. himyári), pelazg és görög felíratos emlékek közt, továbbá a közvetített úton szintén onnan eredő itál, etruszk, germán (runa) és ó-török írás legrégibb felíratos emlékei közt is mindig megtalálható a bustrophedon. Ez pedig azt teszi, hogy ez az összefoglalólag középtengermellékinek nevezhető írásrendszer eredetileg csakugyan rovásírás volt és a bustrophedonok jelenlétének bizonyossága szerint minden köleszőnőnél, még a legkésőbbi kölesönt közvetítő népnél is mindig rovásírás maradt.

Ila az ilyen bustrophedonos epigraphiai emlékek az irodalmi műveltség sarjadásának kezdetét jelentik, akkor semmit sem esodálkozhatunk azon, hogy az ilyen korai emlékekkel közvetített rovásírásnak a századok múlva virágzásnak indult s a rovásírástól egészen elszakadt, sőt a felíratok légköréből is kibontakozott irodalmakban már alig van felismerhető nyoma. Rendszerint csak a szókinés őrzött meg olyan ősi emlékeket, a melyeket nyelvtörténeti úton tudunk a rovásírás egyetemes története számára értékesíteni. Ez az írástörténeti szegénység természetesen mégis feltűnő marad, mert hiszen más oldalról bizonyítanunk lehet, hogy a rovásírás még akkor is mindig élt, mikor az epigraphiai írás már esetettől, stílussal vagy tollal gyakorolt írásmódszerré fejlődött. Különböen el sem lehet képzelni azt, hogy az ókori görög bustrophedonokat a középkori ó-török bustrophedonoktól ezer esztendőnél nagyobb időköz választja el.

Ekként tájékozódva, teljes értékét felfogtam annak, hogy a mi középkori krónikásaink és XVI. századi emlékiróink egyértelműleg a székelyek fára rovtott írásáról beszélnek. Tudtam, hogy az egyetemes művelődéstörténet szempontjából itt a legtávolabbi fennmaradt rovásírásról lehet szo. Tudtam, hogy ezt a lehetőséget a bustrophedon nyomán összefoglalható középtengermelléki írásrendszer rokoni

¹ Utólag megállapíthattuk, hogy ezt a természetes jelenséget (a nélkül, hogy írástörténeti jelentőséget is felismerte volna) nálunk először REVAI MIKLÓS figyelte meg. L. fentebb e fejezet IV. részében.

kapcsolatainak értékes írástörténeti ismérveivel fogom bizonyíthatni. Vagyis arra a rendkívül szövevényes összehasonlító kritikai műveletre kellett fölkészülnöm, a melylyel a magyar rovásírásnak nemcsak hitelet, hanem eredetét és rokoni kapcsolatait is meg tudom esetleg állapítani.

E pontnál meg kell említenem, hogy a vállalkozás sikeréhez a magyar rovásírás irodalma már biztosítékokat is tudott szolgáltatni. Visszaemlékezhettem arra, hogy a mi betűsorunkat az előző kutatás már a germán runával és a zsidó írással is azonosította. Az utóbbival való összehasonlítás eredményezte azt a többször megismételt föltevést, hogy a mi betűsorunkat a zsidó írás nyomán protestáns theológusok hamisíthatták. Az én esetemben legtöbb bátorítással NAGY GEZA feledhetlen kollégám rendkívül értékes előmunkálatai és állandó érintkezésünk folyamán váltott eszmecseréi hatottak. Mielőtt THOMSEN VILMOS az ó-török feliratokat megfejte volna, NAGY GEZA már rámutatott a szibériai feliratokkal való meglepő hasonlatosságra.¹ Mikor pedig e feliratok betűinek török hangtani értéke 1894-ben kiderült, nyomban megírta *A székely írás eredete* című kitünő tanulmányát, a melyben rámutatott arra, hogy az egymással azonos, vagy egymáshoz hasonló ó-török és székely írásjegyek hangtani értéke is ugyanaz, vagy legalább is ugyanabba a hangsoportba tartozó.

Itt említem meg, hogy NAGY GEZA izzó magyar lelkének genális csapongása hatott rám eszméletőleg akkor is, midőn az 1501-iki esikszentmiklósi felirat szövegében az értelemszavarázó rész romlottságát felismertem és kijavítottam. Csak egy szó volt elrontva: de ez a szó magában véve is eldöntötte a felirat s vele a magyar rovásírás hitelének kérdését. Kiderült, hogy a feliratot az 1750 táján készült két másolat előtt már megbolygatták. Mivel ugyanakkor egy szavát a felismerhetetlenségig el is torzították, teljesen tárgytalanná lett az a gyanu, hogy a később megsemmisült felirat rovásírásos szövegét a másolás idején hamisították.

Mivel a székely rovásírás hitelének kérdése sem NAGY GEZA sikeres összehasonlító műveletével, sem az én felirat-rekonstruálással nem volt végérvényesen elintézve, rovástanulmányaim összes eredményeit elkezdtem egy rendszeres monographiának fölépíteni. Így jött létre egy teljes hustrum munkássága árán az „Ethnographia” 1903. 4. és 1906. 7. évi négy évfolyamában 167 ábrával folytatatosan megjelent *Rovás és rovásírás* című terjedelmes mű, a melyet utóbb a „Magyar Népajzi Könyvtár” II. száma gyanánt (1909-ben) külön kötetben is kiadtam.

Midőn a bustrophedon eredetének megállapítását és a vele kapcsolatos írástörténeti eredményeket művem bevezetése gyanánt magyarul már közöltem, németre is lefordítva elküldöttem Charlottenburgba, az agg MOMSEN TIVADARNAK. Dolgozatom a nagy német epigraphustól a berlini Gesellschaft für Anthropologie, Ethnographie und Urgeschichte-hez került, hol az 1903. okt. 17-iki ülésen felolvasták és egész terjedelmében ki is adták a „Zeitschrift für Ethnologie” 1903. évi folyamának 755–771. lapjain.

A monographia tulajdonképpeni tárgya három részből és egy függelékből áll: I. Számróvás — II. Tulajdonjegy — III. Betűróvás. — Függelék (A hamisítványokról). Az első részben külön tárgyalom a magyarság, hazai nemzetiségek, rokonnépek és külföldi idegen népek számróváseit. Kiderítem, hogy a magyar adó-rovás multja oklevéltári alapon a XIII. századig, nyelvtörténeti alapon pedig a honfoglalás koráig nyomonzható. A keleteurópai és középeurópai népek magyar kölesönszávaiból (*rovás, párja, kokas* stb.) az derül ki, hogy az elszámolás nyilvántartására fölöttébb alkalmas számróvást a németiséggel, az összes szláv népekkel, továbbá a balkáni oláh és új-görög népekkel a fél Európát sárazoló honfoglaló magyarság ismertette meg. A hazai rovásfajták tüzetes tanulmányozása pedig összehasonlító néprajzi úton rávezetett arra, hogy a legszövevényesebb kétsoros székely és csángó rovás tökéletesen egyezik a vogul és osztják rokonnépek nyugatszibériai rovásaival.

A második részben ugyanilyen módszerrel tárgyalom a tulajdonjegyeket. A történelmi nyomozás itt is napfényre hozza az Árpád-kori *jegy*-et és az Árpád-kori eredetű földközösség tulajdonjegyes *nyíl*-át. Az összehasonlító néprajzi művelet viszont csak azt igazolhatta, hogy a rovott tulajdonjegy használatában csak a gyakorlat azonos, de a folyton változó formák egymással nemzetközi vonatkozásban már nem állnak. A hazai szűkebb keretben nagy figyelemmel kutattam a tulajdonjegy és a rovott írásjegyek irodalmi úton többször hangoztatott viszonya után. A székelységnél néhány homályos nyom azt sejtette velem, hogy egyes családnévek kezdőbetűje a rovásírás betűsorából kerülhetett

¹ Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1890. ápr. 29-iki ülésén. Rövidítve megjelent a Budapesti Hírlap 1890. jún. 6-iki 154. számában.

forgalomba. De ez semmi esetre sem jelenthet régi átvételt, mert hiszen az apáról fiúra és több testvérrre szálló tulajdonjegyeken minden örökös változtat (hozzáad, vagy elvesz) valamit.

A betűrovás tárgyalásánál a germán runáról és az ó-török epigraphiai emlékekről már gazdag és értékes tudományos irodalom állott rendelkezésünkre. Ezért volt módomban az itt talált bustrophedonokkal nemcsak a rovásmásolást igazolni, hanem a két írásrendszer eredetére és rokoni kapcsolataira is élesen rávilágítani. Viszont a magyar emlékek kevésbé tisztázott ügyének még a földérítő tudományos előmunkálatok terén is köteles szolgálatot kellett teljesítenem. Az állítólagos, még soha nem látott Telegdi-féle 1598-iki leydeni Rudimenta-kiadásért az összes nagyobb európai könyvtárakat megkerestem. Az eredmény meddő lett, de a fűradozást más irányban gazdagon megjutalmazta az ugyanekkor előkerült giesseni és hamburgi másolat. A másolatban fennmaradt 1501-iki esikszent-niklósi felirat hitelesnek bizonyítására alkalmas szöveghibát már megemlítettem. A rendelkezésül álló másik két emlék közül az 1589-iki *Rudimenta* már tollal írott késői tudományos termék volt, az 1668-iki enlakai templomfeliratot pedig cesettel festették. Ezért a magyar rovásírás hitelességét és a közép-tengermelléki írásrendszerhez fűződő rokoni kapcsolatát bizonyítanom már nem lehetett. De bizonyíthattam a jobbról balra irányodó sorvezetéssel, melyet először VERANCSEK tett szóvá s a mely pontosan megvan a magyar rovásírás említett három emlékében is. A rovásírás bustrophedonos másoló rendszeréből ugyanis az első és legsikerültebb kibontakozás az volt, hogy a *forogatott* rovást másolás alkalmával egyszerűen *visszaforgetták*. Így jött létre aztán a zsidó és ó-török írás sorvezetésének jobbról balra irányodó rendszere. És így jött létre a magyar rovásírás jobbról balra irányodó sorvezetése is. Jellemző, hogy erre a pompás ötletre az indogermán népek egyike sem jött rá. Ezért a bustrophedonnal való vesződés nálunk megsietette a roví- és másolóeszközök finomodását. Mikor aztán a kettőből létrejött a karezolótű és a toll, a sorvezetés is megváltozott: természetes úton balról jobbra igazodó lett.

A mint a magyar rovásírás a birtokában levő ősiség jogán megkezdte a középtengermelléki írásrendszer nagy és fényes családjában való elhelyezkedést, a további összehasonlítás már sokkal könnyebb szerrrel tudta hozzáférhetővé tenni az igénytelen magyar emlékekben rejlő értékes írástörténeti adalékokat. Kiderült, hogy a rovás technikájának nemcsak a sorvezetés iránya volt velejárója, hanem a betűk merevsége és egykorasága is. Megértettük, hogy a rovíkés a rovására keresztben és ferdén metszett legkönnyebben, a farostok kihullását előidéző szögleteket pedig kerülni volt kénytelen. Az írásjegyek szerkezetében azért találtunk kevés változatosságot: a különféle népek rovíott betűsorai közt pedig ugyanezért találtunk még akkor is igen nagy hasonlóságot, mikor rokoni kapcsolatra, például az etruszk és székely írás közvetlen kapcsolatára még csak gondolni sem lehet. Ez a körülmény figyellette meg velünk, hogy a kölesönzők az átvett írásjegyek egyikén-másikán már megkülönböztető járulékokat is kénytelenek voltak alkalmazni. Megfigyeltük továbbá, hogy a kölesönzők a formák megváltoztatása alkalmával a betűk részeit gondosan megtartották. Ha például azt találták, hogy az *a* jegy egy hosszú keresztmetszésből és két ferde vonalkából áll, akkor az ó-török írástudó már feljogosítva érezte magát arra, hogy a két rövid ferde vonalat a hosszú keresztmetszés két végén helyezze el. A germán runa rovíja viszont csak annyit engedett meg magának, hogy a két ferde vonal ne alkosson szöget, hanem párhuzamosan maradjon meg egymás mellett. Mikor aztán az ilyen megfigyelésekkel elkészültünk, már birtokában is voltunk azoknak az ismérveknek, a melyekkel meg lehet állapítani az egy családba tartozó különféle betűsorok közeli vagy távoli rokoni kapcsolatát.

Eredményeinkről végül táblázatos kimutatást készítettünk, a mely kimutatásban a magyar betűsort már az ó-török betűsor legközelebbi rokona gyanánt szerepeltettük. Erre első sorban azok a formai és vele együtt járó hangtani találkozások indítottak, a melyeket először Nagy Géza állapított meg, mi pedig a fenti megfigyelések érvényesítésével szaporítottunk. Indítottak továbbá azok a történeti tanulmányok is, a melyekkel előzőleg már bizonyítani tudtuk, hogy a székelyek azonosak azokkal az elmagyarosodott kabarokkal, a kik a művelt közér törökségtől keleten elváltak s a honfoglalás előtt hozzájuk csatlakoztak, a honfoglalás után pedig székelykedő határhozaink lettek.

Az elmagyarosodott csatlakozók e közvetítése érteti meg velünk, hogy a rovíott írásjegyet jelentő *keta* nyelvünkben miért török kölesönző: továbbá azt is, hogy a török nyelvből hiányzó magyar hangok (pl. a *gy, ny, ty*) jegyei miért viselik magukon az utolagos megszerkesztés nyomát. Végül az ilyen keleti török közvetítés nélkül nehezebben tudnánk, vagy tán meg se tudnánk érteni azt a

jelenséget, hogy a székely rovásírás betűsorában nemcsak középzásiai ó-török elemek vannak, hanem vannak még régiebb olyan elemek is, a melyeket a rovásírás valamely igen régi betűsorával egy ősibb keleti törökség az ókori középtengermelléki kultúrából vett kölcsön és adott tovább.

VII.

A konstantinápolyi és bolognai emlékek felfedezése.

Mire a M. Nemzeti Múzeum részéről szállított tudományos eredmények leszűrődtek, Magyarországon talán senki sem érdeklődött már a rovásírás iránt. Időközben mindenkit elriasztott az a valóban kellemetlen tapasztalat, hogy a jóhiszemű érdeklődők hazafias lelkesedésére számító irodalmi és művészi termelés a tudományos kritika ítélőszéke előtt rendszerint értéktelen silányságnak bizonyult. Mindenki sajnálta Fadrusz Jánost, hogy a zilahi kudarc után újra visszatért jól-rosszul megkezdett írástörténeti tanulmányaihoz. Bizonyítani kezdte a székely és etruszk írásjegyek megdöbbentő hasonlatosságát, sőt rámutatott az egyiptomi hieroglyphpek formai rokonságára is.¹ És a ki a kitünő művészen csak a képtelenségnek tetsző történeti távlat miatt és nem a vakmerő összehasonlító művelet módszertelensége miatt sajnálkozott, annak esakugyan aggodalmait támadhattak, midőn a múzeumi képviselőt csaknem ugyanolyan távolságban kereste a magyar rovásírás eredetének titokzatos forrásait.

Akadtak komoly, de tájékozatlan tudósok, a kiknek szemében főként veszedelmesnek tetszett az a körülmény is, hogy az ilyen nagyfontosságú egyetemes vonatkozások elvégre már a külföldi kritika beavatkozását is kihívják s így a hazai tudomány komolyságát a művelt nemzetek szemében esetleg igen nagy mértékben veszélyeztethetik. Hüledve látták, hogy a múzeumi képviselőt ebbe a nemzetközi veszedelembé egyenesen beharolták. A mint a bustrophedon eredetét műve befejezésében megállapította, eredményét nyomban külföldre vitte; mikor pedig a mű elkészült, az egészet Thomsen Vilmosnak, az ó-török feliratok megfejtőjének ajánlotta. Pedig tudhatta, hogy a kopenhágai dán egyetemnek ez a magyarul is tudó díze a mi rovásírásunk ügyében már állást foglalt. Midőn ugyanis világhírű francia művében az ó-török írás eredetével foglalkozott, mondanivalójának függelékeiül az utolsó jegyzetben így nyilatkozott: „J'ajoute que les ressemblances spécieuses de l'alphabet ture et l'alphabet dit *humno-scythique* (voir P. Király de Dada, *Babyl. and Oriental Record* VI, No. 10, 1893, p. 227 et suiv., 233) sont trop peu nombreuses et trop imperceptibles pour justifier une parenté des deux alphabets”. (*Magyarul*: Hozzáteszem, hogy a török betűsornak és az úgynevezett hun-székitha betűsornak (l. Dadaí Király P. stb.) látszólagos hasonlatosságai nagyon csekély számúak és alig számbavehetők ahhoz, hogy a két betűsor rokonságát igazolhassák.)² Am az aggodalmaskodóknak azt is tudni kellett volna, hogy Dadaí Király Pál angol nyelvű cikke gyarló írásmutatványaival nem a csikszentmiklósi klasszikus betűsört, hanem Somogyi Antal hamisítványainak kurzív jellegű betűsört vitte világpiacra. Midőn személyes érintkezésünk alkalmával e hevenyészett cikkemre miatt a szerzőt körholni kezdtem, nagy meglepetésemre azzal védekezett, hogy egy londoni kongresszus ünnepi lakomáján néhány érdeklődővel hosszasán elbeszélgetett a magyarok runa-tudományáról s egyben írásmutatványokat is készített egy kezeügyében levő étlap üres hátára. Az egyik érdeklődő aztán megírta a cikket, a melyet kefelevonatban küldtek el utána korrigálás és — adoptálás végett.

Az óvatos dán mester tehát igen helyesen járt el, midőn a silány kongresszusi terméket érdeménél több figyelemre nem méltatta. Viszont a múzeumi képviselőtlen is kellett lenni annyira erkölcsi háterságnak, hogy a magyar rovásírás eredetének és rokoni kapcsolatainak bizonyítékait hódolattal először ugyancsak Thomsennek, a turáni tudományok halhatatlanának mutassa be. Műve egy példánya tehát Kopenhágába került, a többi pedig az említett részvétlenség következtében a múzeumi raktárakba vándorolt.

Ez 1909 június havában történt. Pár év múlva, 1913 márczius havában Thomsen egy fényképet kapott Babinger Ferencz fiatal würzburgi tudóstól. A fényképen három sor runa-szerű írás volt látható DERNSCHWAM János tájékoztató jegyzeteivel. Az 1555-iki latin főljegyzésből csak az tudható meg, hogy ez a gót runának tetsző titokzatos feliratot DERNSCHWAM Konstantinápolyban, a követségi szállás istálló-

¹ Budapesti Hírlap, 1903. évf.

² *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par VILH. THOMSEN* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, V.) Helsingfors, 1896. 54. l.

jának faláról másolta le. BABINGER tehát a nagy dán orientalistától arra kért felvilágosítást, hogy ez a germán runának tetsző felirat miként kerülhetett a török fővárosba.¹ THOMSEN nyomban felismerte, hogy nem germán runákkal, hanem a magyar rovásírás egyik csodálatos emlékével van dolga. Előkereste a neki ajánlott magyar könyvet és ennek segítségével olvasni kezdte: „Ezer övezés tízenöt esztendőben irték eszt...” Noha THOMSEN tud magyarul, néhány nevet és elavult szavakat megfelelő köztörténelmi és nyelvtörténeti segédforrások igénybevétele nélkül már nem tudott kibetűzni. Megfejtési kísérletét azzal az utasítással küldte meg tehát BABINGERnek, hogy a főlbeli eredményt velem fejeztesse be.

Midőn hozzám a fénykép és THOMSEN megfejtési kísérlete megérkezett, nyomban tisztában voltam azzal, hogy az eseményszámba menő felfedezés tudományos irodalmunk megmérhetlen értékű gyarapodását jelenti. Tudtam, hogy ez a föltétlen hiteles rovásírásos magyar nyelvemlék minden időkre eldönti a esikszentmiklósi felirat hitelének s általában a magyar rovásírás hitelének kérdését. Tudtam, hogy a magyar tudományosságnak milyen mértékű díszére szolgált THOMSEN beavatkozása és pompás magyar nyelvű megfejtési kísérlete. Örömtől áradozva üdvözöltem BABINGERT s nyomban hozzáálltam a szöveg homályos, vagy rosszul másolt helyeinek megfejtéséhez, valamint a tartalom megvilágítására szolgáló köztörténeti adalékok föl kutatásához is. Midőn eredményeimet rendelkezésére bocsátottam, azzal az ajánlattal kívántam megörvendeztetni, hogy ha a küldött történeti és epigraphiai adatokat összerója, dolgozatát magyarra fordítom és bemutatom a M. Tud. Akadémia egyik nyilvános ülésén. Egyben megállapodtam vele, hogy a magyar szöveg előbb megjelenik az *Ethnographia*-ban, utána pedig a német lát majd napvilágot az *Ungarische Rundschau*-ban. Ez így is történt.² BABINGER FERENCZ dolgozatával gyorsan elkészült s én a szükséges glosszákkal ellátva csakugyan bemutattam az ápr. 21-iki összes ülésén. Midőn a dolgozat az *Ethnographia* III. füzetében megjelent, glosszáim nyomtatásban is követték BABINGER cikkeit. Ezek nélkül ugyanis a felfedezett emlék viszonylagos értékét, nyelvtörténeti és írástörténeti sajátosságait kellőképpen megérteni nem lehetett. Sőt csorba esett volna a felfedezés körülményeinek megállapításában is. BABINGER világosan megírta ugyan, hogy „THOMSEN nagyszerű nyelvtudása több szó jelentését s ezzel a felirat tartalmát is körülkönyesen megállapíthatta”; de ezzel — különösen magyar szempontból ítélve meg a dolgot — a megfejtés ügye már csak azért sem lehetett méltóképpen elintézve, mert BABINGER a hibás másolás szövegének rekonstruálását is méltányolva, alább megjegyezte, hogy a felirat szövegét úgy közli, a hogy én megfejtettem.

Ezért szenteltem az első glosszáit THOMSENhez fűződő viszonyom ismertetésének, a másodikat pedig folytattam így: „A váratlanul fölbukkant konstantinápolyi magyar nyelvemlék szindús történetének kétségtelenül az a legnagyobb része, mely a genialis dán tudósra vonatkozik. KEDEI SZÉKELY TAMÁS (a konstantinápolyi követségi istállóba zárt magyar fogoly) azért alkalmazta az erdélyi székely rovásírás titokzatos jegyeit, hogy hozzáértő földijein kívül más kibetűzni ne tudja. DERNSCHWAM JÁNOS pedig német létére azért másolta le, mert azt hitte, hogy runa-szerű jegyeit némi utánjárással majd megszólaltathatja. DERNSCHWAM másolata újabbán BABINGER FERENCZ kezébe került s ez a derék bajor tudós hosszas kísérletezés után a középkársai ó-török feliratok megfejtőjére nyilván azért gondolt, mert e törökföldi leletben is török szöveget kezdett gyanítani. Végül aztán a világhírű dán tudós sikerrel megállapítja, hogy a titokzatos felirat rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. Szóval a magyar művelődéstörténet és írástörténet e mérhetetlen értékű kincse talán soha sem bontakozott volna ki az ismeretlenség homályából, ha THOMSEN esodás méretű turáni ismeretei kapesán germán tudóshoz illő alapossgggal meg nem tanult volna magyarul”. Annak mértékéül pedig, hogy még így fölfegyverkezve is minő terhes munkát végzett THOMSEN, közlöm azt a megfejtési kísérletet, melyet BABINGERnek, ez pedig nekem elküldött. Utalok az eddigiektől eltűt, fordított irányú sorvezetés szerencsés fölismerésére és több magyar szó értelmének meglepően öletes megállapítására. Végül hódolat-teljesen megjegyzem, hogy az én befejező szerény munkásságom már csak akkor következhetett el,

„midőn a nagy dán tudós előzőleg DERNSCHWAM följegyzésében az 1515-iki rovásírásos magyar nyelvemléket fölfedezte. Igen, a sors különös kegyelme bennünket úgy tett gazdagabbá, hogy a közép-

¹ L. BABINGER polemikus levelét az *Ethnographia* 1914. évf. 71. l.

² Dolgozatát e czímen: *Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből* bemutattam a M. Tud. Akadémia 1913. apr. 21-iki összes ülésén; egész terjedelmében kiadtam az *Ethnographia* 1913. évi I. áprilisi III. füzetében s tüzetesen ismertetem a Vasárnapi Ujság 1913. ápr. 27-iki 17. számában. Németül az *Ungarische Rundschau* 1914. évi I. füzetében jelent meg.

ázsiai ó-török feliratok megfejtője lett a nyelvemléknek tekinthető egyetlen hiteles ó-magyar felirat megfejtője is!¹

Utóbb kiderült, hogy BABINGER reám nagyon megnehezített, a miért TROMSNT ennyire belekevertem a dologba és hogy magam is előtérbe kerültem. Egyelőre csak jelezte, hogy van készülöben egy másik meglepő tárgyú czikke is a rovásírásnak és a székelyeknek egymással kapcsolatos eredetéről. Nyomban tudattam, hogy e kérdésekben én mondtam ki nálunk az utolsó szót s egyben készségesen felajánlottam további támogatásomat. De BABINGER nem kért a tudományomból. Noha nyelvünket és tudományos eredményeinket nem ismeri, vakmerően nekivágott *Ein schriftliches Rätsel* (Írástörténeti rejtély) című czikke megírásához. A mikor elkészült, dolgozatát megküldte a *Keleti Szemlének* és MÜLLER KONRÁDNak, a magyar viszonyokat ismerő germanistának. A magyar folyóirat figyelmetlen szerkesztői ügyet sem vetettek a dolgozat hajmeresztő botlásaira s arra a szintén kinyomatott magánlevélre, a melyben MÜLLER KONRÁD BABINGERREL egy elméletet közöl a székelyek és irásuk eredetéről. De mikor megjelent, egyik élelmes estilaphan a két szerkesztő nagy zajt esapott s fennen hirdette, hogy folyóiratuk „legújabb kötete szenzációs tudományos fölfedezésről ad számot. Két német tudós, MÜLLER KONRÁD DR., a hírneves germanista és BABINGER FERENCZ würrzburgi egyetemi tanár² kiderítette, hogy a székelyek, kiknek eredete egy évezredig vitás volt, *azonosak a kazárokkal*“. Ez az ural-altáji eredetű „kazár gyűlevész-nép a középkor elején a régi török nép szomszédságában lakott s a régi török írásjegyeket használta. A mikor a magyarok Lebediában éltek, a magyaroknak a kazárok voltak szomszédai. Mikor a varég-oroszok a kazár birodalmat megsemmisítették, a pecsenegek pedig a magyarokat nyugat felé szorították, a kazár nép egy töredékét (a kabarokat) a magyarok leigázták és a IX. század elején magukkal vitték nyugat felé“. Ezek lettek aztán elmagyarosodásuk után azok az erdélyi székelyek, a kik „a rovásírást még Ázsiából hozták magukkal“. Ezért aztán „nagyon is valószínű, sőt alapos az a föltevés, hogy rovásírásuk (a középpásziai ó-törökével) *közös eredetű*“.³

Midőn az újság egyik munkatársa megkérdezett, hogy mi a véleményem erről a fölfedezésről, azt a felvilágosítást adtam, hogy engem nagyon meglepett, mert a mit ilyen nagy zajjal nyilvánosságra hoztak, utolsó ízig megtalálható a székelyek kabar eredetéről és a török eredetű székely írás kabar közvetítéséről szóló régebbi könyveimben, füzeteimben és czikkeimben. KÜNS IGÁNCZ és MUNKÁCSI BERNÁT szerkesztők ezt megszégyenítésnek vették s BABINGERREL karöltve dísztelen hirlapi hajszált intéztek ellenem. Az ügy érdemén a sok meddő írka-fírka semmit sem változtatott. A „fölfedezés“ nyolcz évvel korábban, tehát akkor, midőn még MUNKÁCSI BERNÁT is szerkesztője volt, megjelent az Ethnographiában e czimben: *A székely rovásírás eredete*. Ennek szövege jelent meg 1909-ben a *Rovás és rovásírás* című könyvemben is.⁴

Közben BABINGER folytatta DERNSCHWAM-tanulmányait s néhány értékes adalékot sikerült hozzáférhetővé tennie. Ráirányította figyelmünket DERNSCHWAM kiadott exlibriseire és egyetlen példányban fennmaradt arezképes emlékérmére.⁵ Mi pedig megírtuk *Újabb glosszáinkat a konstantinápolyi nyelvemlékhez*. Közönségünk számára örömmel közvetítettünk mindent, a mit BABINGER felkutatót és közöltük KIEPERT HENRIK egyik értékes régebbi tanulmánya nyomán DERNSCHWAM említett augsburgi naplóinak prágai és wolfenbütteli másolatait.⁶ Bemutattuk a rovásírásos lapok facsimileit s beiktattuk tudományunk történetébe azt az értékes adatot, hogy DERNSCHWAM naplót Ranke *Die serbische Revolution* czimen 1829-ben megjelent kötete előtt a mi ENGELünk *Geschichte des ungrischen Reichs* ezüü műve III. részének 1813-ban megjelent 2-ik kötete idézte legelőször. Sori keritenünk végül BABINGER említett magyar czikkének feltűnő tévedéseire, valamint a dísztelen hirlapi polemia okmányainak bemutatására is.

¹ SEBESTYÉN: *Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez*. Ethnographia, 1913. évi f. 141—143. l. Az „egyetlen hiteles“ feliratot inkább az „első feltételezhető hiteles“ feliratnak kellett volna mondanom, mert hiszen a csikszentmiklósi felirat hitelét e nélkül is tudtuk bizonyítani.

² Csak végzett egyetemi hallgató.

³ L. Ethnographia, 1914. évi f. 66—67. l.

⁴ E parázs irodalmi vita összes iratait lenyomatban az Ethnographia 1914. évi f. II. fülete közli.

⁵ Deutsche Rundschau für Geographie, XXXVI. köt. 133. l. (V. ö. GRAF KARL EMICH ZU LEININGEN-WESTERBURG: *Deutsche und österreichische Bibliothekszeichen*. Stuttgart, 1901; Ethnographia, 1914. évi f. I. füzet.) — Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft, 1913. 46. l. (L. F. EBNER czikkét u. o. 1882. I. köt. 129. l.)

⁶ Hans DERNSCHWAMS *orientalische Reise 1553—1555 aus Handschriften im Auszuge mitgeteilt*. (Globus, 1887. II. kötet.)

E kellemetlenségek közepett valóban könnyen el lehetett volna ejteni a kutatás ama fonálát, a mely a legértékesebb középkori rovásírásos magyar nyelvemlék felfedezésére vezetett. Még rovás-tanulmányaim elején nyomára bukkantam annak, hogy BELICZAY JÓNÁS akadémiai felolvasása szerint GRÓF MARSIGLI FERDINÁND olasz hadimérnök Budavár bevétele után, 1690 táján Erdélyben, a Moldva- és Oláhországba vezető szorosok kipuhatolására küldetett ki s „ugyanezen alkalommal a szittyá nép-törzstől lakott Székelyföldön tanulmányozta és megfigyelte e nép nyelvét s kutatásai közben *oly fűt vagy fatáblát* talált, a mely ezen föld első keresztyéneinek a változó napokra eső ünnepeinek naptárát tartalmazta*.¹ Mivel BELICZAY meg is jelöli, hogy ezt az adatot a bolognai kéziratok közt lehet megtalálni („Mss. Codex 54. Cart. 669.*), érintkezésbe léptem THALY KÁLMÁNNAL, a ki a M. Tud. Akadémiában a Marsigli-iratoknak magyar szempontból való tüzetes áttanulmányozását és lajstromozását szorgalmazta. Mikor aztán előtte azt a sejtelmét kifejeztem, hogy ez a fűt vagy fatáblán talált naptár esetleg rovásírásos szöveg lehetett, maga is utána járt a dolognak s jegyzetei, vagy FANTUZZI könyve nyomán azzal örvendtetett meg, hogy a titokzatos naptárszöveg csakugyan róva volt. A rovásírásos példák bemutatása alkalmával THALY még arra is határozottan emlékezett, hogy a Marsigli-iratok közt csakugyan vannak ilyen merev betűs székelyföldi másolatok. Mikor aztán a M. Tud. Akadémia VERESS ENDRÉT Bolognába kiküldötte, csakhamar megtudtam, hogy MARSIGLI csakugyan fűt rovott székely betűs szövegeket másolt le. Megtudtam végül, hogy a rovásírásos fűt MARSIGLI abból az időből való-nak tartotta, midőn a székelyek keresztyén hitre tértek.

A mit a XVII. század legkiválóbb epigraphusainak egyike állított, a Fadrusz-láz idején hihetetlenül hangzott. Később pedig olyan visszahatás következett, a mely még a készen álló tudományos eredmények megjelenését is érvényesülését is megnehezítette. Ilyen körülmények közt aztán még a beavatott szakembert is könnyen elriaszthatta a keresztyén hitre tért XI. századi székelyek „mozgó ünnepeinek” enlegetése. Mert hiszen ilyen ünnepekkel esakis *egy évre* szóló lehetett a rovott szöveg; vagyis módjában volna a kutatásnak még MARSIGLI igazából azt is megállapítani, hogy a XI. század melyik évében volt a fűt rovott szöveg használható . . .

Őszintén megvallom, hogy az 1515-iki rovásírásos konstantinápolyi felirat meglepően romantikus története nélkül csakugyan nem tudtam volna a bolognai másolat ügyét komolyan venni. Így azonban elvégre is napfényre került az a mérhetlen értékű kincs, mely az állandó (és nem a változó) ünnepek középkori örök-naptárának bizonyult, a mely a magyar írástörténet számára legtökéletesebben őrizte meg a székely rovásírás hangzó-ugrató rendszerét, az egyetemes írástörténet számára pedig példával igazolta azt a törvényszerűséget, hogy a rovásboton és a rovásbot oldalainak másolatán mindig balra néző betűsor, jobbról balra irányodó sorvezetés és a visszaforduló páros sorokat fejtetőre állító kígyózó írás. bustrophedon keletkezik.

A váratlanul felhalmozódott tudományos eredmények világánál a bizonytalanságnak az a köde nyomban szétfoszlott, a melyben annyi tudós elme megtévelyedett és a melyben a magyar rovásírás tudományos hitele is állandóan veszélyeztetve volt. A napfényre került középkori emlékek végérvényesen igazolták azokat a középkori krónikásokat és emlékiratokat, a kik azt állították, hogy a székelység ősi írása rovásos élt. Igazolták, hogy ez az írás még egészen az epigraphia körébe tartozott, igazolták a felfedezőket, a kik hazai és külföldi epigraphusok voltak. És tegyük hozzá: igazolják majd a M. Tud. Akadémiát is, a melynek régészeti bizottsága az epigraphiai tartalomban rejlő nemzeti és nemzetközi tudományos értéket gyorsan felismerte és ezt a kiadványt tetemes anyagi áldozatok árán létrehozta.

¹ BELICZAY JÓNÁS: *Marsigli élete és munkái*. Budapest, 1881. (Értekezések a tört. tud. köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. IX. kötet. 9. sz. 43. l.)

MÁSODIK KÖNYV.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS HITELES EMLÉKEI.

ELSŐ FEJEZET.

A KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK ÉS A XV. SZÁZADI EMLÉKIRÓK FÖLJEGYZÉSEI.

I.

A Nemzeti krónika szövege 1221 tájáról.

Kütfőkritikai alapon megállapítható, hogy a XI. század második felében írott *Nemzeti krónika*-nak névtelen kánon-szövegét a későbbi idők krónikásai többször folytatták, újra szerkesztették, régi szövegét megigazgatták, bővítették és kurtították. A XII. század derekán lezáruló gyönyörű szövegnek több emberöltőn át nem akadt méltó folytatója. A következő század első negyedében azonban újra akadt egy névtelen mester, a ki a magyarok eredetének, kivándorlásának és honfoglalásának mondáit a még élő hagyományból tetemesen kibővítette. Ez a bővület a magyarok első bejöveteléről, vagyis a hun ősokról szóló rész lett. A hunok és magyarok rokonságát egyrészt az eredet-monda, másrészt a magyarokkal teljesen azonos erdélyi székelyek hun származása és honfoglaláskori csatlakozása volt hivatva igazolni. Ezért beszéli el részletesen, hogy Attila fiainak és népeinek romlása után a menekülők egy része, mintegy tizenötezer ember, Csaba királyfiyal keletre vándorolt s ott még megérte, hogy egyik fia, Edumen, az Attila örökének visszafoglalására induló magyarokhoz csatlakozhatott.

E mondai részben történik említés egy másik hun néptörödékről is, melyet a krónikás az erdélyi székelyek őseivel azonosít. Mivel korrendben itt kerül először szóba, hogy a székelyeknek külön írásuk van, a rávonatkozó eredeti latin szöveget és fordítását egész terjedelmében idézzük:

„Remanserant autem ex hunis viroꝝum tria milia, qui per fugae interfugium erepti de *proelio Czumheldino* in campum *Chigla mezi*¹ se colligere procurarunt. Qui cum tinerent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto, ad *Eydelev* intraverunt, non se hungaros, sed *Zekul* alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atylae infesti fuerant ipsi huius occidentali nationi. Isti etenim *Zekuli* hungorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo praefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt, conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata, in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannoniae, sed cum *Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt*; unde *Vlachis* conmixti, litteris ipsorum uti perhibentur“. (*Magyarul*: „Maradt volna pedig a hunokból háromezer ember, a kik a Krumheld-csatából futással menekülvén, a Csíglamezőre igyekeztek gyülekezni, kik is félvén a nyugati nemzetektől, hogy hirtelen rájok ne rohanjanak, Erdélybe vonultak, s magokat nem magyaroknak, hanem változtatott néven székelyeknek nevezték. Atyla életében ugyanis ellenségei voltak a hunok a nyugati nemzeteknek. Ezek a székelyek tehát a hunok maradványai, kik a többi magyarok visszajöveteléig az említett mezőn maradtak. A mint tehát megtudták, hogy a magyarok Pannóniába visszajöttek, Ruthéniába eléjük menének, s Pannónia birodalmát velök együtt hódíták meg. S mintán azt meghódították, abban osztályosok maradtak, a mint azonban a magyarok

¹ KÉZAI: „in campo *Chigle*“; *Budai krónika*: „in campum *Chigladmezei*“; TÜRÖCZI: „in campo *Czygla-mezei*“.

akarták, nem a pannóniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határhegyek közt nyertek osztályrészt; a honnan az oláhokkal összeelegyelve, mint mondják, azok betűit használják.“)

Idézetünk az 1358-ban készült *Bécsi képes krónikából* való, F. TOLBY: *Marei chronica de gestis hungarorum*. Pest. 1867. 2-rét. XVII. l. — SZABÓ KÁROLY fordítása u. o. XVI. l. — *Chronicon pictum Vindobonense*. M. FLORIANUS: *Fontes domestici*. SS. Voll. II. p. 120. A vele egyező *Dubniczai krónika* s az 1473-ban kinyomatott *Budai krónika* a székelyek betűire vonatkozó mondatrészt mellőzte.

II.

Kézai Simon szövege 1282 tájáról.

Kun László krónikása a *Nemzeti krónika* kánon-szövegét tulajdonképpen kivonatolta, de egyben némely részét — pl. az indigenákról és a szolgálattévő osztályokról szóló részeket — megtoldotta, az urára vonatkozó részt pedig egész terjedelmében hozzáadta. A székelyekről szóló fejezet nála szintén megkurtult. Ennek daczára pontosan megállapítható, hogy neki csakugyan az a szöveg állott rendelkezésére, a melyből fentebb a székelyek rovásírására vonatkozó helyet idéztük. Ez a szöveg-rész nála rövidített formában így hangzik:

„Remanserant quoque de Hunis virorum tria millia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle vsque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaculos vocauerunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinui sortem habuerunt. Vnde Blackis conmixti litteris ipsorum uti perhibentur“. (*Magyarul*: „Maradt volt még a hunokból háromezer ember, kik a Krumhelt-esetából futással menekültek, kik is felvén a nyugati nemzetektől, Árpád idejéig a Csigle-mezőn maradtak s ott magukat nem hunoknak, hanem zakuloknak nevezték. Ezek a zakulok ugyanis a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodsor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthénia határszélein eléjük menének, s Pannóniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannóniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt. A honnan az oláhokkal összeelegyelve, mint mondják, azok betűit használják.“)

KÉZAI: *Chronicon hungaricum*. lib. I. cap. IV. (Incidentia). M. FLORIANUS: *Fontes domestici*. SS. Vol. II. p. 70. — HORÁNYI: 62—63. l. — PODHRADZKY: 33. l.

III.

Thuróczi János 1488 előtti följegyzései.

Mátyás király krónikása az Árpád-kori részben a *Nemzeti krónika* szövegét eléggé tiszteletben tartotta, de a fentebb idézett szöveg azon állítását, hogy az erdélyi székelyek a velük együtt lakó oláhsággal közös írás birtokában volnának, már nem másolta bele krónikájába. Ellenkezőleg, műve előszavában utal e tapasztalatára:

„Nam et hoc nostro aevo, pars nationis ejusdem quaedam, Transilvanis regni posita in oris, characteres quosdam ligno sculpsit, et talis scripturae usu literarum ad instar vivit“. (*Magyarul*: „A mi időnkben is a nemzet egy része, mely az ország erdélyi határain lakik, bizonyos jegyeket ró fára s az effle írásmóddal betűk gyanánt él.“)

Chronica Hungarorum, Praefatio. I. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum hungaricarum*. I. köt. Bécs. 1746. 2-rét. 40. l., 4-rét. I. köt. 48. l.

Az 1. sz. alatt fentebb idézett szöveg helyére pedig ezt iktatta krónikájába:

„Hi (i. e. Siculi), nondum Scythicis literis oblit, eisdem, non encausti et papyri ministerio sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar, utuntur“. (*Magyarul*: „Ezek a székelyek, kik a scythiai betűket még el nem felejtették, azokat nem tinta és papiros segítségével, hanem baculokra metszés mesterségével rovás módjára használják.“)

Chronica Hungarorum, I. rész. 24. fej. I. G. SCHWANDTNER: u. o. 2-rét. I. köt. 78. l., 4-rét. I. köt. 96. l.

IV.

Bonfini Antal XV. századi följegyzése.

Mátyás király udvari történetírója. BONFINI olasz humanista, szintén megfigyelte az erdélyi székelyek rovásírását s THURÓCZI szövegét szem előtt tartva, így nyilatkozott:

„Literas Scythicas habent, quas non in papyro scribunt, sed brevissimo ligno excidunt; paucis notis multa sensa comprehendunt“. (*Magyarul*: „Scythiai betűik vannak, melyeket nem papírosra írnak, hanem rövid fácskákra rónak, kevés jeggyel sok értelmet egybefoglalnak.“)

Rerum ungaricarum decades, I. dec. 7. lib.

V.

Oláh Miklós följegyzése 1536 táján.

Az erdélyi származású tudós esztergomi érsek, a ki az erdélyi székelyek történetét és szokásait külön tanulmányozta, az 1536-ban Brüsszelben írott *Hungaria et Attila* című művében (Lib. I. Cap. XVIII. §. II.) a székelyekről így nyilatkozott:

„... moribus, ritibus, ac legibus aliorum Hungarorum sunt longe dissimiles. Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum linguarum, notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incicis, apud amicos ac vicinos vice nuntii, epistolaeve utuntur.“ (*Magyarul*: „Erkölcseikre, szokásaikra és törvényeikre nézve a többi magyaroktól nagyon különböznek. Lelkük gondolatjának, és mindennapi akaratjoknak kifejezésére, papíros és tinta, vagy más nyelvek betűjegyeinek használata nélkül, fapálcázáscskára némi jegyeket rónak, melyek közöttük valamit jelentenek, s az így rött pálcázáscskákat barátjaikhoz ízenet és levél gyanánt használják“.)

Az 1568-ban elhalt érsek *Attiláját* először SAMBECUS adta ki Frankfurtban 1581-ben BONFINI *Decasainum* függelékeül (862–890. l.). A *Hungariae Bel. Adparatusában* (1–11. l.) jelent meg. Mi a mű 1763-ki teljes bécsi kiadásának 195. l. idézzük.

VI.

Benczédi Székely István 1559-iki világkrónikája.

A Krakóban 1559-ben kinyomtatott *Chronica et Vilaguae Ycles dolgairol szekely eredetu szerzoje* a 142 b. levélen az erdélyi székelyekről ezt írja: „*megg mostis különböznek a több Magyaroktól, törünickel es irasokkal, kie Hunniabeli modra Szekel bötunel eluce mind é napiglan*“.

VII.

Veit Goliel följegyzése I. Ferdinánd korából.

I. Ferdinánd király erdélyi hadseregének titkára, VEIT GOLIEL, a XVI. század derekán (1550–1560) arról tudósít, hogy: „... Sprache und Kleidung (der Szekler) ist ungrisch; in ihrer Schrift haben sie eigene Charaktere, von denen einige ein ganzes Wort, oder einen Satz bedeuten“. (*Magyarul*: „a székelyek nyelve és viselete magyar, írásukban olyan tulajdon betűkkel élnek, a melyeknek némelyike egész szót, vagy egész mondatot jelent“.)

Jahrbücher der Literatur, Wien, 1825. Bd. XXIX. Anzeige-Blatt, 9.

VIII.

Verancsics Antal († 1573) följegyzése.

A másik tudós esztergomi érsek, a ki az erdélyi viszonyokat szintén tüzetesen ismerte, a székelyekről írott s csak újabban kiadott följegyzéseiben ekként nyilatkozik:

„Mores penitus incultos non habent, verum qui Scythicam adhuc praeseferunt eruditatem, omnique pene consuetudine, legibus, et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua

quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes. Pro literis notas quasdam in scipionibus ad formam tesserae quadratis excidunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii ac Turcae, ducunt, quarum una seu ad summum duae, punctis quibusdam additis, plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usos fuisse, apud indigenas tritum est". (*Magyarul*: „Erkölcseik nem éppen bárdolatlanok, hanem még kiri belőlök a scythiai nyersség; csaknem minden szokásukban, törvényükben és életmódjukban, kivéve a vallást, különböznek a magyaroktól: még nyelvükre nézve sem minden részben egyeznek velük, minthogy a régiek módja szerint beszélnek. Betűik gyanánt bizonyos jegyeket metszenek koczka módjára négyszögletűvé faragott botokra s a sort, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök, jobbról balra viszik; egy, legfőlebb két ilyen sor, némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad. Földieik széltére azt beszélnek, hogy a hunok is ezeket az írásjegyeket használták“.

SZALAY LÁSZLÓ: *Verancsics A. összes munkái*, I. köt. (*Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, II.) 145—6. l. — M. G. KOVACHICH: *Scriptores rerum hungaricarum minores* II. köt. Buda, 1798. 109. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A KÖZÉPKORI BOLOGNAI EMLÉK.

I.

Marsigli másolata.

MARSIGLI ALAJOS FERDINÁND olasz gróf, az osztrák szolgálatban álló kitünő hadimernök, Buda és Nándor-Fehérvár visszafoglalása után élénk részt vett a török hadak kiűzésében. E hadműveletek végén Lajos badeni herceg oldalán Erdélyben működött. Ő rombolta le 1690-ben Brassót és hidalta át az Óltót, a mivel aztán lehetővé tette, hogy a török oldalán harcoló Thökölyt Erdélyből egészen kiszorítsák.

Midőn emlékiratában e győzelmekről megemlekezik, elmondja, hogy a herceg kétszáz draga-nyossal a Moldva- és Oláhországba vezető szorosok kipuhatolására küldötte ki. Megemlíti egyben, hogy így alkalmá nyílott a Székelyföld széktha-eredetű régi lakóinak nyelvét tanulmányozni s egy olyan fadarabra is bukkanni, a mely az itt lakó első keresztyének változó napokra eső ünnepeinek naptárát tartalmazta. FANTUZZI az emlékirat olasz átdolgozásában e pontnál MARSIGLI 54. számú kéziratának 669. levelére utal.¹

Ez a nevezetes adat és utalás megtalálható abban a magyar átdolgozásban is, a melyet BELICZAY JÓNÁS a M. Tud. Akadémiának FANTUZZI után készített.² Midőn 1902/3-ban végzett rovás-kutatásaim fonalán BELICZAY eme közvetített adalékára rábukkantam, az a sejtelmem támadt, hogy alighanem rovásírásos régi naptárral van dolgunk. Feltevésemet arra a néprajzi tapasztalatára alapítottam, hogy a mi népesaládunkba tartozó keleti népek a fára rovott naptárakat még ma is használják, valamint használták az előző évszázadok összes skandináv népei is. E naptárakon az állandó ünnepeket ügyesen rovott fogalomjegyekkel, ideogrammokkal szokták megjelölni. A kezdetlegesebb fejlettségű népek a hétköznapiakat egyszerű, a vasárnapokat pedig keresztezett bevágásokkal róják fel. A dánok, norvégok és svédek rovásnaptárain viszont a hét napjait még az előző századokban is a rúná fiatalabb betűsorának hét első (FUThARKH) jegyével jelölték meg. Ha tehát székelyeink írásjegyeiket a középkori krónikások és a XVI. századi emlékirók feljegyzése szerint szintén fapálczákra röták, csakugyan feltehető volt, hogy a történeti és régészeti emlékek gyűjtésében fáradozó MARSIGLI érdeklődését szintén ilyen rovásírásos régi naptár kötötte le.

THALY KÁLMÁN és VERESS ENDRE bolognai kutatásaikban engem támogatva, megállapították, hogy a naptár csakugyan rovásírásos szövegű volt; igazolták továbbá azt is, hogy MARSIGLI másolata a

¹ A francia nyelvű emlékirat olasz átdolgozásában ez olvasható: „Per sua particolare istruzione fece al tempo stesso varie ricerche, ed osservazioni sopra la lingua, che si praticava dagli Sciti abitanti nella Sicilia a tempi antichi, e scoporse, ed acquisto un leguo, che esprimeva il Calendario delle feste mobili per uso dei primi Cristiani di quei paesi”. (Jegyzetben: „Mss. Codex 54. Cart. 669.”) *Magyarul*: Ugyanezen időben a saját maga okulására különféle kutatásokat és megfigyeléseket tett a Székelyföld régi lakóinak, a scitháknak nyelvén s fölfedezett és megszerzett egy fadarabot, mely azon vidék első keresztyéneinek használatára feltüntetve a mozgó ünnepek naptárát. *Jegyzetben*: Kézirat, 54. kódex 669. 1.) (GIOVANI FANTUZZI: *Memorie della vita del generale Co: Luigi Ferdinando Marsigli*. Bologna, 1770. 109 l.

² *Marsigli élete és munkái*. (Értekezések a tört. tud. köréből, IX. köt. 9. sz.) Budapest, 1881. 43. l.

szöveget egész terjedelmében megmentette. Észleletéről VERESS ENDRE a Magyar Könyvszemle 1906. évi folyamában számolt be. A bolognai egyetemi könyvtárban őrzött Marsigli-iratok 120 gyűjtélkes kötetének itt felsorolt magyar vonatkozású adalékai közt találjuk az 54. számú IV-ik vegyes tartalmú kötet (*Manuseritti diversi*, Vol. IV.) 99-ik darabjának MARSIGLI-tól eredő czimzését és ezt a hozzáírott szükségesű magyarázatot:

„Nyolcz lapon közli az ú. n. hun-scytha rovásírás betűit s utána a naptári szenteket, neveket • jellel (?) és adatta magyarul, latinul.”¹

Mivel e kéziratot Bolognából kikölcsönözni nem lehetett, egyelőre le kellett mondanom a sokat

ígérő másolat tartalmának tanulmányozásáról és hozzáférhetőségétéről. Csak az 1515-iki konstantinápolyi rovásírásos magyar felirat napfényre kerülté után — midőn a magyar rovásírás középkori eredetére irányult legutolsó kételynek is végleg el kellett oszolnia — hozathattam meg a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárával azt az áldozatot, hogy a kézirat összes lapjainak fényképi másolatait elkészíttesse. Ekkor aztán kiderült, hogy MARSIGLI másolata a legrégibb és legterjedelmesebb rovásírásos emléket mentette meg a magyar irodalom számára.

II.

A másolat két bustrophedonja.

MARSIGLI másolata az 54. sz. írott kötet 669—686. oldalát foglalja le. Ezen oldalak közül csak a levelek, foliák első, a oldala van a 669., 671., 673. stb. páratlan számokkal sorozva. A bennünket érdeklő szöveg a sorszámozott első oldalakon található meg. Második oldalukat MARSIGLI mindig üresen hagyta s reájuk alulról megfordítva írta az oda tervezett rajzokat jelző olasz czimkeket. Lemásolásában is. Nevezetesen

L. Marsigli arezképe l'antuzzinál.

E latszolagos rendetlenségnek nyoma van a naptár szövegének czimlup után következő második levelen a rovásírás ABC-je, ez után a harmadik, negyedik,

¹ L. h. 126. l. Az előző kutatók nem vettek róla tudomást. SZILÁDY ARON: „Jelentése bolognai útjáról”. A M. Tud. Akadémia Értesítője 1868. évi II. köt. 128—132. BEGL, SÁJERAN: „Spisi grofa Marsilijja (Marsigli)”. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini Sarajevo, 1901. VIII. köt. 364—365. l.

ötödik és nyolczadik levélen a naptár *összezavarodott* szövege következik; a hatodik, hetedik és kilenczedik levélen pedig egyéb bibliai és általános ismerethez tartozó nevek olvashatók néhány sornyi hibás és meg sem fejtett rovásírásos szöveg kíséretében.

Mivel a zűrzavarból a rovásírásos naptárnak igen fontos epigraphiai sajátága fog kibontakozni, a kibontás szövevényes műveletének ellenőrzése céljából közölnünk kell a másolat oldalainak pontos tartalomjegyzékét:

669. Czimlap. „Raccolta della lingua . . . Transilvania“.

(670.)¹ Teljesen üres.

671. Az ABCz (jobbról balra olvasva) „a, eb, ec . . . , elj, ak, onj“.

(672.) Teljesen üres.

673. *A naptár I. része* (az 1—2. számozott sor): Jan. 1. „Köskarácsen“ . . . Máz. 25. „Boldogasszony“.

(674.) Üres lap alján, fordítva: „Nella prima faccia del Boscone“.

675. *A naptár III. része* (az 5—6. számozott sora): Jul. 13. „Margita“ . . . Szept. ? (Csak rovásírással): „Gyárfás“.

(676.) Üres lap alján, fordítva: „Nella seconda facie“.

677. *A naptár IV. része* (a 7—8. és 9. számozott sor): Szept. 14. „Szentkereszt“ . . . Decz 31. „Szölveszter pápa“.

(678.) Üres lap alján fordítva: „Nella seconda faccia“.

679. Bibliai nevek (1—2. számozott sor): „Bütlehen“ . . . „Pilátos“.

(680.) Üres lap felzete (nem fordítva): „Fanno la tertia faccia“.

681. Kitérült rovásírásos szöveg, három kitérletlen névvel: (törölve) „Eden“ . . . „Szaniszló“

(682.) Üres lap alján, fordítva: „Quarta faccia“.

683. *A naptár II. része* (a 3—4. számozott sor): Apr. 4. „Anbruzs“ . . . Jul. 11. „Benedek“.

(684.) Öt rövid sor alatt a lap alján, fordítva: „Nella prima faccia del Boscone“.

685. és 386. jelzéssel. A bibliai nevek folytatása (3. számozott sor) két névvel: „Anas pöspök — Kalitás“.

(686.) Üres lap felzete (nem fordítva): „Fanno la tertia faccia“.

Avatott szemnek — noha a tájékozódás nagyon meg van nehezítve — elvégre is észre kell venni, hogy MARSIGLI a középkori eredetűnek jelzett rovásírásos székely naptár fájának négy oldalán *bustrophedont* talált. A nélkül hogy az ókori és középkori epigraphia e titokzatos sorvezetését ismerte volna, a másolásban éppen olyan szolgai hűséggel jart el, mint azok az ókori kőfaragók, a kik a rováslapokon talált írásjegyek elhelyezkedésének egy kölapra vagy falterületre való átvitelével létrehozták a bustrophedonnak nevezett barázdoló írást. Annak titkát, hogy a rovásmásolás bustrophedonja MARSIGLI másolatában azonnal felismerhető barázdolást nem eredményezett és nem eredményezte a visszatérő páros sorok betűinek fejtetőre való állítását sem, abban kell keresnünk és megtalálnunk, hogy MARSIGLI a rovásmásolat visszatérő sorainak fejtetőre való állítását ugyanazzal a fogással kerülte el, a mely fogást RADLOFF alkalmazott egy alább (az írástörténeti tájékoztatásban) bemutatandó ó-török bustrophedon leolvasásánál. Először a rovás lapjainak pontos, tehát bustrophedont eredményező első másolatáról *újra leírta* vagy letisztázta² a jobbról balra menő *páratlan* sorokat, aztán a rovás lapjainak pontos másolatát *megfordította* és újra leírta vagy letisztázta a balról jobbra menő *páros* sorok fejtetőn álló (de a fordítással lábra állított) írásjeleit.

Könyvebb megértés és ellenőrzés végett MARSIGLI kézírata alapján 2. ábránkon szemléltetőleg bemutatjuk, hogy a pontosan lemásolt rovásnapár szövege csakugyan bustrophedont eredményezett. Ugyane vázlatunk igazolja, hogy MARSIGLI a másolatot csakugyan megfordította s a fejtetőn álló sorok íyetén való elkülönítésével a naptár szövegének II. részét a IV. rész után helyezte el.

¹ A zárjelbe tett lapszám nincs jelezve.

² E másodszori leírást alább kézzelfoghatólag igazolják majd azok a hibák, a melyekben a rovásírásos szavak másodszor már hibásan másolta, a megfejtést pedig másodszor is helyesen közölte. Pl. a 679. lapon szereplő „Magreloom“ előbb „Magedalom“ volt, L. továbbá a naptár jan. 18., febr. 24., máj. 31-ki stb. neveit. Köztük legfeltűnőbb, hogy a nov. 21-iki „Bódog Asszony“ első részét rovásírással másodszor már nem másolta le, de a megfejtését másodszor is közölte.

Az üres lapokra írott utalásokból azt is megtudtuk, hogy MARSIGLI csak *négyoldalú* rovásbotról másolt. Ebben az esetben a négy részletben lemásolt naptárszöveg 2—2 sora 1—1 rováslapon volt rajta. Ha mi e négy rovássort utólag visszaállítjuk, *megkaphjuk a rováson talált tökéletes bustrophedont*. Schemája szemléltető módon feltüntetve ez lesz:

I. rész. (Jan. 1.)	<i>Köskarácson</i> . . . (Márcz. 25.)	<i>Bódog Asszony</i>	← — — — — — →
II. rész. (Ápr. 4.)	<i>Amburuzs</i> . . . (Júl. 11.)	<i>Benedek</i>	← — — — — — →
III. rész. (Júl. 13.)	<i>Margita</i> . . . (Szept. ?)	<i>Gyúrfűs</i>	← — — — — — →
IV. rész. (Szept. 14.)	<i>Szenkereszt</i> . . . (Decz. 31.)	<i>Sülvester Pápa</i>	← — — — — — →

Ekként eligazodva, nagy hálával kell megemlítenünk, hogy MARSIGLI a naptár részeinek másolatában tapasztalható rendellenességet a másolatok tisztán maradt hátlapjain kívánta szemléltetőleg megmagyarázni. E magyarázó rajzoknak azonban csak a címei készültek el. Belőlük tudtuk meg.

I. rész.	673.	NYOSZsa GodIOB (Márcz. 25.)	NoCSÁRAKSÖK (Jan. 1.)	1.
II. rész.	683.	ZSRTREBMA (Ápr. 4.)	KedNEB (Júl. 11.)	2.
III. rész.	675.	SÁFRÁGY (Szept. 24?)	ATIGRAM (Júl. 13.)	5.
IV. rész.	677.	TSZEREKKNÖSZ (Szept. 14.)	APAP RETSÉVLOS (Decz. 31.)	6.

2. A naptár másolatának bustrophedonja.

hogy a négyszögletű rovásnak egy-egy oldalát két-két egymásután következő tiszta lapon kívánta megrajzolni. Ebből aztán arra vonhatunk következtetést, hogy a rováson talált ABCz és egyéb szövegek szintén e négy oldalon, a naptár egyik végén voltak elhelyezve.

Mivel MARSIGLI a 677—678. lap befejezése után tért át a rovásbot másik szövegére, joggal feltehető, hogy az, a mit a következő 679—680. lapra lemásolt, a naptárszöveg végének közvetlen szomszédságában, vagyis a rovás ugyanazon oldalán volt elhelyezve. Akkor MARSIGLI másolási rendszere értelmében e lap folytatása a következő 681—682. sz. lapon ugyanolyan állásban egy rovásoldal átugrásával helyezendő el. Így aztán szomszédságába kerül a naptárszöveg ama kifejtett második részének, a melyet pótlólag kellett lemásolnia a következő 683—684. lapra. Ha a második bustrophedon két sorát ekként megkaptuk, akkor már ki lehet találnunk, hogy az ABCz csakugyan a naptár kezdő sora elé volt róva. Nyilvánvalóvá lesz előttünk az is, hogy a kifejtett naptárrész megtalálása után MARSIGLI a vele szomszédos szöveget a 681—682. lapra már hevenyészve és kedvetlenül másolta le, a legutolsó szövegrészből pedig a 685—686. lapra — noha két rovássor számára van ez a lap is megvonalozva — csak a két első szót másolta le.

Rovásírásos középkori emlékeink szövevényes szerkezetének pontosan rekonstruálható csodálatos rendszerét a mellékelt 3. sz. ábrán tesszük szemléltetővé. Feltüntetjük rajta MARSIGLI másolatának lapzáhozását is, hogy vele a két bustrophedon összekeveredett számainak bonyolását az olvasónak már megkönnyítsük.

Az ábra elsősorban azt teszi kézzelfoghatóvá, hogy az ABCz lemásolása után MARSIGLI tulajdonképpen tévedésből tért át a rovás alsó részén levő naptár szövegének másolására. E tévedésre (a bustrophedon titkának és a rovás-kezelés titkának ismerete nélkül) az a kettős körülmény kényszerítette, hogy az ABCz-vel *szomszédos rováslapok szövege* (a másolat 681. és 679. lapja) *fejtetön állott*, az ABCz irányában rovott jan. 1.—márcz. 25-ig terjedő naptár-kezdet pedig *természetes folytatásnak* ajánlkozott. Szakasztott mása lett ennek az a másik tévedés, hogy a 677. számú lapon végződő szept. 14.—decz. 31-ki naptár-szöveg lemásolása után visszatért a rovás felső részének ugyan olyan irányban rovott 679. számú lapjára.

MARSIGLI tehát egészen belezavarodott a rovás-lapok rendszerébe. Noha ennek a másolás pontos befejezése és a rovás lapjainak tervezett rajza is áldozata lett: mi mégis nagy szerencsének tartjuk azt, hogy éppen ez a zavaros lejegyzés szolgáltat kitűnő bizonyítékokat a felrovott szöveg két tökéletes bustrophedonjára.

A nagyon megnehezített eligazodás árán így valóban páratlan epigraphikai kincsnek jutottunk birtokába. Abból a korból, midőn a héber, pelazg, ó-görög, ó-ital, ó-török stb. bustrophedonokat köré vésték, nem maradt fenn egyetlen rovásírásos fadarab sem. A XVI—XVII. századi skandináv rovás-naptárakon a hét napjainak jelzésére már csak a hét első runát, az ünnepek és egyéb naptári pontokat jelző hagyományos fogalomjegyeket találunk. Az ünnepek és a nap, hold és csillagok járásának

Márcz. 25.	673.	Jan. 1.	ABCz	671.	ABCz
←	674.	→	←	672.	→
→	189	←	→	189	←
←	675.	Jul. 13.	←	685.	→
→	676.	→	→	686.	←
←	189	←	←	189	→
→	677.	Decz. 31.	→	679.	→

3. Marsigli másolatának két tökéletes bustrophedonja.

jelzése e naptárakat már 2—3 sorossá változtatta. Mivel a sorok így rövidebbekké is lettek, a naptár rendszerint a laposra faragott rovás két széles lapjára róták fel. A 2—3 párhuzamos és elszélesedett sor a bustrophedont természetesen megszüntette. A 2—3 soros rováslapok megkezdett szélesítése a bustrophedont eredményező forgatást még inkább feleslegessé tette azzal, hogy utóbb egymás-mellett már két párhuzamos naptár-sornak is helyet adott.¹ Ennek a rovás-szélesítésnek köszönhető, hogy végül könyv-alakra készített német rovás-naptárak is létrejöttek.² A ma is élő bustrophedon nyomát mi csak a két párhuzamos lapra rött számrováson, továbbá a rovás élére és egy-egy lapjára rött fogalomjegyes jakut és burját naptáron találtuk meg.³ A MARSIGLI másolatában megőrzött középkori rovásírásos magyar naptárnak tehát az egyetemes epigraphiában is megmérhetően jelentőséget biztosít az a körülmény, hogy egyetlen eddig ismert fára rovott írásjeles szöveg, a mely ebben az egyedülvalóságában is fényesen igazolja, hogy a rovásírás sorai a rovás lapjain csakugyan bustrophedonokul helyezkednek el és — a mi még fontosabb — MARSIGLI esetében szintén fényesen igazolta azt, hogy a rovásírásos lapok szolgál másolása a másolatban is tökéletes bustrophedont eredményez.

¹ SCHNUPPEL, E.: Über einen merkwürdigen Runenkalender des Grosherzoglichen Museums zu Oldenburg.

² BRUNNER, KARL: Ein Holzkalender aus Pfronten. (Mitteilungen aus dem Verein der königlichen Sammlung für deutsche Volkskunde zu Berlin. Bd III. Hft. 2. Berlin. 1909. 75. l. — Egyidejűleg megjelent még a Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Bd. XIX. 249.)

³ Zivajastarina. Szentpétervár. 1902. évi foly. II. füz. 1—V. tábla. (Velem DR. HERRMANN ANTAL közölte.) V. ö. SEBESTYÉN: Rovás és rovásírás, 15—17. és 92. l. (Ethnographia, 1903. 15—16. és 178. l.)

III.

A fára rovott naptár.

A nevezetes rovasírásos másolat előtt a MARSIGLI kezeírásával ez a tájékoztató ezim olvasható:

669. lap.

(I. sz. melléklet.)

Raccolta della lingua
che si praticava dalli Sciti, abitantì
della Siculia ne' tempi antichi,
scolpita in un legno, che
(törölve: Serviva di Ca) esprimeva il Calendario delle
Feste mobili, per uso di quei primi, convertiti
alla fede Cattolica,
e da me dall istesso legno raccolta, e mandata
al mio gabinetto in Italia,
quando serravo li passi della Transilvania.

(Magyarul: „A Székelyföld régi scita lakói nyelvének fára faragott gyűjteménye, mely a katholicus hitre először áttértek használatára a mozgó ünnepek naptárát tüntette fel s a melyet ugyanazon fadarabról magam gyűjtöttem s küldtem el olaszországi gyűjteményembe akkor, midőn Erdély szorosait elzártam“.)

Az a magasrangú olasz hadi mérnök, a ki az ódon székely rovás szövegét bolognai gyűjteménye számára pontosan lemásolta, szenvedélyes régiség-gyűjtő és gyakorlott szemű felirat-másoló volt. Mivel a székelyföldön szkitha eredetű emlékek után érdeklődött, a székelyek szkitha eredetéről szóló ismereteket előzetesen THURÓCZI, vagy BONFINI latin könyveiből kellett merítenie. Ugyane könyvek szerint a székelyek fára rovott írása szintén a szkithák hagyatékához tartozott. Ezért tartotta aztán elfogadhatónak azt az értesülést, hogy a pogány eredetű írásjelekkel fára rovott keresztény naptár a székelyek keresztény hitre térése idejéből, vagyis a XI. század első feléből származott. Ilyen értelemben aztán nem a fára rovott szöveg epigraphiai jelentőségét, hanem azt kívánta hangsúlyozni, hogy ez a keresztény időkig fennmaradt ódon írás a szkitha eredetű székelyek XI. századi nyelvemlékét mentette meg.

Megfelelő magyar nyelvtudás és nyelvtörténeti ismeret nélkül MARSIGLI annyira megbízott ebben az állításban, hogy teljesen megfeledkezett a lelet korhatározó ismérveinek puhatólásáról. Minden meggondolás nélkül leírta, hogy a szövegben a katholicus naptár *változó* ünnepei fordulnak elő: holott éppen megfordítva van, mert benne csakis *állandó* ünnepnapok szerepelnek. Ez pedig úgy nyelvtörténeti, mint naptártörténeti szempontból lényeges különbség. Ha ugyanis változó ünnepeket jelző XI. századi naptárral volna dolgunk, akkor még a használati évet is pontosan meg tudnánk állapítani. De mivel csak állandó ünnepeket és minden évben ugyanazon időpontra eső névnapokat jelez, évről évre használható, állandóan érvényben lévő, úgynevezett *öröknaptárnak* kell tekintenünk.

Az a művelt székely, a ki a tudós olasz katonát ezzel a XI. századi emlékek tartott régi rovás-naptárral megörvendeztette, minden kétséget kizárólag ilyen öröknaptárról beszélt. Különben a pogány eredetűnek tartott, de az egész középkoron át használt, sőt még a XVI. században is széltere ismert rovasírásra támaszkodva, az avatag külsejű régi rovást aligha merte volna a hittérítés korából származtatni. De egy ösréginek tetsző öröknaptárnak e határig csakis olyan belső okok állhattak volna útjában, a melynek felismeréséhez már sem neki, sem MARSIGLINAK nem volt megfelelő nyelvtörténeti és naptártörténeti ismerete. E nélkül a naptárhoz fűződő hagyományra ráczáfolni senkinek eszébe nem juthatott. Hiszen a felrovott szöveg törődelmes kibetűzése és latinra fordítása után kiderült, hogy a naptár fájára még az ABC'z, a legáltalánosabb bibliai nevek és apróbb kánoni tételek is fel voltak róva. Szóval rajta volt minden olyan elemi ismeret, a mit egyházi szempontból a rovasírásban járatos katholicusoktól megkövetelni lehetett.

25. 669

Raccolta della lingua
 che si praticava dalli Siri, abitanti
 nella Sicilia ne' tempi antichi
 scolpita in un legno, che
~~terrena~~ si fa esprimere il calendario delle
 sette mobili, per uso di quei primi convertiti
 alla fede cristiana,
 e da me dall'istesso legno recolta, e mandata
 al mio gabinetto in Italia,
 quando scovavo li p. n. delo Transilvanio.

A bolognai másolat czimlapja.

Handwritten symbols and letters arranged in two columns, likely representing a cipher or shorthand system.

Left Column (top to bottom):

- J
- H
- I
- M
- Z
- N
- V
- Y
- '
- E
- (
- B
- A
- O
- V
- L
- X
- #
- @
- f
- e
- r
- t
- a

Right Column (top to bottom):

- g
- ent
- rest
- end
- pho
- es
- co
- and
- est
- eti
- dy
- ph
- Q
- D
- Z
- Z
- any

671.

A bolognai másolat betűsora.

Alto piano forte
All. Bortone

Wm. Steele June

Wm. H. H. H. H.

Y ² H ⁴ A ⁷	B ⁴ A ⁹ B ⁸ B ⁴ V ⁴ G ⁸	M ⁴ V ⁴ L ⁴ B ⁴ X ⁴ (M ⁴ B ⁴)	B ⁴ M ⁴ R ⁴	B ⁴ O ⁴ Y ⁴ M ⁴ X ⁴ J ⁴ J ⁴ A ⁴ Y ⁴ Z ⁴
Megj ⁴ are ⁴	magy ⁴ edalom,	egyalia ecranaban	egipton	jerusalem, jerico.
	Meg ⁴ edalom. C	Cane G ⁴ h ⁴ y ⁴	Eg ⁴ gro ⁴	Alus ⁴ s ⁴ el ⁴ a
3	Y ⁴ D ⁴ Y ⁴ A ⁴ Y ⁴ A ⁴	Y ⁴ D ⁴ X ⁴ B ⁴ B ⁴	4 Y ⁴ J ⁴ O	~~4 A⁴ Y⁴ M⁴ A⁴ D⁴ Y⁴ A⁴ D⁴ Y⁴~~
	ep ⁴ pilato ⁴ es	cro ⁴ ed es		4 Y ⁴ J ⁴ A ⁴ M ⁴ A ⁴ Y ⁴ M ⁴ X ⁴ J ⁴ Y ⁴
P ⁴ elator	H ⁴ i ⁴ w ⁴ o ⁴ l ⁴ s	N ⁴ i ⁴ c ⁴ o ⁴ l ⁴ u ⁴ g		S ⁴ i ⁴ n ⁴ d ⁴ o ⁴ n ⁴ c ⁴ y ⁴ b ⁴ o ⁴ k ⁴ u ⁴ a ⁴ r ⁴ a ⁴ s ⁴ i ⁴ a ⁴ i ⁴ a ⁴ l ⁴ e ⁴ C ⁴ i ⁴ n ⁴ i ⁴ t ⁴ o ⁴ y

A bolognai másolat bibliai nevei.

San Carlos
Jagua

Quarto
Folio

[illegible]

1907/1910 03/07/19

esca. L. f. s. 1. Annas epü. 1/2 k.

Cay. f. s. Annas epü. 1/2 k.

3

685

686

fano la rivera fancia

Alább, a rovásról lemásolt szöveg tüzetes ismerete után, mi sem tudjuk a hagyomány hitelét megdönteni. Utalunk arra, hogy öröknaptárt minden időben lehetett róni s valahányszor újra rótták, vagy másolták, mindig el kellett helyezni rajta az újabb szentek névnapjait, sőt időnként meg kellett változtatni a nevek folyton alakuló kiejtésének hangtani lejegyzését is. A XI. századnak mondott naptáron már szerepelnek XIV—XV. századi szentek névnapjai és szerepelnek jóval későbbi hangtani sajátosságok is. De ez semmit sem változtat azon a hagyományon, hogy ez a rovásírásos naptár úgy, a hogy azi MARSIGLI megkapta és lemásolta, csakugyan középkori, sőt Árpádkori eredetű. Ha később keletkezett volna, aligha lett volna a katolikus ismereteknek és a rovásírás ismeretének ilyen „kis tükre“. A vele kiszorított régebbi, esetleg pogánykori eredetű rovott naptáron, mint minden szöveg nélküli ősrégi eredetű rovott naptáron, a hétköznapi közönséges rovátkái és az ünnepek, jeles napok fogalomjegyei fordultak elő. A XV—XVI. századi fejlettség mértéke szerint s a nyomtatás alól is kikerülő naptárakkal szemben ez az írástudóknak szánt kezdetleges székely rovásnaptár és még kezdetlegesebb ismerettár már tetemes visszaesést jelentene. Elterjedtsége esetén a naptári nevek rovata mellett okvetlenül létrejöttek volna a nap, hold és csillagok járásának részben folyton változó elhelyezkedő fogalomjegyei. Szóval az északi germánok példájára a székelyeknél is létrejöttek volna az évről-évre újra faragott változó naptárak. Viszont elmaradt volna a naptári nevek terjedelmes szövege, az ABCz és a többi kezdetleges járulék is.

A mi szempontunk pusztán írástörténeti lévén, mindenek felett megállapítjuk majd azt, hogy az írásjelek jellemző összerovásában és a magánhangzók egész vonalon való ugratásában ez a másolat csakugyan megőrzött olyan ősi írástörténeti jelenségeket, a melyek az 1501-ki esikszentmiklósi és az 1515-ki konstantinápolyi feliratokban már fogyatékosan, vagy egyáltalán nem fordulnak elő.

Ezért tekintjük mi a fira rovott középkori székely naptárt nemcsak formailag, de tartalmilag is legteljesebb és legrégebb rovásírásos epigraphiai emlékünnék.

IV.

Az első bustrophedon szövege.

Mintán MARSIGLI kézírata alapján pontosan megállapítottuk azt a sorrendet, a melyben a lemásolt és túlynyomó részben meg is fejtett szöveg a két részre osztott rovás négy oldalán két tökéletes bustrophedon alakítva elhelyezkedett, további ismertetésünkben már nem lehet MARSIGLI kéziratának zűrzavaros sorrendjét követnünk. Ellenkezőleg: a bolognai kézirat lapszámainak sorrendjét teljesen mellőzzük és a lemásolt szöveget akként közöljük, mint hogy ha a rovásról — sorrendet tartva — azok olvasnak le, a kiknek számára róva volt.

Kezdjük a rovás *felső* felén lévő bustrophedonon, a melynek *első lapjára* a rovás-olvasás titkát rejtő *ABCz és néhány jegy összerovásának hagyományos formája* volt felróva.

A rovásírás egyetemes történetének gyér emlékei közt elég gyakran találunk bizonyítékot arra, hogy a rovók s általában az írástudók állandóan fel voltak fegyverkezve ilyen kéznél lévő ABCz-vel. A csüngőkül használt skandináv arany bracteákon (kézzel kinyomkodott vékony, éremforma arany lemezeken), ruhaesetokon a betűsor ugyanazt a gyakorlati szolgálatot teljesítette, a mit a Themseből kihalszott VI. századi rovókészen látható teljes runasor és a még régebbi etruszk karczolatúkon látható ABCz teljesített.¹

Az ilyen betűsorokban csak a pusztá írásjelek vannak felsorolva. Nem volt más a székely rováson sem. Ezért tehát MARSIGLINEK első dolga a betűsor megfejtése volt. Ebben neki csakis valamely írástudó székely segédkezhett. A rováson talált betűsor jegyeinek hangértéke ugyanis nem fedi a rováson talált szöveg jegyeinek hangértékét. A betűsor mássalhangzói a megfejtés szerint csak *e* magánhangzával ejtethők (eb, ecz, ed stb.). A szövegről pedig kiderül, hogy ejtethők *minden magánhangzóval*. MARSIGLI székelyéről tehát nem lesz nehéz bebizonyítani, hogy fogyatékos ismeretét TELEGI JÁNOS 1598-ban írott *Rudimentájának* tanításaiból merítette.

Midőn most a felrovott szöveg közléséhez hozzáfogunk, jelezzük, hogy a jobbról balra menő sorok tartalmát mi balról jobbra menő sorokban kövér betűkkel nyomatjuk le. Mivel MARSIGLI megfejtése értéktelen, kénytelenek vagyunk a magunkét akként *előtte* elhelyezni, hogy a nagy kövér betűk

¹ SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*. 153. I. (Ethnographia, 1904. 247. 1.)

a rovásírásos szöveg kiroyott betűit, a kis kövér betűk a kiroyott mássalhangzókkal együtt ejtendő, de ki nem royott magánhangzókat, a nagy betűk felett látható összefoglaló vonalak pedig az alattuk lévő betűk egy írásjeggyé történt összerovását jelentik.

Végül megjegyezzük, hogy az ÁBC'z nek MARSIGLI-nél található hiányos megfejtését minden tévedés kikerülése végett zárjelbe tettük.

671. lap.

(II. sz. melléklet.)

A, $\widehat{A}$ (a). — B, aB, $\acute{a}B$, eB, $\acute{e}B$, iB, oB. $\acute{o}B$, uB, $\acute{u}B$ (eb). — CZ, aCZ, $\acute{a}CZ$, eCZ, stb. (ec). — D, aD, stb. (ed). — E, $\acute{E}$ (e). — F, aF, stb. (f). — Gy, aGy, stb. (egí = egy). — H, aH, stb. (eh). — I (i). — G, aG, stb. (eg). — K (aK nem!), eK, $\acute{e}K$, iK, oK, stb. (ek). — L, aL, $\acute{a}L$, eL, stb. (l). — M, aM, stb. (m). — N, aN, stb. (n). — O (o). — P, aP, stb. (ep). — R, aR, stb. (r). — ZS, aZS, stb. (tévesen: esz). — S, aS, stb. (s). — T, aT, stb. (et). — U (u). — $\acute{U}$ (tévesen: $\acute{e}ü$). — V (tévesen: $\acute{e}ü$). — SZ, aSZ, stb. (tévesen: es). — J, aJ, stb. (tévesen: $\acute{e}i$). — CS, aCS, stb. (tévesen: $\acute{e}ez$). — $\widehat{NCZ}$, $\widehat{aNCZ}$, stb. ($\acute{e}_n\acute{e}z$).

$\widehat{NT}$, $\widehat{aNT}$, $\acute{a}\widehat{NT}$, $\acute{e}\widehat{NT}$, $\acute{e}\widehat{NT}$, $\acute{i}\widehat{NT}$, $\acute{o}\widehat{NT}$, $\acute{o}\widehat{NT}$, $\acute{u}\widehat{NT}$, $\acute{u}\widehat{NT}$ (ent). — $\widehat{CZK}$, $\widehat{aCZK}$, stb. (eck). — $\widehat{ND}$, $\widehat{aND}$, stb. (end). — Z, aZ, stb. (ez). — $\acute{O}$, $\acute{O}$ ($\acute{e}ü$). — $\widehat{NB}$, $\widehat{aNB}$, stb. (enb). — $\widehat{ST}$, $\widehat{aST}$, stb. (est). — TY, aTY, stb. (tévesen: $\acute{e}tj$) — LY, aLY, stb. (tévesen: $\acute{e}lj$). — aK v. $\acute{o}$. a fenti K-val (ak). — $\widehat{ONY}$ (tévesen: onj).

Az írásjelek hangtani értékének megállapításánál és leírásánál azért fordultak elő tévedések, mert MARSIGLI olasz létére megfelelő mértékben sem nyelvünket, sem az egyszerű magyar helyesírást nem ismerte.

Mivel a rovás felső felén lévő boustrophedon lapjait sorrendben kívánjuk bemutatni, most MARSIGLI másolatának 681. lapjára, utána pedig a 685. és 679. lapokra kell áttérnünk.

Már említettük, hogy MARSIGLI a 181. lap másolása alkalmával, vagyis a rovás második oldalára visszatérve, vette észre a naptár kifejejtett (felfordított) betűi miatt átugrott) második részét. Szerintünk ez volt az oka, hogy ezt a lapot már kedvetlenül és elhevenyészve másolta le. A hibás másolás aztán nyomban meg is bosszulta magát, mert a két sornyi szöveg túlnyomó részét MARSIGLI nem tudta megfejtetni. Ezért másfél sorát utólag ki is törölte. A törlés szintén hevenyészett volt, mert az írásjelek túlnyomó része még elég jól felismerhető. De a szavak közeinek elhanyagolása, némely írásjel felismerése, vagy hibás másolása még így is annyi akadályt gördít az utólagos megfejtés elé, hogy mi sem tudunk végérvényesen megállapított szöveggel szolgálni. Ezért inkább csak bátorításul mellékeljük zárjelben egy-két szó valószínűnek tetsző megfejtési kísérletét.

681. lap.

(VII. sz. melléklet.)

DN($\acute{e}$ DeN?) SZ (lehet elválasztó royott vonal is).

$\widehat{LATA(I?)RA(I?)MSZ(I?) \widehat{NDMG}}$

MTH(E?)

GYORTY (? Elválasztó royat).

HAP($\widehat{L\acute{A}?)T (H\acute{A}L\acute{A}T?) \widehat{AGYUN\acute{K}}$

TNK OGY $\widehat{AG\acute{T}(DT?)A}$:

TO(E?)GYLSEG ATALVETABOG(L?)

G (az első sor megismételt sorkapesoló utolsó betűje).

$\widehat{\text{GT}}\text{ANOA}$ ($\text{GeT}\text{ANEA?}$ $\text{LET}\text{ANEA?}$) CZMJA

$\widehat{\text{NKOTK}}\text{IRDOT}$

$\text{GYÖM}\widehat{\text{öLCSOLNCZ}}$ ($\text{GYÖM}\widehat{\text{öLCSOLTÓ?}}$ Megfejtése hiányzik.)

PeRSCSA (PeRSIA?), *eperestia*, *Prisia* (helyesen: *Persia*).

PANONIA , *eppanonia*, *Pannonia*.

SZaNISZLÓ , *szaniszló*, *Stanislaus*.

682. lap.

Az előző oldal hátlapján alul, fordítva olvasható: *Quarta faccia*. (Magyarul: Negyedik oldal.)

685. lap.

(IX. sz. melléklet.)

3 (sorjelző szám) $\widehat{\text{ANaSPÖSPöK}}$, *Annas epüsepöek*. *Annas Episcopus*, 3 (sorj.)

KALIFÁS , *cecalifus*, *Cayfus*.

686. lap.

E lapon *felül* olvasható: *Fanno la tertia faccia*. (Magyarul: A harmadik oldal ez.)

679. lap.

(VI. sz. melléklet.)

1 (sorjelző szám).

BÜTLeHeN , *ebütthehem*, *Betten Civi(tas)*.

JERIKO , *jerierco*, *Jerico*.

JERUZSALYeM , *Jerusalem*, *Jerusalen*.

EGIToM (helyesen: EGiPToM), *egiptom*, *Egipton*.

GALILIABaN KÁNA , *egalilia eceanaban* (!)

MAGReLOM (helyesen: MAGDeLeNA), *magred(!)adom*, *Magdalou* (Civitas?)

NAZAReT , *Naезaret*. 2 (sorj.)

2 (sorj.) Törölve: $\widehat{\text{ANDÖNYLZSIDONKVARSH}}$

Alatta újra írva: ZSINB(D?)ONEUSok . VÁROSA , *Sindoneusok várossa*, 2 (sorj.)

Sindonei Civitas.

KNTSA (Megfejtése hiányzik.)

MIKODeMeS , *mieccodemus*, *Nicodemus*.

ERODeS (helyesen: HERODEs), *erodes*, *Herodes*.

PILATOS , 3 (sorj.) *eppiluetos*, *Pilatus*.

A 3. sorjelző azt mutatja, hogy Marsiena e lap után másolta le az előző 685. lapot.

680. lap.

E számozatlan lapon *felül*: *Fanno la tertia faccia*. (Magyarul: A harmadik oldal ez.)

V.

A második bustrophedon naptára.

Következik a második bustrophedon naptár-szövegének megfejtése. Ezt a részt MARSIGLI már töle telhető pontossággal másolta le. Mivel a betűsor írásjeleinek jelentése rendelkezésére állott s a kibetűzött magyar szöveg latin naptárral is ellenőrizhető volt, minden magyar nyelvismeret nélkül merészen nekivágott az egész naptár-szöveg megfejtésének. Az elért eredményt már másodszor is lemásolta, midőn annak a székelynek megmutatta, a ki vele előzőleg a betűsor értelmét közölte. Ez volt az a segítség, a kinek javításával már az előző bustrophedon szövegének hiányos megfejtésében is találkoztunk. Noha gyakorlott írása literátus emberre vall, segédkezését a tudós olasz katona csak ott vette igénybe, a hol a régi rováson talált szöveg betűit pontosan fel nem ismerte. Ez az oka annak, hogy a félreértésből támadt kibetűzési és másolási hibák javítatlanul maradtak; valamint ez az oka annak is, hogy a nyelvünket egyáltalán nem értő MARSIGLI a rovás szövegének minden mássalhangzóját a betűsor megfejtésénél jelzett *e* magánhangzóval együtt kívánta érvényesíteni. Ezért olvasta a jól másolt jan. 1-ki *Köskarács-on-t eküsckeraezen*-nek, a jan. 6-ki *Szenkereszt-et esekenerest*-nek stb.

A rovás jegyeinek kibetűzésében és lemásolásában ejtett hibákat esetről esetre jelezzük és — ha lehet — ki is javítjuk; de a szöveg megfejtésének torzításaival szemben már tehetetlenek vagyunk. Mivel ez a megfejtés teljesen értéktelen, legjobb lett volna egyszerűen mellőzni. Viszont az is bizonyos, hogy ebben az esetben a mellékelt fénynyomatok nehéz olvasatú XVII. századi szövege minden avatatlan szem előtt titokzatos ködben maradt volna. Ugyanezért tartottuk meg a latin naptári idézeteket is, a melyek gyakran szorultak javításra. Sajnos, a nevek fölött látható *ronásokal* nem vehettük figyelembe. Pedig rendszeresen másolva, ezek jelezték volna a rovás élén rovátkákkal megjelölt *naptári időpontokat*.

Egyébként a mi megfejtési munkánkat is nagyon megnehezítette az, hogy *középkori eredetű szöveggel van dolgunk*. A ki nem rovott magánhangzók hangtani értékét a középkori magyar naptárak és esziók segítségével igyekeztünk megállapítani. Felelősségterhes eljárásunkat azzal igazoljuk, hogy minden naptári név alatt közöljük a középkori források ezen névre vonatkozó adalékait. Ezek közt legrégibb a M. Tud. Akadémia könyvtárának *XV. századi Csiziója*, melyet a *Régi Magyar Költők Tára* II. köt. 367–68. l. közölt először. Mivel e kiadása a kódex régi írásmódját megváltoztatta, mi *Ak. es.* jellel nem a kiadást, hanem az *eredeti szöveget* idézzük. Idéztük továbbá az 1466-ban másolt *legrégibb magyar biblia* müncheni kódexének naptárát *Münch. jellel*, *Balthány Boldizsár miskolcziéjának 1489-ki magyar naptárát* (M. Könyv-Szemle, 1895. évi f. 106–116. l.) *Bath. jellel*, az 1506-ban írt *Winkler-kódex magyar naptárát* *Wink. jellel* s a XVI. század elejéről származó *Peer-kódex magyar eszióját* *Peer es.* jellel. Sőt, ha szükségét éreztük, *Okl. Sz.* jellel idéztük SZAMOTA—ZOLNAI *Oklevél-szótárát* és idéztük a *Várai regestrum* jellemzőbb adalékait is.

673. lap.

(III. sz. melléklet.)

1 (sorjelző szám).

Jan. 1. **KÖSKaRÁCSOn, I** (sorj.) *eküs(!)ekeraezen. I* (sorj.) *Circum Cisió.*Ak. es. *Kys karachontol*, Peer es. *Cus cara cyoutol*, Bath. *kyskarachon napia*. Münch. *Uruuc körnekezele napia*. Okl. Sz. *Kys Karacson* 1493-ból. V. ö. decz. 25.6. **SZENKeReSZT**, *eseken erest, Epifaniae.*Ak. es. *Kerezth eyz*, Peer es. *Kerest wjz*, Münch. *Vizkereszt napia*, Bath. *Vyz keresth napia*. Okl. Sz. *Szenkerest* 1279-ből, *Szentkeresth* 1361-ből, *Zenth kerezth* 1391-ből, *Zenthkeresth* 1417-ből. V. ö. máj. 3., szept. 14.10. **PÁL**, *ep al el pal, Sanctus Paulus Conversio.*Ak. es. *Pal remethe*, Peer es. *lõth pal remete mÿnth uagh dÿs*, Münch. *Remetv s. pal*, Bath. *Heremthe zenth pal napia*. Okl. Sz. *Pal* 1358–1602-ig.17. **aNTaL** (Megfejtése hiányzik).Ak. es. *Antalol*, Peer es. *Anth*, Münch. *Antal kadala napia*, Bath. *Zenth Antal napia*. Okl. Sz. *Anthol uyla* 1123-ből, *Antalhoza* 1126-ból.

- Jan. 18. **PIRİŠKA**, *epiroeska, Piristina Virgo*. (Helyesen: *Prisca Virgo et Martyr*).
Münch. *Prisca zuz es mř*. Bathh. *Zenth priska Azzon napia*, Peer es. *prisca*.
- „ 20. **FÁBIÁN**, *fa cbián, S(anctus) Fabianus*.
Ak. es. *Fab*, Peer es. *faban*, Münch. *Fabian es sebesten mř*. Bathh. *Zenth ffabyan Sebestyen napia*. Okl. Sz. *Fabyanhaza* 1373-ből, *Fabiankerte* 1424-ből.
- „ 21. **JÁNOS** (helyesen: **ÁNNOS**) *Jaues, S(anctus) Johannes Chrysostomi* (így!), (helyesen: *Aunos, Agnes Virgo*).
Ak. es. *Aunos*, Münch. *Aunos zuz es mř*, Bathh. *Zenth Annos Azzon napia*. Előfordul már Árpád-kori oklevelekben is.
János csak e hó 27-én volna helyén. A 20-ki *Fábián* és 22-ki *Vince* közt csak a 21-ki *Ágnes* szerepelhet. Ez volt a rováson is középkori *Ánnos* vagy *Ános* változatban. V. ö. máj. 6.
- „ 22. **INCZH** (helyesen: **INCZE**), *Ineaze, Vincenlij M(artyris)*.
Münch. *Vince mř*, Bathh. *Zenth Vince martel napia*, Peer es. *Vincencl*.
Mivel Marsigli *„Ineze“*-nek olvasta, a rováson *„Ineze“*-nek kellett lenni. Az *e* jegyét csak a későbbi másolás alkalmával fordította el *h* jeggyé.
- „ 25. **PÁL**. *ep al pal, S(anctus) Paulus Apos(tolus)*.
Ak. es. *Pal fordola fenessegben*, Peer es. *pal fordol fenessegre*. Münch. *S. Pal megfordolat't'a napia*, Bathh. *Zenth pal fordolat'ya napia*.
- Febr. 1. **BREDÁ** (helyesen: **BRIGIDÁ**), *ch reeda, Brigida Virgo*.
Münch. *Brigida zúz*, Bathh. *Zenth Briggida Azzon napia*, Wink. *zenth Brigida Azzon*, Peer es. *bri*.
- „ 2. **BÖDOGASZSZÖNY**, *cho egh aszony, Purificatio Beatae M(ariae) V(irginis)*.
Ak. és Peer. es. *Mar*, Münch. *Zuz maria tisztolat't'a*, Bathh. *Gertya Zentele Bolog Azzon napia*, Wink. *Gertya zentölö Bolog Azzon*. Okl. Sz. *Bodugazzanhaza* 1256-ból, *Bodugazzonfolua* 1379-ből, *Bodugazzon* 1463-ból, 1521-ből stb. V. ö. márcz. 25., ápr. 12—23., júl. 2., aug. 5., 15., nov. 21.
- „ 3. **BALÁZS**. *ch claz, Balsij Episcopi*.
Ak. es. *Balas*, Peer es. *Blazus*, Münch. *S. Balas pispör es mř*. Bathh. *Zenth Balas pispok napia*. Wink. *Zenth Balas pispok*.
- „ 5. **AGATA** 2 (a köv. sor jelzése), *ageta* 2 (sorj.), *Agnes* 2 (sorj.). (helyesen: *Agatha*).
Ak. es. *Ag*, Peer es. *ac*, Münch. *Agatha azzon zúz es mř*, Bathh. *Zenth Agatha Azzon napia*, Wink. *zenth Agatha azzon*.
2 (sorjelzés) Törölve: **AGATA**.
- „ 6. **DÜRUTYA** (Megfejtése hiányzik).
Ak. es. *Dorothiamul*, Peer es. *Dor*, Münch. *tevesen Theodorus zúz*, Bathh. *Zenth Dorotya Azzon napia*, Wink. *zenth dorotya Azzon*.
- „ 7. **APALIŃA**, *aeplena, Apolloniac*.
Münch. *Apalin zúz*, Bathh. *Zenth Apalina Azzon napia*, Wink. *zenth Appalyn Azzon*, Peer es. *ab* (?)
- „ 10. **KOLOZS**, *ekols, Colosina M(artyr)* (helyesen: *Scholastica*).
Ak. es. *Koloskent jar*, Peer es. *colozkenth jar*, Münch. *Kolos zuz*, Bathh. *Zenth Kolos Azzon napia*, Wink. *zenth Kolos Azzon*.
- „ 11. **BÁLINT**, *cbalint, valentinus, S(anctus) Valentinus M(artyr)*.
Ak. es. *Balint*, Peer es. *balynth*, Münch. *S. Balint mř*, Bathh. *Zenth Balynth martel napia*, Wink. *zenth Balynth Martyr*. Okl. Sz. *Baint* 1558., *Walent, Walint* 1577-ből, *Balint* 1587-ből.
- „ 16. **JÚLIA**, *Julliana Virgo et M(artyr), Jullianae V(irginis) et M(artyris)*.
Münch. *Julianus zúz es mř*, Bathh. *Zenth Julian Azzon napia*, Wink. *zenth Iuliana Azzon*, Peer es. *Juli*.
- „ 22. **PÉTER**, *Epeter, S(ancti) Petri, Cath(e)dra S(ancti) Petri Antiochiae*.
Ak. es. *Nylon nyere Peter*, Peer es. *nýilon vethe peter muthýast*, Münch. *Szent peter zecbe vlete*, Bathh. *Yzekes Zenth peter napia*, Wink. *ezögheš zenth petör Apastal*. Okl. Sz. *Petur* (Pétör)

1230—1350-ig, *Sculptor* 1286-ból *Peter* 1343-ból, *Zempter* 1343-ból, *Zempetherer*. V. ö. jun. 20., aug. 1.

Febr. 21. **MÁTÁS** (helyesen: **MÁTYÁS**), *maetyas*, *S(ancti) Mathiae apostoli*.

Ak. cs. *Matias*, Peer cs. *mathijast*, Münch. *Matias ap(asty)*, Batth. *Zenth Mathias Apastal napia*, Wink. *zenth Matyas apostol*. Okl. Sz. *Mathyas* 1240-ból, *Mathyashege* 1341-ből, *Mathyas keral lewle* 1462-ből stb.

Mivel Marsigli *maetyas*-nak olvasta, a rováson *ty* jegynek kellett lenni. Az íráshiba itt is a későbbi másolásba esüszott be. V. ö. jun. 22.

Márcz. 12. **GeRGeLY**, *gergely*. *S(ancti) Grego(r)i papae*.

Ak. cs. *chrdalom ha meut gherget serth*, Peer cs. *mijuel gergel serl*, Münch. *S. Gergel papa*, Batth. *Zenth Gergel papa napia*, Wink. *zenth Ghergér papa*, Okl. Sz. *Gerguryata* 1271-ből és 1351-ből, *Gergel* 1460-ból és 1544-ből, *Gerger* 1558-ból.

„ 21. **BeNeDeK**, *Benedek*, *Benedictus*.

Münch. *S. Benedek apat*, Batth. *Zenth Benedek Apaluer napia*, Wink. *zenth Benedök Appat*.

„ 25. **BÖdoGaszSZÖNY** 3 (sorj.) *ebol(?) asony*, 3 (sorj.) *Annuntiatio* (igy!) *B. M. U. 3* (sorj.)

Ak. cs. *Ogh vegh M(üri)a kentol*, Peer cs. *olg wegh maria kentol*, Batth. *Gymelch otto Bodogh Azzon napia*, Wink. *Gymölch otto Bodog Azzon*. V. ö. febr. 2., ápr. 12—23., aug. 5., 15., nov. 21.

674. lap.

Ahul fordítva olaszul: *Nella prima faccia del Boscone* (Magyarul: A nagy rovás első oldalán ez van).

683. lap.

VIII. sz. melléklet.)

3 (Sorjelző szám. 4 törölve).

Ápr. 4. **ANBURUZS**, 3 (sorj.) *anbrus*, 3 (sorj.) *Ambrosij M(artyris)*.

Ak. cs. *Yrgalmud hallam Amburostol*, Peer cs. *yrghalmud hallam Amborostol wag angjattul*, Münch. *Ambros puspóc*, Batth. *Zenth Ambrosius pispék napia*, Wink. *zenth Amborus doctor*. Okl. Sz. *Ombraus* 1240-ből, *Ambros* 1577-ből, *Amborus* 1584-ből, *Amburas* 1584-ből és 1597-ből.

„ 12. **IULIA** (helyesen: **JULI**), *iulia*, *Julijae V(irginis) et M(artyris)*. (helyesen: *Julius papa*).

Münch. *Julius puspóc*.

Julia-nap e naptár szerint is febr. 16-án van. Itt *Julius* (Gyula) pápa neve volt latin *-us* végzet nélkül a rováson és másolatan. A kézíraton látható, hogy az *-a* jegyet és a *Julia* név megfejtését pótlólag ugyanaz a kéz szúrta be, a mely az előző *Ambaruzs* nevet is megfejtette s a következő két rovatot elrontotta.

? **BÖdoGaszSZÖNY**, *Boldog ason*, *Nuntiatio* (igy!) *Virginis*.

Ápr. 12. és 23. közt nincs Mária-ünnep. V. ö. febr. 2.

23. **ALBeRT**, (tévésen:) *markos, marci Evangelistar* (helyesen: *Adalbertus Episcopus et Martyr*)

Túlzott összerovás, mert az *alb* jegyéhez az *r* jegynek átugrásával nem lehet *t* jegyet toldani. Az *a* alatt látható felesleges vonal-toldalek a javítótól származik. Tőle való a téves megfejtés is, melynek a következő második rovatban volna a helye. V. ö. a nov. 15-ki hibatalanul másolt és meg is fejtett *Albert*-tel.

Ak. és Peer cs. *Al(ber)t*, Münch. *Adalbert puspóc*, Wink. *zenth Alberth*. Okl. Sz. *Seenth-alberth*. Regestr. Varad. *Albertus*, *Olberth*.

24. **GyERGY**, *egörg*. *Gregorij Papae* (helyesen: *Georgij Martyris*).

Ak. cs. *Gerg*, Peer cs. *gör*, Münch. *Szent görj ur*, Batth. *Zenth Gerg marel napia*, Wink. *zenth Georgh*. Okl. Sz. *Zengurg* 1209-ből, *Sengurg* 1216-ból és 1307-ből, *zenth gyurgh* 1407-ből, *Zenthgerg* 1453-ból, *Zenthgeurgh* 1455-ből.

25. **MÁRKOS**, *markos*, *Marci Evangelistar*.

Ak. cs. *Mark jew zeld buzaual*, Peer cs. *march jjo buziam*, Münch. *S. Marc eu(angelista)*, Batth. *Zenth Mark Euangelista napia*, Peer cs. *Mark*, Wink. *zenth Mark*. Okl. Sz. *Mark* 1325.

1453-ig. *Markos* 1424—1602-ig, *Marcusgatha* (Márkosgátja?) 1224-ből, *Marchus* 1228-ból, *Markus* 1419—1613-ig.

- Máj. 1. **FiLePaKaKaB** (helyesen: **JaKaB**), *cf. clippakab, Philippi et Jacobi A(postoloru)m.*
A javító pótolta az *I.* jegyet, kiigazította az *ak* jegyet s tévedésből elrontotta az *I* jegyet.
Ak. cs. *Philep.* Münch. *Phulöp* és *Jacub* *ap(osto)lor*, Wink. *zenth philep zenth Jacub*, Peer cs. *Fjyl(ep)*. Okl. Sz. *Phylapkur* (Filópkőe?) 1256-ból, *Fylepcedey* (Filepszőlei) 1339-ből, *Phileptelke* 1373-ból, *Philiphuza* 1385-ből; *Jacubnagusa* 1330-ból, *Scentiacub* 1336-ból, *Jakabfyianussfulva* 1404-ből, *Jakaberdeye* 1496-ból.
- „ 2. **eRZSéBeT**, *ersebet, Eliscabet* (?)
Magyarországi Szt. Erzsébet egyik ünnepe. V. ö. nov. 19. Szentté av. 1235. Középkori magyar naptárak nem említik, de a XIV. és XV. századi magyarországi missalékban és breviáriumban még gyakran előfordul.
- „ 3. **SZEŇKeReSZT**, *csenekereszt, in Ventio (Inventio) S(anctae) Cruis.*
Ak. cs. *Kerezth*, Peer cs. *Kereszt*, Münch. *Szent kereztnece meglelete*, Wink. *zenth Kórózt megle lelese*. V. ö. jan. 6., szept. 14.
- „ 5. **GÓTART**, (törölve: *egtört* s helyébe tévesen:) *agnes, Agucles* (helyesen: *Gothardi*).
Ágnes (Annos) napja jan. 21-én van. A *G* jegye utólag lett *GO*-vá kiegészítve.
Münch. *Gothard püspóc*, Wink. *zenth Gothard*, Peer cs. *Got(hard)*.
- „ 6. **JÁNoS**, *Janes, Johannis ante portam lutinam.*
Ak. cs. *Zent iános*, Peer cs. *yannus*, Münch. *S. Iannus olayban főzete*. Wink. *zenth Ianos Mykoron olayba főztek*. Okl. Sz. *yannsfaya* 1231-ből, *-iannusfelde* 1291-ből, *Jannusfolva* 1330-ból. *Jannus* 1347—1410-ig, *-Janostlaza* 1426, *Janos*, 1438—1525-ig sth. V. ö. jan. 21., jún. 24. és 26., aug. 29., decz. 27.
8. **MIALY**, *miacly, Apparitio S(ancti) Michaelis A(rchangel)i F(cstum).*
Münch. *Szent michal ielenete*, Wink. *Szentl myhal*. (V. ö. szept. 29.)
- „ 15. **ZSUFIA 4** (sorj. 5 törölve) *Sofia 4* (sorj.) *Zofiac 4* (sorj.)
Az *F* jegyet a javító utólag pótolta a szöveg alatt.
Ak. cs. *Sófi*, Peer cs. *ajjanlokozu sophit*, Wink. *zenth Sophia Azzon*, a Münch. apr. 13-an említ e római özeveg helyett egy *Sophia zúz-ct*. Okl. Sz. *Soffi* 1526-ból.
- „ 20. **BeRNÁL**, 4 (sorj. 5 törölve) *ebernald, 4* (sorj.) *Bernaldinus.*
A javító kéz e sor elején is zavart csinált. A tőle származó megfejtésben a *D* jegye önkényes hozzáadás, ha csak a rovatjelző vonallal ugyanő utólag, a következő rovat megfejtése alkalmával, el nem fedte.
Peer cs. *bernald evis (küs) bernald*.
- „ 22. (A sor felett:) **ILoŇĀ**, (a sor alatt:) **ILoNA**, *jhuu, Helena.*
A sor felett a megfjítő, a sor alatt a javító pótolta. A felső kifejejtett szövegrészt kívánta utólag beiktatni, az alsó a kihűzött és megfjítetlen második rovatot kívánta betölteni.
Ak. cs. *Zolgálatra magam adám*
Mo nched kemen Ilon(d)ám.
Peer cs. *ylonla*, Münch. *Scent Hilona azzon*, Wink. *zenth Elona Azzon*. Okl. Sz. *Helena* 1146-ból, *Hilcus* 1210-ből, *Ilcus* 1221-ből, *Hunka* 1359-ből, *Elenc* 1390-ből, *Elenu* 1418-ból és 1522-ből, *Ilona* 1565-ből stb.
- „ 25. Törölve: **ORBÁN** (Megfjítetlen).
A megfejtést a hiányosan másolt s hihetőleg a rovason is nehezen felismerhető *B* í jegy akadályozta meg.
Ak. cs. *Orban pappal varja Petror. kŷ nem herel haborosagynak*, Peer cs. *Orban papa varja petrót, kŷ nem tesen habarasagot*. Münch. *Urbau papa*. Wink. *zenth urban papa*. Okl. Sz. *Urban mester* 1548-ból, *Orbán hede* 1597-ben.
- „ 26. **FeReŇCZ**, *freuncz. S(anctus) F(r)a(n)c(i)s(c)u)s.*
Assisi Szt. Ferencz 1228-ban avatott szentté. Nevének egyik ünnepe máj. 25-én van, de a régebbi máj. 25-ki Orbán-nap miatt több naptárban a következő napra tolódott, vagy a rézebbiekben még elő nem fordul. Münch. szerint még *Agoston püspóc*. V. ö. okt. 4.
30. **eST(ván)**, (fel nem ismerve:) *Set, Set, Set* (helyesen: *Inventio dextrae Sancti Stephani Regis*).
E rövidítést a javító kéz az aug. 3-ki István-nappal már felismerte és ki is egészítette. Itt a *szent jobb kéz* napját jelöli, mely az idézett magyar naptárakban nincs meg, de előfordul csaknem minden XIV—XV. századi magyarországi latin misekönyv naptárában és az 1205—1210.

kozt írott Pray-codexekben. Okl. Sz. *Stephan* 1240-ből, *Estfanfiapathaka* 1331-ből, *Estephaufoha* 1350-ből és 1359-ből, *Deueter fija istean* 1415-ből, *Zenthistunpalastya* nevű halastó 1417-ből, *Esteanpeterfyghaza* 1426-ből, *Istuanzallasa* 1436-ből, *Esthuansara* 1479-ből, *Istheranhaza* 1525-ből, *Dorochi estuan* 1526-ből, *szent istuan* 1544-ből.

Máj. 31. **PeTRONIA** (helyesen: **PeTRONELLA**), *epetronella* (!) *Petrouillac* *V(irginis)*.

Az *I* jegye a rovásón *L* volt s a helyes megfejtés szerint ezt olvasott le róla Marsigli is. E jegyet tehát csak a megfejtés lemosolításakor fordíthette el.

Ak. és Peer es. I. fentebb a máj. 25-ki Orbán-napnál. Münch. *Petronella* *záz*, *Ez s. p_{eter} taún volt*, Wink. *zenth petronella zenth p_{eter} leanya*.

Jun. 11. **BaRaBÁS**, *cherbus*, *Barnabae Apos(toli)*.

Ak. es. *Zent Borrobas*, Münch. *Barrabas ap(asta)*, Wink. *zenth Borrobas Apostat*, Peer es. *Bar(r)abas*, Okl. Sz. *Barlabashyda* 1246-ből, *Baruabas* 1252-ből, 1485-ből, 1499-ből, *Barrabasmolna* 1393-ből, *Borlabas*, *Barbas* 1577-ből. Kuauz: Korl. *Barlabás* 1285-ből, *Barrabas* 1293-ből. Registr. Varad. *Barabas*, *Barlabas*, *Baruabas*.

? (Íresen hagyott rovat)

Hihetőleg az a jún. 13-ki *Antal* név nem másoltatott, mely a jan. 17-ki rovatban is megfejtetlen maradt.

15. **VID**, *rid*, *hedriypis* *V(irginis)* et *M(artyris)* (helyesen: *Vili et Modesti*).

Hedvig lengyel hercegnőnek, II. András 1267-ben szentté avatott sógornejának névnapja okt. 15-én volna helyén. Ez Vitus és Modestus mártýrok napja.

Ak. es. . . . *Vid latrau, nundam zyletek Zenth yrau*, Peer es. *Vyd hozanal zuletek ritcz, janes, juu*, Münch. *Vitus es modestus m_r*, Wink. *zenth vid*, Registr. Varad. *Vid*, *Vid*. Bécsi Képes Krón. 56–58. *Vid* ispán Salamon gonosz támadosa.

? (Íresen hagyott rovat)

E hó 19-én van *Gervasius* napja. Wink. *zenth Gyrfas*. Ugyane magyar nevet alább szept. végén találunk pontosan másolva, de megfejtetlenül.

24. **JÁNoS**, *James*, *Nativitus S(ancti) Joannis B(aptistae)*.

Ak. és Peer. es. I. fent a máj 15-ki Vid-nél. Münch. *Ianus baptista zuletek*, Batth. (júl. 1-én) *Zenth yrau octauu*, Wink. *zenth yrau*, V. ö. jan. 21., máj. 6., jún. 24. és 26., aug. 29., decz. 27.

26. **JÁNoS PÁL**, *James epal*, *Johannis et pauli M. M. (Martyrorum)*.

Münch. *Scent Ianus s. pal m_r*, Wink. *zenth Ianos es zenth pal*, V. ö. jún. 24. és jan. 10.

27. **LTSZO** (helyesen: **LÁSZLÓ**) *iles* (!), *Elyas* (helyesen: *Ladislai Regis*).

Illés próféta napja júl. 20-án van. Jún. 26. és 29. közt. 27-én Szent László, 28-án II. Leó pápa napja van. Naptárunk kétségtelenül a magyar szentről emlékezett meg.

Ak. és Peer es. *Lazlo*, Münch. *Scent lazlo kiral es (confessor)*, Wink. *zenth lazlo kiral*, Okl. Sz. *Zenthlazlo* (helynév) 1256-ből, *Scentladazlo* 1274-ből, *Scentlazlor* 1339-ből, *Scentlazlor* 1346-ből, *Zenthlazlohuhua* 1368-ből, *Zenthlazloru* 1400-ből, *Zenthlazlorara* 1430-ből.

29. **PAL PéTeR**, *epal ep_{eter}*, SS. Am. (*Sauctorum Apostolorum*) *Pe(t)ri et Pauli*.

Ak. es. *Peth(ery) Pat*, Peer es. *p_{eter} pal*, Münch. *Scent p_{eter} es s. pal ap(asta)loc*, Wink. *zenth p_{eter} zenth pal*, V. ö. jan. 10., febr. 22., jún. 26. és 30.

30. **PÁL**, *epal*, *Commemoratio S(ancti) Pauli A(postoli)*.

Münch. *Scent pal megemlekezete*, V. ö. jan. 10. és 25., jún. 26. és 29.

Jul. 2. **BÔdoGaszSZÖNY**, *choch aszony*, *Visitatio B(eatae) M(ariae)*.

Ak. es. *yrl(ry) Mariban*, Peer es. *marin et mene gen (?) lathny*, Münch. *Maria, Elsebetnee meglatasa*, Batth. *Balogh Azzon napia Erzebeth*, Wink. *Balogh Azzon litogatasa*, V. ö. febr. 2., márcz. 25., ápr. 12–23., aug. 5., 15., nov. 21.

11. **BeNeDeK 5** (tévésen 6-ra javított és alább újra írott sorjelzés), *benedek 5* (sorj. mellette kiírtetlen: 6) *S. Benedictus 5* (sorj.)

Ak. es. *ben(edek)*, Peer es. *ben(edek)*, Münch. *Scent ben(ed)ene megielete*, Batth. *Zenth Benedek napia*.

684. lap.

Alul, fordítva olvaszul: *Nella prima faccia del Boscone*. (Magyarul: A nagy rovás első oldalán ez van).

Azonos a 674. lap szövegével. Ennek oka abban keresendő, hogy MARSIGLI a rovás első lapján csakugyan két dolgot talált: a rovásírás ABCz-jét és a jan. 1.—márcz. 25-ki naptár-részletet.

675. lap.

(IV. sz. melléklet.)

5 (sorjelző szám, felette és alatta kitörölt 4-esek).

Júl. 13. **MARGITA**, *emacregiela*, *Margaritae* V(irgin)is.

Ak. es. *Wed marghit*, Peer es. *zuz margijt*, Münch. *S. Margit zúz es mŕ*, Batth. *Zenth Margyth Azzon napia*, Wink. *zenth Marghyth*, Peer es. *szuz Margit*, Okl. Sz. *Zenthmargita* 1256-ból, *Margytha* 1285-ből, *Margyth* 1359-ből, *Zenthmargithauzsonföle* 1388-ból, *Zenthmargith-asson förlde* 1474-ből, *Zent Margyth Azzon napian* 1550-ből. Registr. Varad. *Margueta*.

„ 15. Törölve: **TiZeNKE** (helyesen: **TiZeNKéT**) **aPoStoLoK**. Alatta újra írva: **TIZENKÉT APASTALOK**, *tiznek et apastalok*, *divisio Apostolorum*.

Az újra írt szöveg nem tekinthető rovásmásolatnak. A naptári tájékozódás után a javító minden hangzot jelző hibás íráspróbát kockáztatott meg vele.

Ak. es. *apa(stalok)*, Peer es. *apost(olok)*, Münch. *Az ap(asta)locuok eto(losoc)*, Batth. *Tyz-nketh Apostul napia*, Wink. *Tyznkeeth Apostul*.

„ 16. **ÁGoSTON** (helyesen: **ÁGoSToN**, föltételelesen: **ÁGoST**), *aggeston*, *S(anctus) Augustinus* (helyesen: *Augustus*!).

Ágoston (*Augustinus*) naptárunkban helyesen aug. 28-an fordul elő. E hó 15. és 20. közt esak a 16-ki *Augustus*-ról lehet szó, melyet középkori magyar naptaraink közül *csak a Münch. cod. ismer*. A rovásmásolaton eredetileg **AGSTN** volt. A javító ez alá először egy *O* jegyet helyezett el, aztán kitörölte s a másolat utolsó *N* jegyet *O*-vá alakította, utána pedig beszürt egy újabb *N* jegyet.

Mivel a júl 16-ki Ágoston-nappal naptári tévedés forog fenn, arra is gondolnunk kell, hogy az *Agost*, vagy *August* név mellett még nehezen felismerhető jegyek voltak. Lehettek például a 17-ki *Elek* névé, melyet csak két jeggyel kellett róni. V. ö. aug. 28.

„ 20. **ILYÉS**, *iles*, *Eljas*.

Az *é* magánhangzó jelzése ugyanígy előfordul a nov. 19-ki *Erzsébet* névben is.

Ak. es. *Iles*, Peer es. *ijljés*, Münch. *S. Iles proph(eta)*, Wink. *zenth elyes propheta*.

„ 22. **MÁRIA**, *maria*, *Mariae Magdalenae*.

Ak. és Peer es. *Magdaba*, Peer es. *mag(dolua)*, Münch. *Maria magdaba azzóó*, Batth. *Zenth maria magdolna Azzon napia*, Wink. *zenth Maria Magdolna*.

„ 25. **aKaKaB** (helyesen: **JaKaB**), *arucab*, *Jacobi Apos(toli)*.

A másoló ismét a névben tévesztette össze a *J* és az *IK* jegyet. V. ö. máj. 1.

Ak. es. *Lak(ab)*, Peer es. *ik(ab)*, Münch. *Jacab ap(asta)l*, Batth. *Zenth Jakab Apostal napia*, Wink. *zenth Jacob Apostul*.

„ 26. **ANna aszSZÖNY**, *Anna* (!) *asszony*, *Anuae matris B(eatae) M(ariae)*.

Ak. es. *Anna*, Peer es. *Annath hal lazlo*, Münch. *S. Anna azzóó napia*, Batth. *Zenth Anna Azzon napia*, Wink. *zenth Anna Azzon*, Okl. Sz. *Zenthannauzsonfalua* 1392-ből.

„ 29. **LASZLÓ**, *lazlo*, *ladislaus R(ex)*.

Az *L* jegye az újra való lemasolásnál kimaradt és betoldatott. Ak. es. *Laz(lo)*, Münch. *S. Lazlo halala*, Peer es. 1. az előző névnél. V. ö. jún. 27.

Aug. 1. **PÉTER**, *epeter*, *Petri ad vincula*.

Ak. es. *Vas (Laz) szakut peter*, Peer es. *wa(s)as peter*, Münch. *Scent peter vasa zakadatta*, Batth. *Zenth peter vaza zakadusa napia*, Wink. *zenth petör vasa zakadatya*, Okl. Sz. *Vasas zenth peter nappian* 1551-ből. V. ö. febr. 22., jún. 29.

Aug. 3. **eSTVÁN.** *esteran, Stefañi papae.*

A rovás-másolat csak az összerótt *ST* betűket jelezte, a többi a javító toldotta hozzá. V. ő. a máj. 30. és decz. 26. Az *N* jegye előtt levő vonás az *t* és *BO* jegyek közt ugyanígy megjelölt hovatartozást jelenti.

Ak. es. *István*, Peer es. *estvan*, Münch. *Estuan(i) papa es m̃r*, Batth. *Zenth ystvan protomartel theste leleti nap(ia)*, Wink. *zenth isbran teste megh lelese*.

5. **BÔdoGaszSZÖNY.** *ebog̃y aszony, dedicatio B(eatae) M(ariae) ad nives.*

Aug. 5-én *Boldog Asszonyon* kívül még *Osvátuak* és *Domokosnak* van ünnepe.

Ak. es. *Damokos szöla*, Peer es. *m̃r*, Münch. *Havi boldog aia, Damokos r(on)f(ess)or Osvatd kirat*, Batth. *Haṽy Boldogh Azzon napia*, Wink. *Haṽy Boldog Azzon es damokos*, Okl. Sz. *Domonkos* 1425-ből, *domokos* 1429-ből, *Domonkos* 1495-ből, *Damokos* 1586-ból, *Osvatd* 1548-ból, *Osvát* 1694-ből, V. ő. febr. 2., márcz. 25., ápr. 12–23., aug. 15., nov. 21.

5. **OZS** (helyesen: **OZSVALT**, *Oswaldus*.) Megfejtetlen maradt; részben átalakított és ki is töröltetett

A másoló az aug. 5-re eső s a rováson is megjelölt második és harmadik nevet mellőzni kívánta. Ezért ügyes alakítással és törléssel a következő, aug. 6-ki *Urszine*-nek már leírt és kitörölt szövegét hozta egy rovattal előbbre. Az alakítás alkalmával a *ZS* jegy szárát megnyújtotta rovattal jelző vonallá, a *V* jegyből pedig két alsó vonás hozzáadásával *U*-t csinált. E közben azonban elfeledte a *ZS* jegy előtt levő *O*-t kitörölni. Az *OZSV* járuléka az összevonól *ALT* lett volna, a melyet azonban éppen olyan fogatékossággal másolt le, mint az ápr. 23-ki *ALBERT*-nek ehhez hasonló összevonását.

Osvatolt középkori latin naptáraink legtöbbjé szerepelteti, de a magyarok közül csak az előző naptári névvel idézett Münch. cod. ismeri. E népszerűtlenség a középkori latin okleveleink keltezéséből is megállapítható. Ezekben rendszerint a *Maria ad nives* és a *Dominicus* fordul elő.

5. **DÔMoKoS** (*Dominicus*). Megfejtetlen maradt s ki is töröltetett.

L. az előző *Boldog Asszony* és *Ozsvat* jegyzeteit. A *DO* jegy nyomát az *UR* után következő összevonás vonalai közt kell keresnünk.

Domokos, a Dominikánus- vagy Dömésrend megalapítója megh. 1221. aug. 6-án, szenté avatottat 1234-ben, mikor is IX. Gergely pápa ünnepét az aug. 6-ki *Urszine változása* miatt áttette aug. 5-re. Mivel e napon viszont a XV. században már nagyon ünnepelt *Havi Boldog Asszony*gal esett össze, IV. Pál pápa (1555–1559.) az előző aug. 4-re helyezte át.

Jellemző, hogy a rováson a Münch. cod. 1466-ki magyar naptárának három aug. 5-ki neve még együtt szerepelt.

6. **UR SZINeH** (helyesen: **URSZINE**, a következő rovattól kitörölve: **URNINH**), *uresien, Transfiguratio Domini.*

Peer es. *urnal*, Münch. *Uruac megváltozasa napia*, Batth. *Uruac zyur változatya napia*, Wink. *ur zyne változtatya*.

10. **LÛRiNCZ** 6 (sorj.), *Lörincz* 6 (sorj.), *Laurentius* 6 (sorj.).

Felette törlés (l. az előző, aug. 6-ki rovattól). Utána még egy kitörötlenül maradt 7-es következik. Ugyanez látható a következő sor elején is kitörölve. Ennek megfelelőleg a sor végén egy kitörölt 8-as látható.

Ak. es. *Lerinch*, Peer es. *lörjuch*, Münch. *Lörinc martir*, Batth. *Zenth lerinch martel napia*, Wink. *zenth Leuryucz*, Okl. Sz. *Leurew* 1240-ből, *Zenthleuryuch* 1256-ból, *Leryuch* 1371-ből, *leuryuz* 1426-ből, *Zenth leuryucz* 1523-ből.

6 (sorjelzés).

10. (Törölve: **LNCZ**, helyesen: **LÛRiNCZ**.)

Az *Ozsvat*, *Damokos* nevek törlése után a kitörölt *Urszine* egy rovattal előbbre került s ennek helyét az előző sor végén az a *Lörincz* foglalta el, a melyet itt a teljes lejegyzes után kitöröltek. Nem lehetetlen, hogy az előző sor végén látható pótlék s ez a fogatékoss kibetűzés egymással összefügg.

Az üres rovatok szövege az előző sor utolsó rovattába került.

12. **KaLÁRA**, *ecclara, Clarae V(irginis).*

Ak. es. *Damokos zola Lerinch Klaranak*, Peer es. *kalara*, Münch. *Lüz kalara*, Batth. *Zenth Kalara Azzon napia*, Wink. *zenth clara azzon*.

15. **BÔdoGaszSZÖNY**, *ebod̃y aszony, Assumptio B(eatae) M(ariae) V(irginis).*

Ak. es. *Zy- M(ari)a*, Münch. *Marianne fel meghbe velete*, Batth. *Naj Azzon napia*, Wink. *Nagh Azzon napja*, Peer es. *Maria*. V. ő. aug. 5.

Aug. 20. **KIRÁLY** (t. i. Szent István), *ekirálj S(anctus) Rex Stephanus*.

Ak. es. *magyar istvan huna Bartal*, Peer es. *ijsth(ván)*, Münch. *S. Estvan királ halahu*, Batth. *Zenth ystvan kiral napia*, Wink. *zenth istvan kiral*. Okl. Sz. *kerál, kiral* 1229—1520-ig, köztük — Szent Istvánt érve — helynév *Zenthkiral* 1256-ból, *Scentkiral* 1323-ból, *Zenkiral* 1324-ből, *Zenthkirálzabadi* és *Zenthkiralzabagy* 1371—1513-ig stb.

„ 24. **BÖRTALÁN**, javítva: *ebiretalem* (törölve: *ebireahas*, a mi előzőleg *chorrabas* volt), *Bartolomeij* (részben törölve: *Bartolomacj*, a mi előzőleg *Barnaba* volt) *Ap(osto)lj*.

Ak. es. *Barta* (v. ö. az előző rovattal), Peer es. *prbarth kjld bertalanhoz*, Münch. *Bartaltus ap(asta)l*, Batth. *Zenth Bertalam Apustal napia*, Wink. *zenth Bertalam Apustal*, Peer es. *Pelbárt hór Bertalanhoz*. Okl. Sz. *Bortolon* (Bartalan?) 1211-ből, *Berthalem*, *Barthalom* 1386-ból, *Byrthalam* 1528-ból, *Bertalan* 1544-ből.

„ 28. **ÁGoSTON**, *ageslen*, *S(ancti) Augustini Ep(iscop)is*.

A javító e néven ismételni akarta az előző sor (júl. 16-ki) *Agoston* nev jegyeinek megtoldását, de ezúttal a záró *X* jegy *O*-vá való alakítását félbehagyta. A törlésben nyoma maradt, hogy a *ST* összevont jegye helyett a másoló tévedésből az előtte való *G*-t alakította át összevont *GT*-vé.

Ak. es. *ag(oston hírá) jwanth*, Peer es. *Agh(oston)*, Münch. *Agoston páspúc*, Batth. *Zenth Agoston doctor napia*, Wink. *zenth Agoston*. Okl. Sz. *Agastun* 1247-ből, *Agastun* 1603-ból és 1767-ből. V. ö. júl. 16.

„ 29. **JÁNOS**, *Jones*, *Decolatio S(ancti) Johannis*.

Ak. es. *janu* (l. az előző rovattal), Peer es. *Janusth*, Münch. *Scent Iannus bap(tis)ta jáka vagasa*, Batth. *Zenth Imos Baptista naka wagasa napia*, Wink. *zenth imos nyaka vagasa*. V. ö. jan. 21., máj. 6., jún. 24. és 26., decz. 27.

Szept. 1. **eGYED**, *egyed AEgidij*.

Ak. es. *Zenth Eged*, Peer es. *Zenth éged*, Münch. *Eged apat*, Batth. *Zenth Eged napia*, Wink. *zenth Egyéd*. Okl. Sz. *Egyöd* (?) 1184—1240-ig, *Egid*, *Eguil* 1184—1211-ig, *Egged-monustura* 1358-ból, *Egyedfyufelde* 1420-ból, *Egyedlnkos* 1426-ból, *Egidfyngklosferde* 1443-ból.

„ 2. **eMReH**, *Emre*, *S(anctus) Emericus*. (*Depositio*.)

Ak. es. *Embre zyzessegwil*, Peer es. *ymbre zyzesseggel*, Münch. *S. Emre (confessor) halahu*, Batth. *Zenth Emre* 1428-ból és 1459-ből, *Embre* 1466-ból, *Imreh* 1526-ból, 1584-ből, 1597-ből 1609-ből, *Embre* 1602-ből. (V. ö. nov. 5.)

„ 8. **aszSZÖNY KUS** (helyesen: **KÖS aszSZÖNY**), *ekües aszouy*,

Nativitas B(eatae) M(ariae) V(irginis).

E másolási hiba a második leírás alkalmával jött létre, mert ha a rováson is ez a szöveg lett volna, a kibetűzés (ekües aszouy) alkalmazkodott volna hozzá. A kibetűzés *Ű*-je hiba, valamint hiba a másolat *U*-ja is. A fenti *köskarácson* s az utóbbi *pöspök*, *gyömölcsoító* bizonyossága szerint a második másolat az *Ű* jegyét tévesztette el *Ű*-nak s az első másolat az *Ű* jegyét vallotta — miként a *köskarácson* megfajtésénél is eselokedte — *Ű*-nek.

Ak. es. *Mariu zyled zenth keresztet*, Peer es. *maria zyle zent keresztet*, Münch. *Marin zületeti*, Batth. *Kys Azzon napia*, Wink. *Kys Azzon napia*, *Mária szüle szent Keresztet*. Okl. Sz. *Küssasszony havának*, *küssasszonynap* (Székely Okl. V. köt. 123. l.).

14. **SZENKeReSZT**, *ese(n)khereszt* (javítás és törlés előtt: *es ek eu or est*). *Exaltatio S. t'rucis*.

Ak. es. (l. az előzőben), Münch. *S. Kereszt felmagasztatatta*, Batth. *Zenth kereszt napia*, Wink. *zenth kórósth fel magasztatasa*. Peer es. (l. az előzőben). V. ö. jan. 6., máj. 3.

21. **MÁTÉ**, *mate*, *S(ancti) Matthej Ap(ostoli)*.

Ak. es. *Lompert* (nov. 17.) *nermrnt Mate asa*, Peer es. és Münch. *S. Mate ap(asta)l es re(angelis)ta*, Batth. *Zenth Mate Apustal napia*, Wink. *Zenth Mathe Apustal*. Okl. Sz. *Mathey* 1240-ből, *Mathe* 1299—1496-ig.

? **GYÁRFÁS 7** (sorj.). (Megfejtetlen; megfejtését l. a 677. lapon **7** (sorj.), **7** (sorj.).)

Hihetőleg a szept. 24-ki *Szent Gellértet* jelezték vele, holott a *Gyárfás* név a jún. 19-ki *Görvasiust* jelenti.

Wink. (jún. 19.) *zenth Gyarfás*. Okl. Sz. *Járfás* 1615-ből. Ak. es. *Ghelert*, Peer es. *gyereldnel* (Gellértnél), *cozma* (szept. 27.), Münch. (szept. 24.) *S Glerd páspúc*, Batth. *Zenth Gelerd pispok napia*, Wink. *Zenth Gyólerdh pypspók*.

676. lap.

Alul. fordítva olaszul: *Nella seconda facie.* (Magyarul: Második oldalán ez van.)

677. lap.

(V. sz. melléklet.)

E lap toldalékán a naptár előző három rovatának már lemásolt szövegevel újra találkozunk. *Magyarizatal* I. nov. 21.

† (sorjelző szám).

Szept. 14. **SZE[~]N[~]KeReT** (helyesen: **SZE[~]N[~]KeReSZT**), *szentkereszt* (a „szent” felett látható × jellel a lapszám mellett világosabban megismételve: *S: Kereszt*) † (sorj.) *Exaltatio.*

„ 21. **MÁTÉ**, *mate, Mattie.*

„ ? **GYÁRFÁS**, *garfas, Gyarfás.*

„ 29. **MIÁLY** (helyesen: **MIHÁLY**), *mihálj, S(ancti) Mihaelj.* (Alatta a fölap első rovatában:) *Dedicatio S(ancti) Michaelj.*

A magyar megfejtés azt bizonyítja, hogy a *H* jegy már a megfejtés után, vagyis a második leírás alkalmával maradt ki. A fölapon levő le nem ragasztott latin szöveg azt bizonyítja, hogy a leragasztott első rovatban szintén Mihály neve szerepelt.

Ak. es. *Gheleert es kozma mihal torsa*, Münch. *Michal archangyal*, Batth. *Zenth mihal Archangyal napia*, Wink. *Zenth Myhal Archangyal*, Okl. Sz. *Michal* 1135–1345-ig, *Mihl*, *Mihol* 1211-ből, *Myhal* 1243–1526-ig stb.

8 (sorjelző szám).

„ 30. **IEROMoS**, *jeronems, Je(ro)nimus, S(anctus) Hieronimus.*

A fölapon levő, le nem ragasztott latin szöveg azt bizonyítja, hogy a leragasztott második rovatban szintén Jeromos neve szerepelt.

Peer es. *mygerelijmus* (az előző Mihály és „jeronymus” téves összeírása), Münch. *Ieronimus pap es doctor*, Batth. *Zenth Ieronimus Doctor napia*, Wink. *zenth Ieronimus doctor.*

Okt. 4. **FeReNCZ**, *Frens, S(anctus) Franciscus.*

Ak. es. *Zol ferench*, Peer es. *ferench*, Münch. *Szent Ferené (con)fessor*, Batth. *Zenth Ffrench confessor napia*, Wink. *zenth Ffrench Confessor*, Okl. Sz. *Ffrench* 1451-ből és 1538-ból, *Ffrench-ragasa* 1496-ból.

„ 6. **ÁBRÁN**, *uebraan, Abraham.*

Ak. es. *a(bra)m*, Peer es. *abramual*. — Okl. Sz. *Abram* 1171-ből, 1198-ból, 1240-ből, *Abraam* 1255-ből, *Abraaberke* 1381-ből, *Monostorabram* 1451, in genere *Abram* 1518-ből és 1524-ből. Registr. Varad. *Abraam, Abram, Abraham.*

„ 9. **DIeNeZS**, *ediens, Dionysij.*

Ak. es. *Dienes*, Peer es. *djenez*, Münch. *Szent dienes, tarsuginol, m̄roc*, Batth. *Zenth Dyenes napia*, Wink. *zenth dienos Marti.* Okl. Sz. *dienus telcke* 1228-ból (1357-ki átírás), *Dyenes* 1515-ből és 1582-ből.

16. **GYÁL** (helyesen: **GÁL**), *egael, Gál* (helyesen: *Gallas abbas*).

Az *L* jegye a megfejtést követő másolásnál lett eltévesztve, mert a megfejtés *egael*-jében *G* jegy szerepel.

Ak. es. *zul galnal lukach*, Münch. *S. Gal apat*, Batth. *Zenth Gal napia*, Wink. *Zenth Gaal Confessor*, Peer es. *kahnin zul galnal*, Okl. Sz. *Gul* 1240-ből, *Gaal* 1364-ből, *Galfalra* 1453-ból.

„ 18. **LUKÁCS**, *lukasz, Lucae Evangelistar.*

Ak. es. *lukach*, Peer es. *luar*, Münch. *Lucar eu(angelista)*, Batth. *Zenth lukacs Ewangelistia napia*, Wink. *zenth Lucach Ewangelistia*, Okl. Sz. *Lukachglese* 1370-ből, *Lucachka*, *Lukachka* 1449-ből, *Lukachhauras* 1489-ből, *Kislukach* 1598-ból.

Okt. 21. **ORSOLYA**, *Orselya*, *Vrslae*.

Ak. es. *ved orsolat*, Peer es. *zent orsola*, Münch. *Tizennégy ezren húz sventec*, Bath. *Thyzen eg ezer zyzek napia*, Wink. *Tyznéggh ezor zyz Vrsula*. Okl. Sz. *szen ursula asszon napian* 1544-ből.

26. **DeMeTeR**, *edmeler*, *S(anctus) Dimetrius*.

A javító vette észre a kitörült felesleges *R* jegyet és a kifejejtett *D* jegyet.

Ak. es. *vitez Demet*, Münch. *Demeter mř*, Bath. *Zenth Demeter martel napia*, Wink. *zenth dőmbőtor*, Peer es. *kőson* (köszön) *deme symonnak*. Okl. Sz. *Deme* és *Demek* 1211-ből, *Dematur* 1240-ből, *Demeter* 1337–1668-ig.

28. **SĪMO** (helyesen: **SĪMoN**, vagy **SĪMON**), *Simo*, *Simonis et Judae*.

Ak. es. *Symont hagyrrk*, Münch. *Scent Simon es Juda ap(asta)loc*, Bath. *Zenth Symon Jude Apostol napia*, Wink. *zenth Symon iudas*, Peer es. *Simonnak* (l. előző rovat).

Nov. 1. **MeNCZeNT** (Mindszent), *emenczent*, *Omnium SS. (Sanctorum)*.

Ak. es. *Meuzenth kemen*, Peer es. *mijnth zenteknek egh*, Münch. *Mend scent napia*, Bath. *Mynd Zentek napia*, Wink. *Mynd zenth napia*. Okl. Sz. *Mendzenth* 1297–1461-ig több adat. *Meuzenkül* (Mindszent-Kál, Zala vm.)

5. **eMReH**, *emreh* (a *h* törölve), *S(anctus) Emericus Dux. (Translatio)*.

Ak. es. *Emre urnak hoz bort marton*, Münch. *Emreh herceg*, Bath. *Zenth Ymre napia*, Wink. *zenth Emröh hercegh*, Peer es. *ym(bre)*. V. ő. szept. 2.

6. **ĀLBERT**, *albert*, *albertus* (helyesen: *Adalberti translatio*).

Középkori magyar naptáraink nem ismerik. XIV–XV. századi latin missaleinkban, breviariainkban és az Árpád-kori latin oklevelek keletkezésén az *Adalbert* rendesen előfordul. Az *Albert* ritkább változat, de ez is szerepel két XV. századi missalünkban, a Pozsonyi Számadás-könyvek 1445. évi bejegyzésében és a XVI. századi nyomtatott magyar naptárakban. (Knausz: Kortan, 130.) Egy 1343-ki oklevélben *Seuthalberth* helynév szerepel. (Okl. Sz.) V. ő. ápr. 23.

11. **MARToN**, *emarelon*, *Martini Epis(copi)*.

Ak. es. (v. ő. nov. 5.), Münch. *Murton pispóc es (confessor)*, Bath. *Zenth marton pispok napia*, Wink. *zenth Marton pispók*, Peer es. *bort jóm (?) marton*. Okl. Sz. *Mortuu* 1135–1335-ig, *Morton*, *Marton* 1358–1377-ig, *Murton*, *Marthon* 1376–1584-ig. Registr. Varad. *Semmartin* (helynév) 1217-ből.

13. **BeReČZK**, *ebreck*, *Beres* (helyesen: *Brielius*).

Ak. es. *Berech lata*, Münch. *Bőrečk puspók*, Bath. *Zenth Bereck pispok napia*, Wink. *zenth Boreczk pispók*, Peer es. *Bereczk lata*. Okl. Sz. *Zenthberečk* 1354-ből, *Bereczk* 1569-ből, *Bőrečk* 1585-ből.

19. **eRZSĚBeT**, *ersebet*, *Elizabe(t)ha*.

Ak. es. *Berech lata mikont elcs(bet) fon*, Peer es. *berech lata mjkont ölze(bet) stb*. Münch. *Scent Ersebet*, Bath. *Zenth Erzebeth Azzon napia* (a júl. 2-ki rovatban *Elsrbet*), Wink. *zenth Erseboth Azzon*. Okl. Sz. *Ersebyth (?)* 1244-ből, *Scentetsebeth* 1334-ből, *Zenthelsbet* 1390-ből (1397-ki átírás), *Zenthersbeth* 1451. V. ő. máj. 2.

21. **aszSZÖNY** (helyesen: **BÓDoGaszSZÖNY**) 10 (sorj.) *eboedeg (!) asszon* 9 (törölve) 10 (sorj.) *Praesentatio B(eatae) M(ariae) V(irginis)*. 10 (sorj.).

Midőn a megfejtés másolata készült, a rovásírásos szöveg első része másolatlanul maradt, megfejtése (eboedeg) pedig lemásoltatott.

A másolás mellett tanuskodó s könnyen helyrehozható tévedés alkalmából egy másik ugrást szintén figyelembe kell vennünk. A naptárban a nov. 21-ki *Boldog Asszony* rovata után a decz. 13-ki *Lucza* rovata következik. A kihagyás közel egy havi időközére esik a középkor kedvelt nov. 22-ki *Cecelle* (Ceceliája), nov. 23-ki *Kelcemen* papája, nov. 25-ki *Katherina* asszonya, nov. 30-ki *Anderjás* (András) apostola, decz. 4-ki *Borbála* asszony, decz. 6-ki *Miklós* püspöke és decz. 8-ki *Boldog Asszonya* (Conceptio Sanctae Mariae). Nagyon valószínű tehát, hogy a másoló a nov. 21-ki *Bódog Asszony* hiányosan leírt szövege után a decz. 8-ki *Bódog Asszony* folytatását kezdte írni.

Midőn a második sor rovatainak fele üresen maradt, a tévedés kiderült. Sőt a másolaton nagyon beszédes nyoma maradt annak is, hogy a tévedést pótlólag helyre akarták hozni. A másoló ugyanis vállalkozott arra, hogy a kihagyott neveket egy kis papírra leírja és a esonka sor elé odaragasztja. Csakhogy a vállalkozás balul ütött ki, a mennyiben nem a ki-maradt szöveget, hanem az előző rovaslap szövegének már lemásolt utolsó három rovatát másolta le újra és ragasztotta a kiegészítésre nem szoruló első sor elé.

Ez a magyarázata a teljesen felesleges toldalék létrejöttének, valamint annak, hogy a másoló az elvégre is üresen maradt rovatokat oda nem illő tollpróbával akarta kitölteni.

Középkori magyar naptárainkban a két Boldog Asszony ekként fordul elő: Peer es.:

*Bereck lata
mýkent Őlze(bet) mar(ia), Cec(elle), Kele(men),
Kathelina ith Anderjassal,
Barbu(ru), Mýjcos, Maria
Mongyad Lucjanak
hýrdessen ýo hýrt Tamasnak.*

Az Ak. es. csak a második Mária-ünnepet ismeri:

*Maria mongyad lucianak,
Hýrdessen ýo hýrt Tamasnak.*

Batth. (decz. 8-án) *Bodogh Azzon napia.* V. ö. febr. 2., márcz. 25., ápr. 12 – 23., aug. 5. és 15.

Decz. 13. **LUCZA**, *luca, Luce* (helyesen: *Lucia*) *M(artyr)is*.

Ak. és Peer es. (l. az előző rovatban), Münch. *Lucia ýáz*, Batth. *Zenth luehyu Azzon napia*.

„ 17. **LÁZÁ** (helyesen: **LÁZÁR**). Megfejtése hiányzik

Középkori magyar naptáraink nem ismerik, okmánykeltezésben sem fordul elő, de a XIII – XV. századi magyarországi missalekban és breviáriumokban rendszeren szerepel.

„ 21. **TaMÁS**, *Tamas, Tomas*.

Ak. és Peer es. (l. a nov. 21-ki rovat végén), Münch. *Thamas ap(asta)l*, Okl. Sz. *Thamasfaga*, *Tamashaza* 1427-ből stb. V. ö. decz. 29.

„ ? **NSTLY** (Törölve, megfejtetlen).

„ 25. **KaRÁCSoN**, *ecaraczon, Karasogn* (így!), *Natíri(tas) Ch(ri)st)i*.

Ak. és Peer es. *Nagh Kar(acs)on*, Münch. *Yrac ýóletete*, Batth. *Karachon napia*, Wink. (a hiányzó hónap ezime:) *Karachon hu*, Okl. Sz. *Karachon* 1203-ból (1254. átír.), 1229 – 1275-ig, *Karachyn* 1240-ből, *Crachyn* 1292-ből, *Karachon* 1400 – 1460-ig. V. ö. jan. 1.

„ 26. **eSTVÁN** (újra írva:) **eSTVÁN**, *stvan, Stefannus M(artyr)*.

Az eredetileg másolt *ST* jegyeket a javító kéz toldotta meg és a kiegészített szöveget ugyanez írta le önkényes javítással újra. V. ö. máj. 30-ki névvel, a mely kiegészítetlenül maradt.

Ak. es. *Ist(ván)*, Peer es. *isth(van)*, Münch. *Scent Estuan p(rot)hom*, Batth. *Zenth Ystuan p(ro)tomartel napia*.

„ 27. **JÁN** (helyesen: **JÁNoS**), *Jans, Joanes*.

Ismét a megfejtés árulja el, hogy szövegünk másolása alkalmával egy írásjegy, ezúttal az utolsó *S* jegy kimaradt. V. ö. jan. 21., máj. 6., jún. 24., 26. és aug. 29.

Ak. es. *Janos*, Peer es. *ýan(os)*, Münch. *S. Janas ap(asta)l es ev(angelista)*, Batth. *Zenth Yanos Ewangelista napia*.

„ 28. **APRÓSZeNTEK**, *apro szentek, Inocentes (martyres)*.

Ak. es. *ap(ro szentek)*, Peer es. *ab (ap helyett)*, Münch. *Apro scenter*, Batth. *Apro Zentek napia*.

„ 29. **TaMÁS**, *etamas* (hiányzik: *Thomae Episcopi et Martyris*).

Ak. és Peer es. *Tamas*, Münch. *Scent thomas páspör es mr*, Batth. *Zenth Thamas páspek napia*, V. ö. decz. 21.

„ 31. **SÖLST**, a törlésben folytatva: **SÖLVESTeR PÁPA HTS(?)K FINIS**, (megfejtetlen, az előző rovatban:) *Sylvestris Papae*.

Ak. es. *Syl(vester)*, Münch. *Silvester papa*, Batth. *Zenth Silvester papa napia*.

678. lap.

Mit fordítva olvasul: *Nella seconda fatia*, (Magyarul: Második oldalon ez van.)

VI.

Korhatározó adatok.

A rovásról másolt betűsor és szöveg megfejtése után nyomban az a kérdés merül fel, hogy e művelet fonalán kerültek-e elő korhatározó adatok?

Az igenlő válasz igazolására mi először is a másolat-készítő tudós olasz grófit idézzük meg tanúnak. Másolatának címlapján azt olvassuk, hogy a székelyföldön azoknak a régi scytha eredetű lakóknak fára rovott nyelvmélekét mentette meg, a kik e nyelvmélek szövegét keresztyénné lételük idején naptárrul használták. Szóval MARSIGLI tudott a székelyek scytha eredetéről. A mely közökzen forgó hazai történeti forrás (THURÓCZI, vagy BONFINI) erről értesítette, ugyanaz megtanította arra is, hogy a székelyek a XI. században már keresztyén határőrök voltak. MARSIGLI tehát a lemásolt rovás-írást naptárt XI. századi magyar nyelvméleknek tekintette.

Mielőtt ez a merész föltevés nagy tévedésnek bizonyulna, hangsúlyoznunk kell, hogy MARSIGLI *Danubine* című világhírű művének bizonyossága szerint gyakorlott szemű régész és korának egyik legkiválóbb epigraphusa volt. Arra tehát gondolnunk sem szabad, hogy a XVII. század végén valamely közékori rovás-termek tévesztette meg. Sem azt nem vehetjük számításba, hogy a régi emlékek felkutatásában és megfejtésében segédkező művelt székely tudakoskodása vezette félre. Hiszen kiderült, hogy ez a férfiú a megfejtésben TELEGI 1598-iki *Rudimentájával* már igen nehezen boldogult. Nyomban hozzátelhetjük, hogy írástörténeti szempontból MARSIGLI másolatának rovásírásos szövege utólag az 1501-iki csíkszentmihályi és az 1515-iki konstantinápolyi felirtnál is régibbnek bizonyult. Mert elég az összes magánhangzókra kiterjedő tökéletes ugrató rendszerét az imént említett két közékori emlék és a Telegi-féle *Rudimenta* ugyane rendszerével összehasonlitanunk s azonnal tisztába jöhetünk azzal, hogy MARSIGLI másolatának régi szövege csakugyan olyan régi korból való, a melyben a XVI. század derekán már feledésnek induló rovásírás még virágjában volt.

A rovásírásos bot pontosan rekonstruálható két bustrophedonja a rovás és rovóeszköz kezelésének természetes ősi velejárója lévén, régészeti szempontból semmit sem bizonyít. Annál beszédesebb tanu a felrovott ódon szöveg. Az együgyűbb, vagy gyakorlatlanabb írástudók tájékoztatása céljából felrovott betűsor, a mindennapi használatra szánt bibliai nevek, állandó ünnepek és névnapok a maguk összességében csakugyan igazolják azt a MARSIGLI előtt hangoztatott hagyományt, hogy ez a rovott készség volt az, a mit a keresztyén hitre való áttérés idején forgalomba hoztak. Hiszen ha az új vallásnak csakugyan számolni kellett a székelység őseredetű írástudásával, akkor nagyon valószínűbb, hogy az egyház latin betűsorának ismerete előtt a főbb szentek neveinek és a főbb keresztyén ünnepeknek naptári elhelyezését már keresztyén vallás elfogadása idején rovásírásos botokon tudták az egyháziak is legkönnyebben hozzáférhetővé tenni. Eredetileg a runás naptárak rovásbotjait is a keresztyén egyház szolgálatában hozták forgalomba. És a hogy a runás keresztyén naptárak a runa-írás fennmaradásának ügyét szolgálták, a székely rovásírásos naptárak is hathatósan hozzájárulhattak a rovott betűsor fenntartásához. Mivel a runás naptárak a névnapokat és ünnepeket csak fogalomjegyekkel jelezték, rövid szövegüket minden évben újra rótták s ezért így nem is az állandó szövegű örök-naptár, hanem a változó ünnepek miatt minden évben felhíjítandó rendes naptár jött forgalomba. Ez a gyakorlat igen nagy termeléssel járt, de az elhasznált naptárak megőrzését nem tette szükségessé. Ezért aztán az emlékek fennmaradása sem volt annyira biztosítva, mint az állandó ünnepeket jelző és állandóan érvényes örök-naptáraké. Hogy rovott örök-naptárak még sem maradtak fenn nagy számmal, azt annak kell tulajdonítanunk, hogy a változó ünnepek mellőzése miatt csak mérsékelt igényeket tudtak kielégíteni, s hogy az újabb szentek neveinek forgalombahozatala miatt utóbb ezek is elévülhettek és elkallódhattak.

A végleges pusztulást és mellőzést az örök-naptár csakis úgy kerülhette el, ha időnként újra rótták és ugyanakkor ki is bővítették. A mi esetünkben az ilyen bővítések igen értékes korhatározó adalékokhoz juttattak bennünket. Naptárunkon ugyanis a XI–XV. századi szentek világosan azt igazolják, hogy MARSIGLI már nem XI. századi, hanem XV. századi megtoldott szövegű örök-naptárt betűzött ki. A magyar szentek közül szerepelteti Szent Istvánt (aug. 20.) és Szent Imrét (nov. 5.), a kik 1083-ban avattattak szentté, továbbá Szent Lászlót (jún. 27. és júl. 29.), a ki 1192-ben s Szent

Erzsébetet (nov. 19.), a ki 1224-ben lett szentté avatva. A külföldiek közül a decz. 29-ki Tamás (Becket Tamás canterbury-i püspök 1172-ben, a máj. 25-én és okt. 4-én ünnepelt Assisi Szent Ferencz 1228-ban, az aug. 5-ki Domonkos pedig 1234-ben lett avatva. Az is bizonyos, hogy a hat Boldog Asszony közül a júl. 2-ki Visitatio Beatae Marie Virginis és az aug. 5-ki Maria ad nives (Havi Boldog Asszony) naptári ünnepei csak a XIV. században jöttek forgalomba a máj. 20-án ünnepelt Sienai Bernardinust pedig 1450-ben avatták szentté. Az a naptár tehát, amelyet MARIUSI lemasolt, a XV. század második felénél régebbi semmiesetre sem lehetett.

Mivel ez a korhatár nagyon közel esik a jóval fiatalabbnak bizonyult 1501-ki esikszentmíklósi és az 1515-ki konstantinápolyi feliratok keletkezési idejéhez, foglalkoznunk kellene azzal az eshetőséggel is, hogy 1450-ben szentté avatott sienai „Bernál“, melyet missaleink közül először a milkovi püspök 1484-ki missaleja szerepeltet, lehet esetleg egy régi naptárt kiegészítő utólagos rárovás is, de ilyen találgatásnak a lemasolt rovás-bot ismerete nélkül itt helyet nem adhatunk.

A korhatározó adatok másik forrásul a rovásírásos szöveg nyelvét kellene felhasználnunk. Csakhogy ezt a legrégibb rovásírásos magyar nyelvemléket nyelvtörténeti szempontból igen csekély értékűvé süllyesztí az a körülmény, hogy régiségével arányban hangzó-ugrató rendszere is tökéletesebb a nálánál fiatalabb emlékek ugyancs rendszerénél. A jelzetlenül hagyott magánhangzók hangértékének megállapításánál a mai megfejtő már annyira tájékozatlanul áll, hogy a rovott szöveg megszólaltatása előtt egykori hangtani analógiákat kénytelen a latin betűkkel írott magyar nyelvemlékekben, vagy középkori latin okleveleink magyar helynevei és személynévei közt keresni. Az így megfejtett szöveg alatt aztán eljárásunk igazolására mindig közöltük a szem előtt tartott középkori magyar naptárak és esziók oklevél-szótári anyaggal megtöltött adalékait. Így betűztünk ki *Gyergyget, Estránt, Píriskát* stb., holott nyelvtörténeti reconstructio nélkül olvashattunk volna *Györggyöt, Istránt és Píroskát* is.

Szerencsére a megfejtő ilyen messzemenő beavatkozásra nincs mindig rántalva. A rovott jegyekből zavartalanul bontakozik ki a régi *Ábrán* és *Margita*, a hangtani adalékokkal szolgáló *püspök, gyümölcsoltó, Köskarásom, Südvester, Lürinet, Zsófia, Bortalan* stb., a népies írást jellemző *Menezent* (Mindszent), *Szenkereszt, Bódogasszony* stb. Ezért reméljük, hogy nyelvészeink szintén sietnek majd megállapítani a rovott szövegben lappongó nyelvtörténeti értékeket. Meri ezekre nemcsak a magyar nyelvudomány lesz ezután már rántalva, hanem a magyar epigraphia is.

HARMADIK FEJEZET.

A CSIKSZENTMIKLÓSI FELIRAT 1501-BŐL.

1.

A felirat két másolata.

Rovásírásos emlékekben akkor lehetnénk gazdagok, ha korán kultúr-szükségletünké lett volna, hogy időnként egy-egy szöveget a romlatag rovás-betűkről köre is lemásoljanak, vagy hogy marandóbb esontdarabokra és érclemezekre is rójanak. Midőn az iskoláztatás a tollal hártára, papírra írott s magyar szövegek lejegyzésére is alkalmazott latin betűsört forgalomba hozta, a fára rovott írás már elkésett arról, hogy a latin betűk segítségével fokozott magyar művelődésnek epigraphiai szükségletét fedezze. A XVI. század második felében rohamosan feledésnek indult magyar rovásírás megmentésére TELEGGI JÁNOS és BARANYAI DECSI JÁNOS 1598-ban egy latin nyelvű ABC-és könyvet szerkesztettek. Ennek köszönhető, hogy a következő században már akadtak lelkes kísérletezők, a kik a rovott régi jegyekkel — papírra írtak. A figyelem így más irányba térült s a régi emlékek nyilvántartására, megmentésére senki sem gondolt.

Tudjuk, hogy BÉL MŰVÁS magyarányú beavatkozása TELEGGI művének ismerete nélkül is csak az írott emlékek felkutatására és tanulmányozására irányult. Évtizedek multak el, mire a régi templomok feliratait megfigyelni kezdték, KUNITS FERENCZ kolozsvári jezsuita tanárnak Kolozsvárt 1731-ben kiadott *Dacia, Sicilia* című könyvében olvassuk először: „*Szent-Mihály*, id est S. Michaelis, cum templo vetusto et inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas. — multum enim a Graeco. Turcico, aliisque characteribus absunt *rejieuntur*”.¹ (Magyarul: „Szent-Mihály régi templomával és fölirataival, melyeknek jegyeit — minthogy a görög, török és más betűktől nagyon különböznek — a régi szkithákra viszik vissza.”) Sajnos, nem akadt senki, a ki e tudósítás nyomán a felirat lemásolására és közzétételére sietett volna. Midőn CORNIDES DÁNIEL ötven év múlva érdeklődni kezdett, hasonmását már nem tudta megszerezni.² SZABÓ KÁROLY pedig 1862-ben a helyszínen azt a felvilágosítást nyerte, hogy a felirat a régi egyház átalakításakor végleg eltűnt.³

E szerencsétlenségben csak az a lehetőség nyújthat némi vigaszt, hogy KUNITS — mint sok más hamis adatával is — tévedett.⁴ Csikszentmihályt összetéveszthette azzal a szomszédos Csikszentmiklóssal, a melynek templomában utóbb csakugyan felfedeztek egy régi rovásírásos feliratot. Hiszen ha KUNITS értesülése nem lett volna téves, akkor ugyanaz az értesülés szóvátette volna a szomszéd falu ugyanolyan titokzatos régi feliratát is.

A csikszentmiklósi felirat felfedezését és szövegének megmentését elsősorban az erdélyi királyi tábla néhány tudós tagjának lehet köszönnünk. A székelyek rovásírása iránt az 1746-ban elnökke

¹ I. mű 51. l.

² „Delineationem harum inscriptionum, quantacumque adhuc dederim operam, nancisci non potui” — írja CORNIDES HAJOS ISTVÁNHoz (HAJOS: *Monumentum literarium huno-scythicum*, 1781. 14. a. lev. A M. Tud. Akadémia könyvt. írott példányában).

³ SZABÓ KÁROLY: A régi hún-székely írásról. (Budapesti Szemle. Új folyam, V. köt. 1866. 133—4. l.)

⁴ Például: beszél a Lázár-család gyergyó-szentmiklósi kastélyáról, holott ez a szomszédos Gyergyó-Szárhelyen van. — E műről egyébként STROGER (*Scriptores*, 356. l.) azt állítja, hogy nem is KUNITS, hanem SZILACSEK PAL írta.

kinevezett s utóbb grófi rangra emelt LÁZÁR JÁNOS már hosszabb idő óta érdeklődött. Midőn ugyanis II. Rákóczi Ferenc fia ügyének felkarolása miatt a bécsi udvar 1738-ban több erdélyi urat elfogatott és házaiknál szigorú kutatást tartatott, a szintén elfogott LÁZÁR JÁNOSnál „több írásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scythia alphabetum jegyeivel készültek s nagyatyjáról, vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak.”¹ Ila tehát tudjuk azt, hogy GRÓF LÁZÁR JÁNOS az 1749-ik évi erdélyi országgyűlésen képviselt székely nemzet Bécsbe felküldötte követnek, bizonyos alkalomszerűséget kell látnunk abban, hogy SZILÁGYI SAMUEL táblai ülhők a csikszentmihályi felíratot 1749-ben lemásolta és Bécsbe küldötte az 1751-ben nádorrá kinevezett GRÓF Batthyány Lajos fiainak. Ezzel a felírat a tudomány számára biztosítva volt. A fiúk székelyföldi nevelője, HORVÁTH BENEDEK kegyesrendi tanár ugyanis a másolatot tovább közvetítette rendje tudós nyitrai tagjához, DEZSERICZKY INCEZHEZ, a kiről tudta, hogy készülő nagy történelmi művében igen előnyösen értékesítheti.

E mű I. és III. kötete 1748-ban jelent meg Budán. Teljes címe: *De initiis ac majoribus hungarorum commentaria*, quibus accedit circa finem libri secundi insigne ac perantiqua manuscriptum ex Vaticana bibliotheca deproptum, hactenus desideratum. Tomus I. (líbri I—II.), 2°.

A III. kötet címe: *De initiis ac majoribus hungarorum Attila videlicet ejusque decessoribus prociis*. Liber IV. Tomus III. Opus vel ex eo gratum futurum, quod palmares lapsus antilogias, anachronismos domesticorum scriptorum retegat, et avitam humorum historiam, suae chronologiae, ac notivo ordini, veritatisque, justa cum Crysí, et illustrationibus ex optimis, et pervetustis auctoribus petitis reponat. (Tomus I. fol. 14 + XX, pag. 234; III. fol. 5, pag. 354.)

A székely rovásírásra vonatkozó adatok lassú beszerzése miatt megkészt II. kötet 1753-ban került ki Budán a sajtó alól. A tartalmat szintén részletező ezim így hangzik: „*De initiis ac majoribus hungarorum* liber III. Qui est exegeticum de scythiis, amazonibus, hunnis, atque magaris, opus reconditis antiquitatibus, memorialibus chronologiis, ac genealogiis, nec non inscriptione et alphabeto scythico hand ingratum futurum. Tomus II. 2°, fol. 11, pag. 234, fol. 2.”

A ezímben hirdetett scythia ÁBCZ BÉL MÁTYÁS könyvének rovásírásos betűsora volt, a hirdetett scythia felírat pedig a csikszentmihályi emlék fiametszetben bemutatott másolata lett. Az, a mit DEZSERICZKY a székely írásról mond, ma már nem vehető komolyan; de könyvének az a X. sz. mellékletünkön látható lapja, a melyet a csikszentmihályi felírat bemutatására szánt, a magyar epigraphia örökéletű emléke marad.

A felírat megfejtésével DEZSERICZKY nem kísérletezett. E célra BÉL MÁTYÁS betűsorát azért nem tartotta kielégítőnek, mert a jegyek összerovására nem nyújtott felvilágosítást s a felírat néhány jegye is egészen eltérő volt.³ Nagyon kétséges tehát, hogy a meg nem értett rovásírásos szöveg

¹ SZILÁGYI FERENCZ: *Klio*. Históriai zsebkönyv. III. köt. 1836. 431. l. — GRÓF LÁZÁR MIKLÓS. *A gróf Lázár család*. Kolozsvár, 1858. 92—93. l. BLAHO VINCE főtörzsfőnöki szertartás, utóbb HAJOS ISTVÁN GÁSPÁR kegyesrendi tanárnak 1780-ban küldött egy rovásírásos betűsört, a melyet ez év május 5-én jegyzett ki az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből. Egyben megemlíttette, hogy rendje *Historia Domus Csikiensis* cben föl van jegyezve, hogy

„a régi húnok ezen betűt, vagyis a scythia betűket GYALAKUTAI LAZAR IMRE kézíratai közt találtak, ki azokat TELEGYNY JÁNOS munkácskájából másolta”. SZABÓ KÁROLY: „*A régi hún-székely írásról*.” *Budapesti Szemle*, 1866. Új folyam. V. köt. 139. l.) Ez a Gy. Lázár I. nagyatyja volt gróf Lázár Jánosnak. V. ö. KAJONTRÓL szóló fejezetünkkel.

² A mű két utolsó kötete 1760-ban jelent meg. A negyedik kötet címe: *De initiis ac majoribus hungarorum liber V*. Cujus pars I. complectitur filios, et reliquias Attilae; pars altera potior, humnos abaros; pars III. potissima, hungaros usque ad nativitatem auspiciatissimam d. protoregis et apostoli Stephani sanctorum posteriorum genearchae. Tomus IV. Opus quam maxime necessarium ad illustrandum, ordinandumque et suis numeris absolvendam avitam hungarorum historiam: ut adeo (procul jactantia) ingenti domesticae rei litterariae damno futurum fuisset, si lucem non adspexisset. Pestini, 1760. fol. 8, pag. 256, fol. 2.

Az ötödik címe: *Stephanus supremus, et ultimus majorum hungarorum; atque adro corona et coronis sire apex consummatissimus libri V. ac totius operis commentarium de initiis ac majoribus hungarorum*. Hac suprema auctor manu executur locupletissimae, beatissimae protoregis res, acta gesta inde a prodigijsa nativitate usque ad gloriosissimam apothecosim, moderata cum crisi et confutatione evidenti cavillatorum ac sugillantium. Enarrat simul singulatim ac discutit universa, quae sub regimine divi protoregis domi forisque intervenire ad historiam patriae pertinentia. Pestini, 1760. Tomus V. pag. 277.

Ehhez járult még hely és év nélkül: *Dissertatio apologetica* . . . commentarium de initiis ac majoribus hungarorum, amice alloquens Georgium Pray, auctorem annalium veterum humorum, avaram, et hungarorum. 2° pag. 30.

Fovábbá 1763-ban *Dissertatio II. apologetica* . . . 2° pag. 31.

³ I. m. II. köt. 154. l.

En Inferptio Hunno-Scythica à dextra ad finitram legenda,
 Quæ hodie quoque extat in Templo loci *Szent Miklós*, five *Sancti Nicolai* inclytæ Sedis *Csikienfis*
*Siculi*orum Transylvania; citra dubium ATTILÆ Posterorum.

::HX48:QXKJN:KHA:1JCH:JMA:JQAF:NA8:1JCH
 ::19MCM18ONLA:HM8X8:1NA9JH:H9J8:J1XA:ADJ91

Hanc Inferptionem (uti jacet) folicitè excriptam Vir fpedatæ Nobilitatis ac Erudicionis Samuel Szilágyi
 Judiciorum Regalum in Transylvania Affeffor (uti vocant) transmiſit nuperitatè Vindobonam Illuſtriſſi-
 ſſimis Filiis Excellentiſſimi Comitis de Batthyán, nunc dierum PRÆSIGNIS PALATINI five PROREGIS
 in Hungaria: Ipſum autem idem Apographum meas in manus Vindobonâ perlatum eſt.

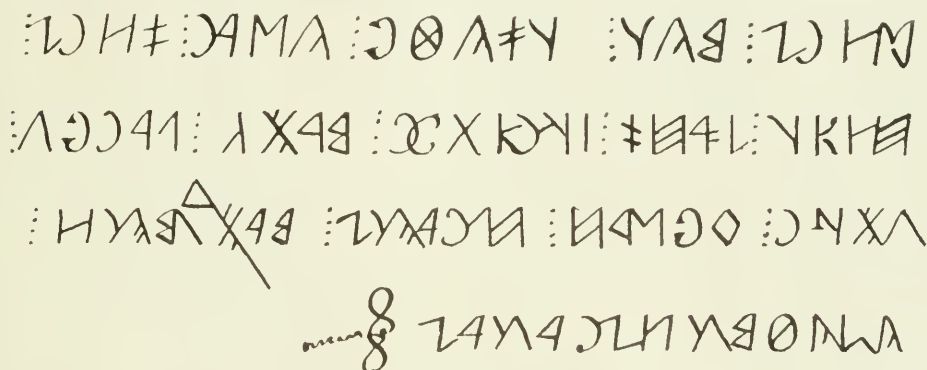
A csikszentmiklósi felirat Szilágyi-fele másolata.

fametszetének pontosságát izről-izre ellenőrizni tudta volna. Aggodalmunk igazolására fölemlítjük, hogy SIMONCHICZ INCZE kegyesrendi atyának utóbb szintén módjában volt a HORVÁTH BENEDEK birtokába került 1749-iki másolatot lerajzolni és egy 1793 márczius 17-én kelt levelében RÉVAI MIKLÓSNAK elküldeni. Mi a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában őrzött eredeti levélből bemutatjuk (4. sz. ábra) a felírat másodkézből eredő másolatát. Így aztán nyomban megállapítható, hogy a felírat szövegét DEZSERICZKY metszője két helyen csakugyan elrontotta. Jobbról balra indulva, a hatodik négyes pont után következő jegyet két ferde vonallal a szomszédjához kapcsolta; a második sorban pedig az első jegynek alól is kampót csinált. Így torzította el az első sor *százegy* szavát *esázegy*-gé. a második sor *János*-át pedig *Akános*-sá. Jellemző, hogy SIMONCHICZ másolatában szintén eltorzult három betű; a harmadik sor utolsó *mester* (mester) szavában az *s*, *s* a negyedik sor utolsó *rinastak* (csinálták) szavában a *cs* és *l*. Az elsőnél és utolsónál a másoló a *csinálták* szó *l* jegyének két fogát a *mester* szó *s* jegyébe rajzolta bele.

HORVÁTH BENEDEK másolatát SIMONCHICZ HAJOS ISTVÁN közvetítésével ismerte meg. Noha HAJOS rajza ma már szintén csak másolatokban van forgalomban, a *százegy* és *János* szavak nála mégis éppen úgy fordulnak elő, mint SIMONCHICZ IECZENÉL.¹ Kétségtelen tehát, hogy e szavakat csakugyan DEZSERICZKY másolata, vagy a nyomda fametszője rontotta el.

4. Simonchicz Incze másolata.

Miközben DEZSERICZKY kütete elkészült, a csikszentmiklósi felíratnak akadt egy másik másolója is. E másolat, melyet az 5. sz. ábránkon mutatunk be, a rajta lévő keltezés szerint 1751 május hó 26-án készült. A marosvásárhelyi Teleki-Könyvtár 1503. b. jegyű negyedréti kézirata őrizte meg két példányban. Mi azt a példányt közöljük, a mely alatt a felírat megfejtése szintén olvasható. Közöljük továbbá a hozzáírott jegyzeteket is.²

Ha most a két másolatot összehasonlítjuk, nyomban szemünkbe tűnnek azok az ismérvek, a melyek azt igazolják, hogy a két másolat egymástól függetlenül jött létre. Köztük mindenesetre legfontosabb az, hogy a Szilágyi-Dezsericzky-féleből hiányzik a megfejtés és a függelék. A marosvásárhelyiben viszont nincs meg a „János” névben talált betű-hiba. Az elsőben elvétett „százegy” (esászegy?) a Simonchicz-féle másolatban még a marosvásárhelyi „akázegy”-énél is jobban van írva, a nibból az következik, hogy az eredeti e romlott részét SZILÁGYI másolója jobban olvasta el. Megemlítendő még az is, hogy a marosvásárhelyi kézirat még nem tud DEZSERICZKY 1753. évi kiadványáról.

¹ *Monumentum literarium hunno-scythicum*, 13. lev.

² Itt említi meg, hogy a Teleki-könyvtár 1503. b. jegyű czimnélküli 4-rétű (19×23 cm) kézirata gyűjtélkes munka, melyben a következő emlékek vannak együtt: I. *Litterae Siculae ex Notationibus Generosi STEPH. DOBAL. Anno 1753. die 2-a May.* — II. *Alphabetum Ungaricum Clarissimi DEST UDVARHELYINI.* 1. I. — III. *Litterae Hunno-Scythicae ex Manuscriptis Clarissimi KAPOSSI.* — IV. *Ex manuscripto ANONYMI Litterae antiquae Hunnorum quibus antiquitus ut Pagana utebatur Gens nostra.* 2. I. — V. *Inscriptio Oratorii Csik Szent Martoniensis* (helyesen: Csik-Szent-Miklósiensis) in *Inclita Sede Siculicali Csik existens.* 3. I. — VI. *Inscriptio Oratorii Oppidi Siculicali Csik Szent Martoniensis* (helyesen: Csik-Szent-Miklósiensis). *Descripta Anno 1751. die 26-a May.* (Az előzővel azonos másolat latin betűs megfejtéssel.) 5. I. (A 6. I. üres.) — VII. *Inscriptio Csik Szent Miklósiensis testatur: etc.* (A felírat

Inscriptio Csik Szent Miklósiensis testatur:

1mo. Veras has esse Litteras Siculas, et veram traditionem de his, Historicorum nostrorum omne dubium tollit, Etc.

2. Multorum Characterum figurae ex haec restituti possunt, quas varia Scriptura et manus depravaverat et mutaverat.

3. Hinc discimus adhuc Anno 1501. in usu characteres hos fuisse.

4. Quod Inscriptio valde simplex et rade complectatur, argumentum, indicium, et testimonium praebet veritati.

5. Jam potest huic veritati adsurgere Schwartz in Dissertat. de initiis Relig. Christ. vet. Hung.¹ Nec amplius Samueli Timoni Literae hae suspectae esse possunt, Epistola 1^a ad Baronem Apor.² Item Fr. F. Otokotsi Orig. in Cap. 7:23.³ iam satisfactum Belii spei, *De Literatura Hunnica*⁴ Sect. 3.

NB. De antiquitate harum Literarum Sicularum.

6. Literae hae cum antiquis Persicis collatae nullam similitudinem habent aut cognitionem nec cum Tanguticis aut Mungalicis.

7. Cum Russicis et Slavicis multam similitudinem habent: sicut cum Gothis olim, post cum Slavis Hungaris commercium fuit et cohabitatio aut vicinitas.

Vide characteres Sibericos similes in Siberia repertos:

NB. Post singulas voces duo puncta perpendiculariter sita, distinctionis gratia.

(*Magyarul: A csik-szent-miklós felirat bizonyosága szerint:* 1. E székely betűk hitelesek és a róluk szóló hagyomány is igaz: történetíróink minden kétsége eloszlik stb. — 2. Ennek nyomán mindama betű alakja helyreállítható, a melyet a különféle írás és kéz elrontott és megváltoztatott. — 3. Belőle tanuljuk meg, hogy e betűk 1501-ben még használatban voltak. — 4. Az, hogy a felirat nagyon egyszerű és kezdetlegesen is van fogalmazva, okot, ismervet és tanúbizonyságot szolgáltat hitelességére. — 5. Schwartz már ezen igazság istápolására sietett a régi magyarság keresztyén vallásának kezdeteiről írott értekezésben. Timon Sámuel sem találja többé gyanusaknak e betűket (V. ö. báró Aporhoz írott első levelével). Otokocsi F. F. sem (V. ö. Orig. 7. fejt. 23.). Béli reménykedése szintén teljesült. (V. ö. *De Literatura Hunnica*, 3. rész. — NB. Ezen székely betűk régiségéről: — 6. Ha e betűket a régi persa betűkkel egybevetjük, semmi hasonlatosságot és rokonit kapcsolatot nem mutatnak, valamint a tunguzokéval és mongolokéval sem. — 7. Az oroszokéhoz és szlávokéhoz nagyon hasonlítanak, minthogy a magyarok régebben a göthokkal, azután a szlávokkal érintkezésben voltak, együtt laktak, vagy szomszédságban éltek. — Vesd össze a hasonló szibériai betűkkel, melyeket Szibériában találtak. — NB. Minden szó után elválasztás végett két egymás fölé függőlegesen elhelyezett pont van.

JΘ<ΛΛZ: 4.Y.ΛN:N>Y : 133J↓D
 · ↓ · 2 · 2Y · 2 · λ · X · λ · 1 · N · Θ ·
 X · 7 · ↑ · Θ · 2 · 1 · 3 · 7 · 4 · Λ · J
 · 4 · Z · 1 · Y · t · X · λ · r

6. A marosvásárhelyi kézirat szibériai írásmutatványa.

¹ (SCHWARTZ, GODOFRED): *Initia religionis christianae inter hngaros ecclesiae orientali adserta*. Eademque a dvbiis et fabulosis narrationibus repurgata. Dissertatio historico-critica auctore Gabriele de juxta Honrad (Schwartz Godofred). Francofurti et Lipsiae, 1740. 4-r. 76–78. l.

² TIMON, SAMUEL: *Imago novae Hungariae*, repraesentans regna, provincias, banatus, et comitatus ditionis hungariae. Historico genere strictim perscripta. Cassoviae, 1734. — E függeléssel: „Additamentum ad Imagines antiquae et novae Hungariae tribus epistolis ad . . . baronem Petrum Apor . . . perscriptum. — Viennae Austriae, 1754. 4-r. — Utóbb: Viennae, Praegae, Terpesti, 1762. 4-r. 2. l.

³ OTOKOCSI FORIS, FRANCISCUS. *Origines Hungariae*: Sev liber, quo vera nationis hngaricae origo et antiquitas e veterum monumentis et linguis praecipuis, panduntur: Indicato huic in finem fonte, tum vulgarium aliquot vocum hungaricarum, tum aliorum multorum nominum, in quibus sunt: scythia Hunnus, Hungarus, Magyar, Jász, Athila, Herendes, Ister Amazon etc. Opus hactenus desideratum. Pars I et II. Francquerae, 1693. 320 21. l.

⁴ BEL, MATHIAS: *De vetera literatvra henno-seythica exercitatio*. Lipsiae, 1718. 4-r.

A rovásírás hitelének ez a tételes védelmezése elsősorban azért érdekes, mert az OTROKOSI FÖRIS FERENCZ, TIMON SÁMUEL és SCHWARTZ GODOPFÉD részéről megtámadott késői keletű írott emlékeket a természetes úton keletkezett, nyersen egyszerű és minden eladdig ismert emléknél régebb falusi templomfelirattal kívánja megvédelmezni. Érdekes továbbá, hogy SCHWARTZ utalása nyomán szintén figyelembe veszi a legrégibb szláv betűket, de csak hasonlóságokat tud bennük felismerni. Ugyan-így hasonlóknak tartja a gót runákat; sőt — az újabbkori kutatásokat másfél századdal megelőzve — hasonlóknak tartja a STRAHLENBERG könyvéből ismert szibériai *ó-török feliratok* még meg nem fejtett jegyeit is.¹

Annak bizonyítására, hogy a magát 1501-iki régiségnek valló felirat csakugyan megvan, a marosvásárhelyi kézirat névtelen szerzője még nem gondolt. Nem gondolt SZILÁGYI, DEZSERICZKY és a többi egykorú tudós sem. Pedig utóbb már nemcsak az egyszerű szöveg hitelessége szorult bizonyításra, hanem vele kapcsolatban igazolni kellett azt is, hogy ez a felirat az 1750. év táján csakugyan megvolt. A régi esikszentmiklósi egyházat ugyanis 1777-ben és 1784-ben alaposan megbolygatták: kibővítették, falait átalakították s a nagy alakításnak az oratórium régi rovásírásos feliratát is áldozatul ejtették.² Valóban nagy hálával tartozunk tehát BÉL MÁTYÁS emlékének, hogy az ő nyomdokán akadt két derek kutató, a ki ezt az írástörténeti kincsét a magyar tudomány számára még idejekorán megmentette. És hogy teljes hiteli legyen másolatuk, megmentették egymástól függetlenül; ha egymást pontosan nem is fedő, de egymást pompásan kiegészítő eredménynyel.

II.

A felirat megfejtése.

Mivel a marosvásárhelyi kézirat nem jelent meg nyomtatásban, a esikszentmiklósi felirat tanulmányozói mindvégig DEZSERICZKY fámetszetére voltak utalva. Ebben a megfejtés hiányzott ugyan, de a szemközt lévő oldalon közölve volt a KAPOSSI-BÉL-féle betűsor, a melynek segítségével bárki hozzáfoghatott a titokzatos szöveg megszólaltatásához.

A megfejtések sorrendjében a marosvásárhelyi kézirat szerzőjének 1751-iki szövege helyezendő legelső helyre. Ez, a fenti 6. sz. ábrán jobbról balra olvasva, így hangzik:

Urnak : meget : tegyegfo : gvan : irnak : ezeröt : százegy : eszten-
döbeh : mátyas : jános : estyán : kováts : tsináltk : mátyásmester : iusef-
mestertsinálták : g. j. a. s. j. f. f. lt. á.

E szöveget SZABÓ KÁROLY 1866-ban hozta először nyilvánosságra.³

DEZSERICZKY közlését CORNIDES DÁNIEL kértére először BOD PÉTER fejtette meg 1768-ban. Ez a CORNIDES *De vetere litteratura Hunnica* című kéziratában megmaradt⁴ s JERNEY JÁNOS egyik értékelésében⁵ 1840-ben kiadott szöveg így hangzik:

Urnk : mgt : tgyg : fo : gvan : irnk : zröt : szazgy : szten-
döbeh : Janos : Stitan : Kovats : tsealtk : Matyas mstr : Grgly mstr tse-
altak. (Azaz: „Urnak meget etegyeg fogván irnak ezerötszázegy esztendő-
ben; Mátyás, János, Stytán Kovats tsinálták, Mátyás mester, Gergely
mester tsinálták“).

¹ *Das nord- und östliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm, 1730. 109—111. l. II., V. és XII. tábla. — A 6. pontban nem hasonlóknak mondott *tanjut és mangal* írásjegyeket l. ugyanitt a 312. lapon.

² BENKO KÁROLY: *Csik, Gyergyó és Kászon székek leírások*, Kolozsvár, 1853. II. rész, 69—70. l.

³ l. ezikkében: *Budapesti Szemle*, Új folyam, VI. köt. 114. l. 2. jegyz. ltt. tévesen „esztendőben“ olvasható.

⁴ Tulajdonképpen 1780 november 25-én kelt levél HAJOS ISTVAN GASPARCHOZ, mely megvan a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárában. E levélből átvéve HAJOS: *Monumentum literarium hunno-scythicum* című kéziratában.

⁵ *Közlemények a hun-scytha betűkkel írott Turóc vármegyei régiségekről*, Tudománytár, Új folyam, VIII. köt. 1810. 114. l.

A nyomtatásban először megjelent 1794-iki megfajtás GYARMATHI SÁMUEL-től származik. A DEZSE-RICZKY fametszetének kibebírt másolatával lámogatótt szöveg ez:

Urnk : mgt : tgyg fn : iran : gyzer : ts(—4)szrt : szaz gy : sztendő :
Matys : Janos : Stytn : kovats : tsealtk : Matyasmestr : Grglymstrtsealtk.
(Azaz: „Urunk meget tege fogván iránk egy ezer négy szerte száz egy
esztendő; Mátyás, János, Styitán kováts tsealták, Mátyás mester, Gergely
mester tsealták“).¹

A következő években KATANCICH MÁTYÁS PÉTER színén foglalkozott a felírral s fáradozásainak ez a nyilvánosságra hozott fűrésa eredménye lett:

Vuni most tögy-fo, s a van eo pinizurt, ecs az eo it erdőbe: ma
böt János, s böte Kovács, Csinál-ti ma bós mastu, avagy mastu csináltas.
(Azaz: „Van-e most tölgyfa? s ha van jó pénzért, és a jó itt erdőhöz?
ma vett János s vette Kovács. Csinálj te, ma vehess mástul, avagy
mástul csináltass“).²

FENYKERESŐ (Szabó József) még fűrésőbb szövegének titka az, hogy a *Debreczeni Magyar Grammatika* tanítása nyomán a felírral összevissza forgatott, tévesztett és cserélt oláh betűket látott. Ő tehát Cyrill-betűk segítségével betűzte ki ezt a képtelen szöveget:

A szent Mig-gehlos ezen sz. szezg hazah ígektvhe mhl Jansl leghn
ksszag gnargi mahlmzó ighimzó gnarga. [Azaz: „A szent Miklós ezen sz.
székes egyháza ügyekitvője (ügyitője) Mihály Angyal legyen község kö-
nyörgő (vagy ükőné örije) műelvelmező ügyitemező (ügyetemes) könyör-
góe (vagy ükőné örije)“].³

Az újabb kutatók közül SZABÓ KÁROLY foglalkozott behatóan a felírral s a viszonylag leg-
sikerültebb Bod-féle megfajtást ekként javította ki:

Ur-n-k: m-g-t: ti-g-fo: gv-a-n: i-r-n-k: zr-ö-t: sza-z-gy: sz-t-nd-ö-h-
Urunk megettig fogván irunk ezerötszázegy esztendőh
be: M-aty-s:
be: Mátyás.
J-a-n-o-s: S-ty-a-n: k-o-va-cs: cs-n-a-lt-k: M-a-tya sm-st r: Grg-ly:
János, Estyán kovács csealták, Mátyás mester Gergely
m-st-r-cs-n-a-lt-a-k.⁴
mester csealták.

Ugyanakkor megkísérelte a marosvásárhelyi másolat végén talált jegyek megfajtását is. Az
eredmény ez lett:

Elj-a-s cz-ly-ly-lt-a (Azaz: Éliás cselylyálta, vagyis: csinálta).⁵

Midőn korábbi rovás-tanulmányaim fonatán a csikszentmiklósi felírral foglalkoztam, megállapi-
tottam, hogy egy régebben már hibásan felfrissített vagy kijavított (restaurált) régi szöveg máso-
lataival van dolgunk.⁶ A másolatokban felismerhető hibák gondos javítása után ez lett az eredmény:

¹ *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Mely irattatott —, u. Hunyad vármegye orvosa által. Első darab. Kolozsvárt, 1794. 4—6. l. A facsimilét e kiadványból vette át PERGER JÁNOS: *A magyar és hazája régenten*. Pest, 1831. 21. l.

² KATANCICH: *De Istro ejusque adcolis commentatio*. Buda, 1789. 4-rét, 307—9. l.

³ FENYKERESŐ: *A csik-szent-miklósi templomon levő régi felírről*. Tudományos Gyűjtemény. 1840. V. köt. 99—102. lap.

⁴ I. ért. Budapesti Szemle, Új folyam, VI. köt. 112. l.

⁵ Ugyanott 115. l. E kétséges olvasás helyébe DEBRECZENYI MIKLÓS újabbán ezt a minden alapot nélkülöző szöveget ajánlotta: „Meg javíták és új fon főt állíták“. (Az ősmagyar írás néhány hazai s oroszországi emléke. Buda-pest, 1914. 17. l.)

⁶ *A csikszentmiklósi felírral*. (Előadás a Magyar Néprajzi Társaság 1903. okt. 13. felolvasó ülésén). Tartalmát l. *Telegyi János rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata* című cikkemben (Magyar Könyvszemle. Új folyam. XI. köt. 1903. 253. l.) és a cikk különlenyomatának 7—8. l. — V. ö. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás* Buda-pest, 1909. 196—200. l. a hibás és helyreállított felírral facsimilével. (Ethnographia, 1904. 350. l.)

Urnak : születésétől : fogván : irnak : ezeröt : százegy : esztendőbe :
Mátyás : János : Estyán (?) : Kovács : csenálták : Mátyásmester : Gergely-
mestercsenálták : Eljás (?) : csenálta (?) :

E megfejtésen ma már igazítani való akad. Az egykorú „*Ab incarnatione Domini*” keltezésének megfelelő „*Urnak születésétől fogván*” középső szavát a hibás írásjegyek vonalainak figyelembevételével „*születésétül*”-nek olvassuk; de egyben megjegyezzük, hogy ugyan-e ezímen olvasható „*születetétül*”, „*születetétül*” és „*születetétül*”, valamint „*születesétül*” és „*születésétül*” is. Utólag igazságot kell szolgáltatnunk a marosvásárhelyi másolat megfejtőjének is, mivel a két „*csenálták*” szóban az *i* jelzését felismerte. Mi e jelzést TELEGI *Rudimentájának* legrégibb giesseni másolata alapján tökéletesítjük. Az *in* összerovása teszi kétségtelenné, hogy az *i* jegyének függőleges szára sem két, hanem — a többi emlék *i* jegyének példájára — csak egy ferde, vagy vízszintes vonalkával van átvágva. Az *in* összerovása miatt kell az „*esztendőbe*” szó *nd* jegyét is akként kiigazítani, hogy a *d* jelenlétét jelző vonalka derékre kerüljön. Úgy, a hogy a *Rudimentában* és a konstantinápolyi felirásban is látható. Az „*Estyán*” szót továbbra is meghagyjuk; de megjegyezzük, hogy az „István” nev e kétes változata helyett ugyanennyi szabadsággal rekonstruálhatnánk „*Esrán*”, vagy „*Schestin*” neveket is.

Ellenőrzése ezéljából 7. sz. ábránkon bemutatom a most újra kijavított szöveget. E művelethez most is a Szilágyi-Dezsericzky-féle másolatot használtam fel, mert ez a marosvásárhelyinél jobban feltűnteti a rovasírás merev jellegét.

: 1X44: 3XK31: 1141: 7K11: 10H1: 11MA30: 151NA1: 1011

: 1471311140N1: 1111X44: 114311: 11113: 11X1: 10311

7. A esikszentmiklósi felirat javított szövege.

A felirat ekként kijavított szövege *jobbról balra* olvasva egész terjedelmében így hangzik:

ŪRNAK : SZŪLeTéSéTŪL : FOGVÁN : IRNaK : eZÉRÖT : SZÁZeGY :
eSZTeNDÖBE : MÁTYÁS :
JÁNOS : eSTYÁN (?) : KOVÁCS : CSINÁLTÁK : MÁTYÁSMeSTeR :
GeRGeLYMeSTeRCSINÁLTÁK :

Ehhez járul a fenti 5. sz. alatt bemutatott marosvásárhelyi másolat függeléke, a melynek fölöttebb romlott szövegét a mellékelt 8. sz. ábrán látható javítások alapján ekként kell *jobbról balra* olvasnunk:

4. X. 9. 3. 11. 1. 1. 1

8. A kijavított függelék.

eL. J. Á. S. CS. IN. NÁ. LT. A.

Következnek annak megállapítása, hogy miért van a felirat függelékeinek eltérő pontozása és aránytalanul romlottabb szövege. Erre azonban az eredeti ismerete nélkül vállalkoznunk nem lehet. Mivel SZILÁGYI SAMUEL nem másolta le, azt kell gyanítanunk, hogy szervileg a felirathoz sem tartozott, vagy annak csak utólag s szembevetendő együgyűséggel odatoldott függeléke volt.

III.

Megtévesztésre szánt utánzatok.

II. József eszászár halála után a nemzeti felbuzdulás Erdélyben 1791-ben létrehozta a régi történelmi emlékek felkutatására és kiadására alakult *Kézíráskor Társaságát*, a latinul *Societas Polihistorum Transilvanicorum* nevezett társaságot. Ezt rövid idő múlva az *Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság* megalakulása követte, a melynek egyik feladata Erdély „régí és új történeteinek kidolgozása” volt. A két testület életébe ARANKA GYÖRGY lett, a ki a kútfők felkutatása és összegyűjtése céljából 1793-ban és 1797-ben beutazta Erdély nagy részét.¹ Mindegyik útját kiterjedt irodalmi levelezés előzte meg, így a második út előtt írt NÉMETH JÓZSEF czinuzetes kanonok- és felesiki esperesnek is, a ki 1797 márcz. 30-án ezt válaszolta ARANKÁNAK:

„A Tekintetes Úrnak úri levelét nagy tisztelettel vettem, értem belőle, hogy a' csik szent miklósi templomban levő scythiai írásokról doctor Gyarmathi úr grammatikájában emlékezik. *De azon scythiai írások nem a' szent miklósi templomban voltak, hanem a' szent mihályiban*, az hol 1757-től 80-ig plebános voltam. Azon írások valami chorus' deszkáinak hulladékán valának írva, és valami Mikrai Nevezetű, szekely regimentnél lévő gyalog strázsamester így magyarázta: *Csináltatta Sándor III-ben*. Ezen kívül még volt egy hosszú, mintegy ölnyi hosszúságú, de tényérnél nem szélesebb deszkára, ugyan *székely betűkkel* való írás; ezt pedig így magyarázta: *Ezen kép rámát csináltatta* — s mivel több írás rajta nem volt, többet nem lehetett belőle tanulni. 1768-ban a' fenn írt írott deszkákat n. méltóságos *Cserői Farkas* udvari tanácsos úr tőlem elkérvén, *Bécsbe* magával elvitte volt; azután nem hallottam rólok semmit”.²

GYARMATHI SÁMUEL 1794-ben kiadott nyelvmestere még nem tudott arról, hogy a csikszentmiklósi felirat időközben megsemmisült.³ Ezért kereste meg ARANKA levélben NÉMETH JÓZSEFET. A válasz koholt tartalma ARANKA megtévesztését okozta, mert az előző 1796-ik évben gyártott és ARANKÁNAK is megküldött hamis *Csiki Székely Krónika* után, most egy újabb hamisítványt kívánt az erdélyi történelmi emlékek közé becsempészni. A kronikát SZABECZKY LAJOS megállapítása szerint a Sándor-család történetének diadalmára CSIKSZENTMIHÁLYI SÁNDOR ZSIGMOND gyártotta és hozta forgalomba. NÉMETH JÓZSEF egykori csikszentmihályi plebános, FARKAS NEPOMUK JÁNOS „Csik-Somlyón maga házanál nyugvó öreg világi pap” és mások segédkezésével.⁴

A minket érdeklő hamisítványhoz ötletet KUNITS könyvének fentebb tárgyalt helye és a csikszentmiklósi felirat eltűnése szolgáltatott. Ezért utánozza a felirat megismételt „*csináltatta*” szavait és a mellettük szereplő személyneveket, mely névutáznak itt a Sándor-családot kellett forgalomba hozni. Sőt meglepő együgyűséggel utánozza a felirat sorsát is azzal, hogy a csikszentmihályi szintén Bécsbe vándorolt és szintén eltűnt. A földolog természetesen az volt, hogy az 1111-nek is olvasható III számmal kapcsolatban a „Sándor” családnév hun-szittya rovásírással szöveggel is forgalomba kerüljön. Ezért a hasonló régiségűnek árukt magyar szöveg az állítólagos régi szavakkal már nagyon fukaron bánik. De a forgalomba hozott néhány szó is eléggé igazolja, hogy a hamisító minden nyelvtörténeti tájékozottság nélkül fogott hozzá a diestelen munkához.

Mivel a csikszentmiklósi felirat száz esztendőn át egyetlen nyilvánosságra került eredeti rovásírással emlékeink volt, a szegénységünk leplezésére vállalkozó ostoba hamisításnak nemcsak buzdító példája, hanem egyben árulója is maradt. A benne előforduló nevek bátorították a *Túróczi fakönyv* névtelen szerzőjét, hogy BARANYAI DECSI JÁNOS alább sorra kerülő buzdítását alaposan félreértve, de

¹ VASS JÓZSEF: *Adalékok Erdély kiadatlan történetíróiához*. (Ebben közölve ARANKA GYÖRGY 1793. nov. 10-iki jelentése: *Erdélyi utazás, régi kéziratok ügyében*; továbbá jelentése a Magyar Nyelvvelő Társaság 1797. szept. 4 és 5-iki ülésén: *Utazás Erdélyben tekintettel a Magyar Nyelvvelő Társaságra*.) Új Magyar Múzeum. 1854. évi f. 1. köt. 403. és 411. l.

² *Nemzeti Társalkodó*. Kolozsváron, 1836. II. k. félsztendő. 232—233. l., e megjegyzéssel: „Az eredeti levélből, mely Kolozsvárott a' k. lyceum' könyvtárában — az erdélyi magyar nyelv-mívelő társaság' actai között — találtatik.”

³ I. II. 4—7. l. — GYARMATHI felírta, ORBÁN BALÁZS két helyen, Csikszentmiklóson és Gyergyószentmiklóson kutatót a felirat után. (A *székelyföld leírása*. Pest, 1869. II. köt. 74. és 105. l.)

⁴ SZABECZKY LAJOS: *A Csiki Székely Krónika*. Budapest, 1905. 7—84. l.

egyébként minden nyelvtörténeti kockázat nélkül az 1391-iki *Turécza regestrum* személyneveiből a Kapossi-Bel-féle betűsorral nyírfahéjra írott rovásírásos szöveget hamisítson.¹ SOMOGYI ANTAL kötetekre menő rovásírásos hamisítványaiiban szintén nyoma van a esikszentmiklósi ódon szöveg felhasználásának. A ki is nyomtatott régi énekek szövegében fölmerülő eme kezdetes: „Hogy írunk kezdvén születel míg tege — Ezer ötszáz huszanhét esztendőbe . . .“ valamint emek párja: „— születelnél lege kezdvén midőn írunk ezer öt szer száz harminczban“, nyomban elárulja, hogy a hamisító GYARMATHI SÁMUEL *Magyar nyelvmesterének* fentebb idézett téves megfejtéséből merítette ismeretét.² SOMOGYI ANTAL kéziratának tanulmányozása alkalmával kiderült, hogy a esikszentmiklósi felírat megfejtésével szintén foglalkozott. A kibetűzhető szöveg szerinte így hangzik: „Írunk megitt (megű) egység (eddig) fogván írunk (vagy: írnak) stb.“ Ekként felkészülve s a felírat szövegét és jellemzőbb betűit is felhasználva, hamisította egyik kötetébe ezt a bejegyzést: „Született megű egység számítunk ezer négy száz ötvennégy esztendőt. fogamat megű ezer négy száz ötvenháromat. Pető mester. Dávid és Jakab Kohárs mester. Peter Estyón (!) kezekel“.³

Azt, a mi Somogyi régi énekeiből nyomtatásban megjelent, belső okok alapján nyomban megbélyegezte irodalmunk.⁴ Csak rovásírásos kéziratának egyik köteté, az úgynevezett „Karacsay-kodex“ csinált utóbb zavart, midőn DADAI KIRÁLY PÁLhoz került. Ez a rovásíráshoz értő tanár avatta be a kézirat titkaiba és a Somogyi-féle énekek vele összefüggő mysteriumaiba kitünő művésziünket. FADRUSZ JÁNOST.⁵ A nép közt kutatott emlékek ügyét is ide keverve, jött aztán létre a zilahí Tuhutum-szobor, melyre Somogyi négy pogány éneke egy omori (Temes vm.) paraszt ember birtokában megtalált, de a esikszentmiklósi felírat másolatáról irodalmi úton elcsesett betűkkel van hibásan felróva.

A tévedések kiderítése és a népi emlékek kutatása 1902—3-ban egész országot foglalkoztató érdeklődést tudott kelteni.⁶ A kritika beavatkozása és a kutatások meddősege végül sokakban csalódást keltett. De a magyar rovásírás tudományos ügye az országos érdeklődés alkalmából elvégre mégis dülőre jutott.

IV.

A felírat hitelessége.

Hálával említhjük meg, hogy a magyar rovásírás hitelességének megállapítása alkalmával a tudományos műveltek legfőbb biztosítékát a esikszentmiklósi felírat nyújtotta. Szóval az a legrégibb emlék, a melynek eredetije elveszett s emek hiányában a hitele is bizonyításra szorult.

Most, hogy az elveszett emléket letagadó és helyére egy szemérmetlen hamisítványt csespesző Németh-féle levelet is megismertük, a esikszentmiklósi felírat hitelének bizonyítékait még élesebb világításba kell állítanunk.

¹ JERNEY JÁNOS: *Hun-scytha betűkkel nyírfahéjra írott turécza-regestrum régiiség*. Tudománytár. Új foly. VIII. köt. 1840. — Emek kritikáját l. SZABÓ KÁROLY: *A régi hun-székely írásról* (Budapesti Szemle, 1866. VI. köt. 127. l.) és SEBESTYÉN GYULA: *Rovás és rovásírás*. Budapest, 1909. 294—299. l. Ethnographia, 1906. 344—347. l.).

² SOMOGYI ANTAL: *Régi magyar énekek*. Közzéteszi — —. Arad, 1873. I—III. füzet. I. 95. és 97. l. (V. ö. SEBESTYÉN i. m. 306. l. és Ethnographia, u. o. 354. l.).

³ DR. FEJÉRPATÁRY LÁSZLÓ, DR. SZINNYEI JÓZSEF ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA bizottsági jelentése a M. Tud. Akadémiának 1903. márcz. 23-án. Akadémiai Értesítő, 1903. évi XIV. köt. 193—210. l. (V. ö. SEBESTYÉN i. m. 299—308. l. és Ethnographia, u. o. 348—355. l.).

⁴ ARARY JÁNOS névtelen bírálat a Budapesti Szemle, 1873. III. köt. 5. f. 224. l. (V. ö. SEBESTYÉN i. m. 300. l.). SZABAS GÁBOR cikke a Reform, 1873. 287. sz. és a Magyar Nyelvőr, 1902. évi XXXI. köt. 455—58. l.

⁵ DADAI KIRÁLY PÁL: *Hun székely írás*. Ellenzék, 1888. 15. sz. — U. a. *Recherches in Hunno-Scythic*. London, 1893. Különnyomat a The Babylonian and Oriental Record jum. füzetéből.

⁶ FADRUSZ JÁNOS cikkei a Szilágy, 1902 szept. 18-iki, a Magyar Szó, 1902 szept. 24-iki és a Budapesti Hírlap 1902 decz. 25-iki számaiban. — A rovásírás ele a magyar nép között? A M. Tud. Akadémia I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság első tervesztett jelentés. Húsz ábrával (A M. Tud. Akadémia 1903 márcz. 5-én tartott üléséről). — A temesvári bizottság jelentése Tar Mihály és fia, Tar István 1902 szept. 30-iki vallomásáról. a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtanácsulat Értesítője 1902. IV. füz. 88—95. l. — SEBESTYÉN 1902 decz. 13-iki előadása a M. Nemzeti Múzeumban. Jelentés a M. Nemzeti Múzeum 1902 évi állapotáról, 189—190. l.) és 1903 jún. 21-én a M. Néprajzi Társaságban. (Bő kivonata a Pesti Hírlap, Budapesti Napló stb. másnapj számaiban). — U. ö. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 308—325. l. Ethnographia, 1907. 74—87. l.)

A két hiteles és egymástól független másolat föltétlen bizonyossággal igazolta, hogy a csikszentmíklósi felirat 1750 körül csakugyan megvolt, valamint igazolta azt is, hogy a felirat szövege akkor ni volt. De azt már nem igazolhatta, hogy a felirat csakugyan 1501-iki és nem később keletkezett apokrif termék. Hiszen TELEGGI JÁNOS alább tárgyalandó könyve a másolatok előtt másfél századon át hirdette a pusztulófélben levő székely rovásírás titkait és megmentésének művelődéstörténeti jelentőségét. Ennek köszönhető, hogy a marosvásárhelyi másolat mellé 9 olyan betűsört tudtak összeállítani, a melynek jegyei TELEGGI sokszor lemásolt és kézzel kézre adott kéziratából kerültek forgalomba. E jegyek már a fára rovott ősrásnak esupa tintával írott és a rovásírás merev jellegét egyben meg is szüntető értéktelen esűkevényei. A fára rovott eredeti példányok megmentésére, vagy lemásolására senki sem gondolt, hamisításukra még kevésbbé. Nem gondolt a csikszentmíklósi felirat szerzője sem.

Ila az emlék eredetijét nem kellene sajnálattal nélkülöznünk, akkor most a belső okok egész világa állana rendelkezésül a régiség bizonyítására, vagy ezáfolására. A másolatok révén csak a szöveg menekült meg, a melyből először is értékes nyelvtörténeti bizonyítékokat kellene rendre kihüvelyceznünk. Csakhogy ezt a műveletet a magánhangzók ugratása miatt megejtetni nagyon nehéz. Nehéz továbbá azért is, mert a hangzoknak és mássalhangzóknek állandó jegyeik vannak és így a korhatározó jelenségek létrejöttét az évszázadokat felölelő pár emléken kell megállapítani. A bolognai emlék naptári részében a középkori magyar esziók és naptárak nyelvtörténeti régiségeit használtak fel eligazító példakul; de abban a másik részben, a hol ilyen fogódzó már nem volt, a rovott régi szöveg lemásolása sem sikerült, megfejtése még kevésbbé.

A nyelvtörténeti eligazodás a csikszentmíklósi felirat esetében még jobban meg van nehezítve. Mert ha a hitelet bizonyítanunk kell, akkor nincs is jogunk megfejtése alkalmával nyelvtörténeti szempontokat érvényesíteni. Viszont ha e szempontokat egészen mellőzzük, könnyűszerrel eltörölhetjük azt a kevés történeti jelleget, a mi régiségét bizonyítaná. Így árthattam esetleg en is a fölirat régiségének, mikor „születésétül“-t olvastam „születetül“ helyett. Ellenben tévesen termeltem rá nyelvrozsdát, midőn előzőleg én is „esenálltük“-ot olvastam „esinálltük“ helyett.

Ilyen körülmények közt valóságos szerenese, hogy a feliratba epigraphiai liha esűszott be. Ilasonló szerenese az is, hogy e hibát két érdeklődő fél egymástól függetlenül és egybehangzó pontossággal másolta le. Értjük az „Urnak : meget : tegyrgfo : grán“ szövegészrt, mely nemesak azt bizonyítja, hogy a lemásolás idején már romlott, vagy már elrontott, szóval már régi volt, hanem bizonyítja azt is, hogy olyan romlott szöveget, a melyet másfél százados kísérletezés árán lehetett elvégre valomásra bírni, emberi számítás szerint hamisítani nem lehet. Ezt csak elrontani lehetett; elrontani is csak akkor, midőn a kitérdezett, szűette régi felirathan az elavult „születésétül“, vagy „születetül“ szó értelmét a felirat felfrissítője, kifestője, restaurátora a rábizott feladat teljesítése előtt kibetűzni már nem tudta.¹

Ila tehát a felirat az 1750 előtti restaurálás idején már régi volt, akkor senkit sem lephet meg az, hogy az 1501-iki keltezés most kibontakozó magyar szövege tökéletesen megfelel a középkori keltezés latin szövegének. Éppen olyan természetes jelenség ez, mint az a másik, mely a templomesináló iparosokat még nem vezetéknévvel, hanem középkorisan, keresztnévükön szerepelteti. Sőt most már hozzátehetjük, hogy e jelenségeket igen szépen kiegészíti az 1501-iki felirat írástörténeti elhelyezkedése is. Létrejött, mikor a székely rovásírás rovott betűsört a tollal és tintával írott latin betűsor egy népies magyar szöveg előállításánál és hevenyészett epigraphiai alkalmazásánál helyettesíteni még nem tudta. És a rovásíráshoz értő egyszerű iparosok rótak olyan írásjegyeket, a melyeknél tökéletesebbekkel egyetlen későbbi emlékün, még a közelkori konstantinápolyi emlék sem dicsékedhetik.

Fentebb megtudtuk, hogy a felirat egyik lemásolója és első megfejtője volt egyszersmind az első, a ki a felirat hitelességének kérdését fölvetette. Szerinte hitelességet nagy egyszerűsége s szövegének kezdetlegessége igazolja; régiségére vonatkozólag pedig nem a szeltére idézett krónikás följegyzésekre hivatkozik, hanem utal a gót runákkal és a még megfejtetlen ó-török betűkkel való nagy hasonlatosságára. Örömmel megállapítja, hogy e felirat lesz hivatva valóra váltani BEL MÁTYÁS

¹ V. ö. BOD PETER ugyanígy eltorzított fogarasi templom feliratával (SEBESTYEN: i. m. 265. l. és Ethnographia, 1904. 418. l.)

reménykedését es megnyugtadni a kétkedőket. Megállapította továbbá azt, hogy a felirat segítségével a századok folyamán elferdült régi írásjegyek formái is helyreállíthatók. E merésznek tetsző állítás igazolásául a felirat szövegét *TELEGDI Rudimentájának* és néhány forgalomban lévő betűsornak ügyes felhasználásával fejtette meg. Mire tehát a meglepő eredménynek birtokába jutott, már arról is meggyőződhetett, hogy a felirat rovásírása nemcsak a betűk formáit, hanem a hangzók ugratását és a betűk összevonását illetőleg is tökéletesebb minden eddig ismert írott emléknél.

A bolognai és a konstantinápolyi középkori emlékek újabban végérvényesen igazolták, hogy az időrendben köztük elhelyezkedő csikszentmiklósi felirat epigraphiai szempontból tökéletesen megállja a helyet. Sorkezdése, merev vonalvezetése, szóközi pontozása tökéletesebb a másfél évtizeddel fiatalabb konstantinápolyi feliraténál. A hangzók ugratása és a betűk összerovása bennük körülbelül egyezik. A bolognai emlék mindkét téren aránytalanul tökéletesebb. A csikszentmiklósi és a konstantinápolyi viszont tökéletesebb *TELEGDI Rudimentájánál*. Midőn ezt a csikszentmiklósi felirat említett első megfejtője észrevette, a *Rudimenta* ama részét, mely az összerovásokról szól, már le sem másolta. A csikszentmiklósi felirat tökéletes betűi pedig a *Rudimenta* latin szövegének összes rovásírást mutatóványait mellőztették vele.

A KONSTANTINÁPOLYI FELIRAT 1515-BŐL.

I.

A felirat felfedezése.

A kalandos körülmények közt készült konstantinápolyi rovásírásos felirat másolatát DERNSCHWAM JÁNOS 1553—1555. évi törökországi és kisázsiai utazásainak naplói őrizték meg számunkra.

DERNSCHWAM az augsburgi FUGGEREK és a velük rokonságban lévő THURZÓK magyarországi bányabérleteinek volt intézője. Az újabb kutatások szerint 1494. márcz. 23-án született Brüsszelben, Csehországban. Az egyetemet 1507-ben Bécsben, 1509-ben Lipcsében hallgatta s az utóbbi főiskolán 1510. szept. 5-én baccalaureussá avatták. Utána Németországban és Olaszországban utazgatott. Rómában 1513-ban volt. A következő évben Budán az 1535-ben elhalt BALBI JEROMOS humanista szolgálatába lépett. A FUGGEREK magyarországi nagy ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalatának kötelékében hihetőleg már 1518-ban benne volt s a saját költségén megtett keleti utazásig benne meg is maradt. Míg a FUGGEREK és THURZÓK szolgálatában állott, Besztercebányán lakott. A nagy utazás befejezése után Körmöcbányán nyert alkalmazást és késő öregségében itt is halt meg 1568 végén, vagy 1569 legelején.¹ Örököse 2000 kötetesnél nagyobb könyvtárát a bécsi udvari könyvtárnak 500 forintért adta el. Könyveinek czímeres exlibris-én neve így szerepel: JOANNES DERNSCHWAM DE HRADICZIN. Szóval büszkén kifejezésre juttatta, hogy érdemeinek jutalmazásul 1535-ben nemességet kapott.² Arczképét emlékérmének az az egyetlen példánya őrizte meg, a melyet WIMMER E. bajor alezredes fedezett fel Straubingban, az Oroszlán-gyógyszertár éjjeli csengőjén. A helybeli városi múzeumban elhelyezett jelző harangoeska 1537-ben készült. A rézöntő a kehelykészítő ötvösök egykorú eljárása szerint hat meghajlított emlékérmét használt fel díszítéskül. Az egyik érem 1536-ban készült e felirattal: IO : DERNSCHWAM DE HRADICZIN AETATE : XXXXII :³

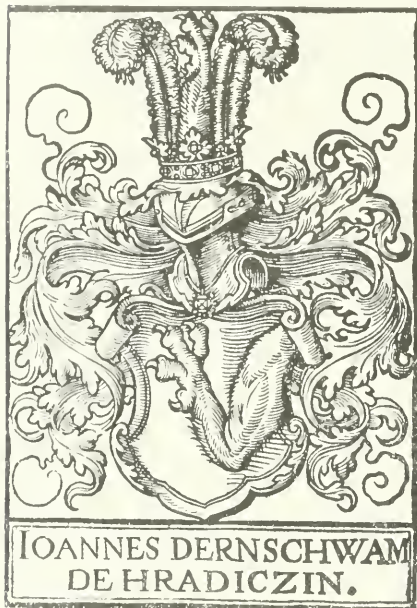
F nagyműveltségű férfit a pénzverőkkel folytatott állandó viszony nevelte numismatává és epigraphussá. MOMMSEN és társai a berlini nagy epigraphiai kiadványokban gyakran idézik DERNSCHWAM egyik kéziratban maradt epigraphiai gyűjteményét, melyet a bécsi udvari könyvtár kéziratainak

¹ BABINGER, FR.: *Hans Dernschwam, ein Kleinasienforscher des XVI. Jahrhunderts.* (Deutsche Rundschau für Geographie, XXXV. köt. 535. I. Mit 1. Abbildung); — U. a. *Zur Lebensgeschichte H. Dernschwam's* (U. o. XXXVI. köt. 133. lap).

² GRAF KARL ENICH ZU LEININGEN-WESTERBURG: *Deutsche und österreichische Bibliothekszeichen.* Stuttgart, 1901. (Három változatot közöl.) V. ö. Zeitschrift des deutschen Exlibrisvereins. 1898. VIII. 55. l.; 1900. X. 53. l.; 1901. XI. 76. l. — BABINGER, FR.: *Zur Lebensgeschichte H. Dernschwam's* (Deutsche Rundschau für Geographie, XXXVI. köt. 133. lap).

³ WIMMER, E.: *Sammelblätter zur Geschichte der Stadt Straubing.* I. füz. Strassburg, 1882. 18. sz. 71. l.; továbbá a Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft. 1882-iki I. köt. 129. l. — BABINGER, F.: *Eine unbekannte Denkmünze auf Hans Dernschwam* (Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft. 1913. 46. l.). — SEBESTYÉN Gy.: *Újabb glosszák a konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékhez* (Ethnographia, 1914. évf. 8. lap).

jegyzéke ezímen szerepeltet: JOHANNES DERNSCHWAM: *Inscriptiones romanae e lapidibus in territorio Hungariae et Transylvaniae a. 1520—1530 collectae*.¹ Egy 1563-ban írott magyar tárgyú bányatörténeti emlékiratát ENGEL J. K. jeles történetírónk kiadta 1797-ben a „*Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*“ című nagy műve első kötetében.² Ugyanő használta először forrásként a keleti utazás naplójának azt a prágai másolatát is, a melyet utóbb HANKA közvetítésével már RANKE LIPOT is idézett, KIEPERT HENRIK pedig hűzetesen ismertetett.³ Kieperttől tudtuk meg, hogy a wolffenbütteli nagyhercegi könyvtárban szintén vannak a naplónak másolatai. Az augsburgi Fuggerelevéltárban őrzött eredeti példányt DOBEL FRIGYES, a Fuggerek magyarországi bányászatának történetírója fedezte fel.⁴ Utána DR. ZIMMERER HENRIK már újra ki is adta belőle KIEPERT érdekesebb közléseinek eredeti szövegét, megtoldva BUSBECQ leveleinek néhány mutatványával.⁵

8. Dernschwam exlibrise.

DERNSCHWAM naplójának teljes szövegét újabban BABINGER FERENCZ fiatal würzburgi tudós szándékozik az augsburgi eredeti kézirat alapján kiadni. Tüzetes tanulmányai fonalán bukkan rá arra, hogy a napló függelékében található törökországi felíratmásolatok egyike olyan sajátos jegyekkel van írva, a melyeket a hozzáírt jegyzet szerint maga DERNSCHWAM sem tudott megérteni. Ekkor támadt BABINGERNEK az a jó gondolata, hogy a titokzatos törökföldi felírat fényképét elküldi Kopenhágába THOMSEN VILMOSNAK. Az ő-török felíratok genális megfejtője, a ki magyarral is tud, nyomban felismerte, hogy magyar rovásírással van dolga. Sőt a sikerrel megfejtett szövegrészekből megállapította azt is, hogy a felírat 1515-ben készült és így a mérhetetlen értékű írástörténeti emlék, egyben magyar nyelvemléket is rejt magában.

Mivel *Rovás és rovásírás* című művemet annak idején a kopenhágai mesternek ajánlottam, a felírat fényképe végleges megfejtés végett hozzám került. Az így létrejött közös eredményt, minden felkutatható magyar történelmi adalékkal megtoldva bocsátottam rendelkezésére BABINGERNEK. Mikor aztán megszerkesztette valóban meglepő tartalmú tudományos ismertetését, magyarra fordítva mindenek előtt bemutattam a M. Tud. Akadémia 1913. április 21-iki összes ülésén. Nyomban utána ismerttettem a *Vasárnapi Ujság* 1913. április 27-iki 17. számában. BABINGER

szövegét magyarul kiadtam az *Ethnographia* 1913. évi III. füzetében, németül pedig megjelent az *Ungarische Rundschau* 1914. évi I. füzetében.⁶

¹ *Tabulae codicum manuscriptorum*, V. köt. 269. l. 1382. sz. (Supplémentum, 1601. sz.).

² Lásd: *Allgemeine Welthistorie*, XLVIII. 1. köt. Halle, 1797. 190. 210. l. D. emlékiratának magyar fordítását közli ZAVILSKA JENŐ: *A besztrecsebjányai m. kir. erdőgazdaság régi okiratainak tartalomjegyzéke*, 1905. V. ő. KACHELMANN: *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung*, Schmezz, 1866. III. köt.; WENZEL G.: *A Fuggerek jelenlétége Magyarországi történelmében*, Budapest, 1882. (Értekezések a tört. tud. kör. X. köt. I. sz.) Ennek függelékül (71. 242. l.) ugyancz ezímen „Okmánytár“, Bpest, 1883.

³ ENGEL, J. CHRIST: *Geschichte des ungarischen Reichs*, Bécs, 1813, III: 2. köt. 181. l. RANKE, L.: *Die serbische Revolution*, Hamburg, 1829. Anmerkungen: 2. 236. l. KIEPERT, H.: *Hans Dernscham's orientalische Reise 1533—1535 aus Handschriften im Auszuge mitgetheilt* (Globus, 1887. LII. köt. 186., 202., 211., 230. l.)

⁴ DOBEL, F.: *Der Fugger-Bergbau und Handel in Ungarn* (Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben und Neuburg 1879. VI. köt. 33., 50. l.).

⁵ DR. ZIMMERER, H.: *Eine Reise nach Amasia im Jahre 1555*. (Programm des K. Gymnasiums Ludwigshafen am Rhein) 1899.

⁶ BABINGER F.: *Konstantinápolyi rovásírással magyar nyelvemlék 1515-ből*, *Ethnographia* i. h. 129. l. — *Eine türkische Kerkenschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515*, *Ung. Rundschau*, i. h. 41. l. — *SERBESTYÉN GY.: A konstantinápolyi rovásírással magyar nyelvemlék 1515-ből*, *Vasárnapi Ujs.* i. h. 336. l.

A szerencséskezű nemet kutató nyelvünk és tudományos irodalmunk ismerete nélkül egy örök-életű magyar emlékekkel tett bennünket gazdagabbá. E körülményben leli magyarázatát — s egyben mentségét is — az a túlságos érzékenység, a melyvel reám THOMSEN megfajtási kísérletének tüzes méltatásáért s a tanulmánya kiegészítéseül írott egyéb glosszáimért megnehezített.¹ Támogatásom igénybevétele nélkül, de másokra mégis ráutalva, merészen beleártotta magát a magyar rovásírás eredetének tisztázásába.² Ez a vállalkozás — sajnos — balul ütött ki, mert botlásaival magának is, másoknak is nagy kellenetlenségeket okozott.³

II.

Dernschwam konstantinápolyi másolata.

DERNSCHWAM JÁNOS keleti utazására az a magyar követség adott alkalmat, a melyet VERANCICS ANTAL és ZAY FERENCZ vezetett II. Szulejman szultán konstantinápolyi udvarába. A követség feje tulajdonképpen A. GH. VAN BUSBECQ, a flamand eredetű bécsi küldött volt, a ki azonban később indult el utánuk. A mi szempontunkból érdekes, hogy a feliratok másolása terén BUSBECQ még DERNSCHWAM-nál is nagyobb és eredményesebb tevékenységet fejtett ki. Ő írta le ezúttal Kisázsiaiban a híres angorai emléket (a monumentum Ancyranum-ot) és írt le számos más latin és görög feliratot is. A vele versenyző DERNSCHWAM kevesebb szerencsével gyűjtött. Bizonyára azért ragadta meg az alkalmat, hogy a követségi szállás istálló-falán megpillantott érthetetlen írást is pontosan lemásolja.

Midőn ezt a titokzatos epigraphiai különlegességet a német nyelvű napló függelékének felirataik közé lemásolta, fölíbe ezeket a latin tájékoztató sorokat írta:

„Constantinopoli in publico diversorio, quod Ali Bascha a conditore dicitur, ubi Domini Oratores Regii per longum tempus hospitati fuerunt,

9. Dernschwam emlékérmé.

10. A straubingi csengő.

reperimus ab exteriori parte stabuli in pariete circa terram oblongum album lapidem, in quo sequentes tres versus insculpti fuerunt. literis legibilibus sed omnibus incognitis. Fuit in eo loco prius Ecclesia Christiana, sed per Ali Bascham funditus diruta, ex cuius ruinis aliam Ecclesiam turcicam ex opposito de suo nomine una cum diversorio praedicto edificavit. (Magyarul: Konstantinápolyban, egy nyílvános szálláson, mely alapítójáról, Ali basáról van elnevezve és a hol a királyi követ urak (t. i. BUSBECQ, VERANCICS, ZAY stb.) hosszabb ideig elszállásolva voltak, az istálló külső részén, a fal alján a föld mellett, egy hosszukás fehér követ találtunk, a melybe a következő három sor írás volt berésze olvasható, de senki által nem érthető betűkkel. Ezen a helyen régebben keresztény egyház

¹ SERESTYÉN GY.: Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékekhez. Ethnographia i. h. 139. l.

² BABINGER, FR.: Ein schriftliches Rätsel. Keleti Szemle 1913. évi (de csak az év végén megjelent) t—2. sz. 4. l. — Des Rätsels Lösung? U. o. 14. l.

³ SERESTYÉN GY.: Újabb glosszák a Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékekhez. Ethnographia, 1914. évi f. I—II. füz. 14—65. l.

állott, de Ali basa földig lerombolta. Romjaiból építtette aztán szemben a nevéről nevezett másik török templomot, a fentebb említett szállással egyetemben.”)

Az itt következő háromsoros másolat alatt még ez a megjegyzés olvasható:

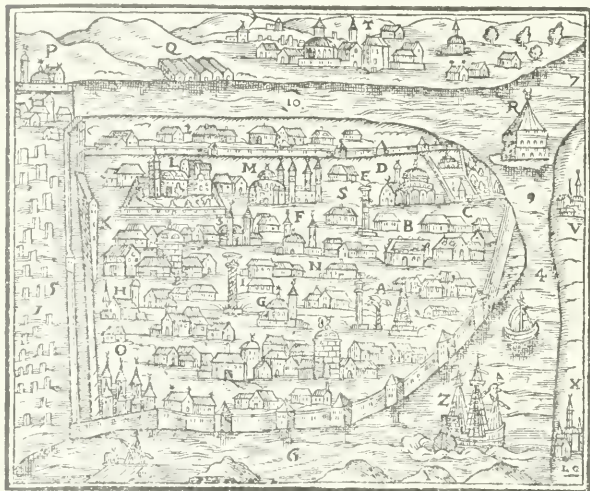
„Tale alphabetum reperitur in Cronica Gothorum OLAFI MAGNI.” (*Magyarul*: Ilyen betűk vannak OLAFUS MAGNUS Góth Krónikájában.)¹

A szóbanforgó OLAF MAGNI *Historia de gentibus septentrionalibus* című mű, melynek „De alphabeto Gothorum” című fejezetében csakugyan hasonló runák találhatók, Rómában 1555-ben jelent meg. Ebből tehát az derül ki, hogy az uti napló végén található felirat-másolatokat, köztük a magyar rovásírással szöveget is, DERNSCHWAM már az utazás befejezése után másolta bele az augsburgi kéziratba.

Arra a másik állításra vonatkozólag, hogy a felirat jól olvasható betűit senki sem értette meg, fölemlítjük, hogy a követség magyar főpapja, VERANCICS ANTAL, egyike volt azoknak a tudós emlé-

róknak, a kik bennünket a székelyföldi rovásírás használatáról elég körülményesen tájékoztattak. Midőn sorait ismertettük, már ki-fejezésre juttattuk azt a sejtelmünket, hogy VERANCICS — a ki a székelyföldi viszonyokat közvetlen tapasztalatból ismerte aligha volt tisztában a rovásírás művelésével. Most erre vonatkozólag egy újabb bizonyíték birtokába jutotunk. Mert ha ott a helyszínen felismerte volna a felirat magyar tartalmát, akkor ennek okvetlenül nyoma maradt volna DERNSCHWAM naplójában, vagy idézett tájékoztató soraiban.

A naplóban ugyanis tüzetesen foglalkozik a követségi szállással. Elmondja, hogy a szállás a porphyroszlopáról (a törökök *diküi taş-áról* „álló kő-véről, vagy emberli taş-áról „abroncosos kő-véről) híres *ta'uk bazarı*-n „tyük-

11. Konstantinápoly látképe.
Schweiger J. műve 192. lapjáról. — B alatt a követségi szállás.
E a porphyroszlop.)

piacz-on, vagyis a régi Forum Theodosianumon volt. „Daneben is Jeczund írja naplójában — ein Türkische Meczith oder Kirchen gepawth, hot ein Bascha, Ali genant, gepaut.” (*Magyarul*: E mellé mostanság török mecset, vagyis templom van építve, egy Ali nevű basa építette.) Majd a tüzetes ismertetés után így folytatja: „Gegen obgemellter Meczith vber hot der Ali Bascha ein gros Karwanseraı gepawt von seiner Seel hayl wegen, hot Er zw der Meczit gestift.” (*Magyarul*: A leírt mecsettel szemben Ali basa a lelke üdvösségére nagy szállást épített s azt a mecsetre hagyományozta.) Midőn ezt a nekik szintén rendelkezésül bocsátott követségi szállást körülményesen leírta, megemlíti, hogy „hernach folgende Schrift hab Ich von einem Marmel Stein abgemolt, so in die Stad mauer mit eingemauert worden, und gar wohl leslich gewest.” (*Magyarul*: aztán egy márványkőről lerajzoltam az itt következő írást, mely az istálló falába lőn beépítve és elég jól olvasható volt.) Végül megemlékszik arról a görög templomról is, melyet itt Ali basa leromboltatott: „An obgeschriebener Karwansaray stat sol vor 50 Jaren ein krichische schone Kirchen gestanden sein, welche obstander Ali Bascha zw ainer Karwansaray gemacht und von grundt auff, wie man sieht,

¹ Lellem, hogy két-záz és mulya a magyar PRAY György megismételte ezt az utalást (l. fentebb a 12. l.)

erpawt hot, sampt der Meczith gegenuber.“ (*Magyarul*: A leírt szállás helyén ötven évvel ezelőtt állítólag egy szép görög templom állott, melyet az ellenségeskedő Ali basa szállássá tett meg s a hogy látható, a szemben lévő mecsettel egyetemben teljesen újra fölépíttetett.)

Mivel Konstantinápolyban több mecset viseli az Ali nevet, BABINGER FERENCZ idézett tanulmányában gondosan megállapította, hogy a követségi szállást is az a tudományt és művészetet kedvelő *Atik 'Ali paša* „öreg Ali basa” építtette, a ki eunuch letére küzdötte fel magát nagyvezérré s a ki népszerűségével több Konstantinápoly egyik városrészének nevet adott. Életében két mecsetet alapított s a DERNSCHWAMM-nál szereplő még ma is áll. A követségi szállás *Elvi-Xan* néven 1865-ig állott fenn, a mikor leégett és lebontatott.¹ Ezért a további kutatás már aligha mellőzhető SCHWEIGGER SALAMON követségi pap (1551—1622) népszerű útleírásának ama rajzát, a mely Konstantinápoly látképén (11. ábra) pontosan megjelöli a porphyr-oszlopot és a követségi szállást.²

III.

A felírat megfejtése.

Mellékletünkön DERNSCHWAM naplójának azt a kinyitott részét mutatjuk be, a melynek két oldalán a felírat másolata és a hozzáírtott tájékoztató latin szöveg látható. E XI. sz. facsimilénk ama fénykép után készült, a melyet BABINGER FERENCZ előbb THOMSEN VILMOSNAK s utóbb nekem küldött el megfejtés végett. Midőn a világhírű mester felismerte, hogy 1515-iki magyar rovásírással van dolga, nemzetünk nagy büszkeségére, örök időkre beírta nevét a magyar tudomány történetébe is. Soha el nem múltó hálunk jeléül közlöm sikeres megfejtési kísérletének facsimilejét (13. sz. ábra.) Így aztán nyilvánvaló lesz, hogy csak azokat a részeket nem szólaltatta meg, a melyek már az ő sejtélmerei szerint is nevek voltak, vagy a melyek avatag nyelvtörténeti régiségeknek bizonyultak.

A bemutatott fénykép semmi kétséget sem hagy támadni az iránt, hogy rajta valamit nem jól láttunk meg, vagy hogy valamit a megfejtésben félreértettünk. Ugyanígy derül ki, hogy DERNSCHWAM a megfeszített figyelemmel készített másolásban több hibát ejtett. Sőt nyomára bukkanunk annak is, hogy a felírat készítője sem volt korlátlan ura az írásmesterség minden titkának.

A másolat hibás volta kényszerít bennünket arra, hogy a szöveget írástörténeti és nyelvtörténeti szempontok figyelembevételével pontosan helyreállítsuk; a felelősségterhes művelet pedig maga után vonja azt a másik kötelezettséget, hogy a két szöveget egymással könnyen ellenőrizhető párhuzamba állítsuk. Szóval bemutatjuk azzal az összehasonlító rendszerrel, a melyet BABINGER közleménye számára annak idején kidolgoztam. De az eredmény ezúttal jóval tökéletesebb lesz, mert a jelenlegi megfejtésben már a bolognai szöveg régibb és tökéletesebb írásrendszerének imént kifejtett törvényeit is alkalmaznunk lehet.

Az ekként rekonstruált felírat *balról jobbra* olvasandó szövegét a 12. sz. ábrán mutatjuk be olvasóinknak. Ha a minden eddig ismert példával ellenkezőleg vezetett sorok írásjegyeit figyelmesen megvizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy az ügyesen visszaforgatott jegyek kezelésébe rendszerint akkor esészt hiba, ha összevonások készültek. Ilyenkor megesett, hogy az összevont jegyek egyike-másika megtartotta hagyományos régi formáját, vagyis a jobbról balra vezetett sorok irányában történő elhelyezkedését. Ilyen balra forduló rendellenes betűk vannak 1. sor *tü*(zenöt), (vár)*att*(ák), a 2. sor *(bar)ab*(ás), (v)*al*(t), (esász)*ár*, a 3. sor molsó (löv)*al* szótagjában. Az említett *ti*(zenöt) példája igazolja, hogy a 2. sor *it*, a 3. sor *itet* szavában az összeroyott *t* jegynek azért nincs kellő helye, mert az *i* jegy vonalvezetése még a régi, jobbról balra menő sorhoz igazodik. Ebből az következik, hogy a felírat készítője eredetileg szintén jobbról balra menő irányban rótta a pompásan összevonható régi írásjegyeket. Ezért a szokatlan — talán csak megtévesztésre szánt — sorvezetésnek kell tulajdonítanunk, hogy a kétszer előforduló szavakat rendszerint kétféleképp rótta ki. Ilyenek például az *irt* és a *esászár* szavak. Hihetőleg az 1. sor *öt* szavának *t* jegyét nem DERNSCHWAM másolta

¹ GUILLET, C.: *Die Baukunst Konstantinopels*. Textband (Berlin, 1912) 96. l. — V. ö. HAMMER-PURSTALL, J. VON: *Constantinopolis und der Bosphorus, örtlich und geschichtlich beschrieben*. Pest, 1822. I. köt. 166., 438. és 597—98. l.

² SCHWEIGGER, S.: *Ein neue Reyssbeschreibung aus Teuschland nach Constantinopel und Jerusalem*. Nürnberg, 1608. (J. Lantzenberger kiad.) és 1619. (C. Fudlen kiad.) 102. t.

·ΒΗ·ΧΑΡΘ·ΤΗΘΟΧΥ·ΚΕΧΧΟ·ΨΥ·Ρ·ΑΡΙΑΟ·ΟΤΝΡΘ·ΧΥ·ΟΝΙΚΥ·ΡΡΨ·Υ·
·ΧΤΑΡΤ·ΧΝΑΧΡΑ·ΟΥΧ·ΚΕΠΤΟ·Τ·ΜΑΥ·ΟΕ·ΥΧ·ΡΡΙΑΥ·
ΟΥΤ·ΙΟΑ·ΥΒΗ·ΤΥΡ·ΟΥ·ΙΑ·Ο·Χ·Ο·ΠΡΗΠ·ΤΥ·ΧΙ·ΙΘ·ΑΟΜΑ·

ezeR · ÖCZÁZ · TÍZENÖT · eSZTēNDÖBEN · ÍRŦÁK · eSZT · LASZLÓ · KIRALY · ÖT · KeVeTÉT · JÁRÁTŦÁK¹ · ÍT ·
BÍLAJ · BARLĀBÁS · KeTÖ · eSZTēNDēJIK · ÍT · VĀLT · NeM · TÖN · CSÁSZĀR ·
KeTeJ² · SZÉKEl · TAMÁS · ÍRŦA · iNeT · SZELiMB · TÖRÖK³ · CSÁSZÁR · ÍTeT⁴ · BÉ · SZÁZ · LÓVĀL ·

12. A konstantinápolyi felirat megfejtése.

¹ Első megfejtésünkben VĀRÁTŦÁK és VĀRÁTŦÁK szerepelt.

² Szabeczy Lajos helyes megfejtése szerint e felirat kézirója nem „Ketelj”, hanem Kendi Székercz Tamás volt. Ugyanahelyben, emelke közelében, van Kis- és Nagy-Külv, a homán inkéüb számazatható, mint a szólnokdombok vármegyei kúthely, reggelben Ketely nevű oláh községtől.

³ Az — iMB — olvasására a bolgári szöveg, aprilis 4-iki ΑΠΒΑΥΡΖΣΑ és Tauron alább következő Ραδιμονίάνακ utolsó AMB jegye látorított. A „toról” szó első félének ellagysáti szándékának tartom. A fogoly követnek érteleke volt, hogy a félomos szultána vonatkozó rész nevezzen betázható legyen. Egyébként az sem lehetetlen, hogy másolsáti hibával van dolgomk.

⁴ Nagyey László *Coniectura a konstantinápolyi rovásírásos emlékez* ezimen ezt a szöveget ajánlja elfogadásra: „Szolim türök esküszár itt felti bé (t. i. benn)ket szé: löröl”. Noha az *istáló* talán talált felirat szövegének helyén értelmezését belső ok is támogatja, mi ör t jegyet kezdőből kiolvasni nem mertünk. Viszont kézsávvezetl megfogaltnak azt a másik írtást, hogy a *rovkozottak* helyett szarphó *rovzatták* ebben a korban még idősebbi lehet. (Etimographia 1913. 139 l.)

Constitutionis publicae. Lincolniae quod
regni. P. Longi. temp. Goffredi fuerit. Repor-
tatum oblonga alibi lapide in quo quatuor
magnis fuit in eo loco prius Ecclesia des-
cenda Ecclesia tunc ex opollo de suo nomine una

Altri 23 Agg. a condiz. di 160. (2m Ovesten)
 ings ab ex tecto, parte. Datali in parete circa 4
 tus Vaglar infiltri fuerunt. L'is legibiles p. 8 d'Ag.
 nima, Vaglar 23 Agg. famulati dicunt, Ex cuius evanesc
 in Diversitate picta edipant

ВН. ХНРВ. ТРБСХХ. КЕХХХС. ТУЗУ АРІАС ОНУРОХУ ОМЛУ ТРИД. Р
ХТАРТ ХНАКПА ОУХКЕНТО ТМАРСБ КХС ПРИН.
ОУРТ. ІОА РВМ. ТУРПР ІАОХО ОПРН. ТУХС ІНЕАСМА

The alphabet repeated in Exonera Gogona Olayo magna

rosszul, hanem a felirat készítője vétette el. A szárát ennek is kivéste balról s mikor a következő szó két jobbra igazodó *t* jegyével elkészült, pótlólag kivéste a jobbra igazodó kart is, az eltávolíthatatlan, balra igazodó hibás kar mellé. Ezért hasonlít aztán most ez az elrontott *t* jegy a betűsor *zs* jegyéhez.

A felirat készítésével vesződő szegény székely fogoly más tekintetben sem volt az írásművészet gyakorlott mestere. Mondanivalóját néha fogyatékos megfigyeléssel lejegyzett tájnyelvi sajátságok

(e)z(e)[r]¹⁾ · ötszáz · tizenöt · (e)szte)ndőben · irták (e)szte
 tausend fünf hundred fünfzehn im Jahre schreiben dies

László király h[ic]o[r]²⁾ k[ic]v(e)t(e)t · r[ic]sz[ic]ak [ic]szte
 Ladislaus König-zu r Gesamt-
 (accusativ)

2 bilaji barl[ic]as ket[ic]ő esztendej[ic]k³⁾ v[ic]alt[ic] (n)l[ic]m
 zu zwei auf-jahr

t[ic]n császár ·
 Kaiser

3 k[ic]t[ic]te)ji sz[ic] (k)l[ic]t[ic] t[ic]m[ic]as irtan[ic]szte sz[ic]e)l[ic]ők
 zwei Thoma

császár t[ic]t[ic]l[ic]n sz[ic]a)z lóval⁴⁾
 Kaiser mit hundert Pferden.

1) H kein Buchstabe, Fehler, wahrscheinlich im der Abschrift, für H

2) Y ist zs, z; hier wahrscheinlich Fehler im Original für H z

3) f[ic] entschieden Fehler in der Abschrift für P a

4) -i[ic] Schreibfehler im Original für -ig ?

13. Thomsen megfejtési kísérlete.

tarkítják. Ilyenek az ötszáz (ötszáz), oszt (oszt), Bilaji Barlabás (Béla Barnabás), kétő esztendeig (két esztendeig), vált (volt) és az inet (innen). Mindezt pedig az a Keleji Székely Tamás írta, kinek a maga nevét is Kedei, vagy Keleji Székely Tamásnak kellett volna helyesen írnia.

Felirattani szempontból jóval nagyobb jelentősége van annak, hogy a szöveget nem értő másoló munkája sem lehetett tökéletes. Tájékozatlanságának tulajdonítható, hogy a szavakat elválasztó pon-

tokat nem figyelte meg s ennek következtében több szót tévesen egybeírt. Például *irtákeszt, királyöt, itváltnem, irtáenet, iteltbé, szátlóral*. Ez az oka továbbá annak is, hogy az írásjelek apróbb vonalkáinak, nyulványainak másolásában mulasztást követett el. Az így ejtett hibák miatt különösen a sokvonali és *es z* jegyek szenvedtek sokat. Viszont arra is van példa, hogy az egyszer jól megfigyelt apróbb részletet ott is alkalmazza, a hol felesleges. Így az 1. sor *eszt*(endő) és *eszt* szótág-jában az összevont *szt* jegy apró nyulványa az 1. sor végén található *t* (it — it) jegyen és a 3. sor *nt* (innet) szavának *t* jegyén oly zavarolag hat, hogy a végérvényes megfejtést megakadályozza.

*Constantinopolis in publico diversorio quod Ali Bascha a
conditore dicitur. Vbi duo eratores per linguam tenuis hospitati
fuerunt, reperimus ab exaltiori parte stabuli in pariete circa
terram oblongum album lapidem, in quo sequentes tres
versus insculpti fuerunt littere legibilibus solummibus in
cognitis. fuit in eo prius ecclesia christiana, sed per
Ali Bascham funditus diruta. ex cuius ruinis alia ecclesia
Turcica ex opposito de suo nomine una cum diversorio prius
aedificavit*

BR XTPB TDCXY KEXXC THJK AFAC OTNPOU Y OMFY TRIFJ K
XTAPIT XNAXPA OYK KETTO TMAVCB YXC PCIH
OYIT IOA YBPA THPCY IA CX X C OPIFN FYXC INBACMA

*Tale Alphabetum reperitur in Chronica Gothorum Olavi
Magni*

14. A prágai másolat.

Az apró vonalkákkal kissé könnyelműen bábó másoló az 1. sor végén egy szót csaknem a felismerhetetlenségig eltorzított. Csak a török szultánok udvarában gyakran megforduló s néha el is zárt külföldi követek sorsából következtetve tudtuk kitalálni, hogy ez az utolsó előtti szó „járatták” lehet. Amde ez sem tekinthető végérvényes megállapításnak. Hiszen az említett körülmény sem mondana ellent annak, ha valaki ugyanannyi ötletességgel a „járatták et” jegyeit úgy rekonstruálná, hogy „ráratták itt”-et, vagy „iratták eszt”-et jelentene.

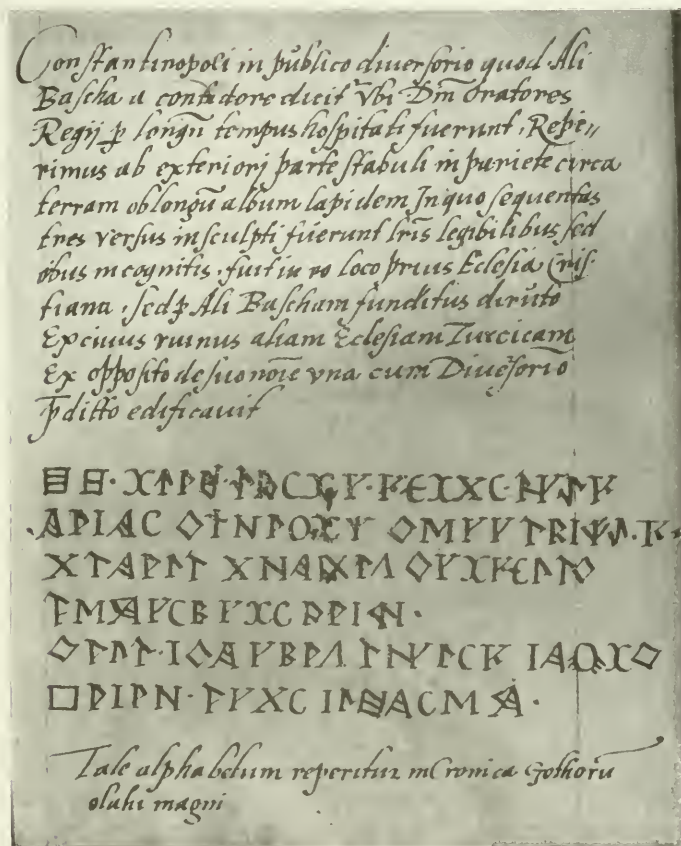
Végül megemlítjük, hogy a felíratot készítő *Kedői Székely Tamás* udvarhely-széki illetőségét jelző előnevét már aligha DERNSCHWAM vettette el. A *d* jegyet maga *SZÉKELY TAMÁS* is *t*-nek írhatta, hiszen az *őrzéz, eszt, Bilaji* (Béla), *esztendejük, Székely* szók írása eléggé igazolja, hogy a felírat készítője aligha volt iskolázott írástudó.

IV.

A prágai és wolfenbütteli másolat.

Főntebb már megemlítettük, hogy DERNSCHWAM keleti utazásának augsburgi naplói másolatban megvannak Prágában és Wolfenbüttelben. A prágai esch királyi múzeum könyvtárának példánya 297 nagy folio lapra terjedő XVII. századi eredeti fehér bőrkötésű papirkézirat. Címe: TERESCHWAM (így!): *Relatio Itinerationis Constantinopolit(ande) et Turcica* (így!); könyvtári jegye: *Listu XV. a. 342.*

15 A wolfenbütteli másolat.

Az augsburgi Fugger-leveltár németnyelvű eredeti példányának e régi másolata bennünket azért érdekel, mert belőle nemcsak DERNSCHWAM utinaplójának teljes szövegével, hanem a függelékében lévő fölíratmásolatokkal és köztük a 273. b. levélen lévő konstantinápolyi rovásírásos magyar felírat másolatának elhelyezkedésével is pontosan megismertet.

A prágai kézirat rovásírásos oldalát lefényképeztettük s e fénykép után 14. sz. ábránkon bemutattjuk tetemesen kisebbitett hű lenyomatát. Így kívánunk módot nyújtani arra, hogy a másod-

kézből vett és ismét megfelelő ismeret nélkül készített másolat értéke felől mindenki közvetlenül tájékozodni tudjon. Az eredeti napfényre jötte óta a másolatnak csak könyvészeti értéke van; de így is elég jelentékeny bizonyítéka marad annak, hogy a szöveg megértése nélkül még DERNSCHWAM tiszta kéziratát sem lehetett hibátlanul lemásolni. A másoló ugyanis az 1. sor *László* szavából kihagyta a *sz* betűt s az alatta összevont *itealtnem* szövegrészéből kihagyta az első *t* jegyet jelző vonáskát.

KIEPERT idézett közleménye nyomán érdeklődtünk a wolffenbütteli hercegi könyvtár két másolata iránt is. HEINEMANN O. igazgató katalógusainak 1898-ban megjelent VI. kötete (II. Abtheilung, *Die Augusteischen Handschriften*, III.) a 410. lapon ismerteti a 365 8-rét levélre terjedő XVI. századi másolatot; a 224 lapon pedig megemlíti, hogy a 308 8-rét levélre terjedő XVII. századi másik wolffenbütteli másolat a könyvtár eme régebbi példánya után készült. A régebbi másolat rovásírással 345. lapjának fénykép után készült hű másolatát a 15. sz. ábrán mutatjuk be olvasóinknak.

Az ügyes kanczellista-írás nyomban elárulja, hogy az anglsburgi eredetinek közeli korú másolatával van dolgunk. A rovásírással rész a prágainál gondosabb; de a kényes, minden parányi toldás, vagy elhagyás iránt érzékeny szöveg másolatába itt is becsúszott néhány felesleges és egy értelemzavaró vonalacska. Az 1. sor első *ezer* szavának *z* jegyét DERNSCHWAM fogatékosan, *r* jegyét pedig egy vízszintes vonallal megtoldva másolta le. A wolffenbütteli kézirat másolója mindkét jegyet megtoldotta még egy-egy vízszintes vonallal s az így felismerhetetlenné vált *r* jegyet egészen *z*-vé alakította. Az 1. sor harmadik szavának, a *tizenöt*-nek *z* jegyét előbb csak két ferde vonallal jelezte, s amikor utólag a harmadikat is belemásolta, a vonalat nem ferdén, hanem függőlegesen húzta. „*Keteji Székél Tamás*“ nevében a második *t* jegy helyére *j* jegyet másolt, mikor pedig a tévedést észrevette, a *j*-hez hozzáadta a *t* jellemző vonását. Így aztán a feleslegessé vált vonal kivakarása nélkül a *j* nem *t*-vé, hanem *a* jeggyé lett s a nevet *Kaji*-nak kell olvasni.

Íme, az egymástól függetlenül készült két másolat teljes mértékben igazolja azt a föltevésünket, hogy DERNSCHWAM másolatának epigraphiai hibái sem a felirat készítőjétől származnak. DERNSCHWAM hangsúlyozza ugyan, hogy a felirat betűi olvashatók voltak; de mivel a betűket nem ismerte, lemásolásukban ép úgy hibákat ejtett, mint a hogy a későbbi másolók sem tudták hibátlanul leírni az ő kéziratának olvasható, de meg nem értett titokzatos betűit.

V.

Történeti vonatkozások.

A konstantinápolyi rovásírással emlék tartalmánál fogva történelmi okmány. Ezért kell megvizsgálunk értékét, mely művelettel szorosan összefügg annak megállapítása is, hogy miként helyezkedik el a vele szomszédos történelmi adalékok között.

Az 1515-ös évszám kísértében fölmerülő két magyar név egyike, a Bélai Barnabásé, nyomban eligazít bennünket. Viselőjéről tudjuk, hogy Ulászló magyar király törökországi követe volt, a ki Bajazid szultánhoz indult, de mire Konstantinápolyba érkezett, már fia, az apagyilkos I. Szelim ült a trónon. Ez a „rettenetes“-nek mondott szultán uralkodását 1512 április 25-én kezdte meg s trónralépte után öt unokaöccsét és két testvérét is eltette láb alól. Mivel Szelimnek érdekében állott, hogy a történekről nyugaton minél későbbben értesüljenek, a magyar követséget egyszerűen fogva tartotta. Ez az oka, hogy a következő évben újabb követség ment, melyben Czobor Márton vezetésével Petánczi Felix és Zoltai János vett részt. Szelim ezeket Drinápolyban fogadta. Bélait és társait azonban továbbra is a követségi szálláson vesztegette.

Mikön a magyar követek sorsa nyilvánvalóvá lett, nyugaton rajta minden udvar megbotránkozott. A pápai udvar 1516-ban már tudta, a mit a rovásírással felirat a követséget vezető Bélai Barnabás ketéves fogságáról mond. X. Leo pápa ugyanis Flórenczből január 27-én kelt levele vezén ezt írja Ulászló magyar királynak: „Fölögebb buzditalak s hítedre es lelkiismeretdre nyomatékál kerlek, hogy a törökkel semminemű békét, vagy fegyverszünetet ne köss. Mindazonáltal nem azt kérem, hogy követeléseiket már most elvedd és visszautasítsd, hanem inkább tartsd őket szóval s az időt reménykeltéssel húzd ki addig — miként azok eselekedtek veled, a kik hozzájuk menesztett követeket két érig nem hocsátották vissza —, a míg megtudhatod azt, a mit nekünk a keresz-

tyén fejedelmek feleltek, a mi hogy nielőbb megtörténjék, minden igyekezetemmel rajta leszek”.¹ Szelim szultán eljárása a későbbi követeket szintén élénken foglalkoztatta. Ennek nyoma megtalálható SCHEPPER CORNELIUS ama jelentésében is, melyet 1534 aug. 2-án terjesztett Prágában I. Ferdinánd király elé. Nyíltan beszámol azokról az aggodalmakról, a melyeket akkor érzett, midőn megtudta, hogy a Perzsiába készülő Szolimán szultán atyja (Szelim) II. Ulászló magyar király követét, Berley (Bélai) Barnabást még Perzsiába is magával hurcolta.²

A híres eseménynek természetesen a történelmi forrásokban is nyoma maradt. VERACSCICS ANTAL érsek (1504—1573), a ki két ízben is volt konstantinápolyi követ (1553—57-ig Zayval, Busbecqkel és Dernschwammal, továbbá 1567—68-ban, midőn a drinápolyi békét megkötötte), közvetlen értesülése alapján többször megemlékszik elődjéről, Bélai Barnabásról. Így a II. Lajos születésével (1506) kezdett *Memoria rerum* című évkönyvében az 1516. esztendőnél bejegyezte, hogy Szelim török császár meghódította Egyiptomot, Zsidóországot és Szereesenországot. „Mely hadban — folytatja — ott volt vele az Magyarország követe Belay Borobás. Az hadból a Szelim császár megtervén, kibocsátá Belay Borbást. 1518. esztendőben kijűve, és minden veszedelmet megmonda az magyaroknak, ki rajtok következendő vóna terek miatt.”³ A Lándorfehérvár (Belgrád) elvesztésének okáról szóló történeti följegyzésekben szintén utal Bélai követségére. Szerinte Szelim azért hurcolta magával a szomszédos világrészekbe is, „hogy csak látná az ő hatalmasságát és számtalan népét, kit oztán meg tudna az ő urának és az országbéli nagy uraknak beszélni.” Viszont Bélai „az oda való népek előtt magyar királynak mondatott és hivatott, vagy hateraz embert, bosznaiakat, ráczokat magyar módra öltöztetvén és magyar módra zászlókat íratván, hogy a magyar király-es őhozzája hallgatna és segítségeül mellé jűtt vóna, hogy ezzel inkább az országokat magához hajtotta vóna, a mint meg-es hajtotta vót . . . Ezönközben pedig vót az császár ez szándékba, hogy Belay Borbást el ne ereszsze, hanem a választ magyar királytól az adó felől megvárja, és ha király az adót meg akarandja adni, hát ő az Kuzul basára hadakozzék, és Belayt jó válaszzal haza eressze, hol kedig nem, tabát a hadakozást Magyarországra fordítsa; de miért a halál az ő szándékának elejét vette vót, ezt nem érlette vót.”⁴

Ugyancsak VERACSCICS értesít arról, hogy a békekövetnek menesztett Bélai távolléte idején (1516) meghalt II. Ulászló király „és száll az ország gondja a fiára, Lajos királyra, ki igön iffiú és tudatlan vót, mert még nygvan gyermek vót. Kít midőn a török császár meghallott vóna, választja ő es az iffiú királyhoz két fő emberét követségben, kiket esauszoknak szoktak binia, kik által ő-es az atyjával való békességet megújtanája; és hogy örök békesség lenne mind örökké az jűvendő török császárok között és az jűvendő magyar királyok között, kíván vót és kéret vót az országtól és királytól adót”. A kevély magyar urak „nagy nehezen yevén és hallván a követséget, és megbűsűlván azon-es, hogy az ő követeket (t. i. Bélait és társait) haza nem eresztette vóna, nem akartak neki semmi választ tenni, hanem vetik először ugyan ottan Budán őrizet alá, aztán küldik Tata várába az vén Bornemyszsza János őrizeti alá, és ott innmár néhány esztendeje mult vót el, hogy tartották vót őket”. Mikor pedig a török császárról hamis halálhír érkezett, „nem nézvén azt-es, hogy az ő követik, Belay, ottben vóna . . . az vén Bornemyszsza (a török követeknek) mind orrokat

¹ „ . . . Summopere te hortor, abs teque pro tua religione et pietate vehementer quaeso, ne te ullo pacis aut induciarum genere cum Turcis conjungas. Quamquam quidam non id peto, ut eorum postulationes iam nunc respuas atque rejicias, sed potius, ut eis verba des, tempusque interposita spe teras, quemadmodum ipsi tecum fecerunt qui Legatum tuum ad se profectum ante biennium non admiserunt, dum, quid mihi a christianis regibus responderetur, seire possis, poud ut celeriter fiat, omnem operam adhibebo, etc. (SZALAY LÁSZLO: *Magyarország története*, III. köt. Lőpese, 1853. 476. l.) V. ö. PRAY: *Epistolae procerum regni Hungariae*. Pars I. (1490—1531). Posonii, 1806. Prag. 110. PETRI BEMEI *epistolarum Leonis decimi pontificis maximi nomine scriptorum libri sexdecim*. Basileae, 1535. Lib. XI. pag. 275.

² „Subiunxit idem Slesita (i. e. Suleiman I.). Verba habita inter Aiazbassam et Cassumbassam de ducendo Cornelio (i. e. Schepper) ad expeditionem Persiam: sic se nescire quid exinde sequeretur. Quo audito valde timuit Cornelius et recogitans qualiter Selynus huius pater secum duxisset Berley Barlabas oratorem Hungariae regis Vladislai ad eadem expeditionem: valde metuebat. (GEVAY: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert*. Aus Archiven und Bibliotheken. Zweiter Band Gesandtschaften König Ferdinand I. an Sultan Suleiman I. 1532—1536. Wien, 1838. Bericht C. D. SCHEPPER'S. 53.)

³ VERACSCICS ANTAL összes munkái, II. köt. (*Monumenta Hungariae Historica*, Irók, III. köt.) 14. l.

⁴ U. o. 124.

fölöket elmeteltetven, király híri nélkül és az urak híri nélkül, olyan megtagolván és rútítván a Duna Fejérvár alá bocsátják, kiket onnét Szendrőre késértetnek alá.¹

Mivel VERANCEICS tudja, hogy Szelim, (a ki 1520 szept. 21-én hunyt el) már nem érte meg Lándorfejérvár elcsétét (1521 aug. 29.), úgy látszik pusztán időszámítási kényszerből mondja utódjáról, Szulejmánról, hogy „Belay Borbást Zoffia városától az utbul eleresztí és azt hagyja neki: hogy megmondja urának, magyar királynak, hogy őreája menne. És minden hadát neki megmutatván, meghagyja neki: hogy megmondja urának, minemő haddal menne reája, és meg akarja az ő atyja követi bosszúját és az ő kissebségét téríteni, és ha békességet nem akart vele tartani, tartoznek hadakozáshoz. Jöllehet az császár indulatját még annakelőtte Belay királynak és az uraknak még Konstantinápolyból hírré töfte vót, de midőn oztán őmaga megjutott, mindőn későletét és szándékát császárnak nyilvánban megbeszélőtet vót, hogy a szándékba vóna, hogy először Fejérvárát és Sabácot megvenniye, azután az egész országot el akarná rontani.”²

ISTVÁNSKI MIKLÓS, a magyarok másik jeles régi történetírója (1535—1615) Kölnben 1622-ben kiadott nagy műve: *Historia de rebus ungaricis* VI. fejezetében ezeket a dolgokat beszéli el: „Ez időben (1519-ben) a már idős *Bélai Barabás*, kit mint mondánk, az előbbi években Flászló Bajazethez békekötés végett küldött, mindkét uralkodó meghalván, júliusban (a lapszél szerint július 19-én), Lajoshoz visszatért. Ő turnu szeverini parancsnok volt, mely város Havasalföld határán a Dunaparton fekszik, mely helyen a még Traján császár által épített csodálatra méltó híd maradványai láthatók: az ő Konstantinápolyba jövétele azon időben esett, midőn Szelim atyját Bajazetet gonoszul megöleté s testvérei ellen szülegyilkos hadat kezdett. És a mint igaz volt, azt mondá: hogy addig fegyverszünetről nem alkudozhat, míg nem látja, hogy a harez minő véget ér. A tábort fogja tehát követni s majd a harez mutatja meg, kitől kérendő a fegyverszünet. Győzelmet nyervén sem akart azt engedni addig, míg két szultánt le nem győzött, kiket megölvén, Egyiptomot, Szíriát is birodalmához esatolta. Mely harezok s győzelmekben őt (Bélait) csaknem mindig magával hordá; s végre azon nevezetes esatában is jelen volt, melylyel Memphist bevette s a mamelukokat végekép legyőzte. Azután csaknem két év mulva, mely idő alatt őt mindig szívesen látá, nyolcz évi fegyverszünetet engedvén, visszabocsátá; melyben a magyarokon kívül a velenceziek, a lengyel király, a császár s a többi keresztény fejedelmek is befoglaltatnak; egyedül a rhodus-lovagokat véve ki, kik ellen már akkor világosan harezra készült. De mielőtt azt megindíthatta volna, azon éyben, melyben Barabást elbocsátá, ennek eljövétele után félévvel pestisbe esett s az orvosok segélyének daczára meghalt; az Istennek oly ítéletével, hogy noha a haszontalan mahomed erefnökséget követte, ugyanazon helyen, hol kevés évvel atyja ellen bűnösen fegyvert fogott, most meghalván, gonosz-ságának büntetését vette.

„Barabás azután a Lajos udvarában, mint jeles s mindenki előtt kedves ember végző életét s a főuraknak sokat beszélt az addig eltöltött, egészen ismeretlen török udvarról, a mamelukok vagy eskereszok (mindkét néven aligha nevezettek) ügyei s erkölcséről s az egyiptomi földnek a Nilus általi termékenyítéséről, mit a Dunánál nagyobbinak lenni vagy több ágakban a tengerbe folyni tagadott.”³

¹ U. o. 124—5. l.

² U. o. 126—7. l.

³ Eiusdem anni (i. e. 1519) actate iam adulta, *Barnabas Belaius*, quem superioribus annis ab Vladislao ad Pajazetem induciarum componendarum causa missum esse docuimus, ambobus illis Principibus demortuis, mense Juli (19. Jul.) ad Ludovicum reversus est. Erat is Scuerini oppidi, quod est ad Danubium in finibus Valachiae Montanae situm, praefectus, quo in loco pontis a Trajano imperatore admirabili opere constructi vestigia quaedam adhuc super esse dicuntur; incidereque eius adventus Constantinopolim in illud tempus, quo Selymus pater Pajazete nefas e medio sublato, imperium per seculum et nefas occupauerat, ac adversus fratres parricide bellum gerendum suscepserat. Et initio sane se prius de concedendis induciis deliberare non posse responderat, quam videret, quoniam se belli fortuna inclinaret. Sequebatur igitur castra et tum denum dijudicante Marte cogniturum, a quoniam illae petendae forent. Parva vero etiam victoria, nequaquam tamen illum dimittere voluit donec domitis et interfectis duobus Sultanis, Aegyptum et Syriam imperio suo adiecerisset. Quibus in bellis et praeliis fere omnibus illum secum circumtulit, et postremo memorabili etiam illi pugnae interfuit, qua Memphim urbem expugnavit, atque adeo Mammalucorum nomen intereptione deleuit. Deinde septennio fere exacto, cum honorifice ac laute semper habitum concessis octenaliibus induciis remisit: in quibus praeter Pannonios, Veneti, Rex Poloniae, Caesar caeterique principes Christiani comprehendebantur; solis exceptis equitibus Rhodiis, in quos iam tum haud obscure bellum moliebatur. Sed priusquam illud inferre potuisset, mense Septembri eius anni, dimidio minimi anno post dimissum *Barnabam*, in oppido Thraciae Cuthi pestilentem in morbum incidit, et nec quicquam proficientibus medicis extinctus est: tali Dei Optimi Maximi

A jeles férfiú korábbi éveiről a magyar törvények záradékában találunk néhány adatot. Az 1504. évben már szörényi bán Gerlisthyei Jakab társaságában s az 1514. évben — tehát átvételében — már Szapolyai Jánossal osztja meg ezt a méltóságot.¹ Sőt arra is van adatunk, hogy a Szelimhez menesztett követség előtt szintén teljesített hasonló természetű megbízatást. Így Ulászló király egy 1507 július 15-én Budán kelt levelében utasítja a székelyeket, hogy III. Bogdán vak moldvai vajdához küldött két követét, névszerint KORLÁTKÓI OSVÁLDOT és BÉLAI BARNABÁST útközben támogatásban és ellátásban részesítsék.²

Noha az öttagú követség vezetőjéről elég körülményesen tájékoztatva vagyunk, a felirathan szintén megnevezett KETEM vagy inkább KEDEMI SZÉKELY TAMÁSRÓL, a kiből pedig a felirat készítőjét kell felismernünk, semmi adattal sem rendelkezünk. A feliratos emlék keletkezésére vonatkozólag azonban a férfiú nevéből és előnevéből igen fontos következtetés vonható. A SZÉKELY családnév igazolja, hogy abból az erdélyi székely nemzethől való volt, mely a rovásírást ismerte. Ugyanígy erdélyi eredetéről tanuskodik az illetőségét vagy származását jelző KETEM előnév, mely mögött a székelyföldi (udvarhelyvármegyei) *Kis-Kedét* és *Nagy-Kedét* kell keresnünk. Azt a fehér-nyikómelléki két kis eldugott falut, a melynek köz-életben másfélszáz esztendő múlva az *enlakai* templom rovásírásos felirata keletkezett.

iudicio, ut quoniam homo vanae et Mahometanae stirpis superstitionis-que esset, quo loco cum parte paucos ante annos nefarius armis conflixisset, ibidem repente moriens impietatis et sceleris meritis poenas daret.

Barnabás in Ludovici aula deinde multis annis clarus, omnibusque gratus vitam transegit, multaque ei et Proceribus aulae de Turcarum atque Mammaliorum seu Circassorum (utroque enim nomine appellabantur) rebus et moribus, qui antea apud eos erant obscuriores fecunditateque Aegyptii soli et Nili incrementis, atque aliis talibus narrare solebat; quem quidem Danubio maiorem esse, aut latiori alveo, pluribusque quam Danubium ostiis decurrere, et mari misceri, constanter negabat. (*Hist. de rebus ungaricis*, Coloniae Agrippinae, 1622 2° p. 87. A magyar szöveget Vtnovicu György ford. Debreczen, 1867—1871. I. köt. 104. l.)

¹ *Corpus juris hungarici. Magyar törvénytár 1000—1895*. Millenniumi kiadás, I. kötet (1000—1526) 690. és 740. lap.

² *Szekely oklevéltár*, III. köt. Kolozsvárt, 1890. 163. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN ROVÁSÍRÁSOS EMLÉKEI.

I.

A flórenczi rovásírásos könyv hire.

BOCSKAY végrendelete kétezer forintot biztosított a kolozsvári convent jövedelméből SZAMOSKÖZY udvari történetíró műveinek kiadására, nyomatékka! meghagyva: — „melyeknek kinyomatására, hogy szorgalmatos gondjuk legyen, lelkükre kötöttük a testamentomosoknak és az Istennek széki eleiben idézzük őket érette, hogyha abban híven és szorgalmasan el nem járnak”. Utóda, RÁKÓCZY ZSIGMOND, SZAMOSKÖZYt meghagyta hivatalában, sőt Gyula-Fehérvárott uri házat, Magyar-Gáldon pedig egy vidéki nemesi kuriát is ajándékozott neki — „a hazai történet megírása körül tanúsított fényes tehetségeinek jutalmául”.

A művek mégis kéziratban maradtak s a tudós történetíró emlékét is egészen elfedte a feledés fátyola. Nagy történeti műve és sok történeti feljegyzése, néhány történeti tárgyú latin és magyar verse és históriás éneke csak újabban került nyilvánosság elé. SZILÁGYI SÁNDORÉ és SZÁDECZKY LAJOSÉ az érdem, hogy a névtelenül kallódó értékes maradványokat vissza tudták belső okok alapján az elfeledett szerző dicsőségének hódítani.¹

Életében csak egy műve látott napvilágot. E mű Magyarország keleti felének, a régi Dáciaának feliratos emlékeit ismerteti pontos történeti és helyrajzi tájékoztatások kíséretében. Címe: STEPHANUS ZAMOSIUS: *Analecta lapideum vetustiorum et nouiorum in Dacia antiquitatum; ad generosum et illustrem Dominum WOLFGANGUM KOVACHOCIUM, Regni Transsylvaniae Cancellarium summum Patavii apud Laurentium Pasquatium, 1593.* A kis 8-rétű páduai kiadást 1598-ban LAZIVS művének függeléke gyanánt követte a Frankfurti 2-rétű kiadás.

E művel kapcsolatban lett ismeretessé, hogy SZAMOSKÖZYt (a ki latin levelei alá ZAMOSIUS nevet szokott jegyezni) KOVACSOCZY FARKAS erdélyi kanczellár küldötte a paduai egyetemen tanuló SOMBORI SÁNDORral Olaszországba. Ez a küldetés 1591-ben kezdődött s 1593-ban ért véget. Közben meglátogatták Rómát, Flórenczet, Velenczét s az összes jelentékenyebb felső-olaszországi városokat.

Ila tehát tudjuk azt, hogy olaszországi útja előtt SZAMOSKÖZY már ismerte az erdélyi viszonyokat s hogy Flórenczben személyesen is megfordulhatott a Laurenzianának nevezett nagyhercegi könyvtárban, akkor könnyebben megértjük a páduai kiadvány ama nevezetes helyét, mely a székeleyek rovásírására vonatkozik. A rendkívül értékes és érdekes feljegyzésből eddig csak hibásan fordított szemelvények voltak forgalomba hozva. Ezért idézzük most egész terjedelmében:

„Superest apud hos in Transyluania, genus quoddam vernaculum scribendi, quod ab ῥοχασιῶν eorum Scythis, iam inde per multa secula posteritati traditum, ac ab Oriente in Europam illatum retinetur. Sicut autem linguarum dissimilitudine Asiatici ab Europæis herci-

¹ SZILÁGYI SÁNDOR: *Szamosközy történeti munkái*. I—III. köt. (Magyar Történelmi Emlékek. II. osz. I. köv. 21., 22., 23. l.) Budapest, 1877. — Továbbá u. u. *Szamosközy történeti maradványai*. (Három pótlékka! U. o. 30. köt.) Budapest, 1880. — Dr. SZÁDECZKY LAJOS: *Szamosközy magyar históriás éneke az 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről*. *Századok* 1899. évi foly. 211., 225. és 310., 341. l.)

scuntur, ita et literarum notis scribendique forma per omnia dissident. Nam cum Europaei dextrorsum elementorum figuras ducant, Asiatici sinistrorsus suas pingunt, *αααααααααα*.¹ Ex his duabus scribendi formis ceterae etiam in toto orbe vt originem habent, ita et motus qualitatem alterutram sequuntur. Sola Sicularum scriptura noluit eas leges imitari. Ea enim non vltro citroque, vti Graeca et Hebraea, sed initium a summo faciens, horsum se capessit, literis deorsum tendentibus, ac tam subtili complexione implicatis, ut paucissimis multa absoluitur sententia. Itaque non scriptorio semper atramento, sed particulis oblongis fustellisque in quadrum dolatis, cultelli cuspidē veluti stylo literas confertim haerentes inculpunt. Quod genus *εγγλω-
σσογραφία* cum iisdem priscarum literarum notis hucusque temporis penes illos remansit. Talis typi exemplar perquam vetustum integro volumine in Bibliotheca Magni Ducis Heturiae, Florentiae hodie extat, mirandis sane et incognitis Europae literarum notis, charta libris non est opistographa, sed aduersa tantum parte conscripta; verum ita ob subtilitatem papyri tralucēt omnes literae, vt auersa quoque parte non minus quam aduersa legi pariter queant. Non e lineis chartis, quales hodie in vsu, sed Nilotica papyro volumen constat, nec calamo est exaratum sed typo impressum, vbi versuum *σσογραφία*² dependulae, singularibus lineis, per quaelibet interstitia insertis, inter sese distinguuntur. Nec vero ipsi tantum characteres, sed totus etiam codex multam vetustatem omnibus argumentis prae se fert. Vt iam desinant gloriari Europaei de sua cassiterographia³ nuperrime inuenta, cum hic liber ante multa secula impressus literis huic orbi incognitis, Scythas eius rei auctores manifeste proclamet.⁴

(*Magyarul*: „Fennmaradt ezeknél [t. i. a székelyeknél] Erdélyben valami hazai írásmod, melyről azt tartják, hogy őseiktől, a szkitháktól már századokkal előbb származott át rájuk, az ntódokra és hozatott Keletről Enrópába. De valamim az ázsiaiak nyelvük másfélesége által is különböznek az európaiaktól, ép úgy írásjeleik és írásmodjuk is teljesen eltér ezektől. Mert míg az európaiak jobbfelé vezeték az írásjeleket, az ázsiaiak balfelé rajzolják a magukét, rákmódra haladva, *αααααααααα*. E két írásmod közül az egyiket követik származásuk szerint a többiek is az egész világon. Csak a székelyek írása nem akarja ezen rendszereket utánozni. Ez ugyanis sem az egyik, sem a másik oldalról nem kezdődik mint a görögöké és zsidóké, hanem felülről kezdődve balad lefelé igazodó betűkkel és oly ügye-összevonásokba szövődve, hogy igen kevéssel sok tartalmat fejez ki. Ennek következtében nem is mindig tintával írják, hanem hosszúkás fadarabkákra és négyszögletesre faragott pálcacsákákra kés-hegygyel stylus gyanánt ráják fel a szorosan sorakozó betűket. A rovasírásnak — *εγγλωσσογραφία* — ez a fajtája, amaz ősi írásjelekkel együtt, napjainkig fennmaradt náluk. Ezen írásmodnak egész kötetre menő nagyon régi példája maradt fenn máig Etruria nagyhercegeének könyvtárában, Florenzben, valóban csodálatraemelő s egész Európában ismeretlen írásjelekkel: a könyv lapjai nincsenek levélírás szerint mindkét oldalon, hanem csak az egyiken beírva, miért a papír finomsága következtében minden betű annyira átlátszik, hogy a hátapon éppen olyan jól el lehet olvasni, mint az első lapon. A kötetben nem ma is használatban levő lenpapír, hanem nilusi papyrus van, tollal sínes írva, hanem nyomtatva van és benne az összefüggő sorok — *σσογραφία* — lefedemenőleg külön vonalakkal vannak az íres közöttben egymástól elválasztva. Nemesak ezek az írásjelek, hanem az egész kódex is annyira magán viseli a nagy régiség minden jegyét, hogy az európaiak már felhagyhatnak a nem rég feltalált olombetűs könyvnyomtatás díszletével, minthogy ez a könyv, melyet századokkal ezelőtt, a mai világ szemében ismeretlen betűkkel nyomattak, kiáltoan hirdeti, hogy ennek a mesteriségnek a szkithák voltak fehalálói.”)⁴

A tudós magyar kutató e felfedezését a ritkaságairol híres könyvtár örömmel vehette tudomásul, mert pár év múlva (1595-ben) a páduai ANTONIUS MAGNUS *Geographiae Cl. Ptolomaei Pars II.* című kötetének Erdélyről és a székelyekről szóló 162. lapján, a 17. jegyzetben már e meglepő sorok

¹ Az 1598. évi kiadásban *αααααααααα*. Itt a rákot jelentő *αααααα*-ból képzett szó rákmódra menőt kíván jelenteni. DE CASSE. *Glossarium graecitatis*, I. 591. l. a *αααααα* szónál megjegyzi: „*αααααα* versus retrogradus vocant Graeci”.

² Helyesen: *σσογραφία*. E görög szó mellett a „dependulae” értelmező jelző. — HEGEDŰS ISTVÁN conjecturája.

³ A görög *σταυροειδης* „stannum”, „plumbum” jelentésű szóból alkotva az olombetűs könyvnyomtatás kifejezésére.

⁴ Az 1595. kiad. 13. a) — 14. b) l., az 1598. kiad. 12 — 13. l.

voltak olvashatók: „Characteres ipsorum (i. e. Siculorum) cum Abyssinis, Hebraicis, Syrisque affinitatem habent, et a dextra ad sinistram more istorum scribunt. Extat talium Characterum liber in Bibliotheca Ducis Florentini“. (Magyarul: „Betűik (i. i. a székeleyek betűi) rokonságban vannak az abyssíniáival, héberekével és syrekével. valamint jobbról balra is írnak ugyanazok módja szerint. Egy ilyen betűs könyv van a florenczi herezeg könyvtárában“.)

A magyar rovásírás szerveztetésének irányát SZAMOSKÖZY előtt csak VERANCSCS ANTAL († 1573) tette szóvá. Megfigyelése egyezik MAGINUSÉVAL: de mivel iratai csak újabban jelentek meg, az olasz tudós véleményének kialakulására befolyást nem gyakorolhattak. MAGINUS egyébként SZAMOSKÖZY páduai kiadványát sem ismerte. Ennek csak örülni lehet, mert így kétségtelen, hogy a könyvet mindketten látták.

Ez azért fontos, mert a medgyesi származású TOPPELTINUS (TÖPPELT) LŐRINCZ, a ki 1653-ban tanult a páduai egyetemen, a florenczi könyvtárban MAGINUSRA hivatkozva, már eredménytelenül kutatott a székeleybetűs könyv után.¹ Sajnos, a könyvet a későbbi kutatók sem tudták megtalálni.² SZAMOSKÖZY újabban felkutatott és kiadott kézirati hagyatékában sincs nyoma a florenczi könyv tüzetesebb ismertetésének. Pedig aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy többi munkái példájára közkezen forgatható egy olyan kézirata is — minő pl. a néhány rövid törmelékéből ismert *De originibus hungaricis* című műve lehetett —, a melyben már a florenczi könyv pontos könyvtári utalása benne volt.³

Annak igazolására, hogy SZAMOSKÖZY *De originibus hungaricis* című műve kéziratos másolatokban is el volt terjedve, egy kevésbbé ismert plagium-vádát említék meg. BENKŐ JÓZSEF Közép-Ajtán 1791-ben Bőjtmás Ilvának 2-ik napján írott terjedelmes levelében ARANKA GYÖRGYÖT „az Erdélyi Köz Írásban lévő, nyomtatatlan Történet Írók Laistromá“-ban két csoportban, az „Esméretesebbek“ és az „Esméretlenebbek“ kéziratairól világosítván fel, az utóbbi csoportban ezt írja:

„6. SZAMOSKÖZY *Origines Hungaricæ*. Ezt a Munkát kezére kapta volt OTROKOTSI, és semmit ki nem hagyott belőle, hanem bővítette, kiváltképpen a' napkeleti nyelvekből, a' magától azon titulus alatti íratott Munkájában. Azért ostrozza NAGY ÁRI JÓSEF híres Papunk, hozzája küldött Levelében, hogy még is SZAMOSKÖZYnek csak nevét sem említette. Ez aránt is tehát nincs kára a' Tudós Világnak.“⁴ Míg SZAMOSKÖZY kéziratainak valamely teljes másolata elő nem kerül, vagy NAGY-ÁRI levelének tartalmát egész terjedelmében meg nem ismerjük, e perben állást foglalni nem lehet. Alább, TELEGDY *Rudimentájáról* szóló fejezetiünkben, még foglalkoznunk kell azzal, hogy OTROKOTSI művében csakugyan szó van a székeley rovásírásról, a melynek betűsorát a szerző állítólag Velencezből kapta, de ugyanott bizonyítani is tudjuk majd, hogy OTROKOTSI ismereteit TELEGDY *Rudimentájából* merítette. Egyébként az sem lehetetlen, hogy az elmúlt évszázad folyamán SZAMOSKÖZY és TELEGDY csaknem egykorú feljegyzései már együttesen is forgalomba kerültek. Egy másik titokzatos szerző írásaiban ugyanis a keveredésnek már csakugyan nyoma van.

Értem azt az adalékot, a melyvel utóbb RETTEGI ISTVÁN csinált zavarát. A GRÓF TELEKIEK ama könyvtárában, mely ma a M. Tud. Akadémia birtokában van, fennmaradt egy 1740-ben másolt kézirata e cízzel: *Historia Transylvaniæ hungaricæ per questiones descriptæ, accedit vetusto exemplari in Bibliotheca M. Ducis Hetruriæ existente norma Litterarum Hunnicarum*.⁵ Mshelyütt már megállapítottam, hogy RETTEGI e kéziratában tulajdonképpen HUSZII ANDRAS *Ő és Új Dáciájának*

¹ „MAGINI in Geogr. sub Trans. . . asserit in Bibliotheca Florentina superesse librum Scythicis litteris scriptum. Ego vero Florentiis in conclavi Publicæ Bibliothecæ Magni Ducis Hetruriæ sollicitè omnes libros versitanti meo tamen desiderio frustratus discessi.“ (*Origines et occasus Transylvaniorum*. Lugduni, 1667. 70–71 l.)

² BERZEVICZY ALBERT 1820-ban szintén kutatta, de nem talált nyomára. „A philologusok kéziratok közé helyezettét — írja — FRANCISCI DOMINICI DE FOSSIS FLORENTINI *Alphabeta varia* de ezek között a humus betűket hrában kerestem. *Jegyzetei, a magyar hazánkat illető és a külföldi könyvtárakban található jelességekről.* (Tudományos Gyűjtemény, 1820. évi VI. köt. 56. l. A keresett florenczi könyvről n. o. 46. l.) — A most dúló világháború kitörése után én is kérdést intéztem a Laurenziana könyvtárigazgatóságához, de olasz szövetségeseink hűden magatartása miatt választ már nem kaphattam.

³ A gyulafehérvári káptalani levéltár félig elrothadt töredékét említi SZILÁGYI SANDOR *Szamosközy István történeti maradványai*. IV. köt. 403. l. I gyanott egy jegyzete „In Origines Hungarorum“ 461. l.

M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtár, Ms. Quart. Hung. 1994. fol. 56.

⁴ Példányt először ARANKA GYÖRGY említi, az idézett cím után megjegyezvén: „megvan Sirákon GRÓF TELEKI JÓZSEF-ÉRŐ excellentiája gyűjteményében“. [A *Magyar Nyelv-mívelő Társaság* munkadatainak első darabja. Szeben, 1796. 111. és 201. l.)

kivonata és TELEGI JÁNOS *Rudimentájának* kivonata van egybemásolva.¹ De a kettőn kívül okvetlenül ismerte SZAMOSKÖZY *Analektájának* főttebb idézett s valamely elveszett művében, vagy történeti följegyzésében már meg is toldott érdekes adalékát. RETTEGI ugyanis műve 103. lapján a rovásírás bemutatott betűsora első SZAMOSKÖZY nyomán ezt a felvilágosítást írta: „Typi Exemplar perquam Vetustum, integro Volumine in Bibliotheca Magni Ducis Hetruriae extat. Nilotica Papiro impressum. In Indice ejusdem Libri sic habetur: Liber Vetustus τρωσκαρις Scythicis Literis in Bibliotheca Ducis Hetruriae, qui a Scytharum Caurinorum Principe fertur dono missus Leone X. Pont. Max. Florentiam” (*Ma-*

gyarul: „A betűk eredetije az etruiai nagyherczeg könyvtárának igen régi ép kötetében van meg. nilusi papírra nyomva. A könyv indexében ez van: Igen régi typographikus könyv szkyltha betűkkel az etruiai herczeg könyvtárában. a melyet állítólag a caurinoi (?) szkylthák fejedelme küldött X. Leo pápának Florenczbe.”) A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának levéltári osztálya újabban szintén birtokába jutott a RETTEGIÉVEL szereplő eme szövegrész másolatának. Ebben már hibátlanul olvasható az ajándékozó neve is: „... in indice ejusdem Libri sic habetur: Liber Vetustus τρωσκαρις, scythicis litteris in Bibliotheca Ducis Hetruriae, qui Tanjo Scytharum Cumanorum Principe fertur dono missus Leonis X. P. Max. Florentiam”.² A közép-ázsiai hun-népek uralkodójának *tanjo* címéről DEGUINES nyomán PRAY GYÖRGY: *Annales veteres hunnorum, avarrum et hungarorum*. Bécs. 1761. cz. műve ad felvilágosítást. A „kumán scythák fejedelmének” *Tanjo* neve (és nem címe) itt utólag van betoldva és tévesen is szerepel.

SZAMOSKÖZY e szövege után a folytatás már TELEGI alább bemutatandó *Rudimentájának* kérdései és feleletei nyomán van ekként megszerkesztve:

Q(uaestio). Quot sunt Hunnorum Literae?

R(esponsio). Sunt in universum 31. quarum Figuras, Sonos et Potestates exhibet schema sequens, ut: (Következik a mellékelt 16. sz. ábrán látható betűsor, melyet a szerző azért osztott el négy hasábra, mert a 103. lap alján egymás mellett csak kettőt tudott elhelyezni, a másik kettőt pedig a következő 104. lapra került. A betűsor bemutatása után pedig folytatta:)

Q. Qua ratione seu sono pronunciantur?

R. Eodem fere, quo Latinorum Literae, nisi quod apud Hunnos Consonantes sunt omnes Semivocales, et sic pronunciantur quasi singulae Consonantes *E* Vocalem ante se habent, ut

Fig.	Son.	Pot.	Fig.	Son.	Pot.
1. Q.	e.	E.	10. 2.	eg.	G.
2. f.	ed.	D.	11. ⊕.	ef.	F.
3. H.	els.	Ts.	12. ∪.	en.	N.
4. A.	etz.	Tz.	13. 3.	em.	M.
5. X.	eb.	B.	14. ⊙.	ely.	Ly.
6. 4.	a.	A.	15. 7.	el.	L.
7. t.	i.	I.	16. ◇.	ek.	K.
8. X.	ch.	H.	17. J.	ej.	J.
9. #.	egy.	Gy.	18. Λ.	es.	S.

Fig.	Son.	Pot.	Fig.	Son.	Pot.
19. H.	ev.	R.	26. M.	u.	U.
20. 7.	ep.	P.	27. X.	ety.	Ty.
21. X.	ö.	Ö.	28. Y.	et.	T.
22. S.	o.	O.	29. 7.	esz.	Sz.
23. D.	eny.	Ny.	30. 8.	ess.	Ss.
24. M.	ev.	V.	31. H.	ez.	Z.
25. 5.	ü.	Ü.			

16. Rettegí István ABCzéje.

¹ SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, Budapest, 1909. 258–260. l. (Ethnographia, 1914. 411–414. l.)

² Levélt. Növedéknapló, 1914. 71. sz.

videre est. Ubi notandum etiam: Connexas, ut sunt Gy. Ly. Ny. Ts. Tz. Ty. Ss. Sz. et Diph. tongos ut ö. ü. unica solum Litera apud illos exprimi.

(Végül a 105. lapon a betűk írásáról is megemlékezve, visszatér SZAMOSKÖZY művére:) De modo autem scribendi Stephanus Szamosközi Historicus in Analectis Lapidum sic scripsit: (Következik az a fentebb már idézett rész, a mely bennünket arról értesít, hogy a székely betűket nem mindig írják, hanem négyszögletű pálczákra késhegygyel róni is szokják.)"

Mintán nyilvánvaló, hogy RETTEGI SZÖVEGE SZAMOSKÖZY és TELEGDI műveiből van kompilálva, sietünk megállapítani még azt is, hogy a mi kűtfőtől eltér, vagy a mi kűtfőt látszólag kiegészíti, az mind tévedés.

SZAMOSKÖZY idézett műve semmit sem tud arról, hogy a rovásírást flórenzei könyvet X. Leó pápa valami szkitha eredetű és Tanjo nevű kumán fejedelemtől, vagy valami kaurino-szkitha uralkodótól kapta volna. Így aztán az a látszata van a flórenzei könyv indexére való hivatkozásnak, mintha SZAMOSKÖZY ezt az adatot *De originibus hungaricis* című művével utólag hozta volna forgalomba. Mivel azonban X. Leó 1521-től 1523-ig ült a pápai trónon, a vele érintkező közép-ázsiai hun-szkitha *tonjók* pedig a III. IV. században uralkodtak: ezt a szövegpótlást komolyan venni nem szabad. PRAY főntebb idézett műve nyomán valamely foggyatékos itéletű rajongó eszelhette ki.

A *Rudimenta* kivonatolásában szintén hiba van. TELEGDI 32 betűje 31-re olvadt, mert a betűsorból a *k* mellett feleslegesnek tetsző külön *ak* jegy kimaradt. Ezt azonban nem RETTEGI hagyta ki, hanem az, a kinek kéziratát már az ő forrása is *ak* nélkül tagolta rövidebb sorokra. Az ő sor-számozott 1—31. írásjegyének fücsa betűrendje szintén félreértés eredménye. Mert megállapítható, hogy neki egy ilyen betűcsoportot kellett volna lemásolnia:

E.	D.	Ts.	Tz.	B.	A.
	I.	H.	Gy.	G.	F.
N.	M.	Ly.	L.	K.	J.
S.	R.	P.	Ö.	O.	Ny.
V.	Ü.	U.	Ty.	T.	Sz.
				Ss.	Z.

De mivel nem tudta, hogy ezt nem balról jobbra, hanem jobbról balra kell olvasni, másolata nemcsak fordított irányú, hanem helytelenül tagolt is lett.

RETTEGI rovásírást betűsora azonban számos apróbb másolási hibája daczára is igen értékes maradt. TELEGDI *Rudimentájának* alább bemutatandó legrégibb giesseni másolata segítségével megállapítható, hogy ebben egy régi, a giesseninél is régibb hazai másolat nyoma maradt reánk. Ebben ugyanis még nincs eltorzítva az *a* és nincs hangtanilag rosszul megjelölve a *ez* (ees), *h* (ah), *u* (v), *ü* (w), *v* (eu). Viszont a forrásközösség jeléül ebben is *ss*-el van megjelölve a *zs*: a forrás régiségének bizonyítékául pedig megállapítható, hogy a TELEGDI *Rudimentájából* származó összes magyarországi betűsorok közül egyedül RETTEGI írja az *ny*-et úgy, mint a giesseni másoló és a hogyan ez a középkori bolognai emlékekben is írva van.

SZAMOSKÖZY följegyzésének itt vázolt irodalma a flórenzei könyv ügyét máig sem intézte el. Mivel nekünk sincs kilátásunk arra, hogy a könyvet felkutatni tudjuk, a följegyzés jól értelmezett szövegben kell megtalálnunk az eligazodás fonatát. Ugyanígyen álláspontra helyezkedett már KOMÁROMI CSÖRKES György is, midőn 1655-ben Utrechtben kiadott *Hungaria illustrata* című nyelvtani művében nyomatekkal tagadta, hogy a felülről lenek irányuló függőleges sorvezetés a magyar rovásírás rendszerével egyeztethető volna. Ezért szerinte inkább valami más, például függőleges sorvezetéssel írott, vagy nyomott chinai könyvre kellene gondolnunk.¹ Ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy nem rongypapírra hanem nilusi papyrusra nyomott könyvről van szó, akkor csakugyan számolnunk kell nekünk is azzal az eshetőséggel, hogy SZAMOSKÖZY valamely régi keleti kéziratot vagy xylographot nem betűvel, hanem kimetszett lapokkal készített nyomtatványt) nézhetett tévedésből magyar rovásírástos nyomtatványnak.

E számvetésben először is a nilusi papyrusra vonatkozó megjegyzést kell tévedésnek minősítenünk. A 360 SZAMOSKÖZY nem rongypapírnak, hanem papyrusnak látott, csakugyan az a jól ismert fényes

¹ *Comby. Corpus grammaticorum*. Pest, 1866, 342. l.

keleti papír volt, a melyet növényi rostok finom pépjéből gyártanak s színével, vékonyságával, erezésével a barnás régi papyrusokat utánozzák. A mi pedig a sorvezetést illeti, annyira relatív jelenséggel állunk szemben, hogy SZAMOSKÖZY állítását akár a székely rovásírás jobbról balra irányuló sorvezetésére is vonatkoztathatjuk. Ha ugyanis a látott xylograph-lenyomat durva sorai egy defter-formájú könyv hosszúkas lapjain, nem keresztben, hanem hosszában helyezkedtek el, akkor e lapokat hosszában fordítva kellett volna szemlélni s az inment még függőlegesen álló sorokat jobbról balra kellett volna elolvasni. Ezért tartom természetes jelenségnek, hogy MAGINUS ugyane könyv sorvezetését már nem felülről lefelé, hanem jobbról balra irányulónak látta. Viszont SZAMOSKÖZY szemében már maga a könyvbe nyomott rovásírás is oly szokatlan jelenség volt, hogy mint hosszú rovásbotok ismerője a felülről lefelé irányuló sorvezetés látszatával ép úgy megbarátkozhatott, mint a hogy az ó-török, ó-görög, ó-ital feliratos és a germán runás emlékkövek olvasói is megbarátkoztak azzal, hogy az ő jobbról balra rovott írásuk sorvezetése a hosszúkas emlékköveken felülről lefelé irányuló és többnyire még függőleges vonalakkal is határolt sorvezetéssé változott. Szóval természetesnek tartották, hogy az epigraphiai alkalmazás a sorokat úgy helyezte el, hogy a felaggatott rovásokon láthatók voltak. Sőt az epigraphiai alkalmazásban eredetileg még a rováson talált bustrophedon is irányt szabhatott. Mert hiszen függőleges sorvezetéssel sokkal könnyebben lehetett a bustrophedon sorait lenek és főnek elolvasni, mint hogyha a vízszintes sorvezetésnel a visszaforduló páros sorok minden betűjét fejtetőre állították.

A kérdés tárgyalat részében azért kell kissé körültekintőknek lennünk, mert az elhamarkodott kétségeskedéssel nyomban visszas helyzetbe jutunk, ha utána azzal is számolni akarnuk, hogy SZAMOSKÖZY egyrészt gyakorlott szemű epigraphus volt, másrészt hazája régi rovásírását is kitérően ismerte. Tudta, hogy ezt az ő korában nemcsak írni, hanem meg fára róni is szokták. Tudta, hogy az íromba rovott jegyek ügyesen összevonva, kevés metszéssel is sok értelmet ki tudnak fejezni. Mivel ezt előtte sem krónikás, sem emlékiró ilyen értelmesen el nem mondta, ismereteit csakis a rovások megfigyeléseiből meríthette.

Arról, hogy SZAMOSKÖZY a rovást és rovókést kezelni tudta-e, nincs értesülésünk. Nekem úgy tetszik, hogy a florenzi könyv sorvezetésének megállapítása alkalmával a hosszú rovásbotok bustrophedonos szövegének függőleges helyzetben történő elolvasása irányította. Amde arról, hogy a rovásírást már tollal is tudta alkalmazni, már két eredeti fogalmazványja tanuskodik. És tegyük hozzá: az egyik az olaszországi út előtti időből származik.

II.

Két rovásírásos emlék.

Midőn SZILÁGYI SÁNDOR a M. Tud. Akadémia *Monumenta Hungariae Historica* című vállalatának XXX. kötetül SZAMOSKÖZY ISTVÁN 1542–1608. évi történeti maradványait 1880-ban kiadta, a bevezetésben többek közt erre is felhívta az olvasók figyelmét: „A székely írással készült följegyzéseket a Bél-féle ABC szerint fejtettem meg: csak 3–4 betű tért el Bélétől, de ezeket nem volt nehéz feloldani. Ezen írást Szamosközy vegyesen használja, hol balról jobbra, hol megfordítva“. (XXI. l.)

A testes kötetre terjedő szövegkiadványban csak két helyen van nyoma rovásírásnak. Elöl a 18. lapon, az 1587. esztendőre vonatkozó följegyzések közt ez a rövid szám olvasható:

Hev. Coll. LXVIII. 282. l. (elhúzza 434.)¹

Beszterezére irt volt lengyel király titkon, hogy Gálfinak ellássék az fejét ezért,
hogy azzal kérkedett volna hogy Bátori Zsigmondnak az anyja . . . . .
volna . . . . .

Jegyzet. A dült betűkkel szedett szavak az úgynevezett hún székely írással visszafelé vannak írva. A kipontozott helyen mintegy 2–3 szó az olvashatatlanságig ki van húzva. Végül 3 sor hasonló módon van törölve.

¹ *Hevenessy-Collectio*, LXVIII. köt. 282. l. (A lehúzott szám SZAMOSKÖZY eredeti lapszámozása volt.) A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratári osztályában.

Alább, a 216. lapon, az 1604. esztendő gazdag anyagát SZILÁGYI SÁNDOR ezzel a második értékes számmal kezdte meg:

Hev. Coll. LXVIII 162. (leházva 314.)

In Rodolfum caesarem.

Imperium per te capit incrementa Rodolfe,
 Illic etiam Augusti nobile nomen habes.
 Scilicet auxisti bellis furialibus orbem.
 Auxisti populos peste crudeli (sic!) fame.
 Implesti ungaricas diris praedonibus oras,
 Dacia pestifero tota latrone saet.
 Nescio tot populos quae rerum copia ditet,
 Hoc scio Praga tua quod bene crescit ope.
 Quod foris hauritur (sic!), foetura domestica supplet.
 Pensas deglupto bellica damna pene.
 Nam tot Tindaridas tot paves (sic!) caesarienses (sic!)
 Et tot glandivoras continet aula lupas,
 Quot neque multifidus variatur cornibus Ister,
 Nec tot dives aquis, — cornua Nilus habet.
 Perge Rodolfe nothis late subagessere (sic!) natis.
 Ne desit laudi materia ampla tuae.

Jegyzet. A megosztott betűkkel szedett szavak székely írással.

Ha meggondoljuk, hogy TELEGYI *Rudimentájának* felfedezése a XVIII. század első felében s az enklakai templomfelirat felfedezése 1864-ben nálunk tudományos esemény számba ment, akkor csakis a tudós kiadó közömbösségének tulajdoníthatjuk azt, hogy a nagy erdélyi történetírónak ez a két rovásírástól följegyzése érdeme szerint át nem plántáltatott a köztudatba. Valójában még a szakembereknek sem volt tudomásuk arról, hogy TELEGYI művének létrejötte előtt, illetőleg (az 1604-két értve) ettől egészen függetlenül ilyen eredeti fogalmazásában fennmaradt két értékes emlékünknél keletkezett.

Tűjékoztalan társaim meintségére említem meg, hogy azt a nagy akadályt, a mely az emlékekhez vivő ösvényen minden kutatónak útját állhatta volna, nekem is csak a jelen kiadvány készülése közben sikerült elhárítanom. A források fenti megjelöléséből ugyanis arról értesültünk, hogy a két rovásírástól szöveg a Hevenessy-gyűjtemény 68. ik gyűjtélekes kötetében található meg. Ha tehát tudjuk azt, hogy e gyűjtemény a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratári osztályában őriztetik, akkor először e könyvtár *Kéziratainak czímjegyzékét* kell megtekintenünk. E kiadvány II. részében, mely SZILÁGYI SÁNDOR könyvtárigazgató előszavával 1894-ben jelent meg, a 640. lapon ez olvasható: „*Tomus LXVIII. iuxta data Catal. M. S. Collect. Hevenes. jam dudum deerrat.*” (68. kötet. A Hevenessy-féle kéziratgyűjtemény lajstromának adatai szerint már régebben eltévedt.)

Szerencsére a szórakozott könyvtárigazgató ezúttal tévesen vádolta meg a vele azonos tudós kiadót. Egy kis utánjárás árán kiderült ugyanis, hogy a czímjegyzék elkészítése előtt HEVENESSY óriási gyűjteményének ezt a gyűjtélekes kötetét szétszedték és a maga módján könyvtárilag fel is dolgozták, de a nélkül, hogy a régi lajstromból kitörölték volna. Így jöttünk nyomára, hogy a szétszedett kötetből kiemelt eredeti Szamosközy-íratok 272a. sz. alatt lettek beosztva és az említett *czímjegyzék* II. részének 354. lapján is ekként felemlítve: *Fragmentum collectionis Szamosközyanae. Aa. 1590—1608.*

E kötetben a 282. lapon elvégre csakugyan megtaláltuk SZAMOSKÖZYNEK GÁTI JÁNOSRÓL, BATHORY ZSIGMOND 1593. márczius 8-án megöletett nevelőjéről és udvarmesteréről szóló érdekes följegyzését. A feletészben kitörölt emlék hasonmását a mellékelt 17. sz. ábrán közöljük. Mivel az eredeti szöveg halványabb tintával írott és már ki is fakult sorait a szerző sötétebb tintával törölte ki, gyakorlott szemű palaeographus a megsemmisültnek vélt kényes természetű szövegrészeket is kibetűzheti.¹ Ez az árnyalat a hasonmásom egészen veszendőbe ment. A mi olvasásunk, melyet a hasonmással ellenőrizni nem lehet, egész terjedelmében így hangzik:

¹ Nekem FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és JAKUBOVICH EMIL m. nemzeti múzeumi kollégáim voltak szívesek segíteni.

In caedem clam mordacem, id est, Zoilum
 Non latrat, tacito sed morfu calcibus instat,
 Et facit à tergo vulnere muta famas
 Ante fores pergit securus saepe uiator:
 Infestis furas dentibus ille petit.
~~Zoile, si canis es, lacerato vulnere maxde,
 Dulce est infanti crimina nosse reo.~~
 Zoile, si canis es, possico vulnere dentes
 Abfine; quod contra rodere possis, habes.
 Non clandestino, manifesto carpe ueneno,
 Dulce est infanti crimina nosse reo.

Ἰμπεριον φερτε καπι μεγεμεντα Ἰμπεριον
 Hinc etiam Augusti nobile nomen habes,
 Scribet ^{auxilij} ~~auxilij~~ Ἰ. ΧΑΛΑΤΗ. Ὁ ἸΗΤΗ ΑΤΧΜΑ orbem,
 Auxilij populos Ἰ. ἸΑΥΤΑ. Ὁ ΜΗΔΑ. Ὁ ΠΑΡΑ.
 Ἰμπερὶς Ἰνγαυρας Ἰ. ἸΗΤΗ. ἈΗΤΑ Ἰ. ἸΧΜΑ. Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Dacia Ἰ. ἸΑΥΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ. ἈΗΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Nescio tot populos quae rerum copia dicit,
 Hoc scio Prae tua quod bene crescit ope
 Quod foris laudatur. Ὁ ἸΑΥΤΑ. Ἰ. ἸΑΥΛ. Ἰ. ἸΑΥΛ. Ἰ. ἸΑΥΛ. Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Penfas Ἰ. ἸΑΥΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ. bellica damna Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Nam tot Ἰ. ἸΑΥΤΑ, tot Ἰ. ἸΑΥΛ. Ἰ. ἸΑΥΛ. Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Et tot Ἰ. ἸΑΥΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ. continet aula Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Quot neq. multifidus uariatur coenibus Ἰ. ἸΑΥΛ.
 Nec tot diues aquis cornua rutilat habet.
 Perge Ἰ. ἸΑΥΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ. late Ἰ. ἸΑΥΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ. natus,
 Ne desit laudi materia ampla tua.

Ἰ. ἸΑΥΤΑ Ἰ. ἸΑΥΛ.

Parius utaris raps, ^{volfange} ~~volfange~~, fabrigg:
 Illa dabunt nationibus flamina multa, ~~tua~~ tuis. V. 1000

Szamosközynek Rudolf császár ellen írott verse.

Bezterczere irt volt Lengel kiraly titkon, hogÿ GYÁLFINAK el | wssék az fejet, ezert
hogÿ azzal keredett volna, hogÿ BÁTORI | ZSIDMONDNÁK AZ ANNIÁVAL¹
(törölve: az annÿawal hált) volna.

(Törölve: Kendi István ugy beszéle hogÿ . . . forti vxori debitam | reddere (?) GYÁLFIN²
his dixerit ASZONIODIS · FEL · TARTANÁ · ÉNNEKEM,³ | es oztan feleségének (?)
adata volna ki.)

Ez az 1587-re vonatkozó füljegyzés azért fontos, mert a flórencei könyvről szóló 1593-iki szöveg előtt keletkezett. Fontos továbbá azért is, mert TELEGI 1598-ban írott *Rudimentáját* megelőzte. Íme tehát az, a ki a florencei könyv sorvezetéséről és a rovásírás jellemző összevonásairól nyilatkozott, az nagyon jól tudta, hogy a rovásírás betűi jobbról balra fordulva ugyanilyen irányban fejlődnek sorokká és hogy alkalomadtán 2-3 betű is egygyé tömörül. Arról azonban már nem volt tudomása, hogy van egy külön *ak* jegy, melyet a *-nak* ragban módjában lett volna kétszer alkalmazni.

*Bezterczere irt volt Lengel kiraly titkon, hogÿ GYÁLFINAK el
wssék az fejet, ezert hogÿ azzal keredett volna, hogÿ BÁTORI
ZSIDMONDNÁK AZ ANNIÁVAL
Törölve: Kendi István ugy beszéle hogÿ . . . forti vxori debitam
reddere (?) GYÁLFIN
his dixerit ASZONIODIS · FEL · TARTANÁ · ÉNNEKEM,
es oztan feleségének
adata volna ki.*

17. Szamosközy rovásírásos szövege.

A Rudolf császárra írott latin vers eredeti fogalmazványát a —. sz. külön mellékleten mutatjuk be olvasóinknak. Midőn hibátlanul megfejtett szöveget újra bemutatjuk, előre tudnunk kell, hogy csak a cím van jobbról balra írva. A vers szövegében a rovásírásos szavak már alkalmazkodtak a balról jobbra írott latin szöveg sorvezetéséhez.

IN · RODOLFV̄M · CAESĀREM.

Imperium per te capit inerementa RODOLFE,

Hinc etiam Augusti nobile nomen habes.

Scilicet auxisti BĒLLIS · FV̄RIALIBVS orbem,

Auxisti populos PESTE · KR̄VÔRE · FABE ·

Implesti Vngaricas DIRIS · PRAEDONIBVS · ÔRAS ·

Dacia PESTĪFERO · TOTA · LATRONE · SKATET ·

Nescio tot populos quae rerum copia ditet,

Hoc scio Praga tua quod bene crescit ope.

Quod foris hauritur, FOETV̄RA · DOVESTIKA⁴ · supplet,

Pensas DEGLVPTO bellica damna PENE.

¹ „Boeskey István Báthori Zsigmondnak avunkulusa, azaz Báthori Zsigmond anyjának bátyja, mert Boeskey Erzsébet volt Zsigmond anyja, Boeskey István néneje.” *Szamosközy történeti maradványai*, 324. l.

² Az AL összerovásában az A jobbra, vagyis visszafelé van fordítva.

³ Jobbról balra írott rész lévén, a sor vége az ASZON szó előtt van.

⁴ SZAMOSKÖZY a szövegben és a lapszálon DOMESTIKA-ra javította. Az M jegyet a szövegben azért írta V-nek, mert a rovásírás betűsorának V jegye teljesen egyezik a latin M betűvel.

Nam tot TINDARIDAS, tot PARUOS . CAESARIONES,
Et tot GLANDIUORAS continet aula LVPAS.

Quot neque multifidus variatur cornibus Ister,

Nec tot dives aquis cornua Nilus habet.

Perge RODOLFE . NOTHIS late SOBOLESCERE natis,

Ne desid laudi materia ampla tuae.

(*Magyarul* RÉDEY TIVADAR kollegám fordítása szerint :

Rudolf császárra.

A császárságnak növelése, *Rudolf*, a te műved,

Érte az Augustus büszke nevét nyered el.

Tudni illik növeléd birodalmad *vészeli haddal*

S inség, vér, dögrész által a népedet is.

A magyarok földjét ellepted *beste* gazokkal

S dögletes rablók rejteke Dácia most.

Nem tudom, ily sokaság a javakból mennyit emészt föl.

Amde tudom, ily sokaság a javakból mennyit emészt föl.

Olthoni fajtádat gyarapítani, szerte harácsolsz,

S mind, ami *bört lenyuzol*, serev fejében fizeted.

Mert hogy az udvarodon *császárffú*, *Tindaridáknak*

Serge, meg *elődő szajha* is annyi henyél,

Nincs a sok ágba folyó Isternek ilyen sok az ága.

Bövizű Nilus se ágazik annyi felé.

Ue-ezen, *Rudolf*, gyarapíts csak e *fatyak* kedvire minket.

Büszke dicsőségnek hogy sose légy szűkiben.)

E latin költemény hangja nem szorul mentségre, ha tudjuk, hogy az elveszettnek vélt ország régi udvari történetírója írta. Benne az elbúsult magyar a temetésre megkondított harang szavával búgatja a császárt korholó distichonokat. És a hódítóval perbe szálló szilaj harag és zaboklattan gyűlölet oly szörnyű szavakkal tolmácsoltatja magát, hogy tőlük megdöbbenve, a szerző — latin szövegénél jól meg sem gondolva a dolgot — rovásírással betűkbe burkolta őket. Így támadt aztán egy csodálatos irodalmi emléküink: magyar lélektől izzó rovásírással latin költemény.

HATODIK FEJEZET.

TELEGDI JÁNOS RUDIMENTÁJA 1598-BÓL.

I.

Könyvészeti eligazodás.

TELEGDI JÁNOS nevét a magyar tudomány története számára egyetlen műve, a kéziratban maradt *Rudimenta* őrizte meg. Minden egyéb adalék hián a szerző személyére vonatkozólag művét kell vallatóna fognunk.¹ Ebből tudjuk meg, hogy pár levélre terjedő művecskéjét elkészülte után bemutatta BARANYAI DECSI JÁNOSNAK, a marosvásárhelyi református főiskola híres tanárának. E férfiú írta aztán 1598. márcz. 5-ki keltevel azt a levelet, a melyet TELEGDI műve előtt szintén ki akart nyomtatni.² Vele kívánta igazolni, hogy műve kiadására a megkérdezett tudós bátorította, sőt még „segítségére is volt ebben”. Ezzel igazolta volna továbbá, hogy a könyvecske tartalmát méltó dolog lesz itthon az iskolákban tanítani, határainkon túl pedig mind ama külföldi nemzetekkel is megismertetni, a melyek még nem tudják, hogy szkitha őseinktől az övéknél jóval régebb és főkéteesebb, könnyen megtanulható és rovásra is róható nemzeti írást örököltünk.

A tájékoztatónak szánt levél érintett állításaiból első pillanatra két fontos dolog látszik kibontakozni. Először az, hogy a tudós marosvásárhelyi tanár TELEGDIben esetleg egyik tanítványát gyámolította, másodsor pedig az, hogy a kiadásra elkészített művecske meg is jelent. A tüzetesebb vizsgálát azonban a látszatnak éppen az ellenkezőjét fogja bebizonyítani.

¹ JERNEY JÁNOS ezt írja róla: „Telegdi János. korának tanult és nagytekintetű fia, Telegdi Miklós pécsi püspök s az esztergomi érsekség helyettesének rokona, szül. 1574-ben. Az egyházi hivatalokban mint esztergomi nagyprépost, 1608-ban már briznai, később nagyváradí és nitrai püspök, végre 1624-ben mint kalocsai érsek tündöklött; meghalt 1647-ben. E Rudimentákat 24 éves korában, tehát hihetőkép tanulás végett külföldön jártakor (Leydenben) nyomatá”. (Tudománytár. Új foly. VIII. köt. 1840. Értekezések, VIII. sz. Közlemények a hún-szitha betűkkel írott Turóc vár-megyei régiségről 110. l. jegyz.) — SZABÓ KÁROLY erre ezt a helyes megjegyzést tette: „Ezen állítás irányában némi kétkedést támasztott bennem már maga a nyomtatási hely, Leyden, melynek ekkor virágzott református akadémiáján a katolikus püspök rokona alig tanulhatott. Kétkedésemet még inkább emeli Baranyai Decsi Jánosnak Telegdihez intézett s annak munkája előtt megjelent levele, melyből kitűnik, hogy Telegdi nem sokkal munkája kiadása előtt, az ekkor Marosvásárhelyt lakott Deccsivel találkozott, őt ez ügyben megkérdezte s ennek buzdító tanácsára nyomatta aztán ki munkáját Leydenben, hol hihetőleg mint tanuló tartózkodott; bajos ugyanis föltennünk, hogy a pécsi püspök rokona a távol M.-Vásárhelyt lakó református Deccsivel bizodalmas viszonyban állott, s ha a munkáját ki akarja adni, éppen a leydeni nyomdához fordult volna. Decsi levelének végső szavai: Deus . . . vos nobiscum ac cum tota ecclesia orthodoxa conservet, ex animo precor — szerintem világos bizonyosságai annak, hogy Telegdinek reformátusnak kellett lenni, miután tudjuk, hogy az orthodoxa ecclesián az akkori reformátusok csak saját egyházukat értették. Mindezek alapján bizonyosnak tartom, hogy a székely alphabet kiadója nem egy személy a hasonló nevű kalocsai érsekkel, s azt hiszem, aligha csalodom, ha őt az Erdélyben maig is birtokos Telegdi családból valónak gyanítom.” (Budapesti Szemle. Új foly. V. köt. 1866. A régi hún-székely írásról 123. l. jegyz.)

² BOD PÉTER 1766-ban kiadott *Magyar Athenás*-a előszavában egész terjedelmében közölte BARANYAI DECSI levelét. E műve toldalékában pedig csak annyit tudott a főszövegben meg sem említett szerzőről mondani: „TELEGDI JÁNOS előttem arról esméretes, hogy a régi székely vagy szithiai betűkről írt egy könyvecskét *Rudimenta* nevezettel a XVI. század vége felé. („Tollózás és Igazítás” 359. l.)

A *Rudimenta* magyar példának írásmódja a XVI. század végén fennállott szabályokhoz kíván alkalmazkodni. E törekvés dacára néha mégis régies nyomok merülnek fel, máskor pedig az újabb szabályok érvényesítésében történnek botlások. Nyilván azért, mert a szerző 1598. körül már régi ember volt. Így válik érthetővé, hogy a *Rudimenta* nem a székely rovásírás régi emlékeinek és nem a régi írás mibenlétének tanulmányozása eredményeül jött létre, hanem létrejött abból, a mit egy rovásíráshoz még úgy-ahogy értő derék székely a már-már teljesen elfelejtett „szkitha örökség” megmentése és föllevenítése céljából legjobb tudása szerint leírt. Öregemberre valló fogyatékoságait alább kell részleteznünk. Itt csak azt említjük meg, hogy a rovásírás ABC-jében mindig írásról beszél. A rovás lehetőségét csak BARANYAI DECSI JÁNOS levele említi meg. Ennek lett aztán következménye az, hogy a mű másolói a rovott jegyek formáit a tollal való kísérletezéssel egészen eltorzították; valamint ennek volt végzetes következménye az is, hogy a mindent írásnak tekintő későbbi érdeklődők a rovott régi emlékek figyelembevételét és megmentését egészen elhanyagolták.

A *Rudimenta* megjelenésének ügye szintén tévedésekre adott okot. Noha egyetlen nyomtatott példány sem ismeretes, irodalmunkban a legújabb

18. Baranyai Decsi János.*

dőkig mégis tartotta magát az a hit, hogy 1598-ban Leidenben csakugyan megjelent. E tévedés forrása — a hogy ezt legújabban megállapítanom sikerült! — WALLASZKY PÁL *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initio ad nostra usque tempora delineatus* című Pozsonyban és Lipcsében 1785-ben, másodszor pedig Budán 1808-ban megjelent latin nyelvű irodalomtörténete volt. Az időrendben feltüntetett forrásművek szerzőiről szóló bevezető fejezet elején ugyanis ez olvasható:

„1. Est primus omnium *Joannes Telegdi*, vir eruditus, qui scriptis schediasma inscriptum: *Rudimenta priscae Hunnorum linguae*, labenti seculo XVI. Exile illud est, quatuor plagulis constans, dedicatum Conrado Dieterico, quod se possidere, celebr. Godofredus Schwarz liberalitate Chr. Frid. Ayrmanni histor. in Academia Giescensi condami professoris, ex bibliotheca D. Maii iunioris, proficitur in *huitis Religionis Christianae, inter Hungaros, Ecclesiae Orientali adsertis*. Halae, 1740 §. 66, pag. 77. non minus cel. Daniel Cornides, testantur. Num opusculum id typis in publicum prodierit, pro certo affirmare non possum: Schwarzianum certe illud M. S. exemplar fuit. At vero

nihil ita videtur. Eruditi Lipsienses in recensione operis Beliani, eiusdem argumenti, infra producendi,³ similis faciunt mentionem his verbis: *Operae pretium forte fecisset el. auctor, si tractatum Lugduni Batavor. 1598 in 8 editum, quem non vidisse videtur, in consilium adhibuisset. Et sane faveret chronologia. Nam Decius Barovius litteras ad Telegdium, de tractatu hoc scriptas dedit 5. Martii Anno 1598 e foro Siculorum, quas infra producemus.*⁴ Saltim editionem hanc oportet esse rarissimam, cum

¹ *Megjelent-e Telegdi Rudimentája Leidenben?* Ethnographia 1915. VI. tüz.

² *Synagoga Institutionum Iuris Imperialis ac Vngarici, quatuor perspicuis quaestionum ac responsionum libris comprehensum, opera et studio JOANNIS DECI BAROVII. Anno Salutis 1593. Impressum Claudiopolis Transylvaniae, typis Heltanis* című 4-rétű, 667 lap terjedelmű művének ama teljes példányában, mely a marosvásárhelyi ref. collegium könyvtárában őriztetik, a Praefatio utáni levélben a szerzőnek itt bemutatott fametszeti képe következik. Alatta ez a nyomtatott sor olvasható: „Vera effigies Joannis Decii Baronii”. Mi a képet Koszcs József: *A marosvásárhelyi evang. reform. collegium története.* (Különlenyomat a Collegium 1883–1888. iskolai Értésítőiből.) Marosvásárhelytől, 1889. 26. lapjának melléklete után közöljük.

³ Teljeseb után Bét. a 8 k ismertetett szerző.

⁴ Idézett műve első részének *De litteratura hunno-scythica* című első fejezetében a levél szövegét *Bon Magyar Athenaeus* a nyomán egész terjedelmében közli. (1. és 50. l.)

in Hungaria sit visa nenini¹.¹ (*Magyarul*: Mindenek között első Telegdi János, a tudós férfiú, ki a következő műveskét írta a XVI. század végén: *Rudimenta priscæ Hunnorum Linguae*. A kis terjedelmű holmíró, mely négy levélből áll s Dietericus Konrádnak van ajánlva, a híres Schwarcz Godofréd *Initiis Religionis etc.* című munkájában azt állítja, hogy Ayrmann Chr. Fr. történetírónak, a giesseni akadémiára egykori tanárának szívességéből folyólag az íjf. Mai könyvtárából megszerezte s ugyanezt igazolja a nagyírú Cornides Dániel is. Hogy e műveske nyomtatásban csakugyan megjelent-e, biztosan nem állíthatom; Schwarczé azonban kétségtelenül írott példány volt. Nekem legalább ez a véleményem. A lipesei tudósok Bél ugyanilyen tartalmú, alább megemlítendő munkájának bírálatában hasonlóképpen megemlékeznek róla e szavakkal: Érdemes dolgot végzett volna a derék szerző, ha az 1598-ban Leydenben 8-adrétű formában megjelent dolgozatot, a melyet — ügylátszik — nem látott, figyelemre méltatta volna. Mert az időpont csakugyan talál. Hiszen Baranyai Decsi János ezen dolgozatról szóló, Telegdihez intézett levelét, melyet alább közölni fogunk, 1598. évi márczius 5-én Marosvásárhelyről keltezte. E kiadásnak mindenesetre igen ritkának kell lenni, mert Magyarországon még senki sem látta.)

WALLASZKY idejében még minder olvasója tudta, hogy a lipesei tudósok kritikái az európai tekintélyű *Acta Eruditorum, quae Lipsiae publicantur* pótköteteiben, a *Supplementákban* jelentek meg. Nemi utánjárással tehát meg lehetett volna még azt is utólag állapítani, hogy BÉL MÁTYÁS *De retere literatúra hurno-seyghica exercitatio* című 1718-ban Lipcsében megjelent művét az *Actorum Eruditorum Supplementa* 1718—1721. évi VII. kötetének III. füzetében bírálták meg. De arra, hogy valaki a gömöri magányában, Jolsván dolgozó derék vidéki tudósunk idézetét ellenőrizze, senki sem gondolt. Az irodalmi köztudathoz zavartalanul befűszkelte magát az, hogy TELEGDI műve Leydenben csakugyan megjelent, de utóbb annyira elkallódott, hogy egyetlen példányát sem tudjuk a hazai és külföldi könyvtárakban előkeríteni.

Midőn JERNEY JÁNOS a magyar rovásírás régi irodalmának könyvészeti adalékait összeállította, a sorrendet ekként kezdte meg: „Telegdi Joan. Rudimenta priscæ hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum praefatione Epistolari Joannis Decii Barovii ad Telegdium, 1598. Kézirat. Nyomtatásban is megjelent a 4 lapnyi munkácska (Lugduni Batav. 1598. in 8-vo) de már csak írva találhatik, jelesen gróf Telekyek, a nemzeti múzeum könyvtárában s egyebütt². E megállapítás első latin részét, a BARANYAI DECSI levelét is említi latin címet, GRÓF TELEKI SÁMUEL könyvtárának katalógusa hozta forgalomba.³ A többi WALLASZKY fentebb idézett szövegéből való. A későbbi kutatók már JERNEY szövegét olvasták és idézték. Ez volt forrása a magyar bibliographia mesterének, SZABÓ KÁROLYNAK is, a ki JERNEY kétnyelvű keverék-szövegét akként egységesítette, hogy a latin címet latin nyelvű könyvészeti adatokkal egészítette ki. Szerinte a titokzatos szerző „mint tanuló, külföldön járván, egy igen érdekes munkácskát adott ki Leydenben, e cím alatt: Joannis Telegdi Rudimenta priscæ Hunnorum linguae etc. . . . ad Telegdium, Lugdini Batavorum, 1598. 4-r.⁴ Jellemző, hogy JERNEY 8-rétjét itt 4-rétre kijavítva találjuk. Nyilván azért, mert a Teleki-könyvtár katalógusának évszáma után szintén 4-es szám olvasható. Ez azonban nem a leideni nyomtatvány, hanem a Teleki-könyvtár kéziratának 4-rétjét jelenti.

Arra, hogy ebben a főfontosságú könyvészeti kérdésben WALLASZKY forrását is ellenőrizni kell, JERNEY óta nem gondolt senki. Vagy ha gondolt is, nem tudott nyomára jönni, hogy a leideni adatot JERNEY honnan vette. A mint találásaimban rábukkantam, nyomban felkutattam a BÉL MÁTYÁS könyvről szóló lipesei kritikát, a melyben ámulatokra WALLASZKY fenti idézete helyett ezt a szöveget találtam: „Ceterum operae pretium forte fecisset Cl. Auctor si BONAV. VULCANII libellum *de literis et lingua Getarum sive Gotharum*. Lugd. B. 1597, 8 editum, quem non vidisse videtur, in consilium adhibuisset”.⁵ Szóval BÉL MÁTYÁSNAK VULCANIUS BONAVENTURA gót betűkről és gót nyelvről szóló Leidenben 1597-ben kinyomtatott kis 8-rétű könyvét kellett volna tanulmányozni. TELEGDI könyvről a

¹ Az első és második kiad. 1—2. l.

² Tudománytár, id. köt. 109. l.

³ *Bibliotheca Samuelis com. Teleki de Szék*. Pars. III. Bécs, 1811. 256. l. (Teljes szövege: „Telegdi (Jo.) Elementa lit. veterum Hunnorum, seu priscæ Hunnorum linguae rudimenta, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum Praef. Epistolari Jo. Decii Baronii ad Telegdium. 1598. 4. MS.”)

⁴ Budapesti Szemle, id. köt. 122. l.

⁵ *Actorum Eruditorum Supplementa*, VII. köt. III. füz. 137. l.

lipesei tudósok semmit sem tudtak. Rosszul idézett kritikájukba ezt a vonatkozást valami módon, valami végzetes tévedés, vagy félreértés árán WALLASZKY keverte bele.

A leideni nyomtatvány felkutatásának szünetelő meddő munkájából a legnagyobb és a legterhesebb rész — sajnos — nekem jutott. A *Rudimenta* külföldi másolatainak kutatása közben ugyanis mindig figyelemmel voltam az esetleg lappangó nyomtatott példányára. Hosszú és fáradságos utánjárással és a megkérdőztet európai könyvtárak tudós igazgatóságainak hathatós támogatásával sikerült megállapítanom, hogy TELEGDI JÁNOS e latin nyelvű művét a következő nyugat-európai nagy könyvtárak egyáltalán nem ismerik: *Hollandiában* a leideni, utrechti, groningeni egyetemi és a hágai királyi könyvtár, a *londoni* British Muzeum könyvtára, a *párisi* Bibliothèque Nationale; *Belgiumban* a brüsseli Bibliothèque Royale, a haarlem-i városi, a genti városi és egyetemi, a lüttichi városi könyvtár; *Dániában* a kopenhágai királyi és egyetemi könyvtárak; *Svájcban* a baseli egyetemi és a zürichi városi könyvtár; *Németországban* a berlini királyi könyvtár, a müncheni udvari és állami könyvtár, a stuttgarti és düsseldorfi királyi országos könyvtár, a karlsruhei udvari, a wolffenbütteli és gothai hercegi könyvtár, a hannoveri királyi és tartományi könyvtár, a köniigsbergi és a boroszloi királyi és egyetemi könyvtár, a majna-frankfurti, augsburgi, nürnbergi, ulmi és lübecki városi könyvtár, a lipesei, heidelbergi, bonni, hallei, göttingai és rostoei egyetemi könyvtár; *Ausztriában* a bécsi udvari és egyetemi könyvtár, a krakkói Jagello-könyvtár, a prágai és gráci egyetemi könyvtár.¹

E kutatások folyamán TELEGDI művének két németországi másolata elvégre mégis előkerült. Sikerült megtalálnom a felfedezése után ismét eltűnt értékes giesseni másolatot és a giesseni után készült ismeretlen hamburgi másolatot. Az első sem közvetlenül TELEGDI kézírata nyomán készült ugyan, de megállapítható, hogy a lemásolt példány csak 15–16 évvel volt fiatalabb az eredetinel. Ha tehát tekintetbe vesszük azt, hogy a marosvásárhelyi másolat esonka szövegéből a rovásírásos példák egészen hiányzanak és hogy esonka szövege is átdolgozottnak bizonyult, akkor a giesseni másolatot kell ama fontos kútfőnek tekintetünk, a mely számunkra TELEGDI *Rudimentáit* a maga teljességében megmentette.

II.

A giesseni másolat.

A giesseni egyetemi könyvtár kézírati példányáról SCHWARTZ GODOFRÉD hazánkba szerzett először tudomást s ugyanő 1739-ben CH. F. AYRMANN könyvtárigazgató szívesességéből a kézirat másolatát is megszerezte.² E másolat 1764-ben DOBAI SZÉKELY SÁMUEL birtokába jutott. Ezt leírta CORNIDES DÁNIEL, az övét pedig LUGOSSY JÓZSEF másolta le. A M. Tud Akadémia és a M. Nemzeti Múzeum másolatai már LUGOSSY példánya után készültek. Amazt TOLDY FERENCZ 1861-ben íratta le RING ADORJÁNNAL, ezt pedig RÉSÖ ESSEL SÁNDOR írta le.

Mivel a másolatok szövegéből megállapítható, hogy a giesseni példány már másodkézből származott, az újabb kutatások komoly feladatává lett, hogy a hatodikézből származó két budapesti másolat mellőzve, a giesseni forrást hozzáférhetővé tegyék. Midőn a giesseni egyetemi könyvtárban a másolatok eredetije után kérdezősködtem, azt a választ kaptam, hogy ott a Schwartz-féle másolat eredetijének nyoma veszett. De e megállapítással szemben még mindig reményt nyújthatott az a körülmény, hogy I. VAL. ADRIAN 1840-ben megjelent katalógusa a gyűjteményes kötetek kézíratait külön címek szerint nem sorolja fel. Mikor kiderült, hogy a nyugat-európai és közép-európai nagy könyvtárak közt csak a hamburgi városi könyvtárnak van Telegdi-másolata; mikor kiderült továbbá az is, hogy ez a másolat sem azonos azzal, a melyet 1739-ben SCHWARTZ GODOFRÉD számára lemásoltak: a giesseni könyvtár igazgatóságának megküldtem azt a füzetemet, a melyben a hamburgi másolatot

¹ SKECHTYÉN: *Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi másolata*, Magyar Könyvtar, I. kötet, 1903, XI. kötet, 247. l. (A különnyomathat 12. l.) — U. a.: *Rovás és rovásírás*, 203. s. köv. l. (Etiographia, 1904, 256. l.)

² SCHWARTZ G.: *Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta* Uale Magdeb. 1740. 77. l.

tiúzetesen ismerttetem.¹ E füzet hasonmásai segítségével sikerült aztán a XIII. számú gyűjtélékes kötetben TELEGDÍ művének keresett másolatát itt ismét megtalálni.²

A rendelkezésünkre álló későbbi másolatokból már megtudtuk, hogy a giesseni példány ezim-lappjának vallomása szerint TELEGDÍ művét DIETERICH KONRÁD ulmi superintendens számára egy SZANCHI M. LÁSZLÓ nevű magyar másolta le. DIETERICH KONRÁD 1614-től 1639-ben bekövetkezett haláláig volt ulmi superintendens. Ezt megelőzőleg 1607-től 1614-ig theológiát tanított a giesseni egyetemen s egy-idejűleg a padagogiumnak is igazgatója volt. Nagyon valószínű, hogy a SZANCHI M. LÁSZLÓ nevű magyar itt egyik tanítványa volt³ s így a kézirat létrejötte DIETERICH távozása idejére, vagyis 1614, tájára teendő.

Az említett másolatokból továbbá megállapítható, hogy a giesseni példány már nem lehetett SZANCHI eredeti kézírata. Hiszen a ezimlaphoz írott jegyzet BAUDRANDUS M. A. 1695-ben megjelent földrajzi lexikonára és ennek nyomán az erdélyi TOPPELTINUS LÓRINCZ 1667-ben kiadott *Origines et occasus Transsylvanorum* ezimű művére utal. Nem lehet a magyar másoló kézírata azért sem, mert a ezimlapon éppen a magyar másoló neve van elyelve, a ezimlap jegyzetében pedig a magyar másoló semmi esetre sem mondhatná, hogy az ő anyanyelvén nevezik a székeleket németül „Zeckler“-nek.

A giesseni XIII. sz. gyűjtélékes kötetről már ADRIAN katalogusa jelzi, hogy a Mai-könyvtárból való s hogy Mai J. H. filológiai iratgyűjteményét foglalja magában. A kötet tartalma még azt is elárulja, hogy tulajdonosa nem LUDS B MAI JÁNOS HENRIK, a giesseni egyetem 1688-tól tanító s 1719-ben elhunyt theológiai tanára, hanem az a keleti kéziratokat gyűjtő LEJABB MAI JÁNOS HENRIK volt, a ki ugyanitt 1709 óta görög nyelvet tanított. Mivel e tanszéken utóda volt DIETERICH KONRÁD superintendens unokaöccsének, az 1650-től 1669-ig Giessenben tartózkodó DIETERICH JÁNOS KONRÁDnak, mint gyűjtő könnyen értesülhetett arról, hogy elődje hagyatékában egy lemásolásra érdemes, exotikus emlék van. Mivel tehát a hamburgi másolat az LEJABB MAI példánya után 1714-ben készült, a késői giesseni példánynak 1709 és 1714 közt kellett létrejönni.

A szerencsésen megkerült giesseni kézirat ezimlappját és TELEGDÍ-től származó rovásírásos részeit XIII—XVIII. sz. némileg kibővített méretű hasonmásainkon mutatjuk be olvasóinknak. A *Rudimenta* BARANYAI DECSI levelével kiegészített latin szövegét, a rovásírásos részek megfejtését és a latin szöveg magyar fordítását egész terjedelemben adjuk, a mint következik:

¹ SEBESTYEN: *Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata*. Huszonegy szöveg közé nyomott ábrával. Budapest, 1903. (Különlenyomat a *Magyar Könyveszemle*, új foly. 1903. XI. köt. 247—280. l.)

² ADRIAN: *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Academicae Giessensis*. Francofurti ad Moenum, 1840. 5. l. így szerepelteti a jelzett gyűjtélékes kötetet. „No. XIII. Codex chartaceus saec. XVIII foliorum 317, quorum plura vacua sunt. Continentur: Io. H. Maii jun. *Collectanea philologica*. E bibliotheca Maiana) — Itt említjük meg, hogy e gyűjtélékes kötetnek következő tartalma van: I. Irókról szóló latin nyelvű jegyzetek, elől betűrendes mutatóval. 1—229. l. — II. Latin nyelvű jegyzetek a görög philosophia köréből 231—293. l. — III. Görög etymológiai kísérletek latin nyelven. (A π—ω betűs rész töredéke.) 295—316. l. — IV. A chald, samaritan, török, arab, persa, latin stb. nyelvekre vonatkozó jegyzetek 319—401. l. — V. De occasione et scopo praecognis salvit 304—436. l. — VI. RVDIMENTA Priscaae HYNNOIRVM linguae breuibz quaestionibz ac responsionibz comprehensa opera et studio IOANNIS THELEGDI. Nunc in gratiam Reu. ac Clarissimi CONR. DIETERICI SS. Theol. D. Ecclesiarum Vmanarum Superintendentis descripta per *Ladislauum M. Szonchii* (törölve: *chi*) Vngarum 339—446. l. (22×183 cm). — VII. משיח היה מליצאחביר (Nikolsburgi démonörtörténet). Egy 1696-iki amsterdami kiadvány után készült másolat. 444—463. l. — VIII. Tractatus Chagagia 467—490. l. — IX. Constitutiones de Votis. 491—560. l. — X. Responsum. Giessen, 24. martii. 1710. Bielenfeld autor. (A giesseni egyetem theológiai facultásának német nyelvű válasza egy névtelen támadásra.) 561—572. l. — XI. Letzte Stunden Frauen Maria Helena Wagnerin. geborene Mayin. 6. Februar. Anno 1728. 573—591. l. — XII. Hecate Sacrum etc. V. Idus Ianuarias 1721. (Latin nyelvű halotti búcsúztató. . 593—596. lap)

³ Sajnos, a giesseni egyetem matriculájának 1612—3. évi névsora elveszett az előző évekében pedig SZANCHI neve nem fordul elő. KLEVITZ, E. und EBEL, K.: *Die Matrikel der Universität Giessen 1608—1707*. Giessen, 1898. 170—194. lap.

RVDIMENTA

Priscae HVNNORUM linguae

breuibus quaestionibus ac responsionibus | comprehensa |

opera et studio

IOANNIS THELEGDI.

Nunc in gratiam

Reu. ac CLarissimi CONR. DIETERICI

SS. Theol. D. Ecclesiarum VImanarum | Superintendentis |

descripta

per

Ladislaum M. Szanchii

Vngarum.

NB. Hunnorum et Sicularum lingua hic intelligitur, qua vtuntur populi quidam Transylvaniae, de quibus ita *Michael Antonius Baudrandus* in *Lexico Geographico*; Siculi populi sunt Transylvaniae regionis, qui in patria lingua *Szekhely* dicuntur, Dacice Zeckeli (nostra lingua Zedler) a sedium l. districtus occupatione, quod post primorum Hunnorum eruptionem, pulsus e Panonia Scythis,* quaedam ipsorum pars in extremum Transylvaniae angulum confugit, quem etiam hodie tenent; vnde Siculi orta est dictio, teste *Laurentio Topeltino* Transyluano etc.

* Conf. *Zosim.* IV. 20. p. 386. s. (Későbbi folytatás). Multa de his Siculis in *Nicol. Olahi* Attila, inserto *Boufinii* rebus Vngaricis pag. 135. s. | 440.

Ioannes Decius Baronius

Ioanni Thelegdio S(alutem) P(lurimam) D(icit).

Quum nuper mihi exhibuisses litteraturam tuam Scyticam, et an dignam publicatione eam iudicarem interrogasses; non solum honestos hac in re conatus tuos laudavi, sed etiam, vt

(*Magyarul*: A HUNOK régi nyelvének ELEMEL. Rövid kérdésekben és feleletekben összefoglalva írta THELEGDI JÁNOS. Most pedig főtisztelendő és nagytekintetű DIETERICUS KONRÁDNAK, a szent hittudományok doktorának és az ulmi egyház superintendensének lemásolta SZANCHI M. LÁSZLÓ magyar.

Jegyzet. Itt a hunok és székelyek nyelve értetődik, melyet Erdély némely népei használnak, s melyről BAUDRANDUS MIHÁLY ANTAL így ír a *Geografiai Lexiconban*: A székelyek az erdélyi tájak népei. kiket anyanyelvükön *Szekhely*-eknek neveznek. Dácul: Zeckeli-nek (a mi nyelvünkön Zedler-nek) a kerület székeinek foglalásáért, mert a hunok első kitörése után, kiűzvé Pannoniából a szkithákat,¹ ezeknek egy része Erdély legszélső szögébe menekült, melyet még ma is birtokukban tartanak; innen származik a „székely” elnevezés, az erdélyi Topeltinus Lőrincz tanúsága szerint.

Baranyai Decsi János Thelegdi Jánosnak minden jót kíván.

Midőn nekem a minap scyta ábécézetet átnyújtottad és megkérdezted, méltónak tartanám-e a közzétételre, nemcsak ez ügyben kifejtett tiszteletre méltó törekvéseidet dícsértem, hanem azon munkálkodtam, hogy mihamar közrebocsássd, és segítségdre is voltam ebben. Nem kételkedem ugyan, hogy sokak előtt kiesnyesnek és gyermekiesnek látszik az időt ezen betűk terjesztésével és tanulásával töltöni; én mégis teljesen ellenkező véleményen vagyok és a dolgot méltónak tartom arra, hogy ne csak a mi népünk, hanem a külföldi nemzetek is megismerjék. Először is, mert ha minden egyéb okoskodás eszerben hagyja bennünket, magukból ezen íratokból bizonyosan megállapíthatnók, hogy a magyar nép sokkal régebbi és azon kelet-ázsiai scytáktól származik, a kikről azt olvassuk, hogy Cýrust, Dáriust és más igen nagy hatalmú uralkodókat is legyőzték. Mert, miként a héberek, syrek,

¹ V. ö. *Zosim.* IV. k. 386. l. Sok van ezen székelyekről OLAI MIKLÓS: Attilájában, idézve BOSEFINIUS Rerum Vngaricarum janak 135. l.

RINDI KENYER

Prisac HXX X O R V N lingue

brevibus questionibus ac responsionibus
comprehensa

opera et studio

IOANNIS THELEGDI.

Nunc in gratiam

Reu. ac Clarissimi CONR. DIERICI
Ss. theol. D. Ecclesiarum Vltimarum
SuperintendentisDescripta
perLadislau M. Szarabichii.
Vngarum.

Humorum et Scularum lingua hi intelligit, quia utrumque populi quibus Transylvanicae, Re-
gibus et ~~Scytharum~~ in legio Geographicis: Scythi populi sunt Transylvanicae reg. vni, qui in
paria lingua. Scythely dicuntur, dative Zeckeli. (nostra lingua Zickler) a sedibus i. d. i. s.
his occupatione, quod post primorum. Humorum eruptionem, passis e Panonia. Lythist
quosdam ipsorum pers in ochemu Transylvanicae angula conpigit, quem etiam hodie se
aeris, unde Scythi, nota est dicitio, teste Laurentio Topeltius Transylvanica etc.
* conf. Solim. IV. 20. p. 386. f. Nulla de his Scythi apud ~~Transylvaniam~~ Mici. Olei. Arden. m. d. c.

A giesseni másolat czimlapja.

De litteris Humorum, quae vulgo litterae
Siculorum vocantur.

Quot sunt Humorum litterae?

Siculorum Transylvanorum litterae in unum sunt XXXII. quae initium
a dextra facientes sinisterrimum tendunt hoc modo.

ah	egi	egg	et	e	ed	ecsi	ecs	eb	et
X	†	Λ	⊕	↶	↓	#	↑	X	q
o	o	eni	en	em	eli	el	ak	ek	ei
X	o	o	o	o	o	Λ	z	o	7
es	et	eu	w	v	eti	et	e/	es	er
ψ	†	M	7	⊕	×	γ	†	Λ	H
									⊕

Quomodo pronuntiantur?

Horum characterum sonum seu pronunciationem facillime abg. una voce
perdiscas, si cum Latinis characteribus conferas; perum n. ab eorum
enumeratione differunt, nisi quod Latini sues consonantes bipariam effera-
Quaedam enim ita sonum edunt, ac si vocalem post se habent, ut be,
ce, de, ge, ka, pe, te, re: quaedam vero vocalem in initio appropin-
videntur, ut et, el, em, en, es, ei. Siculi autem uno tantum modo
effertur, quafi singulae consonantes vocalem e ante se habent,
ut el, ecs, cesi, ed, et, egg, egi, ek, el, el em, en, eni, ep, er,
es, esz, et, eti, etz, eff.

Cur litterae Siculorum sunt Latinis plures?

Si te in primis hoc abdisendo absterreat, quod litterae Siculorum in
tantum excedant, numerum Latinorum excedant, venire tibi in mente
debet, Romanos litteras ad denominationem nativi sui sermonis esse
insufficientes, unde cogimur litteris quibusdam, ut e, g, l, n, t
vim inferre, et addita fcs (quod ego gravi tono malui indicare) no-
tate) i vocali in obsequium nostrae linguae trahere, ut gemolla
flamma valias. Similiter & duarum vocalium sonum o et u trans-
ferimus & scribimus o v e, ut ox vl ok. Siculi autem harum
sonum loco peculiariter habent, ut mox videbimus. Quin
et Romani in duobus characteribus porius deficient, unde formam
& usum vocalium i: et u. ante aliam vocalem mutant, hoc modo,
Justus vivens vivet. et Siculi horum loco habent suum suum

7 M que vim consonantium habent, et semper ante vo-
lem pronuntiantur, ubi: 7M 7o 9M 9M Λ 7 7 7
neve vala Ianos.

173

Quomodo pronuntiantur vniuersae litterae?

Iam totum alphabetum dura pronuntiatione, seu obfusione sono hac modo efferes:
 t, eb, ec, ec', ed, ef, eg, eg', ah, i, ei, ek, ak, pl, el', fm, fn, an', o, ol, op, pr, ps, pz, et, et', eu, ez, es.

Dic regulam de notatione litterarum?

Quae apud Latinos eodem sono efferebantur, ut f, l, m, n, r, s. absque vocali simpliciter notatae habes, ut facilius intelligas; casensibus additis vocalibus, quo pronuntiatio ediffi possit.

Quomodo diuiduntur litterae Scudorum?

In vocales et consonantes.

Quae sunt consonantes?

Viginti tres.

D C B O A Z O X F A G H I X
 Y H * Y I A H F

Quomodo diuiduntur consonantes?

In simplices et mixtas.

Quae sunt simplices?

Decem et octo.

Y I A H F C B O X Z O X A G H I X
 Y H

Quae sunt mixtae?

Quinque. * D O F H

eti eni eli egi ecri.

Si dictae quae mixtum cum i vocali sonum adunt.

Quae est obfusio de mixtis consonantibus?

Quum in nostra lingua utimur Latinis characteribus (ut supra quae notui) consonantibus quibusdam, quo perfectius ad naturae sermonis enunciationem sonum referent, solemus accentum grauem adponere, ut, e', g', l', m', t', D. Sicuti peculiares litteras habent

X q 7 9 D 8 5 0 5 H M O 9 F 4 9 2 9 H
 nialat zolom galya conad.

9 * 9
 atia.

Quid ad differendum de littera

Unum / alioquin simplicissimum duarum consonantium viam ostendere habere. Quae litterae s. addimus z, ut z, ena, z, q, ut p, q, g, h. Sicuti simplici littera scribunt, ut

Et haec quidem in finali terminatione locum habeat, ut
 40 3 2 1 0 # 9 4 3 2 1 0 5 # 2 0
 nec unum peram solt esper est Terenz.

Possuntne haec abbreviaciones in medio Dictionum usurpari?
 In medio dictionum usurpari non possunt, quia regulam relationis turbant, ut:

Antal Antal

Non enim sic colligitur Antal Antal: sed Antal Antal.
Quid observandum est de scribenda littera H?

Ipsum origis duabus columnis in fine et medio causa brevitatis saepe usurpatur, ut

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Montane praeter has litteras Sueli alius?

Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex ortho characteribus conflatae. Sueli: capita Dictionum vocant, ut:

ant tpru anlb.

ORATIO DOMINICAE.

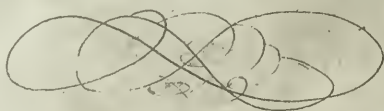
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Symbolum

Synanthium Apostolicum.

[illegible]

et deest Gralla porphyrio.
et defuerit ad inferos.

primo quoque tempore promulgares, et auctor et adiutor fui. Etsi enim non dubito, quin ludicrum et puerile videatur non paucis, tempus in hisce litteris uel propagandis uel etiam discendis consumere: tamen ego prorsus diuersum sentio, remque dignam esse iudico, quae non solum nostrae genti, sed etiam exteris nationibus innotescat. Primum enim si aliae omnes coniecturae nos deficerent, ex his tamen solis litteris certo colligere possemus, gentem Vngaricam esse longe antiquissimam, et ab orientalibus illis Asiaticisque Scythis oriundam a quibus Cyrum, Darium et alios potentissimos Monarchas deuictos legimus. Nam sicut Hebraei, Syri, Chaldaei, Arabes et Turcae, caeterique Orientales a dextra sinistram versus, contra Graecorum, Latinorumque morem, exarant suas litteras: ita etiam haec nostra elementa simili ratione scribuntur. Id quod uel ex eo patet, quod non solum communem pronuntiandi atque scribendi inflectendique cum Hebraeis rationem nostri habeant, sed etiam sexcenta et amplius vocabula reperiuntur quae tam apud Ebraeos, quam apud nos eandem paene significationem obtineant. Deinde, ut haec nihil ad huius litteraturae commendationem faciant; tamen honestissimum semper habitum est, vnamquamque gentem peculiari litteratura uti atque frui. Videmus enim paucissimas esse gentes, alioquin ciuilitate et potentia excellentes, quae peculiaribus litteris linguas suas exprimere possent. Nam certe nec Itali, nec Hispani, nec Galli, nec Germani habent proprios characteres, sed omnium eorum populorum litterae ex Latina lingua, tamquam fonte, promanarunt, Graeci quidem gloriati sunt, se ex Phoenicia litteras, nescio quot, attulisse, alias uero ex gruum volatu excogitasse, in eumque ordinem, quem nunc videmus, digessisse. Vnde non erubescunt inuentionem Philosophiae atque omnis scientiae et antiquitatis sibi arrogare. Sed uel hae ipsae litterae nostrae fabulas eorum abunde refutant, ac certis testimoniis demonstrant, Asiaticos Scythas et vetustiores ipsis, et populo Dei longe propinquiores fuisse, veteremque sapientiam ab Hebraeis ad Asiaticos, et ab his ad Graecos demum promanasse. Iam uero si uel numerum litterarum nostrarum spectes, omnes aliarum gentium characteres superant, uel elegantiam consideres nullis exterorum elementis cedent, in hoc uero longis etiam parasangis superant, quod et sine punctis scribuntur, et pronuntiationes omnes multo quam aliae litterae perfectius expriment, et denique facilius addiscantur. Graecam, Ebraeam, Latinam linguam toto vitae curriculo vix mediocriter addiscere possumus, Germanicam, Gallicam, Hispanicam, difficillime imbibimus, et ad eas ex | 44. arte

chaldok, arabok és törökök és a többi keleti népek -- a görögök és rómaiak szokásával ellentétben — jobbról balra írják betűiket: úgy a mi betűnk is hasonló módon íratnak. Kivüláglik ez nemesak abból, hogy kiejtésünk, írásunk és szóhajtogatásunk módja közös a héberekével, hanem hatszáznál több szavunk is van, melynek úgy a hébereknél, mint nálunk, majdnem azonos jelentése van. Továbbá — jóllehet ezek mit sem jelentenek ezen ábécze ajánlására — mégis mindenkor becsületére vált bármely nemzetnek, ha az tulajdon írásával élt és annak hasznát vette. Azt látjuk ugyanis, hogy csak igen kevés, egyébként műveltség és hatalom tekintetében kiváló nemzet van, a mely saját betűivel tolmácsolhatná nyelvét. Mert kétségtelen, hogy se az olaszoknak, se a spanyoloknak, se a franciaoknak, se a németeknek nincsenek saját írásjeleik, hanem mindezen népek betűi, közös forrásból, a latinból erednek. Dícselkedtek ugyan a görögök, hogy ők, tudom is én hány betűt, Phöniciából hoztak magukkal, másokat azonban a darvak repülésének megfigyeléséből eszeltek ki és soroztak azon rendbe, melyben most látható. Innen van, hogy nem átalják maguknak tulajdonítani a bölcsélet és minden tudomány és régiség feltalálását. Pedig már a mi betűnk is bőven megegyezöljék meseiket és biztos adatokkal bizonyítják azt, hogy egyrészt az ázsiai scythák náluk régebbiek, másrészt, hogy ezek az Isten népéhez sokkal közelebb állottak és hogy a régi bölcseszett a héberektől az ázsiai népekhez és csak ezektől került végre a görögökhöz. Már pedig akár betűnk számát tekinted, minden más nemzetek írásjegyeit fölülmúlják, akár szépségüket veszed szemügyre, a külföldiek semmiféle betűnél sem állanak hátrább, abban a tekintetben pedig messze fölül is múlják, hogy egyrészt ékezés nélkül íratnak, másrészt minden egyéb betűknél tökéletesebben fejezik ki összes beszédhangjainkat és végül könnyebben is sajátíthatók el. A görög, héber, latin nyelveket egész életünkön át alig tanulhatjuk meg közönszerűen, a németet, francziát, spanyolt igen nehezen sajátítjuk el, és mesterséges megértésükhöz sok könyvre, sok költségre, papirosra, íróollra, tintára és mit tudom én még mi más minden eszközre van szükségünk. Ezen betűnket bárki igen rövid

percipiendas. multis libris. multis expensis, papyro. calamo. atramento, et nescio quibus aliis multiplicibus instrumentis opus habemus. Has nostras litteras facillime quis addiscere potest breuissimo tempore, easque sine vllis libris, calamo, atramento, papyro, vel lignis, instar scythalae Lacedaemonicae, uel aliis quibusuis materijs, nullo negotio inscribere. Quamobrem dignas hasce litteras iudico esse, quae nonsolum in omnibus scholis pueris proponantur, et instillentur, sed etiam quas omnium ordinum homines nostrates pueri, senes, viri, mulieres, nobiles ac rustici, breuiter, omnes qui Vngaros se nominare volunt, addiscant. Laudo igitur propositum tuum, quod haec linguae Scythicae rudimenta collegeris, et discere volentibus communicare volueris. Etsi enim breuiora sunt ac rudiora, quam forte quis desideraret; tamen non diffido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo haec linguae nostrae praecepta amplificare, et exactius tradere velint. *Ianus ille Pannonius*, episcopus Quinqueecclesiensis nostrorum Poëtarum celeberrimus, quum tanta doctrina et auctoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit, Vngaricam Grammaticam conscribere; eam, si maiorum nostrorum negligentia non amissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studij genere gloriaremur. Nunc quum illa interciderit, et tu recte facis, qui nostrae gentis litteraturam ab obliuione vindicare studes, et alii maximis forent digna laudibus, si Vngaricam grammaticam natiuorumque vocabulorum et proverbiorum origines ad praescriptum artis elaborarent, vt si iam cum Graecis patriam magna ex parte amisimus, et ni Deus pro sua clementia auerruncet, amissuri totam videmur, saltem linguam et res gestas ac litteraturam immortalitati consecremus. Quanquam si id quod sentio fateri licet, meliora omnia, de interitu imperij Turcici spero, augurorque hanc diuinitus gloriam nostrae genti reseruatum, vt non multo post armis Vngaricis Dei beneficio Turcica potentia inclinetur. Quod vt Deus pro sua clementia faxit, vos et nobiscum totam Ecclesiam orthodoxam conservet ex animo precor.

Datum ex foro Siculorum, quinto die Mart. An. 1598. | 442.

idő alatt igen könnyen és pedig bármely könyv, toll, tinta, papíros nélkül akár lacedaemon hengerhez hasonló fára, akár valamely más anyagra írni (beróni) nagyobb fáradság nélkül megtanulhatja. Miért is ezen betűket nemcsak arra tartom érdemeseknek, hogy minden iskolákban tanítsák és a gyermekekbe csepegtessék, hanem arra is, hogy minden rendű honfitársunk, gyermekek, öregek, férfiak, asszonyok, nemesek és parasztok, egy szóval: mindazok, kik azt akarják, hogy magyarnak neveztessenek, tanulják meg. Dicsérem tehát szándékodat, hogy a scythia nyelv ezen elemeit összegyűjtöd és a tanulni szándékozók részére közzé akarod tenni. Mert, bár rövidebbek és kezdetlegesebbek, mintsem talán némelyek óhajtanák; mégis bizom, hogy akadnak mások is, kik e példa nyomán nyelvünk szabályait gyarapítani és tüzetesebben tanítani kívánják. Ama *Ianus Pannonius* pécsi püspök, költőink leghíresebbje, hatalmas tudománya és tekintélye dacára sem röstelt magyar nyelvtant írni: melyet, ha őseink gondatlansága folytán el nem vesztettünk volna, bizonyára a tudomány ezen ágában is volna mivel dicselkednünk. Most, minthogy az elveszett, helyesen eszelekszel, ha azon vagy, hogy nemzetünk írástudományát megmentsd az elfeledéstől, és mások is nagy dicséretre lennének méltók, ha a magyar nyelvtant és ősi szavaink és szólásmódjaink eredetét tudományos rendszerrel megírják,¹ hogy — ha már a görögökkel együtt hazánkat javarészt elvesztettük és haesak az isteni kegyelem meg nem könyörül, így látszik, elvesztjük az egészet — legalább nyelvünket, történetünket és írástudományunkat örökítsük meg. Ámbár, ha szabad kimondanom, a mit gondolok, a török uralom bukásától minden jót várok és megjóslok, hogy az a dicsőség a mi nemzetünk részére van Isten rendeléséből főtartva, hogy nem sok idő múltán Isten jóvoltából magyar fegyver előtt bukják el a török hatalom. Hogy ezt Isten az ő kegyességéből megadja, titeket velünk és az egész igazhitű egyházzal megtartson, szívenből kívánom.

Kelt Székelyvásárhelyt (Marosvásárhelyt), 1598. évi márczius 5-én.

¹ Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy *Baranyai Deesi J.*, ebben az évben kiadott egy vegyes nyelvű közlemény-gyűjteményt e czímen: *Adagiorm graecolatinoungaricorm Chiliades quinque Bárti*, 1598.

De litteris Hunnorum, quae vulgo litterae Siculorum vocantur.

Quot sunt Hunnorum litterae?

Siculorum Transsylvanorum litterae in vniversum sunt XXXII. quae initium a dextra facientes sinistrorsum tendunt hoc modo:

ah	eqi	egg	ef	e	ed	ecsi	(törlés)	ecs	eb	A
H	GY	G	F	E	D	CS		CZ	B	A
ó	o	eni	en	em	eli	el	ak	ek	ei	i
Ö	O	NY	N	M	LY	L	K-	-K-	J	I
ess	ez	eu	u	v ¹	eti	et	esz	es	er	ep
ZS	Z	V	Ű	U	TY	T	SZ	S	R	P

Quomodo pronunciantur?

Horum characterum sonum seu pronunciationem facillime absque viua voce perdisces, si cum Latinis characteribus conferas; parum enim ab eorum enunciatione differunt, nisi quod Latini suas consonantes bifariam efferunt. Quaedam enim ita sonum edunt, ac si vocalem post se habeant, vt *be, ce, de, ge, ka, pe, te, ze*: quedam vero vocalem in initio exprimere videntur, vt *ef, el, em, en, er, es*. Siculi autem vno tantum modo efferunt, quasi singulae consonantes vocalem *e* ante se habeant, vt *eb, ecs, ecsi, ed, ef, egg, egi, ek, el, em, en, eni, ep, er, es, esz, et, eti, ez, ess*.

Cur litterae Siculorum sunt Latinis plures?

Si te in primis hoc ab ediscendo absterreat, quod litterae Siculorum in tantum excrescant, numerumque Latinarum excedant, venire tibi in mentem debet, Romanas litteras ad enunciationem natiui sermonis esse insufficientes, vnde cogimur litteris quibusdam, vt *c', g', l', n', l'*

A hun betűkről, melyek közönségesen székely betűknek neveztetnek.

Hány hun betű van? — Az erdélyi székelyeknek összesen 32 betűjük van, a melyek jobbról kezdődve, balra haladnak ekként: *A, eb, ecs* (helyesen: *ecz*), — törlés —, *ecs, ed, e, ef, egg, egi, ah* (helyesen: *eh*), *i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, o, ő, ep, er, es, esz, ety, v*, (helyesen: *u*), *w* (helyesen: *ü*), *eu* (helyesen: *ev*), *ez, ess* (helyesen: *esz*).

Miként ejtetnek ki? Ezen írásjegyek hangját vagy kiejtését hallás nélkül legkönnyebben úgy tanulod meg, ha a latin jegyekkel egybeveted; mert azok kiejtésétől, kivéve azt, hogy a latinok mássalhangzóikat kétféleképpen mondták ki, nem igen különböznek. Némelyek ugyanis úgy hangzanak, mintha hangzó volna utánna; pl. *be, ce, de, ge, ka, pe, te, ze*: mások pedig magánhangzóval látszanak kezdődni, pl. *ef, el, em, en, er, es*. A székelyek azonban csak egyféleképpen ejtik ki, t. i. az egyes mássalhangzók előtt *e* magánhangzóval, pl. *eb, ecs* (*ecz*), *ecsi* (*ecs*), *ed, ef, egg, egi* (*egy*), *ek, el, em, en, eni* (*eny*), *ep, er, es, esz, et, eti* (*ety*), *ez, ess* (*esz*).

Miért több a székelyek betűje a latinokénál? Ha téged az riasztana el a megtanulástól, hogy a székelyeknek oly sok betűjük van és a latinokénak számát túlszámalyják, arra kell gondolnod, hogy a római betűk elégtelenek anyanyelvünk kifejezésére, miért is kénytelenek vagyunk némely, pl. a *c', g', l', n', t'* betűk értelmét megváltoztatni és egy *i* magánhangzó hozzáadásával (a mit clesen hangsúlyozni kívántam) nyelvünk szolgálatába vonni, pl. *giamolalan niavalias* (gyámoltalan, nyavalyás). Hasonlóképpen az *o* és *u* magánhangzók jelentését is megváltoztatjuk és *ó*-nek vagy *ű*-nek írjuk, pl. *órlók* (örülök). A székelyeknek azonban — a mint mindjárt látjuk — mindezek számára megvan a saját jegyük. A rómaiaknak is hiányzik két betűjük, miért is az *i* és *u* magánhangzók alakját és használatát más magánhangzók előtt ilyképpen változtatják meg: *justus viuens*

¹ E *v = u*, a következő *w = ü*, az *eu = v*, végül az *ess = zs*. (L. alább, a „Quot sunt vocales?” kérdés magánhangzói közé kevert *v* jegyzetét).

vim inferre, et addita (quod ego graui tono malui notare) *i* vocali in obsequium nostrae linguae trahere, ut *gamolta l'anna valias* (helyesen: *giamoltalan, niaualias*, azaz gyámoltalan, nyava-lyás). Similiter et duarum vocalium sonum *o* et *v* transferimus et scribimus *ô* v(él) *ô* ut *ôrvölök* (helyesen: *örvölök*, olv. örülök). Siculi autem harum omnium loco peculiare characteres habent, vt mox videbimus. Quin et Romani in duobus characteribus prorsus deficiunt, vnde formam et vsum vocalium *i*, et *u* ante aliam vocalem mutant, hoc modo, *justus vivens vivet*. At Siculi horum loco habent suum J U V¹ quae vim consonantium habent et semper ante vocalem ponuntur, vti:

NEVE VALA JÁNOS

nere vala Ianos

| 443

Quomodo pronunciantur vniuersae litterae?

Iam totum alphabetum dura pronuntiatione, seu obtusiore sono hoc modo efferes: *A, eb, ees* (helyesen: *ees*), *ec', ed, f, egg, egi* (azaz: *eg'*), *ah* (igy!), *i, ei, ek, ak, l, el', m, n, en', o, ô, ep, r, s, sz, et, et', u, ü, eu* (azaz: *ev*), *es, ess* (azaz: *esz*).

Dic regulam de notatione litterarum?

Quae apud Latinos eodem sono efferuntur, vt *f, l, m, n, r, s*, absque vocali simpliciter notata habes, vt facilius intelligas; ceteris ideo additas vocales, quo pronuntiatio addisci possit.

Quomodo diuiduntur litterae Siculorum?

In vocales et consonantes.

Quot sunt consonantes?

Viginti tres.

NY	N	M	LY	L	K-K	-K-	H	GY	G	F	D	CS	CZ	B
								ZS	Z	TY	T	SZ	S	R P

Quomodo diuiduntur consonantes?

In simplices et mixtas.

Quot sunt simplices?

Decem et octo.

T	SZ	S	R	P	N	M	L	K-K	-K-	H	G	F	D	CZ	B
														ZS	Z

vivet. Holott a székelyeknek ezek helyett megvan az *ô, j, u* és *v* jegyük, melyek mássalhangzók jelentésével bírnak, mint: *Ianos vala nere*.

Miként ejtetnek ki az összes betűk? — Az egész ábécét kemény kiejtéssel, vagy tompa hangon ekképen kell kiejteni: *A, eb, ees, ec' ed, ef, egg, egi* (*eg'* helyett), *ah* (igy!), *i, ei, ek, ak, el, el', em, en, en', o, ô, ep, er, es, sz, et, et', u, ü, eu* (azaz: *ev*), *ess* (azaz: *esz*).

Mondj szabályt a betűk átírásáról? — A melyek a latinoknál ugyanazon hangzóval mondatnak ki, mint *f, j, m, n, r, s*, hogy könnyebben megérthető legyen, egyszerűen magánhangzók nélkül vannak átírva; a többi mellé azért van adva magánhangzó, hogy a kiejtésük elsajátítható legyen.²

Miképpen osztatnak fel a székely betűk? — Magánhangzókra és mássalhangzókra.

Hány mássalhangzó van? — Huszonhárom (*b, ez, es, d, f, g, gy, h, -k-, k-k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, z, zs*).

Miképpen osztatnak fel a mássalhangzók? — Egyszerűekre és összetettekre.

Hány egyszerű van? — Tizenhatsz (*b, ez, d, f, g, h, -k-, k-k, l, m, n, p, r, s, sz, t, z, zs*).

Hány összetett van? — Öt (*cs, gy, ly, ny, ty*). Azért neveztetnek így, mivel *i* magánhangzóval összetéve adnak hangot.

¹ A középső jegyet a későbbi Uffenbach féle hamburgi másolat készítője & (et) jegyre javította ki.

² E homályos szabályt a giccseni másoló úgy értelmezte, hogy az előző szabály ábécéjében az *ef, el em, en* betűket nem kellett volna *e* vel írni s ezért e magánhangzót mellettük keresztül is húzta.

Quot sunt mixtae?

Quinque.

TY	NY	LY	GY	(!) CS
<i>eti</i>	<i>eni</i>	<i>eli</i>	<i>egi</i>	(!) <i>resi</i>

Sic dictae quod mixtum cum *i* vocali sonum edunt.*Quae est observatio de mixtis consonantibus?*

Quum in nostra lingua utimur Latinis characteribus (vt supra quoque monui) consonantibus quibusdam, quo perfectius ad natiui sermonis enuntiationem sonum referant, solemus accentum grauem aponere, vt *e'*, *g'*, *l'*, *n'*, (igy! *n'* helyett) *f'*, sed Siculi peculiare litteras habent.

NYALÁB	ZOLYOLYOM	(helyesen: GYALU) ¹	GYALYV	CSANÁD
(igy!) <i>nialat</i>	<i>Zoliom</i>		(igy!) <i>galym</i>	<i>Canad</i>
ATYA				
<i>atia</i>				

Quid est observandum de littera SZ?

Vnicum SZ alioquin simplicissimam duarum consonantium vim eatenus habere videtur, quatenus in vernacula lingua litterae S, addimus *z*, vt *Szenoseg* (helyesen: *Szentség*), *Szepsegh*. Siculi simplici littera scribunt, vt: | 444.

SZÉPSÉG	SZENTSÉG
<i>Szepseg</i>	<i>Szentseg</i>

Quot sunt vocales?

Nouem.

V	Ü	U	Ö	O	J	I	E	A
<i>e²</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>ei</i>	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>a</i>

Quid differunt K-K et -K-?

Nihil differunt, nisi quod K-K in initio, -K-³ in fine dictionum, quum eam vocalis *a* sequitur, vsurpari commodius possit, et in fine semper corripitur.

ADNAK	AKOR
<i>adnak</i>	<i>akor</i>

Mit kell tudnunk az összetett mássalhangzókról? – Mintán a mi nyelvünk latin betűt használ (mint arra már fentebb is rámutattam), néhány mássalhangzóra, hogy minél tökéletesebben tüntessék fel hazai nyelvünk kiejtését, kemény ékezetet szokunk rakni, pl. *e'*, *g'*, *l'*, *n'*, *f'*, de a székelyeknek van erre saját betűjük (*Csanád*, *gyalu*, *zolyom*, *nyaláb*, *atya*).

Mit kell az SZ betűről megjegyezni? Az egyetlen SZ, noha igen egyszerű, két mássalhangzó jelzésére szolgál olyan formán, hogy hazai nyelvünkben az S-hez z-t adunk, pl. Szentség, Szépség. A székelyek egyszerű betűvel írják, pl. (*Szentség*, *szépség*).

Hány magánhangzó van? – Kilenz (*a*, *e*, *i*, *ej*, *ó*, *ö*, *u*, *ü*, *v*).

Miben különbözik a K-K és -K-? – Semmiben sem különböznek azonkívül, hogy K-K a szavak elején és végén, ha *a* magánhangzó következik utána, könnyelmesebben használható és a szó végén mindig megrövidítetik.⁴ (*Akor*, *adnak*.)

¹ Az *u* és *v* jegy hangértékének felcserélésére l. a köv. jegyzetet.

² Ez a *v* tévedésből került a magánhangzók közé. Fentebb a teljes betűsorban az *u* v-vel, a *v* ev-nek ejtendő eu-val jeleztetett. Mivel a *szervő* a *v* jegy így jelzett hangértékével nem volt tisztában, az *n*-val való jelzés ezimén beosztotta a magánhangzók közé. L. alább az V. részben a Dobai-féle betűsor hasonló tévedését, mely igazolja, hogy itt nem a gíesseni másoló, hanem a *szervő* tévedéséről van szó.

³ Az alább közölt marosvásárhelyi másolatból kitűnik, hogy a második *k*- jegy helyén eredetileg & (et) volt olvasható.

⁴ Téves, mert az *a* magánhangzó (miként a példák is mutatják) mindig előtte van. Így aztán rövidítve (az *a* mellőzésével) a vég-k jegynek *ak* szótagértéke van.

Quid differunt ZS et Z?

Postiores duae consonantes ZS et Z quomodo inter se differant ex suppositis exemplis facileprehendere poteris.

ZSÁLYA	ZÖLD
sallia	zöld

De Abbreviationibus.

Quae est ratio abbreviationis litterarum apud Siculos?

Habent Siculi syllabas quasdam breuitatis causa inuentas, quum lateribus consonantium vocales inseruntur, vt

	$\widehat{GO}$	$\widehat{GI}$	$\widehat{GA}$	$\widehat{CSA}$	$\widehat{BO}$	$\widehat{BI}$	$\widehat{BE}$	$\widehat{BA}$
	go	gi	ga	ca	bo	bi	be	ba
$\widehat{RU}$	$\widehat{RI}$	$\widehat{RA}$	$\widehat{LO}$	$\widehat{LE}$	$\widehat{LA}$	$\widehat{HO}$	$\widehat{HE}$	$\widehat{HA}$
(igy!) ro ¹	ri	ra	lo	le	la	ho	he	ha
				$\widehat{ZA}$	$\widehat{SO}$	$\widehat{SE}$	$\widehat{SA}$	
				za	so	se	sa	

Sed ita sunt obseruandae istae syllabae ne regulam collectionis confundant.

$\widehat{BIRÓ}$	$\widehat{BALÁZS}$
Biro	Balas

Tales syllabae plures effingi possunt pro dexteritate scriptoris, vt tandem vsus docebit.

Suntne et alii abbreviationis modi?

Sunt et aliae abbreviationes, quum duae consonantes in vnum coagmentatur fere absque vocalibus, quibus tamen in dictionibus vocales addi debent, vt:

(?) NT	$\widehat{RT}$	$\widehat{ST}$	$\widehat{LT}$	$\widehat{NK}$	$\widehat{NGY}$	$\widehat{NG}$	$\widehat{ND}$	$\widehat{NCZ}$
nt	rt	st	lt	nk	ngy	ng	nd	(igy!) ncs

Et haec quidem in finali terminatione locum habent, vt

NEKÜNK	PARANC $\widehat{SOLT}$	ESPERE $\widehat{ST}$	FERE $\widehat{NCZ}$
nekünk	parancsolt	esperes(t)	Ferencz

Miben különbözik a ZS és Z? — Hogy a két ZS és Z mássalhangzó miben különbözik egymástól, azt az alább következő példákból könnyen megítélheted: (Zöld, zsúlya).²

Az összevonásokról.

Mi jelentősége van a székelyeknek a betűk összevonásának? — Van a székelyeknek néhány rövidség kedvéért feltalált szótagjegyük, mindön magánhangzók a mássalhangzók oldalához csatolhatnak, pl. (ba, be, bi, bo, ca — helyesen: esa —, ga, gi, go, ha, he, ho, la, le, lo, ra ri, ro — helyesen: ru —, sa, se, so, za).

Hanem ezen szótagjegyeket úgy kell alkalmazni, hogy a szótagolás rendjét ne zavarják. (Balázs, bíró.)

Ilyen szótagjegy az író ügyessége szerint, a mint majd a gyakorlat megmutatja, több is alakítható. Van-e még más összevonási mód is? — Van még más összevonás is, midőn két mássalhangzó magánhangzó nélkül csaknem egybekapcsolódik, melyekhez kiejtés alkalmával mégis kell magánhangzokat tölteni, pl. (ucs — helyesen: nez —, nd, ny, ngy, nk, lt, st, rt, nt).

Ezeknek a szó végén van a helyük, pl. (Ferencz esperest parancsolt nekünk).

¹ E tévedést a kihagyott ro rovásírásjegy idézte elő.

² Csak akkor volna értelme, ha a zs mássalhangzót a magyar szöveg szintén z-vel jelölné. BARANYAI DECSI Gyula-júlián megjelent *Adagia* című közmondás gyűjteményében s a következő évtized több kiadványában, pl. PÁZMÁN Péter könyvében a z-jelzés fordul elő.

*Possuntne hae abbreuiationes in medio dictionum vsurpari?*¹

In medio dictionum vsurpari non possunt, quia regulam collectionis turbant, vt

ANTAL   ANDRÁS
Antal   *Andras*

Non enim sic colligitur Andras Ant-al; sed Andras An-tal.¹

*Quid observandum est de scribenda littera H (= R)?*²

I (R) paruum omissis duabus columnis in fine et medio caussa breuitatis saepe vsurpatur, vt

PÉTER   TERCSI
Péter   (így!) *Terezi*

*Vtuturne praeter has litteras Siculi aliis?*³

Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant, vt:

(?) ANT   (?) TPRU   (?) AMB
ant   *tpu*   *amb*

ORATIO DOMINICA.⁴

(Az Úr imádsága.)

MI ATYÁNK KI VAGY ME³NYEGBEN SZENTEL-
TESSÉK MEG AZ AZ (így!) TE NEVED · JÖJÖN EL AZ
TE OCSSZÁSOD (így!) : LEGYEN TE AKARATOD⁴ · MIKÉ*PE*N
ME*NYEGBE*N AZONKÉ*PEN IT EZ FÖLDÖN IS :
MI KE*NYE*RJNKE*T (így!) MINIEN (így!) NAPIT AD MEG NEKÜ-
NK MA : ÉS BOCSÁJD (így!) MEG ACS (így!) MI BJNEINKE*T (így!)
MIKÉPEN MI ES ME*GBOCSÁTUNK E*LLE*NÜNK
VÉTETEKNEK : ÉS NE* VIGY MINKET ACS (így!) KI-
SÍRTE*TBE*N : DN (így!) SZABA⁵ AZ GONOSZTUL : MERT
TIE*D AZ ORSZÁGH AZ HATALOM AZ IIROSEG (így!)
MINI (így!) ÖRÖKÖN ÖRÖKÉ* · ÁMEN ·

Használhatók-e ezen összeronások a szavak derekán? — A szavak derekán nem használhatók, mivel a szótagolás rendjét zavarják, pl. (*András, Antal*).

Mert nem így tagolhatik Andr-ás, Ant-al; hanem And-rás, An-tal.

Mit kell a (latin H-hoz hasonló) R betű írásáról megjegyezni? — Mellőzve a két oszlopot, rövidség okáért gyakran használják a szó közepén és végén a kis I (r) betűt, pl. (*Teresi, Péter*).

Használhatók-e a székelyek ezeken kívül más betűket is? — Van ezeken kívül még néhány hullőkhöz hasonló szótagjegyük, a melyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik, pl. *amb, tpu, ant*.

(Következik az *Oratio Dominica* és a *Symbolum Apostolicum* magyar szövege.)

¹ Ez másolási hiba e helyett: ... And-rás, Ant-al; sed An-drás, An-tal.

² A H-vá ferdített E jegyeket esillaggal jelöljük meg. — A szók szétszaggatását a megfejtésben nem tűn-
tetjük fel.

³ Ez az egy tevedés a sor felett ki van javítva

⁴ Helytelenül alkalmazott k-k jeggyel.

⁵ Kimaradt: DITS MEG.

SYMBOLUM APOSTOLICUM.

(Az apostoli hitvallás.)

HISZE*K EGY ISTENBEN MINIENHATN (igy!) ATYÁBAN MENN (igy!) -
 EK FÖLDNEK TEREHTŐÜE*BEN (igy!) È'S JE*ZSUS
 CZRISTUSBAN Ó EGYETLENEGY FIÁBAN MI
 URUNKBAN KI FOGONTATÉK SZENTLÉLEK-
 TUL SZÜLETE*TÉK SZŰSZ MÁRIÁTUL KINZATÉ*K
 PONTIUSNAK ALATTA · ME*G FESZITETÉK MEG-
 HALA ÖARMAD (igy!) NAPON HALOTAIBUL* FEL-
 TÁMADA MENE MENYEGBEN ÜLE ATYA ISTEN-
 NEK JOBJÁRA ONNAN LESZEN ELJÖVE*NDÓ
 ITÉLNI E*LEVE*NEKE*T ÉS HOSTAKAT (igy!) .
 EISZEK (igy!) SZENTLELEKÖEN (igy!) : KÖZÖNSÉ*-
 GES KERESZTYÉN ANYA SZENT E*GYHÁZAT SZENT
 EKNEK EGYESSÉGÉ*T¹ · BÜNÜNKNE*K BOCS-
 ÁNATYÁT · TESTNEK FELTAMADAÜÁT (igy!) . ES A(Z?)
 ÖRÖK ÉLE*TET · ÁMEN ·

* dees Gralla pokobra, et descendit ad inferos.²

Ila a Dieterich- és Mai-féle példányok nem Giessenben készült másolatok lettek volna, a kettő közt több másoló közvetítését és több kéz romboló munkájának nyomát kellene kutatnunk. Mert valóban sok hiba az, a mi a fenti másolatban a magyar nyelv és magyar rovás ismerete hián felhalmozódott. Ilyen esetben az írásjelek vonalainak szövevényét szolgálai hűséggel kellett volna lerajzolni. E nélkül az egymáshoz hasonló *c-h*, *h-ö*, *ö-b*, *i-d*, *j-ü* és *cs-z* jegyek állandóan összeeszereltettek. E nélkül jött létre a *gyamolta l'anna valias* (gyámoltalan, nyavalyás), a *galym* (gyalu), a *nyalat* (nyaláb) és a *Gralla pokobra* (szálla pokolra). E nélkül végül a szóelválasztó pontozás szükségét és a szavak írásjegyeinek összetartozó csoportjait felismerni sem lehetett.

Az avatatlan kéztől származó másolási hibák tömege a forrásul használt Szanchi-féle másolat jellegét egészen eltörölte. Még a rovásírásos mutatóványok sorvégi elválasztó jegyeinek ügyetlen elhelyezését sem lehet egészen forrásának tulajdonítanunk, mert az *Úr imádságában* előforduló *nekü-nk* már az avatatlan német másoló mesterkedésének jegyét viseli magán. Sőt hozzatehetjük, hogy e hibás másolatban még a címlapon megkorrigált „Szanchi M. László” név sem biztos, mert teljesen szokatlan és helynévvel sem igazolható.

Noha Telegdi az ügyetlen giesseni másolatban már legalább is két másoló megett áll, személye meg sínes elfedve szemünk elől. Együgyű írói egyéniségén a közeli Szanchi másolata még aligha változtathatótt, a német másoló pedig már rontani nem tudott. A székely ABC'z nek töle eredő elemi szabályait már BARANYAI DECS JÁNOS rövideknek és kezdetlegeseeknek jelezte. Hozzátehetjük, hogy nagyon hibásak és zavarosak is. Lépten-nyomon elárulják, hogy *Telegdi a rovásírást már nagyon foggyatkozón ismeri*. Ez különösen akkor lesz szembeütővé, midőn a rovásírás két főajátságát, a *magánhangzó-nyratást* és az *írásjegyek összerovását* kellene olvasóival megismertetni. A *sz*, *k*,

és *zs* jegyekről elmondott felvilágosítások részben feleslegesek, részben zavarosak. Noha kevés mondanivalójában is ellenmondás észlelhető. Legelső példáival azt bizonyítja, hogy a *r* jegy mássalhangzó s alább mégis odakeveri a magánhangzók közé. A *gy*, *ly*, *ny*, *ty* összetett jegyekről öreg emberre valló tájékozottsággal tudja, hogy régiesen első jegyük ekkel is ellátható; de az egykorú szokorlat szerint ő is *i*-vel kívánja őket nyelvünk szolgálatába venni s ír *niaraliúst* stb. Sőt utóbb

¹ Az *sz* összeírva *e* nek látszik.

² *Magyarul* „hanyzik Gralla pokobra (helyesen: Szálla pokolra), és szálla alá poklokra”. — Megjegyzendő, hogy később a *hal*a után kellett volna e hiányt jelezni.

már azt is tanítja, hogy e jegyek „i magánhangzóval összetéve adnak hangot“. A XVI. század végén divatba jött a *es* mássalhangzó jegyének *chi* és *csi* formában való jelzése. Ebből folyólag TELEGDI megtette ötödik i-vel hangzó összetett mássalhangzónak. Alkalmazni azonban már nem tudta. Sőt e miatt a *ez* mássalhangzó jelzésével is zavart csinált.

Ugyanilyen tévetség hangzik ki műve *latin* szövegéből, midőn *latinul* mindig *anyanyelvünkről*, a *mi nyelvünkről* és *hazai nyelvről* beszél. Ezért föltehető, hogy ez a derek öreg székelyt a kiveszőben lévő rovásírás fogyatékos ismerete avatta íróvá. Ezért dilettáns letére eredetileg csak *magyarul* írt és csak a kisebb igényű székely olvasóközönséghez kívánt szólani. A latin szöveg pedig csak akkor jött létre, midőn a Dunántúlról Erdélybe származott nagy látókörű BARANYAI DECSI JÁNOS a székely rovásírás nemzetközi tudományos értékét fölismerte és ennek külföldön is érvényesíthető latin nyelvű kiadását tervbe vette.

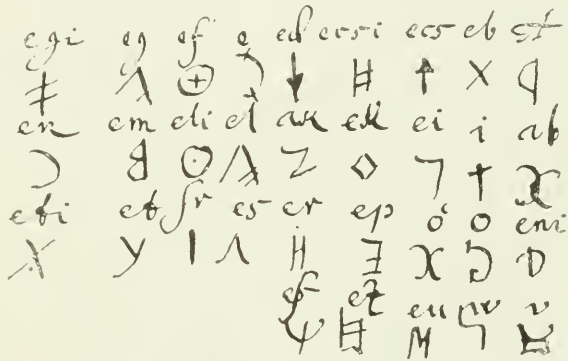
Azt már tudjuk, hogy ha a tervezett kiadás ügye meg nem feneklik, a másolás másfél évtized múlva aligha vált volna már szükségessé. De — utólag el kell ismernünk — a tudós marosvásárhelyi tanár beavatkozásának meg lett mégis az a súlyos eredménye, hogy a mű latin kézírata széleskörű tudományos összeköttetései révén *külföldre* került. Ezért elsősorban neki köszönhető, hogy a giesseni másolatok létrejöttek. Bizonyára neki köszönhető az is, hogy a hazai másolatok nyomán itthon szintén érdeklődni kezdtek a rovásírás utolsó halvány emlékei iránt, neki köszönhető továbbá, hogy itthon szintén nyomára bukkanthattunk a kiadásra szánt művecske késői marosvásárhelyi másolatának.

III.

A hamburgi másolat.

Már megemlítettük, hogy Hamburgban TELEGDI művének másolatát a Városi Könyvtár kézíratai közt találtuk meg. Az a 342. számú 4-rétű gyűjtetlées kötet rejti magában, a melynek vegyes philológiai dolgozatokat jelző eme címe a kötet hátán olvasható: „*Philologia miscellanea*. Ms. App. XX. 4°.“ Az első tábla felső peremére belől *ex libris* van ragasztva e felirattal: „*ex Biblioth. Hamburg. Wolfiana*“; alább pedig ez a könyvtári bejegyzés olvasható: „*Critica Varia. Contenta hujus vol. vid. in fine pag. ult.*“. E tartalomjegyzék az egybekötött tíz darab XVII–XVIII. századi kézíratról a kötet végén számol be.¹

A gyűjtemény első helyét TELEGDI *Rudimentája* foglalja el. Czimlapjának szövege azonos a giesseni másolat czimlapjának szövegével. Nemi eltérés csak SZANCHY nevének írásában észlelhető. Itt ugyanis a giesseni másolat törlése alapján „Szanchy“ található „Szanchii“ helyett. Mellőzve van a giesseni czimlap terjedelmes jegyzete is. A másoló utána járt annak, hogy a jegyzet szövege tulajdonkép BAUDRANDUS lexikonát idézi, ezért helyette a cím „*Hunnorum*“ szavához ezt a lapszéli

19. A hamburgi másolat betűsora.

¹ E tartalomjegyzék (a lapszámokkal részünkről kiegészítve) egész terjedelmében így hangzik: I. Joh. Thelegdi *Rudimenta priscae Hunnorum s. Scidorum Linguae brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa*. 1–32 (218 × 18 cm.) — II. Grammatica Syriaca ad Methodum Schickardianam adornata, indicans tantummodo, in quibus Syri ab Ebraeis dissident. 33–40. — III. Stolbergii gr. lit. in Acad. Viteb. prof. (Graecarum literarum in Academia Vitebergensi professoris. Epitome Collegii Critici de Interpretatione Scripturae Sacrae, 1679. 41–78. — IV. Morhofius: De imitatione et lectione Ciceroniana 79–120. — V. Epitaphium Jo. Geileri Keyserbergii. 120a. — VI. Von der Art und Eigenschaft eines Madrigals. 121–170. — VII. Acis et Amyndas. Tragoedia versib. germ. 171–198. — VIII. Alexandrinisches Fürstenlob auf Churfürsten Carl's Pfalzgrafen bey R. (Rhein?) sein Geburtstag. 199–228. — IX. Commentarius in Ciceronis de oratore Dialogos. 229–342. — X. Joh. Salzmann Orationes variae (14 darab) 343–546. Megjegyzendő, hogy a II. sz. értekezés 4–5. (a kötet 36–7.) lapja közé egy négyoldalas 4-rétű XVIII. századi nyomtatvány van kötve e czimmel: Alphabetum Russarum Stockholmiae. Typis Petri a Selav. Év nélkül.

jegyzetet fűzi: „Seu Siculorum. De his Siculis vide Baudrandi Lexicon Geogr. voce: Siengi.“ Ugyane kéz a cím alá, tehát a mellőzött jegyzet helyére még ezt a fontos megjegyzést írta: „*Ex illustri enjusdam Bibliothecae Codice, hanc sibi per amanuensem copiam fieri jussit Z. C. ab Uffenbach 1714.*“

E másolat tehát a nagyhirű Uffenbach-gyűjteményből került a Wolf-féle könyvtárba s innen a hamburgi Városi Könyvtárba. Ha tudjuk azt, hogy UFFENBACH ZAKARIÁS KONRÁD, a ki egész Nyugat-Európát beharangozta s minden országban foglalkoztatta a könyvkereskedőket, másolókat és könyvtolvajokat,

a legliőbb, legfélékenyebb, legirigyebb és egyben a legbolondabb könyvgyűjtők közé tartozott, akkor nem lephet meg az sem, hogy a Mai-féle gyűjtemény példányára ráakadt. sem pedig az, hogy a lemásolt példány hollétét elítélte.¹

A mi esetünkben tényleg bizonyult, hogy UFFENBACH másolatának nagy értéket kellett tulajdonítani, míg az elítelt példány elő nem került. A M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtára számára lefényképeztettük, szakfolyóiratában, a *Magyar Könyvszemlében*, szövegét az összes rovásírás részek faksimilei kíséretében és összehasonlító kritikai jegyzeteinkkel ellátva egész terjedelmében kiadtuk. Sőt, hogy a másolat elítelt eredetijét sikerrel felkutatthassuk, még különlenyomatokról is gondoskodtunk.²

Mikor a lappangó giesseni példányt az egyetemi könyvtár igazgató-sága különlenyomatunk segítségével megtalálta, a hamburgi másolat jelentősége megszűnt. Csak könyvészeti adaleknek tekinthető, de könyvészeti szempontból is csak a giesseni példány korát némileg megvilágító 1714-es év-számának van értéke.

Az igazság érdekében meg kell még említenünk, hogy UFFENBACH másolója meglepően pontos munkát végzett. Noha magyarul ő sem tudott, a magyar szövegen és a rovásírás részekén egyetlen vonást el nem rontott. A titokzatos kéziratot lemásolása előtt tüzetesen áttanulmányozta s tapasztalatai alapján több másolási hibáját felismerte és kijavította. A „János vala neve“ példa előtt észrevette, hogy a *I* és *I'* rovásírásos jegyei közt az elrontott *I'* jegyhez hasonló ákombákomnak a „latin *et* & jegyet kell jelenteni. A „Quot sunt vocales“

Oratio Dominica
 A 300. 144 10 504 X 4 18
 H 9 A 38 501 145 12 503 1 23 X
 3 Y H 4 12 207 27 1 3 M 20 3 Y H 4
 10 Y 4 H 9 2 4 3 Y 2 3 1 8 1 : 10 1 9 1 H 2
 - 200 5 H 4 2 2 X 1 3 2 2 8 2 2 3 2 0 1 8
 - 200 5 1 8 : 1 10 2 1 1 2 0 H 2 3 1 2 3 2
 - 20 1 2 8 1 4 3 1 3 4 0 2 2 1 2 8 3 2 0 5 1 4
 H 4 1 2 8 1 4 4 H 2 X 1 2 : 4 8 50 7 0
 1 2 1 8 2 2 3 2 0 1 8 3 2 0 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2
 20 1 2 0 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2
 - 2 1 8 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2
 - 4 X 4 1 2 1 : 2 2 X 3 2 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2
 H 4 1 2 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2
 - 2 H 1 1 H 9 8 2 4 4 Y 4 4 2 H 9 2 1 4 1 1 2
 2 0 2 1 2 1 2 2 0 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2
 2 2 8 4
 Symbolum Apostolicum
 - 2 3 1 2 1 8 2 2 X 2 3 Y 1 1 1 2 2 2 1 2
 - 1 2 2 0 2 2 2 2 2 2 4 X 4 X 9 2 Y 4 2
 2 2 0

20. A Miatyánk és Hiszekegy hamburgi másolata.

lása előtt tüzetesen áttanulmányozta s tapasztalatai alapján több másolási hibáját felismerte és kijavította. A „János vala neve“ példa előtt észrevette, hogy a *I* és *I'* rovásírásos jegyei közt az elrontott *I'* jegyhez hasonló ákombákomnak a „latin *et* & jegyet kell jelenteni. A „Quot sunt vocales“

¹ V. ö. Io. Ge. SCHELHORNIVS: *Commercii epistolaris Uffenbachiani selecta*. Ulm, 1753. — E levelezésből kiderül, hogy UFFENBACH I. J. MAI JÁNOS HENRIKkel szoros baráti viszonyban állott s vele a másolás idején gyakran érintkezett.

² Ugyane levelezése utalt CORNIDES is, midőn HAAOSHOZ írott 1780 nov. 19 ki levelében ezt írta: „Memini illustrem etiam UFFENBACHUM in aliqua epistolarum suarum huius opellae Thelegdianae mentionem inferre“. (M. Nemz. Múz. 1878. Quart. Lat. 6. 1 : továbbá HAAOS: *Monumentum literarium hunno-scythicum*. M. Tud. Akad. Könyvt. M. Nyelvt. 2-rét 3. sz. 14b. lev.)

³ SZEPESTYEN: *Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata*. Magyar Könyvszemle. 1903. évi f. XI. kötet 247. l. — Különlenyomata „Huszonégy szöveg közé nyomott ábrával“ Budapest, 1903. 1—36. l.

kérdés jegyei közt mellőzte ezt az u-forma ákombákomot s helyére meglepő módon odairta az *U* rendes rovásírásos jegyét. Ugyanígy ki tudta javítani az „Abbreviatio“-k csoportjában a *ST* és *LT* összevont jegyeit. Az *Úr imádságának* és az *Apostoli hitvallásnak* rovásírásos szövegében merőben új sorbeosztása van és a szavak részeinek elválasztását nem téveszti el. A másolt szöveg szavainak hibás megszaggatását ő sem szüntette meg, az elrontott betűket ő sem igazította ki, a szóelválasztó pontozás visszaállítására ő sem vállalkozhatott, de a meglepő pontosságú másolathoz mégis hozzáadott néhány olyan vonáskát, a melyet a szöveg megértése nélkül esakis ugyanilyen tartalmú magyar nyomtatvány figyelembevételével lehetett elhelyezni. Értjük a mondatokat tagoló vonások felrakását. Ilyenek vannak az *Úr imádsága* „akaratom“ és „hatalom“ szavai után is; az *Apostoli hitvallásban* pedig az első sor „istenben“, a második sor „atyának“ és „földnek“ és a következő sorok „teremtőjében“, „Cristusnak“, „fiában“, „urunkban“ stb. szavai után.

Nehogy a másoló ügyeskedése mögött valaki magyarul értő segítséget gyanítson, főlemlítjük azt is, hogy a giesseni másolat minden írott és rovásírásos magyar botlása szolgálai hűséggel belekerült UFFENBACH kéziratába is. Benne van a „Canad, galyn, Nilat“, a „Szenoeseg“ és a „Gralla pokobra“. Viszont hiányzanak ebből is az *Úr imádsága* szövegéből kimaradt „—dits meg“ (szabadíts meg) szótagok.

IV.

A marosvásárhelyi másolat.

Midőn a csikszentmihályi felirat marosvásárhelyi másolatát ismertettük, a másolatot őrző gyűjtékes kötet tartalomjegyzékéből megtudtuk, hogy a X. számú darab tartalmát ez a latin cím jelzi: „*Priscae Hunnorum Linguae Rudimenta, brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa opera et studio Joannis Telegdii*“. Szóval a *Rudimenta* egy XVIII. századi másolata fölmerült ott, a hova TELEGGI műve eredeti kéziratát a XVI. század végén BARANYAI DECSI JÁNOSHAK, a marosvásárhelyi ref. főiskola tudós tanárának kiadás végett átnyújtotta. Mivel az 1739-ki Schwartz-féle giesseni másolat 1764-ben már DOBAI SZÉKELY SÁMUELÉ volt, nyomban számolnunk kellett azzal az eshetőséggel, hogy a marosvásárhelyi példány már a Schwartz-féle másolat után készült.

Mielőtt a giesseni másolat eredetije előkerült volna, nekem alkalom nyílt arra, hogy a giesseni után készült hamburgi másolatot, a Bod *Athenásában* lenyomatott Baranyai Decsi-féle levelet és a marosvásárhelyi kézirat szövegét pontosan összehasonlítsam. Így aztán kiderült, hogy az utóbbi kettő olyan közös forrás után készült, amelynek szövege már sokban eltért a giessenitől. Mivel az eltérés TELEGGI szövegében ölt nagyobb mérvet, ezt a részt a szükséges összehasonlítások végett itt egész terjedelmében lenyomatjuk. Ezt a kiadást a szöveg rövidségén kívül megkönnyíti még az a sajtóságos körülmény is, hogy belőle a rovásírásos részek egészen hiányzanak.

Elementa veterum Hunnorum breviter proposita.

Quot sunt Literae veterum Hunnorum seu Scytharum?

Triginta duae: (a hiányzó betűk számára hat üres sor van hagyva).

De pronunciatione harum Literarum.

Quomodo pronunciantur?

Horum Characterum sonum seu pronunciationem facillime absque viva voce perdisces, si cum Latinis characteribus conferas, parum enim ab earum enunciatione differunt; nisi quod

A régi hunnok írásjegyei röviden előadva.

Hány betűjök volt a régi hunoknak, vagy scytháknak? — Harminezkettő: (a hiányzó betűk számára hat üres sor van hagyva).

Ezen betűk kiejtéséről.

Miként ejtetnek ki? — Ezen írásjegyek hangját vagy kiejtését hallás nélkül legkönnyebben úgy tanulod meg, ha a latin jegyekkel egybeveted, mert azok kiejtésétől, kivéve azt, hogy a latinok

Latini suas Consonantes bifariam efferant. Quaedam enim ex illis ita sonum edunt, ac si Vocalem post se habeant: ut: *be, ce, de, ge, ha, pe, te, ze*. Quaedam vero in initio Vocales exprimere videntur | 18. tur, ut: *cf, el, em, en, er, es*. Siculi autem uno tantum modo efferunt, quo singulae Consonantes Vocalem ante se habeant. Pronunciantur vero sic universae veterum Hunnorum seu Scytharum Literae: *A, eb, ets, etz, ed, e, ef, egh, egy, eh, i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, eny, o, ö, ep, er, es, esz, et, ety, u, ü, ev, ez, ex* (helyesen: *ezs*).

Quomodo dividuntur hac Literae?

In Vocales et Consonantes.

Quot sunt Consonantes?

Viginti tres: (a hiányzó betűk számára négy üres sor van hagyva).

Quomodo dividuntur Consonantes?

In simplices et mixtas.

Quot sunt simplices Consonantes?

Novem decim; (két üres sor van elhagyva) sic dictae, quod vim unius seu simplicis Consonantis habeant.

Quot sunt mixtae Consonantes?

Quatuor . . . . . sic dictae, quia mixtum cum | 19. Vocali sonum edunt.

Quae est observatio de mixtis Consonantibus?

Cum in Lingva nativa utimur Latinis characteribus, nonnunquam in quibusdam dictionibus Romana Lingva non est sufficiens ad enunciationem nativi sermonis; unde Literis quibusdam *g, l, n, t* vim inferre cogimur; notamus enim accentu gravi, hoc modo: *g', l', n', t'*, ut perfectius ad nativi sermonis enunciationem sonus referatur. Sic in ungarico sermone Latinis characteribus v. gr. (azaz: verbi gracia) *Gãmoltalan*, pro *Gyãmoltalan*, *navalas* pro *nyãvályás*.¹ At Siculi et Hunni veteres peculiare habent literas has quinque, quibus implicitae vocali y

a mássalhangzókat kétféleképpen mondták ki, nem igen különböznek. Némelyek ugyanis úgy hangzanak közülök, mintha magánhangzó volna utánuk: pl. *be, ce, de, ge, ha, pe, te, ze*. Mások pedig magánhangzóval látszanak kezdődni, pl. *ef, el, em, en, er, es*. A székelyek azonban csak egyféleképpen ejtik ki, t. i. az egyes mássalhangzók előtt hangzó van. A régi hunnok vagy scythák összes betűi így ejtetnek ki: *A, eb, ets, etz, ed, e, ef, egh, egy, eh, i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, eny, o, ö, ep, er, es, esz, et, ety, u, ü, ev, ez, ex* (helyesen: *ezs*).

Miként osztatnak föl ezen betűk? — Magánhangzókra és mássalhangzókra.

Hány mássalhangzó van? — Huszonhárom: (a hiányzó betűk számára négy üres sor van hagyva).

Miként osztatnak föl a mássalhangzók? — Egyszerűekre és összetettekre.

Hány egyszerű mássalhangzó van? — Tizenkilenc: (két üres sor van hagyva) azért nevezetnek így, mivel egy egyszerű mássalhangzót jelentenek.

Hány összetett mássalhangzó van? — Négy: . . . . . a melyek azért nevezetnek így, mert magánhangzóval összetett kiejtésűek van.

Mit kell tudnunk az összetett mássalhangzokról? — Mintán anyanyelvünk kifejezésére latin jegyeket használunk, néha némely szókban a latin nyelv nem elég a hazai kiejtés kifejezésére: innen van, hogy némely betűnek, *g, l, m, n, t*, kénytelenek vagyunk jelentését megváltoztatni; ugyanis kemény ékezzel jelöljük meg ekként: *g', l', n', t'*, hogy tökéletesebb hangot adjon anyanyelvünk kifejezéséhez. Így van a magyar beszédben latin jegyekkel például *Gãmoltalan* *Gyãmoltalan* helyett, *navalas* *nyaralyás* helyett. De a székelyeknek és régi hunoknak ezek jelzésére a

¹ A mássalhangzók szóban forgó accentus gravis-át a másoló accentus lenis gyanánt a szomszédos magánhangzók fölé fektette.

sonus perfecte editur; ut *Zolyom* . . . . . *Gyalu* . . . . ., *Tsanád* . . . . ., *Atya* . . . . ., *Nyavalyás* . . . . .

Quid observandum circa Literam . . . sz?

Circa Literam . . . alioquin simplicissimam observandum est; quod eatenus, quatenus in vernacula Lingva Literae *s* addimus *sz*, ut: *Szentség*, *szépség*, habeat vim duarum Consonantium: Siculi autem simplici Litera haec scribunt sic: *szentség* . . . . ., *szépség* . . . . .

Quid differunt (hëzag a két k részére)?

Nihil nisi quod (hëzag a *k-k* részére) in initio et fine dictionum, cum eani vocalis (hëzag az *a* részére) sequitur, commodius usurpari possit, quam alia, | 20. et in fine semper corripitur, ut *Kalmár* . . . . ., *adnak* . . . . . *akkor* . . . . ., nam duas Literas in se continet *ka*, verum utroque modo licebit, sive . . . sive . . . accipiat.¹

Quid differunt invicem posteriores duae Consonantes?

Quantum differant ex suppositis exemplis liquido deprehendi potest: *'Sályá* . . . . ., *zöld* . . . . ., *'sák* . . . . .

Quot sunt Vocales?

Novem: . . . . .

De Abbreviationibus.

Quae est ratio Abbreviationis Literarum apud Siculos?

Habent Siculi Syllabas quasdam brevitatis causa inventas, cum Vocales Consonantium lateribus inseruntur; ut (a hiányzó példák számára másfél sornyi hely van hagyva). Sed ita sunt observandae istarum Syllabarum combinationes! ne regulam rectae collectionis confundant. Non valet ergo *Harmadik* . . . . ., quia literae . . . . . (Itt megszakad).

következő öt betűjök van, melyek segítségével a befoglalt *y* magánhangzó hangja tökéletesen érvényre jut: pl. *Zolyom* . . . . ., *Gyalu* . . . . ., *Tsanád* . . . . ., *Atya* . . . . ., *Nyavalyás* . . . . .

Mit kell a . . . sz betűről megjegyezni? — A különben igen egyszerű . . . betűről megjegyzendő, hogy a mint a hazai nyelvben az *s*-hez *z*-t toldunk, pl. *Szentség*, *szépség*, akkor ez két mássalhangzó erejével bír, a székelyek azonban ezeket egyszerű betűvel így írják: *szentség* . . . . ., *szépség* . . . . .

Miben különböznek (hëzag a két k részére)? — Semmiben, csak a (hëzag a *k-k* részére) szó elején és végén, ha azt (hëzag az *a* részére) magánhangzó követi, kényelmesebben használható, mint a másik, és a szó végén mindig megrövidítetik, pl. *Kalmár* . . . . ., *adnak* . . . . . *akkor* . . . . ., mert *ka* két betűt tartalmaz, de azért mindkétféleképpen helyes, akár . . . akár . . . alkalmaztatik.

Miben különbözik egymástól a két utolsó mássalhangzó? Hogy mennyiben különböznek, az az alábbi példákból tisztán megérthető: *'Sályá* . . . . ., *zöld* . . . . ., *'sák* . . . . .

Hány magánhangzó van? — Kilenc . . . . .

Az összevonásokról.

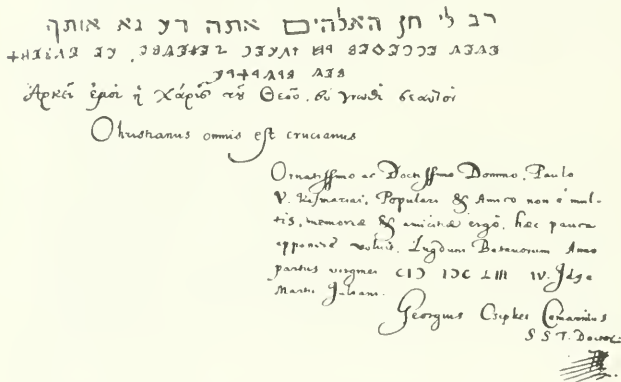
Mi magyarázata van a székelyeknél a betűk összevonásának? — Van a székelyeknek néhány, rövidség okáért feltalált szótagjegyük, midőn a mássalhangzók oldalához magánhangzók csatoltatnak, pl. (a hiányzó példák számára másfél sornyi hely van hagyva) Hanem úgy kell azon szótagjegyeket szerkeszteni, hogy a helyes szótagolás rendjét ne zavarják. Nem helyes tehát *Harmadik* . . . . ., mert a betűk . . . . . (Itt megszakad).

¹ A szabály még így kibővítve is zavaros, mert a szerző nem emeli ki, hogy a *ka*-tól helyesen megkülönböztetett *k-k* jegynek *ak* jelentése van.

A *Rudimenta* e csonka kézírata tulajdonképpen már nem is másolat, hanem félben maradt átdolgozás. Az átdolgozó a hangtani magyarázatokat néhol összevonta, kibővítette, újból csoportosította, más példákkal igazolta, más rendbe szedte, sőt ki is javította. Így a giesseni kézirat szerint 18 egyszerű és 5 összetett, a marosvásárhelyi szerint pedig 19 egyszerű és 4 összetett, tehát összesen 23 mássalhangzó van. TELEGI ugyanis az *esi* (es) mássalhangzót az összetett *egi*, *eli*, *eni*, *eti* (gy, ly, ny, ty) csoportjába sorozta. E tévedést az átdolgozó felismerte s a *es* jegyét az egyszerűek közé osztotta be. Jellemző, hogy a magánhangzók számát ő is 9-nek mondja, holott a giesseni szöveg *a, e, i, ei, o, ö, u, ü, r* magánhangzói közül az *ei* (j) és *v* jegyeit a mássalhangzók közé kellett volna számítani. Így aztán a mássalhangzók száma 23-ról 25-re emelkedett volna, a magánhangzóké pedig 9-ről 7-re fogyott volna.

Dicséretként említjük meg, hogy a magánhangzók csoportját ki tudta emelni a mássalhangzók kérdései és feleletei közül. A szöveg egyéb fogyatékoságaival szemben már tehetetlen volt. Változatlanul meghagyta a *z* és *zs* jegyek ezáltal megkülönböztetését és a *'sák*(zsák)-kal megszerzett régi *'sálya* (zsálya) példa alapján nem javította ki ÁBCzéjének azt a feltűnő hibáját, hogy a *zs*

helyén *z*-et szerepeltet. Helyesen alkalmazza és hibátlanul írja le a *Gyalu* példát s a mellőzött *nyaláb* helyett helyesen alkalmazza a *nyaralyást*. Az ÁBCzében sikerrel megkülönböztetett *ek* és *ak* jegyek külön kérdésében pedig nem ismerte fel TELEGI-nak azt a giesseni szövegben is előforduló tévedését, hogy az *ak* jegy a szók elején és végén akkor alkalmazható sikerrel, ha *utána* egy a magánhangzó következik. Pedig azt, hogy az a jegynek *előtte* kell lenni, nemcsak az ÁBCz, hanem a példánál felhozott *akor* (akkor) és *adnak* szavak is bizonyítják. E két példához (a fel nem ismert

21. Komáromi Csipkés György album-lapja 1653-ból.

hiba igazolásával!) a marosvásárhelyi átdolgozó hozzáadta még a *kalmár* szavat, a melyben az a jegy csakugyan a szókezdő *k* jegy után következik.

A súlyos tévedést az idézte elő, hogy TELEGI példáiban az *ak* jegy előtt az *a* mindkét esetben ki van írva. Ezért aztán nem is tudjuk, hogy mit ért a kínálkozó szövegi rövidítés alatt. Csak a régebbi emlékekből tudtuk meg, hogy ez a rövidítés tulajdonképp a *k* jegy szövegi (és szókezdő) *ak* szótag-értékét akarta jelenteni.

Az *összeronások* fontos fejezetében csak a szótagolást zavaró összevonások két hibás példájáig jutott el. De a *Balázs* és *biró* példák helyett igen helyesen a *harmadik* szót hozza fel. Ebben ugyanis a *rm* és *ad* jegyek volna az összeronhatók és csakugyan zavarnák a *har-ma-dik* szótagolását.

A *Rudimenta* többi kérdése, továbbá a *Mintyánk* és *Hiskeggy* rovásírási szövege elmaradt. Ez a sajnálatos jelenség szorosan összefügg a meglévő szöveg példáinak elmaradásával. Ennek okát mi abban kerestük és találtuk meg, hogy a marosvásárhelyi szöveg másolója és átdolgozója már ismerte a esikszentmiklósi feliratot. E felirat megfejtését elsősorban TELEGI művének köszönhetjük. De az is kétségtelen, hogy e gyakorlati alkalmazáskor derült ki a mű szabályainak és felhozott példáinak fogyatékosága. Midőn ezen némi javítgatással segíteni akart, az erőpróba olyan kevés és kétes eredményre végződött, hogy a rovásírási példák és rövidítések elmaradását utólag felpanaszolnunk nem lehet.

Abból, a mi e kéziratból kimaradt, bennünket a giesseni másolat ellenőrzése végett csak a rovásírási betűsor jegyeinek formái érdekelnének. Ezt pedig a marosvásárhelyi másoló sem mellőzte, mert megtekinthető a gyűjtélkes kötet ama táblázatán, a mely közvetlenül a *Rudimenta* fenti szövege után következik. Ezt a XI. számú táblát, mely kilencz betűsört tartalmaz, a következő fejezetben

mutatjuk be olvasóinknak. Első rovatában vannak a TELEGDI-féle írásjegyek. És hogy e jegyek csakugyan a *Rudimentából* valók, TELEGDI nevének jelzése nélkül is igazolható volna azzal, hogy köztük a *ez* és *es* jegyek épp úgy föl vannak cserélve, mint a *Rudimenta* fenti marosvásárhelyi szövegében.

V.

Egyéb másolatok nyoma.

Az erdélyi születésű (Sepsi-széki) LISZNYAI KOVÁCS PÁL debreczeni tanár 1692-ben kiadott *Magyarok Crónicájában* ez olvasható: „Ezeknek a székelyeknek (a mint az Atyllának és meg az előtt való magyaroknak is) tulajdon magános magyar bőitüi és írásai voltanak, és valamint ma írának a sídók és a napkeleti népek, az ő írásokban jobb kéz felől bal kéz felé mentenek, mely magyar betűket és írásokat, hazámban lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és Székely földén olyan praedikátorokat is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam s ismertem; *ilyen vala TSULAI nevű erdélyi püspök is*“.¹

CSULAI Györgytől, a ki az erdélyi ref. püspöki széken 1650-től 1660-ig volt GELEJI KATONA ISTVÁN utóda, ilyen rovásírásos fogalmazvány nem maradt. De annak igazolására, hogy a héber, szír és chald nyelvvel és írásokkal foglalkozó protestáns theológusaink TELEGDI kis művéből a XVII. század derekán nagy előszeretettel sajátították a székely rovásírás titkait, utalunk KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY debreczeni tanárra és prédikátorra, a ki fentebb, az irodalmi részben tárgyalt nyelvtani művében elég körülményesen ismertette a székely rovásírás mibenlétét. Megemlítette, hogy a debreczeni czeni főiskola könyvtárában is volt egy ilyen könyv. Ennek alapján állapította meg, hogy a tulajdonképeni magyar írásnak 32 betűje van, mert a *k*-t másképen írják középett, másképen végül s elől. Ebből aztán mi is megtudtuk, hogy a debreczeni nagy égés alkalmával elpusztult rovásírásos könyv csakis TELEGDI *Rudimentájának* másolata lehetett.

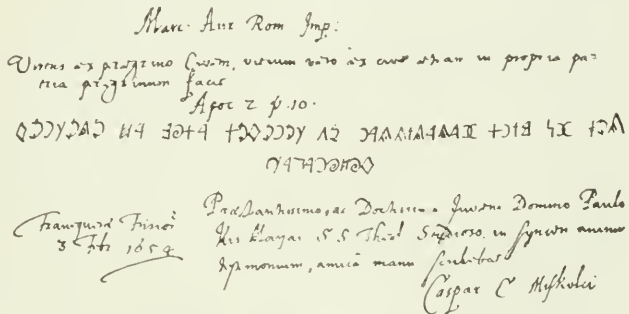
KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY írástndományának egyébként maradt fenn egy érdekes írott emléke is. A debreczeni főiskola könyvtára őrzi KISMARJAI VESZELIN PÁLnak azt a XVII. századi emlékkönyvét, a melynek 241. lapjára KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY Leidenben, 1653 márczius 12-én (IV. Idus Martii Juliani) Telegdi-féle betűkkel és Telegdi-féle szabályok szerint írta fel ezt a jobbról balra olvasandó s görögül is megismételt szöveget:

ELÉG ÉNNEKEM AZ ISTEN KEGYELME. TE ESMÉRD
MEG MAGADAT.

E lap facsimiljét 21. sz. ábránkon mutatjuk be olvasóinknak s teljesség kedvéért a rákövetkező 22. sz. ábrán bemutatjuk ugyanezen emlékkönyv 297. lapjának facsimiljét is, mert erre meg MISKOLCI C. GÁSPÁR 1654 febr. 3-án Franequerában írt rovásírásos emléksorokat. Ennek ugyanúgy olvasandó szövege így hangzik:

LEGY HŰ MIND HALÁLIGLAN ÉS TENEKED ADOM AZ ÉLETNEK
KORONÁJÁT.

¹ I. m. Debreczen, 1692. 12-rét, 172—3. l.

22. Miskolci C. Gáspár album-lapja 1654 ből.

Jellemző, hogy a hangzó-ugratásnak egyik feliratban sincs nyoma. Feliutalás érdeklődő a *Rudimenta* minden szabályllyal ellenkező rossz példából ezt nem is tanulhatta meg. Ezért tartjuk meglepőnek, hogy Komáromi Csikós György egy esetben legalább a *k*—*k* jegyet alkalmazni merje. Irástörténeti szempontból még érdekesebb MISKOLCI C. GÁSPÁR írásmutatványai. Ebben ugyanis a *g* és

VII *Antiqua Hunnorum* Elementa.

f e d cs cz b A
 0 5 S + W ↑ X 4

l ly kfinale h gy gh
 M O N X f A

p o ny n m r k l
 H J S D J A J O I

sz t cz z v ű u s
 7 + Y W M 5 X A

if i
 X Y

23. Hickes Harsányi-féle ABC-je 1678-ból.

kapott. Noha a betűk legtöbbje értelmetlenül elrajzoltatott, a két *e* és két *k* jegye elárulja, hogy a forrás ezúttal is TELEGDY Rudimentája volt.

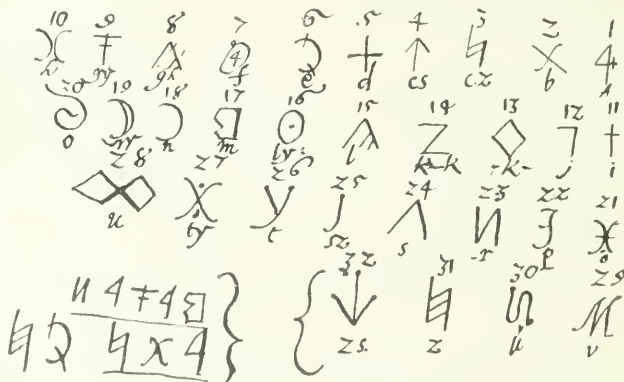
A következő 24. sz. ábrán azt a „Magyar ABC”-ét közöljük, a melyet 1680 körül jegyzett bele valaki Gönczi György *De disciplina ecclesiastica* című 1613-ban Debreczenben megjelent latin művének m. nemzeti műcsmái példányába. Néhány jellemző betűje segítségével alább megállapítjuk, hogy ennek is a *Rudimenta* volt a forrása.

Sorrendben haladva itt kell megemlítenünk azt a Rudimenta-kéziratot is, a melynek segítségével 1690-ben MARSHALL a székelyföldön felfedezett rovásírással fadarab középkori magyar szövegét jól-rosszul megfejtette. A rovásírással szöveg betűsora természetesen jóval tökéletesebb volt, a Telegdy szövegét tolmácsoló székely pedig már a *Rudimenta* sem értette meg. Ha ehhez hozzávesszük, hogy MARSHALL magyarul nem tudott, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a betűsor hangértékének megállapításába számos hiba csúszott be s hogy MARSHALL a *Rudimenta* tanítását is félreértve, a magánhangzókat mindig Telegdy *e* magánhangzójával együtt akarta érvényesíteni.

Ez után ORSZÁGOSI FÖRIS FERENCZ 1693-ban Francquarban megjelent *Origines Hungaricae* című könyvének hat betűre terjedő rovásírással mutatványát következik. A 25. sz. ábránkon látható hat jegyet egy *Alphabetum antiquorum Hunnorum* című teljes betűsorból vette át. Jelzi azt is, hogy

l jegye meg van fordítva. Szerepel benne továbbá egy külön *é* jegy is. Alább kiderül, hogy ez a három jegy csak abban a betűsorban szerepel együtt, a melyet BÉL MATYÁS 1718-ban kinyomatott. E betűsört ő KAPOSSI SÁMUEL gyulafehérvári tanártól kapta. A marosvásárhelyi kézirat kilencz betűsorában külön szerepel majd egy KAPOSSI-féle is. E betűsorban a *g* és *l* nincs visszafordítva, viszont tökéletesen van írva az *r*. Mivel MISKOLCI C. GÁSPÁR a BÉL-féle fordított *g* és *l* társaságában ezt a BÉL-féltől ellátó tökéletes *r* jegyet használja, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy TELEGDY 1598-ban világga becsátott kézírata a XVII. század derekán, tehát fél-évszázad mulva már romlott betűsorokkal volt Európaszerte forgalomba hozva.

Az első teljes Telegdy-féle betűsor — tudjuk — 1703-ban Oxfordban, az angol HICKES GYÖRGY *Antiquae literaturae septentrionalis libri duo* című nagyívretű művének I. kötetében látott napvilágot. Az első kötet előbeszédének VIII. lapjához csatolt réznyomat VII. száma mutatja be azt a 23. sz. ábránkon is látható betűsört, a melyet HICKES 1678 táján a magyar HARSÁNYI JÁNOSTól

24. Egy 1680 táján fűljegyzett ABC.

ezt az ÁBCzét egy barátja Velenczében közölte vele, ez pedig Magyarország nyugati (?) részéből kapta valakitől. „Mihogy azonban — folytatja — ezek a betűk még magam előtt is gyanúsak, különösen azért, hogy a magánhangzók melyeknek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közzétételét, vagy rólok való bizonyosabb ítéletemet addig elhasztom, míg — ha isten megengedi — rólok máshonnan jobban értesülök. Mert az az ember vagyok, a ki nem szeretek semmit homokra építeni”. Mikor pedig ízeltetőül a hat első betűt már bemutatta, megjegyzi, hogy az összes jegyek száma 34, mivel a lágy *gy, ly, ny és ty* mássalhangzónak más jegyük van, mint a *g, l, u és t* mássalhangzónak.¹

OTROKOSI ezzel kétségbe vonhatlanul bizonyosságát szolgáltatva annak, hogy a Magyarországból érkezett velencei forrás csakis TELEGDI Rudimentája lehetett. Nyelvünk magánhangzójának száma ugyanis nem hét, hanem — a rovásírás betűsorában nem szereplő *á-t* és az utólag belehelyezett *é-t* is számítva — kilencz. OTROKOSI tehát a hamis számhoz úgy jutott, hogy a Rudimenta kilencz magánhangzója közül kiküszöbölte az oda nem tartozó *ei* (*j*) és *r* mássalhangzókat. A Rudimenta tanítását akkor is, midőn a betűk számát azzal igazolja, hogy a négy „lágy” (Telegdi szerint is megkülönböztetett négy „összetett”) magyar mássalhangzónak külön jele van.

SZAMOSKÖZYről szóló előző fejezetünkben meg kellett említenünk, hogy NAGY-ÁRI JÓZSEF meggyanúsította OTROKOSI SZAMOSKÖZY *Origines* című műve kéziratának elplagizálásával. Mintán OTROKOSI egyik forrását most megismertük, az érintett tárgyban ezt a kiméletlen vádat egészen elejthetjük. A megemlített velencei forrás semmiféle kapcsolatba sem hozható azzal, hogy száz évvel korábban SZAMOSKÖZY szintén Felső-Olaszországban jár. A kik később ott megfordultak, azok éppen az ő följegyzése miatt érdeklődtek a florenzi könyv iránt. BERZEVICZY ALBERT említi, hogy 1818–1820. évi külföldi tudományos kutatásai folyamán Rómában az *Angelica Augustinianorum* könyvtár magyar vonatkozású kéziratai közt szintén talált egy Rudimenta-másolatot, melyet „kétségkívül valamely magyar tudós a végre ideküldött, hogy a régi magyar betűknek formái az itt lévő híres és gazdag könyvtáraknak kézírataiban megkerestessenek vagy fel-találtassanak, leginkább pedig a *florentziai könyvtárban*, melyben hasonló magyar betűkkel írott könyvet lenni állított felül (t. i. a Rudimenta idézett címében) említett BARANYAI DECSI JÁNOS (tévesen SZAMOSKÖZY JÁNOS helyett).”²

Nekünk az a benyomásunk, hogy NAGY-ÁRI-t két *Origines* közös címe és — ha az érintett tárgyra is tekintettel volt — a valóban megtévesztő Reutegi-féle kompiláció vezethette félre.

A középkor század elején a székely betűknek szélesebb körben való terjesztésére LAKATOS ISTVÁN esik-kozmási plébános 1702-ben írott *Siculia accuratus, quam haetenus, delincata et descripta in lucemque data* ... című művecskéje lett volna hivatva. A nyomdába szánt, de soha meg nem jelent és kéziratban mégis szétérett elterjedt kísérlet TURÓCZI ismert soráival hívja fel a figyelmet az erdélyi székelyek ősi eredetű írástudományára. Utána pedig *Alphabetum Sienorum seu veterum Hunorum, qui a dextra ad sinistram scribebant* ezimen megkezdli a Rudimenta rövid kivonatának közlését. Beme tehát a mássalhangzók szintén feloszlanak egyszerűekre és összetettekre. Az egyszerűek közt a *cz* és *es* jegy fel van cserélve: az összetettek száma megmaradt ötnek, mert a *es* itt is megmaradt közöttük. A sok kihagyás dacára a *z* és *zs* jegyek felesleges megkülönböztetése a jól ismert *zöld* és *zsája* példákkal együtt továbbra is épségben maradt. Ugyanigy megmaradt a két *k* jegyről szóló tanítás is azzal a tévedéssel együtt, hogy az *a* jegy nem előtte van, hanem utána következik. Megismerkedünk az összevonásokkal és a Ferencz esperesről szóló példa eme bővített kiadásával: „Azért Esperest parancsolt olyant nekünk, rongy ingh, mind Ferencz⁴. Ezután az *r* jegyről szóló szabály következik a példánl felhozott „Teresi” és „Péter” nélkül. A hullókhöz hasonlított összevonások záradékol felsorolt hibás példái szintén elmaradtak. Ha végül megemlítjük azt, hogy betűsorában a *zs* jegy *z*-nek van jelezve: nemcsak azt tudjuk meg, hogy a Rudimenta fogyatékos

e.	d	cs	cz	b	A.
3	†	17	7	2	4

25. Otrokosi Főris Ferencz betűmutatója 1693-ból.

¹ I. m. 320—321. l.

² *Jegyzetel magyar hazánk d. illót és a külföldi könyvtárakban található jelenségekről.* (Tudományos Gyűjtemény 1820. évi VI. köt. 46. l.)

Characteres Sculorum

Ungar.	Hungar.	Dei.	Alban.	Ungar.	Hungar.	Dei.	Alban.	Ungar.	Hungar.	Dei.	Alban.		
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	A	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	B	
H	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	Cz.	
↑	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	Cs.	
f	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	D	
2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	E	longa
	3				3		3					E	breve
⊕	⊗	⊗	⊗	⊕	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	F	
Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	G	
≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	≡	Gy	
⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	H	
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	I	
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	J	
◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	K	mod.
Z	N	N	Z	Z	N	N	N	N	P	P	P	K	fiat
Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	L	
○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	LY	
B	4	4	B	4	4	4	4	B	4	4	4	M	
○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	N	
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	NY	
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	O	
⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	Ö	
Э	Э	Э	Э	Э	Э	Э	Э	Э	Э	Э	Э	P	
H	/	/	H	H	/	/	/	/	/	/	/	R	
	H	H			H	K	K	H				R	
Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Sch	
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	Sz	
Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	T	
8	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Ty	
⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	U	
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	Ü	
M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	W	
H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	Z	
Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Zs	fi

26. A marosvásárhelyi kézirat kilencz székely ABC-jeje.

kivonatával van dolgunk, hanem azt is, hogy LAKATOS forrása ugyanaz a hibás erdélyi változat volt, a mely több kutatónkat, köztük KÁJONI JÁNOST is félrevezette.¹

Szinte hihetetlen, hogy a Telegdi-másolatok ilyen bősége közepett BÉL MÁTYÁST, a kutatásra sarkalt hazai és külföldi tudósok egyike sem tudta a *Rudimentával* és HICKES művével megismertetni. Neki pusztán csak az a betűsor állott rendelkezésére, a melyvel KAPOSSI SÁMUEL, a Gyulafehérvárra áttelepített sárospataki ref. főiskola 1713-ban elhalt tanára örvezdettette meg. Jellemző, hogy ez a magyarizáló szöveg nélkül szereplő

betűsor közeli változata volt annak a másik betűsornak, a melyet HARSÁNYI JÁNOS ugyancsak szöveg nélkül becsátott annak idején az angol HICKES rendelkezésére. Nevezetesen KAPOSSIÉBAN is külön jegye van az *e* és *é* betűknek, továbbá szerepel nála a két *r* jegy is, a melyek közül az egy vonalból álló jegy szára szintén ferdén áll. Még fel-tűnőbb, hogy a *gy* stilizált és jobbra döntött jegye a Harsányi- és Bél-féle változatban egymáshoz sokkal jobban hasonlít, mint a mennyire KAPOSSI marosvásárhelyi betűsorának rendes *gy* jegye a Bél féle kiadvány *gy* jegyéhez hasonlít.

Az utóbb említett betűsor a marosvásárhelyi kézirat ama táblázatán maradt reánk, a melyen kivüle még más nyolcz betűsor is szerepel. A mellékelt 26. sz. ábrán látható gyűjteményt a *Rudimenta* marosvásárhelyi másolója abban a hiszemben állította össze, hogy a székelv rovásírás betűsorának kilencz külön változatát mentette meg. Arról tehát sejtelve sem volt, hogy — kezdve a TELEGDIRŐL címzett első rovaton — egytől-egyig a kézről-kézre adott Telegdi-féle betűsor eltorzulásának köszön-heti létrejöttét. Ma azonban már nem nehéz igazolni, hogy e változatok valamennyien egy külön kialakult erdélyi családba tartoznak.

A törzs, melynek betűi a gicseni változat betűibe és a TELEGDI előtt lejegyzett betűkhöz legjobban hasonlíthatnak, HARSÁNYI és KAPOSSI ama közös forrásában keresendő, a melyen a *cz* és *cs* jegye még nem volt fölcserélve, a két *r* pedig pontosan meg volt különböztetve;² viszont — a romlás útjára térve — már stilizálni kezdte a *b*, *gy*, *j*, *ny*, *ó*, *ö*, *p*, *r*, *sz* és *ty* jegyeket. A tudatos

Tab. I. et II. ad Sect. II. §. VII. p. 35.

Alphabetum Hunno-Scythicum.					
α	a.	Ј	ј.	Х	R.
х	b.	◊	k	Λ	s.
҃	cz.	Ѡ	k _{fm} .	~	sz.
И	cs.	М	l.	У	t.
†	d.	⊙	ly.	Х	ty
2	e.	А	m.	⌘	u.
Ɔ	é	᠋	n.	Г	ü.
⊗	f.	᠋	ny	М	v.
Λ	g.	᠋	o.	⌘	z.
f	gy	᠋	ö	Ψ	cs s.
᠋	h.	3	p.	Tab. II. §. 23.	
†	i.	ſ	r.		
				Х	ba. ^{F.23}
				х	be.
				х	bi.
				х	bo.

27. Bél Mátyás Kapossi-féle ÁBCzéje.

¹ E művecske számos másolatban maradt fenn. Mi a nagyszebeni Bruckenthal-Múzeum, a marosvásárhelyi Teleki Könyvtár, a M. Tud. Akadémia könyvtárának 1—1 példányát s a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtárának 3 példányát vizsgáltuk meg. — KÁJONI betűsorát l. e. könyv VIII. fejezetében.

² HARSÁNYI rovata HICKES kiadványa nyomán van kitöltve. Hibás jegyei közt csak a nagy *R* szerepel annak jelölül, hogy a kis *r* kimaradt.

változtatás céljára hasonlóan tetsző, vagy könnyen összetéveszthető jegyek megkülönböztetése volt. Ilyen megbolygatott csoport volt a *b—h—ly*, az *e—n—ny—ó—ő*, a *d—i*, az *ak—R* és az *r—sz*. A sokból például csak pár tudatos változtatásra mutatunk rá. Az *ak* azért lett kissé hátra, vagy kissé előre buktatva, hogy inkább *Z*, vagy *N* formájú új jegy legyen, míntsem hanyat fektetve a nagy *R* jeggyel legyen azonos; másrészt a nagy *R* jegy is átformálódott a latin betűsor II-jává. Az *sz* jegye függőleges, a kis *r* jegye jobbra dőlt vonal volt: az *sz* jegyét tehát balra döntötték s kissé hullámossá változtatták. Az összevonásokból rájöttek a megkülönböztető járulékok alkalmazására s néhány betű (pl. az *ny*, *o*, *ő*, *ly*) változataival valóságos bábeli idéztek elő. Ilyen járulék alkalmazásával jött létre ebben az erdélyi változat-csoportban az *é* külön jegye is.

Lucas Hunno-Cyphus ac M. S. Christiani Popovici

o o ny n m ly l kfm k j i h gy g f e d c s e b a

1. *Hi Characteres variis ordine continentur*
 2. *Inde videtur ad morem Litterarum Litterarum reuerti non posse*
His antiquis quod considerari patet
 3. *Hi Characteres non esse ex ingenio factos patet: nam*
Characteres qui latinis cognati sunt, et eadem littera
cum aliqua adjectione, distinctione spatia exprimi
possunt e.g. Tz & Ts Ts & Gy & Gy. O & O. U & U.
T & Gy. Z & cetera forma diuersi sunt, non ex alia
nate &c.

Ca. M. S. e. Anonymi

Littera antiquae Hungarorum quibus antiquitatem ut Hungari uocabantur (fuit nota)

o o ny n m ly l k ak j i h gy gh j e d c s e h a

His autem litteris et quod uti uoluit aduertat eandem ab antiquis Hungaris bene reuerentem fuisse numeratam

28. A marosvásárhelyi kézirat Kaposi-féle és Névtelen ABC-jeje.

rovat alaposan megromlott Telegdi-féle betűsora köré. Ezek közül legrégibb jellege, tehát legkevésbé romlott betűsora Dobai rovatainak van. Ezt a táblázat készítője külön lapon is szerepelteti e zimen: *Litterae Siculae ex Notationibus Generosi STEPHANI DOBAY*. A betűsor alatt pedig ez a lemásolásra vonatkozó keltezés olvasható: „Anno 1753. die 2^a May”.² (L. a 29. sz. ábra felső részén.)

¹ Közzetített úton ugyaninnen merített OERTELIUS JÁNOS GODOFRED, a wittenbergi egyetem jeles magyar hallgatója is, midőn 1719-ben egy rimaszombati barátjától azt az alaposan elrontott betűsört megkapta, a mely utóbb *Harmonia A orientis et occidentis speciatimque hungaricae et hebraicae etc.* ezimű művében megjelent. Kiadta HLAVAI JÁNOS, Wittenberg, 1746. — Ercsimiljét I. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 256. l. (Ethnographia, 1904. 409. l.)

² Nem tévesztendő össze DOBAY SZÉKELY SAMUELEL, a ki a XVII. század derekán szintén kutatta a rovásírásos emlékeket s a kinek SCHWARTZ GODOFRED 1764-ben megküldötte a giesseni kézirat másolatát. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 257. l. jegyz. (Ethnographia, 1904. 410. l.)

Ha tehát e zavaros alakulatokat a maguk értékére leszállítjuk, a marosvásárhelyi kilencz betűsorból sem nélkül kibogozni a Telegdi-féle betűsor architypusát. A jelzett Harsányi-Kapossy-féle törzs ABCz mellett BEL és „Lipsius” rovatai már nem számitanak, mert az utóbbi kettő a Kapossy-féle betűsor kinyomatott változatát jelenti. Az utóbbi ugyanis a *Die so nöthige als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgesetze* című 1740. évi lipseai kiadvány ama betűsorát jelenti, a melyet kiadója BEL MÁTYÁS 1718-ban *Lipseben* megjelent *De vetere litteratura hunno-tythica exercitatio* ezimű kötetéből merített.¹ Mivel e kettő a táblázatban egymástól némileg eltér (pl. BEL *é* jegye HARSÁNYI rovataiba kerül) s eltér BEL kinyomatott betűsorától is, az utóbbit 27. sz. ábránkon külön bemutatjuk olvasóinknak. Bemutatjuk továbbá (28. sz. ábra) a marosvásárhelyi kézirat Kaposi-féle betűsorának külön lapját is.

A többi rovatot — DESIÉRT kivéve — a *ez és es* jegy téves föleserélése csoportosítja az első

Égy itt, mint a táblázatban ez a változat őrizte meg legjobban a rovott jegyek merev vonalait. Összes társai közt ebben van érintetlenül a *b*, *gy* és *ak* jegy. Különösnek tetsző *ő*, *v*, *zs* jegyei megtalálhatók az 1680 táján másolt fenti (24. sz.) Telegdi-féle ABCzében, a melynek *ez* és *es* jegye szintén el van cserélve. Végül megemlítjük, hogy Dobai betűsora abban is eltér a táblázat többi betűsorától, hogy benne az *u* és *r* szintén el van cserélve.

A giesseni másolat betűsorában az n jegye v -vel, a r jegye e -vel van jelezve, a magánhangzók közt pedig az u -val jelzett n jegy mellett még (kilencededik magánhangzó gyanánt!) a v -vel jelzett r jegy is szerepel. Arra kellett tehát gondolnunk, hogy TELEGI JÁNOS a betűsor hangértékének

megállapításánál az *eb*, *ez*, *el* stb. példájára *e*-vel írott *eu* (ejtsd: *er*) hangértékeként nem volt tisztázható. Noha elölből folyólag a *Gyula* példánál és a *ru* összevonásánál szintén feltűnő zavar volt észlelhető, még mindig fennforgott az az eshetőség, hogy *e* hibát esetleg a külföldi, talán magyarul jól nem is tudó másolók keverték bele TELEGDI szövegébe. Most DOBAI ISTVÁN avatag betűsoránál *u*-val jelzett *v* jegye és *v*-vel jelzett *u* jegye kétségtelenül teszi, hogy TELEGDI *Rudimentájában* ez a tévedés csakugyan benne volt.

Ezzel aztán bebizonyosodott az is, hogy Dobai szintén Telegi-féle betűsornak volt birtokában. Egy olyan Rudimenta-másolatból ismerte meg, a melyben – ugyan-csak a megtévesztő hangértékelés miatt – az *ecz* és *ees* (a giesseniben *ees* és *eesi*) már fel volt cserélve, de ez a szemsztűró hiba még érin-tetlen maradt.

Végül még Dési rovatóról kell röviden megemlékeznünk. Ebben — említettük — a *cz* és *es* még nincs feleszerűvé. Mivel külön *é* jegye sincs, hihető, hogy régebb is a vele egy csoportba tartozó Harsányi-Kapossi-féle betűsornál. Azt, hogy ez is a *Rudimentából* került ki, már a táblázat összeállítója bebizonyította. Mellékelt 29. sz. ábránk tünteti fel azt a Dobai mintájára elkészült külön lapot, a melyen betűsorával együtt szerepelteti az abbreviált ama jól ismert csoportját is, a melyet DÉSI csakis TELEGI kéziratának másolataiból ismerhetett meg.

Littera Sicula et Notationibus. Propter Sept. Dobae.

$\mathcal{U}_j \vdash \iota. \mathbb{X}_h \mathcal{A}_{jg} \mathcal{A}_g \otimes f. \mathfrak{D}_c \dagger d \uparrow_{cs} \mathcal{N}_{cz} \mathbb{X}_b \mathcal{A}_a$
 $\cdot \mathcal{N}_r \exists_p \mathbb{X}_{\ddot{o}} \mathfrak{D}_{\circ} \mathfrak{T}_{ny} \mathfrak{D}_{n.} \mathfrak{E}_{m.} \textcircled{\text{y}} \mathcal{A} \mid \mid_{kfn} \mathbb{X}_k$
 $\cdot \mathcal{W}_{zs} \mathbb{M}_z \mathbb{X}_{\mathfrak{z}} \mathfrak{H}_{\mathfrak{z}} \mathcal{M}_u \mathbb{X}_{\mathfrak{y}} \mathcal{Y}_t \mathcal{I}_{\mathfrak{z}} \mathcal{A}_s$
Amo 1785 di 2^a May

Alphabetum Ungaricum Char. Dist. Udvarkhelyi

D C A O A N T C I A X C + N T X A
 ny n m ly l k k h n e h g y h f c d e f g h i a
 Ψ Η Μ Λ Ν Χ Υ Ι Λ Μ Ε Ρ ρ
 u z v u u ty e w r k p o o

Abbreviationes in initio Locum Scribende.

41 A A N I F F A D A T T C A A X X X
 42 se su ri ni lo le lu lu he ha go gi gn bo bi ba

Abbreviationes in fine locum.

Y N M X F D F S
 ne se le nk ngy ng nd nex

29. A marosvásárhelyi kézirat Dobai- és Dési-féle ÁBCzéje.

HETEDIK FEJEZET.

AZ ENLAKAI FELIRAT 1668-BÓL.

I.

Báró Orbán Balázs felfedezése.

Midőn BÁRÓ ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművei szempontból* című hat kötetes művének anyagát gyűjtötte, tanulmányútjain éber figyelemmel kutatót a székely rovásírás epigraphiai emlékei után. Azt már tudjuk, hogy a csíkszentmiklósi feliratot nemcsak eredeti lelőhelyén, hanem Kucsics és mások tévedéséből folyólag Gyergyószentmiklóson, sőt Csíkszentmihályon is hiába kereste. Most pedig arról számolunk be, hogy a szerenese egyszer mégis rámosolygott: midőn az enlakai feliratot 1864 márczius havában felfedezte.

Ez a kis unitárius község Udvarhely-vármegyében a Firtos alján azon a félreeső hegyháton helyezkedett el, a melyet a Kisküklő és Nagyküklő vízválasztójának kell tekintenünk. Neve az 1332—3-iki pápai adórajstromban *Jandalaka*, egy 1567-iki regestrumban *Yhulaka* (Janlaka).¹ 1566-ban *Ijenlaka*, 1576-ban *Janlaka*, 1602-ben *Jenlaka*, 1712-ben pedig *Enlaka* formában fordul elő.² Régi temploma, mely az 1661-iki tatárdúlás alkalmával sokat szenvedett, BÁRÓ ORBÁN szerint a XV. századi gótika hanyatlási korának egyszerű falusi terméke. Képe BÁRÓ ORBÁN könyvének fűzet-szete nyomán 30. sz. ábránkon látható. Beomlott boltozata helyett a hívek 1668-ban apróbb mezőkre tagolt és díszesen kifestett deszka-mennyezetet eszmáltattak. Képét a Műemlékek Orsz. Bizottságának fényképfelvétele alapján 31. sz. ábránkon közöljük.³ E mezők egyikében a következő latin felirat olvasható: „D : O : M : S : Hocce Templum per man(us) noxias immanu(m) Tartaro ru(m) Anno 1661 in cineres reductu(m), beneficis et pio erga deu(m) zelo incolaru(m) Jenulakien(sium) et Martonosien(sium) in honore(m) uni(us) veri dei lacumare tectu(m) arte pictoria insignit(um) Anno 1668 pier) Geor(guy) MUSMIEN(SEM), pastore existente JOHANNES ARKOSI.” (*Magyarul*: Ezt az egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuvá lett s a jenlakai és martonosi lakosok jótéteményéből és isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz isten tiszteletére mennyezzettel befedtetett, festői mesterséggel díszesíti 1668-ban MUSZNAI GYÖRGY, ÁRKOSI JÁNOS lelkipásztorsága idején.)

Egy másik mezőn az asztalos-mester mutatkozik be: „Per manus Mensarii ANDREAE Szász Mense Augusto.” A harmadikon egy latin distichon kíséretében az unitárius hitközség nemeseinek nevei olvashatók: „Pecatum idolatrie. — condidit in terris hominem, Deus unic(us) unum — factus homo multos fecit in orbe deos, Tempore Edilium Mich(aélis) BALINT, Petri SEBESTYÉN, Geor(gii) MIKLÓS, And(reae) SIEMOND.”

BÁRÓ ORBÁN BALÁZS még a következő vallásos és erkölcsi mondásokat másolta le: „Soli deo gloria”; — „Ad Legem et Testimonia”; — „Pacientia vic.”; — „Laus Deo, quia finem video”; — „(keresztben:) Scala Coeli (hosszában:) Fides, Caritas, Spes, I. Corint. 13. (keresztben:) In Coe-

¹ BÁRÓ ORBÁN B. *A Székelyföld leírása*. I. köt. Pest, 1868. 123. l.

² *Székely Oklevéltár* II. köt. 200. l., IV. köt. 40. l., V. köt. 306. l., VII. köt. 142. l. .

³ Fűzőszór. 1: *enlakai templom mennyezete* ezúton az Ethnographia, 1914. 55. l. közöljük.

lum gradib(us) virtutum Maxima septem — Quatuor ascendit spes bona quinqu(e) Fides — Spes Lunam Solemqu(e) Fides contigit amoris — Seala vel ad summum Pertinet usqu(e) polum¹.

E feliratok betűzgetése közben került sor a hátulsó kar felett arra a mezőre, a melyen a rovásírásos szöveg van. Tartalmának megfejtése után kiderült, hogy benne ²MUSNAI festő neve van egy unitárius jellegű ótestamentomi idézet keretében megörökítve.

II.

Szabó Károly megfejtése.

Az enlakai templom két sorra terjedő rovásírásos feliratának felfedezéséről a *Kolozsvári Közlöny* 1864. márciusában értesítette a közönséget. A rövid hirt a budapesti újságok is csakhamar átvették és a hozzá fűzött kalandos magyarázatokkal igen magasra csigázták a megfejtetlen felirat iránti érdeklődést. Ez a körülmény kényszerítette BÁRÓ ORBÁN BALÁZST arra, hogy a másolatot megszó-
laltatás végett SZABÓ KÁROLYNAK átadja. A székelyek legrégebbi történetének jeles bűvára TELREGDI *Rudimentájának* betűsorával, a csíkszentmihályi felirat megfejtett betűivel és egy Kármától eredő betűsorról az enlakai szöveget csakugyan el tudta olvasni.

SZABÓ KÁROLY megfejtése facsimile kíséretében először ABANY JÁNOS *Koszorújának* 1864. évi 22-ik számában jelent meg ez elnevezéssel: *Az enlakai egyház és székely betűkkel írt fölírata.*² Eredményei egy sikerültebb facsimile kíséretében másodszer a *Budapesti Szemle* 1866. évi VI. kötetében látnak napvilágot.³ Megfejtése szerint a jobbról balra és alulról fölfelé (!) olvasandó kétsoros szöveg így hangzik:

30. Az enlakai templom.

Georgyius Musnai, Csak e-
gy az Isten. *Deuteronomium* VI.⁴

A felirat sovány tartalmában az érdeklődők nagyon csalódtak. Csak SZABÓ KÁROLY, a szakértő volt megelégedve. Értékelése így hangzott: „a csíkszentmihályi fölíratnál több mint másfél századdal ifjabb ugyan az enlakai fölírat, de felfedeztetése mégis nagyfontosságú eseménynek mondható a székely írás ügyére nézve, a memóriában ez, tudunkra a hun-székely írás egyetlen emléke, mely a székely földön mai napig fennmaradt”.

SZABÓ KÁROLYNAK tökéletesen igaza volt. Ugyanígy sikerült a felirat készítőjére vonatkozó eme megállapítása is: „Musnai György, mint nevéből következtethetjük, az Enlakához nem messze eső

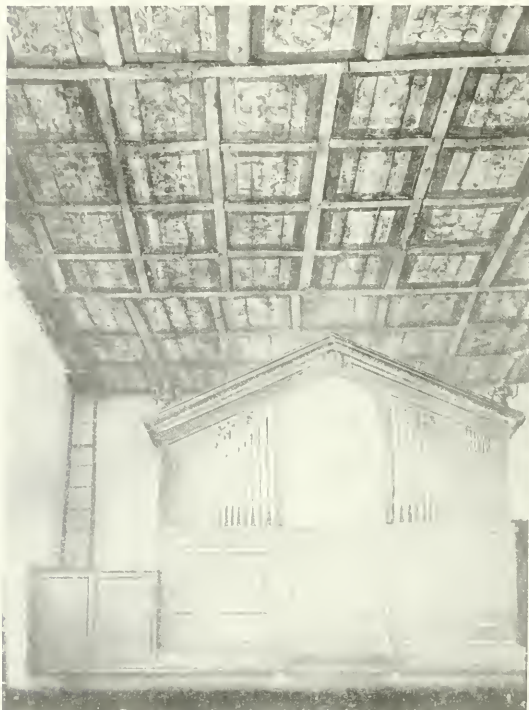
¹ I. h. 124. l.

² I. h. 522—523. l. A várvavárt közleményt több egykorú lap is átvette. Kivonatát fölötté hibás facsimilével közli BÁRÓ ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása*, 1868. I. köt. 124. l. — Utóbb egész terjedelemben megjelent SZABÓ KÁROLY kisebb történelmi munkái, 1878. II. köt. 189—196. l.

³ *A régi hun-székely írásról*, 115—117 l.

⁴ V. Móz. VI. 4. (Halljad Izráel! a mi Urunk Istenünk egy Isten!)

Muzsnára való székely volt, ki a hamvába dőlt egyház újon mennyezetét, melyet egyik rajta lévő latin fölírat szerint helybeli asztalos mester, Szász András készített, a köznépünknek oly kedves és maig is dívatos tulipános modorban, a mennyre falusi művéstől kitelhetett, oly díszesen kifestette. Hogy ő egyébiránt latin iskolába járt volt és így tanulatlan falusi mesterember nem lehetett, bizonyítják az egyház mennyezetére általa írt, még pedig az akkor dívatos írásmódor szerint igen csinosan írt többrendbeli felíratok, melyekről azonban nem merném állítani, hogy éppen az ő s nem az akkori enlakai unitárius lelkész, Árkosi János fogalmazványai.¹ Musnai nem elégedvén meg azzal, hogy festői híré a latin fölíratban örökítse, bizonyosan a latinul nem értő, de a székely betűket ismerő

31. Az enlakai templom mennyezete.

közép kedvéért írta föl ismét nevét, az unitáriusok kedvelt jelmondatával együtt, az egyház mennyezetére.”

A felírat létrejöttének rögöi közül itt csak egy van kifejezve: a hagyomány. Hiszen bizonyítani sem kell, hogy Enlakán 167 esztendő múlva az 1501-iki esikszentmiklósi eset ismétlődött meg. Azok az iparosok, a kik az istenházunk építésén munkáltak, művük befejezése után neveiket a felíratok közt megörökítve látták. A régi kath. templomfelíratok nyelve és betűje a Székelyföldön is latin volt, a közjük ékelte profán rész nyelve pedig esakis az ősinek tisztelt ő székely betűk leple alatt maradhatott meg magyarnak. Ez a utóbbi gyakorlat érvényesült MUZSNAI GYÖRGY esetében is. ÁRKOSI JÁNOS lekipásztor azzal, hogy a latin szöveget a maga, a jeles festő, az asztalosmester és az egyházi előjáróság nevének megörökítésére szintén felhasználta, alaposan megzavarta azt a régi székely hagyományt, mely a székelyföldi szentegyházakban a magyar nyelvnek és az ő-székely betűknek is szerepet juttatott. Ezt kívánta pótolni MUZSNAI. És pótolta is ÁRKOSI tisztelendő úr deák-tudományának és bibliai ismeretének igénybevétele nélkül – keresztnevének fogyatékos latinságával és a latin felíratokban már kétszer megemlített unitárius „egy Isten” fogalomnak magyarul való rovásírásos ismétlésével.

SZABO KÁROLY szóváteszi, hogy a XVII. században FELEGGI művecskéje nyomán a székely rovásírásnak több s eredeti sajátágaiból már sokat vesztett betűsora volt forgalomban. De szerinte „ezeket Musnai 1668-ban már vagy nem értette, vagy legalább nem követte. Nála a szókat elválasztó pontoknak nyoma sínes, hanem azok helyett a szavak közt hézag van hagyva: a betűk egybekapcsolására, mint a rovásnál dívatban volt, valamint a magánhangzók, különösen az *e* kihagyására, mely nássalhangzók előtt el szokott maradni, egyetlen példát sem találunk.”

Egy főbenjáró hiba ismét kimaradt: az, hogy a székely rovásírás utolsó emlékét már eset és nem rovókés készítette. Ez a jelenség első pillanatra MUZSNAI az írott emlékekhez állítja közelebb. De ebben az esetben a közelségnek csakugyan volna valami irodalmi ismeret sejtető nyoma. Ez a nyom az, a melyet SZABO KÁROLY minden irányban keresett, de nem talált meg.

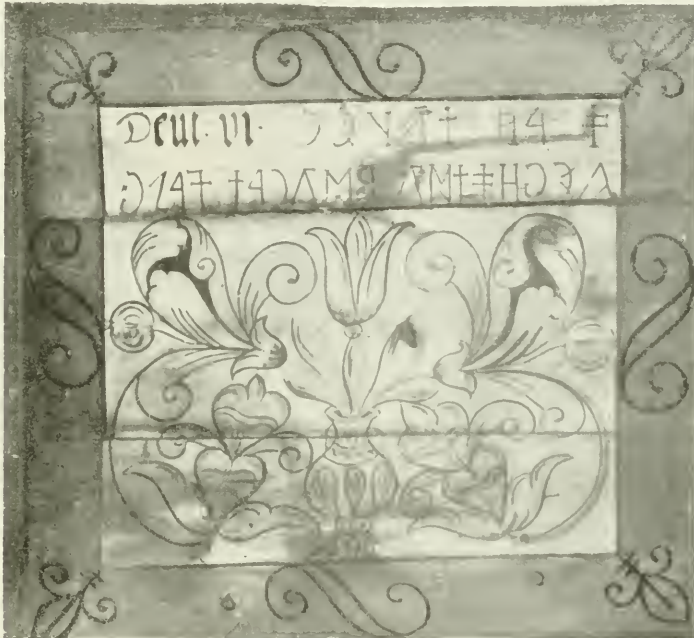
¹ Ennek igazolására jegyzetben idézi a „Coudit”. * kezdetű latin distichont

III.

Egyéb megfejtési kísérletek.

Az enlakai felirat további története azt igazolja, hogy pár szóra terjedő rovásírásos szövege máig sincs s aligha is lesz valaha végérvényesen megfejtve.

A hiba ezúttal nem a megfejtőkben, hanem a feliratban van. Készítője nem végzett egyenletes munkát és nem nyújtott egységes eredményt. Ennek természetes mentsége abban van, hogy MUZSNAI írástudománya már nagyon késői jelenség. Hiszen a kimulófélben levő hagyományt két emberöltővel

32. Az enlakai felirat.

TELECDI ÉS SZAMOSKÖZY után ennél tökéletesebben már tetemesebb tudományos ismerettel sem lehetett volna megszólaltatni.

Ezt a szempontot SZABÓ KÁROLY még nem alkalmazta. Ezért a pontosan kibetűzhető szavakból csak az együgyű deákos emberre tudott következtetni. Arról aztán, a ki magát „Georgyius”-nak nevezte és az „Isten” szó minden betűjét kiírta, nyugodtan föltette, hogy nemcsak jobbról balra, hanem alulról fölfelé is írt; sőt föltette még azt a jóval nagyobb együgyűséget is, hogy az „egy” szónak szintén kiírt két betűjét a sorvégeken elválasztotta. Mivel ezt az olvasási módot még kétségesebbé tette az a körülmény, hogy az „egy” szónak első betűje tulajdonképpen nem is „e”-nek van írva s hogy a „csak” szó első betűjét sem lehet zavartalanul „cs”-nek tekintenünk: SZABÓ KÁROLY eredményét a későbbi kutatók már sorra kiigazították.

Az első külön véleményt NEMES ÖDÖN hallatta, a ki a feliratot a helyszínen tanulmányozta és az alatta látható diszitménnyel együtt pontosan lerajzolta.¹ Szerinte az olvasási sorrendje és az

¹ NEMES ÖDÖN: *A székelj írás*. (Magyarország és a Nagyvilág, 1882. XIX. évf. 48. sz. 765. l.) V. Ö. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 1909. 238–39. l. (Ethnographia, 1904. évf. 391. l.)

„egy” szó kettészakítása továbbra is megtartandó, de a „csak” szót ezután már „deák”-nak kell olvasnunk. A felirat szövege tehát ekként alakul:

Georgyius Musnai deák. E-
gy az Isten. *Deut.* VI.

Ettől függetlenül FISCHER KÁROLY ANTAL szintén lerajzolta és megfejtette a feliratot. Az alulról fölfelé haladó olvasás helyességét kétségbevonva s ezzel az „egy” szó megszakítását is elejtve, ezt az olvasást ajánlotta:

Deuteronom. VI. (E)gy az Isten.
Georgius Musnai p a k o.

De nyomban hozzátette: „hogy e négy utolsó betű, mely nyilván rövidítés, mit jelenthet, most már meg nem határozható”.¹

Teljesség kedvéért itt is megemlítjük, hogy DESY FERENCZ a vitás írásjegyeket érthetetlen módon „*Jenlakán*”-ra magyarázza.² TAR MIHÁLY, a rovásírás révén hírhedt lett omori (Temes-ván) földműves pedig egy napilapban³ ezt a szöveget ajánlotta elfogadásra:

Egy az isten. *Deut.* VI.
Georgyius Musnai de Jákó.

Sorrendben az utolsó megfejtő DEBRECZENYI MIKLÓS volt, a ki a vitás írásjegyeket káplánt, kántort stb. jelentő „*djakon*”-nak, a *diakon* (diaconus) népies változatának olvasta.⁴ Ez a változat benünket közelebbről azért érdekel, mert a mi olvasásunkat kívánta helyesbíteni.

Mikor kétségtelenné lett az, hogy a felirat első *gy* jegye *egy*-et jelent, a kutatók figyelme nyomban a felirat végén levő kétes jegyek esetleges összevonásai felé irányult. Így derült aztán ki, hogy az a jegy, a melyet SZABÓ KÁROLY hiányos *es*-nek tekintett, tulajdonképpen tökéletes összevonása a *d* és *j* jegyeknek. Ezért olvastam aztán a feliratot ekként:

eGY AZ ISTEN *Deut(eronomium)* VI.
GEORGYIUS MUSNAI *De*JÁK eN(lakán).

MUSNAI deákos neve mellett, különösen a „Georgyius” mellett, igen természetesen helyezkedik el a szintén magyaros kiejtés szerint leírt „deják” szó. Ezért nem tartjuk aztán helyesnek a „dejákon”-ra való kiegészítést. Egyrészt azért, mert a vég-k betű minden gyakorlattal ellenkezőve a szó derekára került; másrészt pedig azért, mert a világosan kiírt „deják” után még csak egy írásjegy következik, a mit lehet ugyan „ó”-nak és „u”-nek is olvasni, de „on”-nak semmi esetre sem.

DEBRECZENYI MIKLÓS azt mondja, hogy az én „En(lakán)” szavam olvasása nem megnyugtató, mert a latin felirat szövegében „Jenlaka” fordul elő. Csakhogy az is bizonyos, hogy ez a felirat MUSNAI nevét sem „Georgyius”-nak, hanem „Georgius”-nak (Georgiusz-nak) mondja. Joggal föltehető tehát, hogy ÁRKOSI ILLIPÁSZTOR archaizáló latin szövege a régi névhez ragaszkodott, Musnai pedig egyéb népieskedésével kapcsolatban azt az újabb névváltozatot jelezte, a melyet 1712-ben már okiratszövegben is megtalálhatunk.⁵

Jóval fogósabb kérdés az, hogy valóban Enlaka nevének első szótagjával van-e dolgunk. E valóban merész föltevésre engem az indított, hogy a szótagjegy után rövidítést jelző pont van szúrva. Csak úgy, mint a „Deut” és a „VI” után is. Indított továbbá az a biztosíték is, hogy előtte szót lezáró írásjegy (vég-k) van, utána pedig üres tér már nem következik.

¹ *A hon-magyar írás és annak fennmaradt emlékei*. 1889. 65. 1. 4. jegyz.

A magyar osírás. (Aurora, 1902. augusztusi szám.)

Magyar Szó, 1902. decz. 11. évi 292. sz.

³ *Az oszmagyar írás néhány hazai s oroszországi emléke*, Budapest, 1914. 17. 1.

Székely Oklevéltár VII. kötet 142. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

KÁJONI JÁNOS FÖLJEGYZÉSEI 1673-BÓL.

I.

Kájoni élete.

A magyar rovásírás írott betűsorainak vizsgálatánál mindig figyeltünk arra, hogy nem merül-e fel olyan jelenség, a melynek nem TELEGDÍ *Rudimentája*, hanem valami népi eredetű rovott emlék lehetett volna a forrása. E föltevésre MARSIGLI fölfedezése kényszerített rá bennünket. Ha ugyanis a Székelyföldre vetődött szerencséskezű olasz kutató 1690-ben kétszáz esztendő, vagy ennél is régebbi rovásírásos fadarabot találhatott, akkor száz évvel későbbben szintén előkerülhettek volna olyan emlékek, a melyeket SZAMOSKÖZY megfigyelése szerint 1590. táján a székelyek még fára róhattak, utóbb pedig rovásokról lemásolva, írott formában is forgalomba hozhattak. Az ilyen irányú megfigyelésre különösen az a körülmény hatott bátorítólag, hogy ma már nemcsak a Telegdi-féle betűsor jegyeinek formáit ismerjük, hanem ismerünk a korábbi időkből három olyan középkori betűsort is, a melyeknek alakulataival a Telegdi-féle jegyek formáitól eltérő minden újabb vagy régebbi jelenség hitele megállapítható. A mi vizsgálódásunknak az a meglepő eredménye lett, hogy KÁJONI JÁNOS egyik fogycékosan lejegyzett s romlottnak is tetsző betűsorát szoros rokoni kapcsolat fűzi ahhoz a legrégebbi betűsorhoz, a melyet MARSIGLI a középkori örök-naptár rovásfáján talált.

Enek bejelentése után nyomban fölmerül az a kérdés, hogy ki volt Kájoni, hogy hol, mikor és milyen körülmények közt menthette meg ilyen elkésvé a magyar rovásírás egyik legrégebbi emlékét?

KÁJONI JÁNOS XVII. századi ferenczrendi szerzetes nevét a esíki klostromban 1676-ban kinyomatott magyar- és latinnyelvű *Cantio catholicum* teszi irodalmunkban halhatatlanná. Élete körülményeiről keveset tudunk, *Hortulus devotionis* című kéziratban maradt fiatalkori imakönyvének címlapján magát valachusnak, oláhnak mondja. Szülei görög keleti vallásúak voltak s fiukat, a ki 1629-ben Jegenyén (Kolozs vm.) született — miként ezt KÁJONI az erdélyi custodia történetében maga megemlíti¹ —, az egeresi református pappal kereszteltették meg. Írásaiiban magát mindig magyarnak vallja és nevét mindig így írja alá: P. FR. JOANNES KÁJONI DE KÜS KÁJON.² A zenében és kézi ügyességben már a humaniorák tanulása idején kitűntette magát. A esíki convent 1648. szept. 17-én fogadja a szerzetbe próbaévesnek. A szerzetesi anyakönyv KISKÁJONI JÁNOSNAK nevezi s szüleit *schismaticusoknak* mondja. Oláh nemzetiségét (natione valachus) ide csak egy későbbi kéz jegyezte be.³ Az említett imádságos könyv címlapján a következő évben már a esíksomlyói kolostor organistájának mutatja be magát. A székelyföldi rendházak kéziratban őrzött *Domus historiái* sokat beszélnek orgonaeépítő és orgonajavító munkálatairól. Mikházán (Maros-Torda vm.) 1664. előtt már házfőnök volt s két növendékét.

¹ A kolozsvári rendház levéltárában őrzött kézirat.

² SZISNYIKI tévesen Gábormak nevezi és Nagykájont mondja születési helyének. (*Magyar írók élete és munkái*, V. köt. 802. hasáb.)

³ BALÁZS MIHÁLY *Protocollum custodiæ* (Kéziratban.) A Csíksomlyó számára készített régi orgona *promemoriáját* viszont még később is így írja alá: „Scriptum anno 1664. FR. JOANNES KAJONI VALACHUS, diffinitor actualis, concionator, confessorius, organista, organifaber. p. t. gvardianus Szárhegyensis”.

Alföldi Istvánt és Ferenczi Miklóst meg is tanította az orgona kezelésére. Hihetőleg folytatta ezt a mikházai után következő szászhegyi főnökség idején is. Közben rendkívüli rátermettséggel gyűjti a régi latin- és magyarnyelvű egyházi és világi énekeket. A latin hymnuszokat rendszerint magyarra is lefordítja s gyűjteményét — a melynek Csíksomlyón őrzött nagy kézírata ezer lapra terjed — tetemesen növeli latin- és magyarnyelvű, részben meg is zenésített eredeti szerzeményeivel. Említeti *Cantionáléjába* e gyűjteményéből keveset vett fel, világi énekei pedig még ma is teljesen ismeretlenek.

33. Kajoni János.

A rendkívüli képességekkel megáldott egyszerű szerzetes híre több a pápai trónig eljutott. Noha hosszabb ideig püspöki helynök volt, a neki ajánlott püspöki széket nem fogadta el.¹ Itt bemutatott arcképe még mint szászhegyi házfőnököt tünteti fel 44 éves korában.² Csíksomlyói házfőnökségének és egyéb terhes tisztségeinek (tartományi főnökségének, misszió-főnökségének, apostoli helynökségének) munkás évei után ismét Szászhegyre ment vissza, a hol 1687. ápr. 23-án tért örök nyugalomra.

Bennünket Kajoni élete külső körülményeiből különösen az érdekelt, hogy rovásírásos följegyzései éppen az arcképen szereplő 1673. évből erednek. Abból az időből, midőn Kajoni működésének tere még csak Maros-, Gyergyó- és Csíkszék volt. Ugyanekkor foglalkoztatta az énekgyűjtés és a *Cantionale* kiadásának ügye is. Szerzetének szabályai értelmében az együgyű nép fiainak igaz barátja volt, szívvel-lélekkel munkálta üdvösségüket és kutatta folyton ápolandó, nemesítendő és gazdagítandó lelkivilágukat. Így sajátította el a székelység ódon nyelvének szépségeit, régi hadi

dalainak és népdalainak templomi zenében is értékesíthető hymnikus dalsorait.³ A néppel való folyamatos érintkezés és a nép művelődésének emlékei iránt való élték érdeklődés terelték figyelmét a szé-

¹ A szászhegyi kriptában még kibetűzhető epitaphium szintén megemlíti, hogy „az apostoli szentszéktől felajánlott püspökséget, mint az alázatosság igazi szeretője, visszautasította”.

² Eredetijét Simon JUKIDIAN szerzetes fedezte fel Kajoni 1675-ben alapított csíksomlyói nyomdájának egyik poros fölkéjében. Jelenleg ugyanott a zárda díszes ebédlőjében van elhelyezve.

³ E tekintetben Kajoni az a XVI. századi csíksomlyói graduale is bátoríthatta és irányíthatta, a melyben a magyaros hangnemből megzenésített latin egyházi énekek szövegei és hangjegyei fölé a hasonló magyar dallamok emlékeztetőül veres betűkkel oda van jegyezve: „hopp haya koma” — „nosza emeljed jól” — „nosza lóra legények” — „nosza huszárok” — „értök hozzá atyámfia” stb. (Kálauz az Orsz. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállítás-hoz Budapest, 1882. 22. l.)

kelyírás nagy misztériumára. Tudós letére ismerte az előző századok kütfői följegyzéseit. Nyomára jött a Telegdi-féle *Rudimenta* fogvatekos szövegének. Mivel pedig a Székelyföld legféléeseőbb területein azzal is tisztában volt, hogy az írott kütfők népi forrásaihoz minden tudós érdeklődő közt talán ő áll legközelebb: kötelességének tartotta, hogy TELEGDI adalékait az ősi hagyomány még hozzáférhető emlékeivel ellenőrizze és esetleg ki is egészítse. Így sikerült aztán egy olyan betűsört felkutatnia, a mely TELEGDIÉTől csakugyan eltér. Noha hiányos volt, híven lejegyezte. Eredeti lejegyzése elkallódott, vagy még lappang a rendházak rendezetlen könyves polezain. Egyik másolata azonban éppen akkor menekült meg, mikor a csikszentmiklósi feliraté. Utóbb a nagy RÉVAI még finom rézmetszetet is készítettett róla, de valódi értéke csak most derül ki, midőn már rendelkezünk olyan középkori emlékekkel, a melyekkel KÁJONI följegyzésének nemcsak hitele, hanem középkori eredete is bizonyítható.

II.

Kájoni rovásírásos följegyzései.

BATTHYÁNY nádor fiát, FÜLÖP GRÓFOT Bécsben egy HORVÁTH BENEDEK nevű kegyestanítórendi atya oktatta rhetorikára. E feladat keretében HORVÁTH a nádor titkárával, OSVÁLD FARKASSAL egyetemben egy magyar nyelvtan megírására vállalkozott. A régi grammatikusok nyomdokain elindulva, a „hunszkitha írás“ tárgyalása elől már csak azért sem lehetett kitérniök, mert HORVÁTH BENEDEK atya maga is székely volt. Már az előkészületek alkalmával emlegette munkatársának, hogy az ő nagyatyja még tanulta és jól ismerte a székelyek szkitha betűit.¹ Sőt, összeköttetéseit felhasználva, puhatolózni is kezdett ilyen emlékek után. Így küldte el aztán neki SZILÁGYI SÁMUEL a csikszentmiklósi feliratnak azt az 1749-ki másolatát, a melyet HORVÁTH utóbb DEZSERICZKYNEK adott át közlés végett.

A tervezett nyelvtan elkészült, de HORVÁTH betegeskedése és ezt követő gyors elhunnya miatt meg nem jelenhetett. Kézírata utóbb rendtársa, HAJOS ISTVÁN kezeihez jutott. Mivel ez is egy nagyobb arányú nyelvtani munkán dolgozott, a forrás megnevezésével mindent felhasznál belőle, a mi a székelyek ősrására vonatkozik. Tudomásunkra hozza, hogy az előbeszédben HORVÁTH maga is részletesen leírta a nagyatyja és a többi literatus székelyek írástudására vonatkozó érdekes értesülését: „... certum est — írja — vel superiore saeculo complures extitisse, praesertim inter sículos transilvanos, qui veteribus hungarorum characteribus utebantur, eosque partim privata industria, partim in scholis discebant, quod et avus meus maternus capularis jam senex, qui anno hujus saeculi 29. fatis concessit, dum ego nimirum eodem anno studiis grammaticis operam darem, asservare non dubitavit, se characteres magaricos, hebraicis figura consimiles in schola didicisse, quos ego puer ludicris potius intentus, ejusmodi, quotve fuerint, reipsa etiam exhibere mihi non admodum laborari. Sed jam vix unus, ac ne unus quidem fortassis reperitur, qui eos novisset. Ita universa tempus mutavit, vel plane obliteravit. Itaque pro eis utimur jam ubique characteribus latinis“. (*Magyarul*: ... bizonyos, hogy még a mult században is sokan voltak, különösen az erdélyi székelyek közt, kik a régi betűkkel éltek, s azokat részint magánszorgalommal, részint iskolában tanulták. Anyai nagyatyám, mint elagrott vén ember, ki ezen század 29-ik évében (tehát 1729-ben), midőn én éppen a grammatika iskolába jártam, halt volt el, nem kételkedett azt állítani, hogy az iskolában tanulta a zsidó betűkhöz hasonló magyar betűket, melyeket én, mint gyermek, kinek inkább a játékon járt az eszem, milyenek és mennyien voltak, magamnak megmagyarázni bizony nem igen ügyeltem. De ma már alig van, vagy talán nincs is egyetlen egy ember sem, a ki ezen betűket ismerné. Így megváltoztatott, vagy teljesen homályba borított mindent az idő, úgy hogy ezek helyett mindenütt latin betűket használnak.)²

Ezzel kapcsolatosan beszél HORVÁTH BENEDEK a székely betűk számáról, majd Gyergyóban végzett eredményes kutatásáról is megemlékezve, folytatja: „... paucos ante annos, dum in Gyergyó inclita

¹ HAJOS: *Monumentum literarium hunno-scythicum*. (A M. Tud. Akadémia könyvtárának másolata.) 9. l. Ugyanezt elmondta DEZSERICZKY ISZKA nyitrai kegyestanítórendi társának is: *De initiis ac majoribus Hungarorum*, II. köt. Buda, 1753, 2-rét. 155. l.

² HAJOS i. m. 10. l. SZABÓ KÁROLY fordítása. Budapesti Szemle, Új foly. V. köt. 1866. 137. l.

theologiai művének két helyéből az ó rövid magyar jegyzetével leírtam oly módon, a mely betűket a székelyek egykor összevontabban használtak s mint írtak általában.)

Következik az a 34. sz. ábrákon bemutatott magyar szöveg és írásmutatvány, a melyet mi nem a Hájos-féle kézirat másolata, hanem SIMONCHIC ICSÉNEK Tatán 1793-ban kelt és REVAI MIKLÓSHOZ intézett leveléből közlünk. KÁJONI e szövegét SIMONCHIC közlésének hűelől nem a facsimiléről, hanem a Hájos-féle akadémiái másolatból idézzük:

„Régi mód szerint való Székely A. B. C. mellyel régenten a' Székelyek éltek, melyet vissza kell olvasni, és írni, a mint ebből ki-tetszik" (mi csak a megfejtés latin betűit közöljük — ugyan-
csak jobbról balra és a kézirat nyilat is alkalmazva):

Ka .k .j .i .h .gy .g .f .e .d (a es jegy alatt:).cz (a ez jegy alatt:).cs .b .A ← ←
 ű .u .ty .t .sz .s .r .p .ő .o .ny .n .m .ly .l
 (a es jegy alatt:).x .z .v

„Ha ki pedig mostani mód szerint akar veleek élni, írja ügyében őket, mint a mostani A. h. e. d. etc **A B CZ CS D E F G** etc de a' régi Székelyek így pronunttiáltak: A. eh, ees, eez, ed, ef, e. eg, egy etc. Minden betű eleibe E betűt tettek in pronuntiando.

Abbreviationes.

(Mi a kézirat jobbról balra haladó betűrendjében ismét csak a megfejtés latin betűit közöljük. A balfelől nyil erre az olvasási irányra, a jobbfelől nyil pedig igen helyesen — az összérőt jegyek jobbról balra irányuló sorrendjére figyelmeztet.)

⇒ > ba, be, bi, bo, cza (a csa alatt), ga, ge, go, ha, he, ho, za, la, le, lo, ← ← ←
 ⇒ > ra, re, ri, ro, ru, sa, se, so, ant, lt, st, rt, ncz, nd, ← ←
 ng, ngy, nk, nt, pthru, omb. Litera **ZS** id est X (így!) ntimur pro litera S, sed gravi sibillo pro-
 lata ut S'álya **ZSÁLYA**. (*Magyarul: zs betű, vagyis c, használjuk a s betű helyett, de erősebb sziszegéssel kiejtve, mint s'álya.*)

Fr. Johannes Kajoni scribebat 1673. Vide fol. 287.

Következik az *Alphabetum Siculicum* es hozzá rovásírásos mutatványul két istenes mondás. Ezeket 35. sz. ábrákon ismét SIMONCHIC leveleiből mutatunk be olvasóinknak. Mivel a rovásírásos betűsor minden vonala egyezik, a latin betűs megfejtés pedig HAJOS másolatában régiesebb, mi ezúttal is csak az utóbbit közöljük:

u .t .s .r .p .o .n .m .l .k .i .h .g .f .e .d .c .b .a ← ←
 z nap (két megfejtetlen jegy) .ő ű
 ⇒ ⇒
 nema ekkörödnim kesseteöcsüd netsi ← ←
 (nema even ű za kessettedrih arpan lorpan

Az írásmutatvány után kapunk felvilágosítást arra, hogy KÁJONI fentebb miért utalt a HORVÁTH BENEDEK forrásul szolgáló hittani kézirat 287. lapjára:

„Duplex istud alphabetum ab eo: Régi mód szerint etc. ex duplici loco (ut praemisí) theologiae manuscriptae Patris) Johannis Kajoni, primum quidem ex pagina 46. alterum autem ex pagina) 287. de verbo ad verbum descriptum est una cum postrenis duabus sententiis, quae literis magaricis expressae erant, quarum tamen interpretationem latinis literis factam ipse adjeci nihil praeterea addendo, neque demendo". (*Magyarul: Ez a két betűsor, kezdve a „Régi mód szerint stb"-n — a mint említém — KÁJONI JÁNOS atya hittani kéziratának két helyéről, és pedig az első a 46-ik, a második a 287. lapról íratott le szóról szóra azzal az utolsó két jeles mondással egyetemben, melyek magyar betűkkel voltak írva, ezeknek értelmezését latin betűkkel én esatoltam hozzá, ezen kívül semmit hozzá nem téve és el sem véve.*)

HORVÁTH BENEDEK eme tájékoztató sorainak végét úgy kell értelmezni, hogy a 287-ik lapról lejegyzett betűsor után a két jeles mondás csak rovásjegyekkel volt írva, mert a latinbetűs megfejtés tőle származik. E felvilágosításra valóban szükségünk volt, mert a régiesen írott ó és ű jegyek bennünket könnyen tévedésbe ejthettek volna. Így azonban megtudtuk, hogy ez KÁJONI rovásírásos

betűsorának latinbetűs megfejtésében volt így írva: HORVATH tehát e megfejtés segítségével írta a magáét is — Kájonihoz szolgái hűséggel alkalmazkodva — régiesen.

Meg kell említenünk, hogy Kájoni két betűsorát HORVÁTH BENEDEK megtoldotta még egy harmadikkal is. De mivel megmondja, hogy ezt DEZSERICZKY *De initiis ac majoribus hungarorum* című könyvének

III. kötetéből vette át, egyben az is nyilvánvalóvá lesz, hogy a Bel-féle betűsorral van dolgunk. Jellemző, hogy Kájoni módjára írásmutatványról is gondoskodik, a mennyiben utána közli a csíkszentmihályi felírat megfejtetlen rovásírásos szövegét. E közlést azzal indokolja, hogy a DEZSERICZKY könyvében közölt másolatot csak kevés olvasója tekintheti meg. Azt nem mondja meg, hogy DEZSERICZKY közlését veszi-e át, sem azt, hogy ezt mellőzve más forrásra támaszkodik. Mi azonban tudjuk, hogy HORVÁTH BENEDEK nem volt arra a DEZSERICZKY-féle közlésre ráutalva, a melyet SZILÁGYI SÁMUEL küldeménye alapján éppen ő közvetített. Ha tehát az ő közlését DEZSERICZKYÉVAL összehasonlítjuk, bennünket nem lephet meg az, hogy HORVÁTHÉ a jobb, mert benne nincs a János név első betűje elrontva és hibátlanul van másolva a *sázeegy*.

A csíkszentmihályi felírat másolatainak bemutatása alkalmával fenti 4. sz. ábránkon először is SIMOSCHICZ ama másolatát állítottuk szembe DEZSERICZKYÉVAL, a melyben ugyanezek az a két szó volt jól le-másolva. Már akkor jeleztük, hogy a job-bik változat forrása a Horváth-féle másolat volt. SIMOSCHICZ iszke ugyanis 1794-ben ki-adta *Dissertatio de numismatica Hungariae diplomatica accomodata* című kötetét, a melynek 40-ik §-ában a székely rovás-írásról szólva, megemlíti: „Ipse possideo triplex huiusmodi alphabetum, accurate ex m(ann) scriptis Fratris Johannis Kájoni Ord(inis) Sancti Franc(isci) famosi piarum cationum in Transylvania editoris, dum Szárhegyeni degeret. Antequam illud pag. 46. anno 1623. posteritati depinxisset, sic fatur: (*Magyarul*: Magamnak három ilyen betűsorom van, melyeket Kájoni János szent-ferenczrendi atya, a kegyes énekek

TABVLA II.

ALPHABETUM HVNNO-SCYTHICVM. SICVLICVM.

Belianum. Alterum. Belianum. Aliorum.

Á	a.	4	4	☉	☉	m.	☉	☉	☉
Á.	á.			☉	☉	n.	☉	☉	☉
X	b.	X	X	☉	☉	ny.	☉	☉	☉
Y	tz.	↑	↑	☉	☉	o.	☉	☉	☉
H	ts.	H	H	☉	☉	ó.	☉	☉	☉
T	d.	f	+	☉	☉	ö.	X	X	☉
Q	e.	Q	Q	☉	☉	p.	☉	☉	X
Q	é.	☉	☉	☉	☉	r.	☉	☉	☉
Q	f.	Q	Q	☉	☉	runt	☉	☉	☉
Λ	g.	Λ	†	☉	☉	s.	Λ	Λ	☉
f	gy.	†	☉	☉	☉	sz.	☉	☉	☉
	gh.		☉	☉	☉	t.	☉	☉	☉
☉	h.	☉	☉	☉	☉	ty.	☉	☉	☉
+	i.	†	†	☉	☉	u.	☉	☉	☉
Y	j.	☉	☉	☉	☉	ü.	☉	☉	☉
☉	k.	☉	☉	☉	☉	v.	☉	☉	☉
N	k _{fin} .					y.	☉	☉	☉
Λ	l.	Λ	Λ	☉	☉	z.	☉	☉	☉
Q	ly.			☉	☉	zs.	☉	☉	☉

Abbreviations.

☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉
ho, he, ha, go, ge, ga, tza, bo, bi, be, ba.
☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉
st, rt, za, so, se, sa, ru, ro, ri, ro, ra.

Tabula des Belien

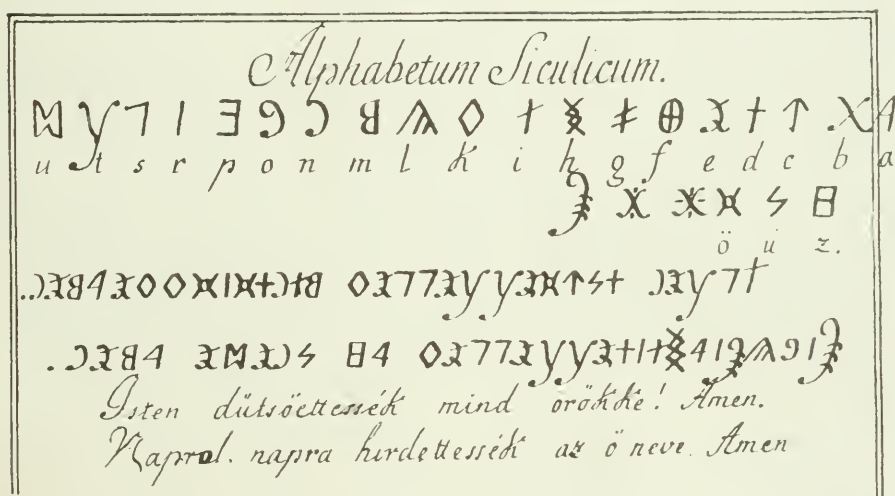
35. Révai Miklós régi ABC-zéi.

erdelyi híres kiadója jegyezt le pontosan szárhegyi tartózkodása idején. Mielőtt a 46. lapra az utó-dok számára 1623-ban — helyesen: 1673-ban — lemásolta volna, így nyilatkozik: „Régi mód szerént való Székely A. B. C.” stb. — Következik Kájoni szövege a rovásírásos részek elhagyásával e záró mondatig: „Minden betű eleibe e betűt tettek in pronuntiando.”

Ebből most pontosan megállapítható, hogy a szerző a három Kájoni-féle betűsorra és a helytelen evszámra vonatkozólag csakugyan Horvátnak azt a szövegét értette felre, a melyet Húos kézírata idézett. Hogy aztán közvetlenül vagy Húos közvetítésével merített-e Horvátna kéziratából, nehéz meg-állapítani. Idézett sorai után jegyzetben megemlíti, hogy adatait elküldte Révai Miklósnak, a kit meg-

kért, hogy e kincseket ne hagyja tovább is az ő fiókjában veszelődni. Ez a küldeménye ma Révai irodalmi hagyatékával egyetemben a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtárában őriztetik.¹ Kájoni kétféle betűsorának, rövidítéseinek és szövegmutatványainak faecsimiléit 34. és 36. sz. ábráinkon mutatjuk be olvasóinknak. Mivel e rajzok mellől Kájoni neve, felvilágosító sorainak jó része és Horváth tájékoztatása is elmaradt, Révai sem tudta a forrást pontosan megjelölni. Az *Elaboratio grammatica hungarica* I. kötetének 35. sz. ábrákon bemutatott II. tabulája BÉL MÁRYÁS rovata mellett *másokénak* (Aliorum) még két rovatot nyitott. Ezek közül az elsőben szerepelteti a SIMONCHICZTÓL kapott két Kájoni-féle betűsort, a másodikban pedig a *Gellei imádságos könyv* hamisított betűsora foglal illetéktelenül helyet. Révai a hozzáírtok felvilágosító sorokban nem említi meg, hogy a két betűsoros rovat anyagát SIMONCHICZ bocsátotta rendelkezésére.² Csak az utolsó rovat eltérő betűsorára vonatkozólag tájékoztat arról, hogy KALLÓ ANTAL gellei (Pozsony vm.) plébánosnak CETTO BENEDEK veszprémi kegyesrendi iskola-igazgatóhoz írott levele szerint ezekkel a betűkkel van írva az az imádságos³ könyv, a melyet egy KETSKEMÉTHI nevű öreg ember adott át KALLÓNAK.³

36. Kájoni eredeti ABC-je és írásmutatványa.

Ha tehát Kájoni nyilvánosságra hozott betűsorainak irodalmi ügyében amennyire tájékozódni kívánunk, hogy eredetüket megfelelő mértékben megállapíthassuk, akkor vissza kell térnünk minden erre vonatkozó közlemény forrására: HORVÁTH BENEDEK főtebb idézett szövegére.

¹ Kisérő levele, melyet a 34. sz. ábrán látható Kájoni-féle első betűsor és rövidítések hátlapjára írt rá, így hangzik: „Révaio Simonchicz s(alutem), d(icit), Mitto Tibi Magyaricas litteras, quanto magis dignus es bujusmodi monumentis, tanto libentius. Sed ego non ideo has conservavi, ut inter meas echartas quiescant, quare tu quoque adjuves (?) consilium meum, et velis has (két fél sor üres) leges incidere regno. Quod si praestiteris, non comittam post hac, ut istiusmodi pluribus etiam monumentis n(on) d(ites)cas. Fac me hac de re certum, jam enim aliquid adnotavi, quod ad Dissertationem valeat, qua in luce ponere intendi has litteras. Vale. Dabam Tatae 17. Martii 1793. — Tuus Innocentius m. p.

² *Elaboratio grammatica hungarica*. I. köt. Pest, 1803. 128. l. és a 146. l. tabula II.

³ E koholmányt Cerro B. három példányban hozta forgalomba. CORNIDES D. példánya a M. Tud. Akadémia könyvtárának Teleki-osztályában, egy másik példány pedig a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban található meg *Libellus precum* etc. címűen. Tartalmáról megállapítható, hogy KÁJONI .676-ban megjelent *Cantionale catholicumából* van kiírva. Még feltűnőbb — a mit Révaim okvetlenül észre kellett volna venni —, hogy ebben a „szittya-magyar” betűsorban az összetett betűk XVIII. századi gyakorlat szerint vannak összeállítva. Pl. a *cz* benne *tz*, a *cs* pedig *ts* s ugyanígy kettős betű benne a *gy*, *ly* (l), *ny*, *sz*, *ty* és *zs* is. (V. ö. SZABÓ KÁROLY: *A régi hún-székely írásról*, Budapesti Szemle. Új folyam, V. köt. 1866. 136. l. és VI. köt. 120. l.)

III.

Kájoni eredeti betűsora.

Az a betűsor és abbreviatio-sorozat, a melyet 34. sz. ábránkon SIMONCHIZ küldeményéből bemutatunk, HORVÁTH BENEDEK szerint KÁJONI szárhegyí kéziratának 46. lapjáról volt lemásolva. E mutatóvány vonásról vonásra egyezik azzal, a mi HAJÓS kéziratának fentebb egész terjedelmében idézett HORVÁTH-féle szövegében is szerepel. Ugyanezt szerepelteti LOSTAINER LÉNÁRD, a ferenczrendiek tudós történetírója a csiksomlyói zárda könyvtárában őrzött *Chronologia topographico chorographica* ezimű kézíratos művében is azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a betűsort KÁJONI GYALAKUTAI LÁZÁR IMRE írásából 1673-ban vette át, a ki viszont TELEGDÉ JÁNOS művéből másolta ki.¹ Ugyanezt jegyezte le BLAHO VINCE ferenczrendi szerzetes is HAJÓS számára 1780-ban az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből azzal a megjegyzéssel, hogy rendje *Historia Domus Csikiensis*-be az van följegyezve, hogy „a régi hunok ezen betűt, vagyis a scythia betűket GYALAKUTAI LAZÁR IMRE kézíratai közt találták, ki azokat TELEGDÉ JÁNOS munkácskájából másolta.”² Ilhetőleg ugyanez a betűsor szerepel a székelyföldi ferenczrendi kolostorok többi *Domus historiaiban* is.³

E tévetez adatokra csak akkor voltánk ráutalva, ha a Kájoni-féle betűsor hiteles másolata maga is nem igazolná, hogy a forrás csakis TELEGDÉ *Rudimentája* lehetett. Hiszen a fentebb bemutatott marosvásárhelyi táblázat (26. sz. ábra) segítségével még azt is meg tudjuk állapítani, hogy KÁJONI forrása a *Rudimentának* az az Erdélyben elterjedt romlott változata volt, a melyből az említett táblázat első rovatának romlott Telegdé-féle betűsora lemásoltatott. Mindkettőben benne van a *cz* és *cs* téves fölcserélése, a kampóssá torzult *d* és *ty* jegyek és a *b, h* jegyekkel könnyen összevethető *o* betű. TELEGDÉ *Rudimentájára* vallanak továbbá KÁJONI abbreviatioi is, a melyek ismét azokkal az erdélyi változatokkal azonosak, a melyeket — néhány kivétellel — a marosvásárhelyi kézirat a fenti 29. sz. ábrán bemutatott „Dési Udvarhelyini” táblán sorol fel. A mellőzöttek közül KÁJONINál különösen a három *Ant, Pthru* és *Omb* fontos, mert TELEGDÉINél is ez a hullőkhöz hasonlított három szótagegy van például felhozva. LOSTAINER említett följegyzése még arról is pontosan be tud számolni, hogy ezeket KÁJONI a *Rudimenta* „capita dictionum” szavaival a „beszéd fejei”-nek nevezte. A *Rudimenta* idézett szövegrészeit egyébként HORVÁTH BENEDEK sem mellőzte egészen. Mert hiszen az abbreviatioi végén említett *zs* használatának nehézsége és a például felhozott *Sája* szintén a *Rudimentából* való.

Összehasonlításaink folyamán észre kell venni, hogy RÉVAY rajzolója, vagy híres pesti rézmetszője, KARACS hibát követett el, midőn a szóban forgó betűsor rovatából (az „Aliorum” első rovatának első betűsorából) az *ak* jegyét kifejeztette, az *o* jegyét a *b* jeggyel azonosnak tüntette fel, a *zs* jegyét pedig — KÁJONI tévedését leplezve — nem az *X* hangértékével szerepeltette.

Midőn KÁJONI értékesebb lejegyzésével először megismerkedtünk, már jeleztük: „annak bizonyosságául, hogy 1673-ban már TELEGDÉ *Rudimentájától* függetlenül is voltak forgalomban székely betűsorok és írásmutatóványok, KÁJONI művének 287. lapján fel volt jegyezve egy másik betűsor is . . . E betűsorból hiányzanak a *cs, gy, j, ty, ak, n, sz, v* és *zs* jegyek; a *ty* és egy hozzá hasonló másik jegy nincs megnevezve, az abbreviatioikat pedig csak a hibásan írt „nap” képviseli. Néhány hiányzó jegy elhagyásának okát mi abban keressük, hogy a *cz* és *cs* régi elnevezése egymásra zavarólag hatott volna; a *g* itt már tévesen lefoglalta a *gy* jegyét s ugyanígy lefoglalta a *r* az *sz*-ét, a *s* pedig a *j*-ét. A *cz* után következő *cs* elhagyása azonban nem járt a kívánt eredménnyel, mert az írásmutatóvány „dűsöttesték”

¹ Az i. m. 15. l. olvasható: „elementa veterum Hunnorum, seu Scytharum transumpta per Fr. Joannem Kájoni Anno 1673 ex scriptis generosi Domini Emerici Lázár de Gyalakuta, copiatas de opusculo Joannis Telegdé”. Következik az *Elementa veterum Hunnorum, seu Scytharum breviter proposita* rövid kivonata a 32 betű, a 23 mássalhangzó, a négy összetett (*egy, ely, eny, ety*) mássalhangzó hanyagul rajzolt írásjegye; a „szentség”, „zsálya” szókhoz fűződő törvények; a hibásan összeállított 9 magánhangzó (*a, e, i, j, o, á, u, ú, v, r*), s végül az abbreviatioik az ismerős *Ant, pthru* és *vrah (amb, omb?)* példákkal. — P. SANDOR VITALIS csiksomlyói zárdafőnök szíves közlése.

² SZABÓ KÁROLY: i. h. V. köt. 139. l.

³ KÁLLAY FERENCZ: *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi ideken*. Nagy Enyeden. 1829. 21. l. említi: „Jól emlékszem rá, hogy csak még ez előtt 1-2 esztendővel is láttam a Csik Somlyói Klastrom levéltárában Hunnos Alphabetumokat, melyek hasonlítottak a Ben. MATYÁSTól kiadott példányhoz”. KÁJONI vagy LOSTAINER másolatai voltak-e, nem lehet eldönteni.

szavában a betűsor helyesen megnevezett *c* jegye már *ts*, azaz *cs* jegy gyanánt szerepel. De egyébre aztán a mutatóvány sem adhat felvilágosítást, mert benne az elhagyott jegyek nem fordulnak elő.”¹

Mi annak idején a *h*, *ö*, *u*, *z* jegyek elütő formáit újabb jelenségnek tartottuk, mert bátorító adat hiányában gondolni sem mertünk arra, hogy ami elütő, az a meglevőnél esetleg régebb és eredetibb is lehet. Azóta előkerült a bolognai középkori emlék s benne megtaláltuk KÁJONI *ö*, *u* és *r* betűjét; az 1515-ki konstantinápolyi feliratban megvan a *z* betűje. SZAMOSKÖZY pedig aligha KÁJONI *g*-jével nem írta le GÁLFI nevét.

Mivel így minden kétséget kizáróan ősi betűsorunk egyik régi változatának jutottunk birtokába, azzal is tisztába kell jönnünk, hogy KÁJONINAK mi volt a forrása. A két jeles mondás megfektetlenül hagyott rovásírástól ilyennek tekintenünk már csak azért sem lehet, mert a hiányos betűsornak több olyan jegye is van, amely a szövegben nem fordul elő. Viszont minden jel arra mutat, hogy csak íráspróbával van dolgunk. Hiszen a kísérletező a legegyszerűbb hangzó-ugratással és összerovással sem mert megbirkózni. A *nap* szótagjegyét a betűsor végén készen kapta. Mivel az ilyen példának voltak társai is, joggal föltehető, hogy a többi azért maradt el, mert a lejegyző nem tudta megfejteni.

Az is valószínű, hogy KÁJONI a hiányos betűsört már megfejtve kapta. Mert csak így képzelhető el, hogy a betűsor *cz* jegyét az első írásmutatóvány második szavában a szintén lejegyzett Telegdi-féle másik betűsor hibás hangértékével *cs* gyanánt alkalmazza. Ugyanígy vállalkozás az is, hogy a második írásmutatóvány „neve” szavában *u* jeggyel helyettesíti a betűsor hiányzó *v* jegyét.

Mivel igen régi emlékről van szó, KÁJONI esetleges írott forrásánál megállapodnunk nem szabad. Hiszen ha e változat sorsa már régen irótollra és papírosra lett volna bízva, akkor a sok Telegdi-féle változat mellett néha ez a betűsor is fölmerült volna. Ezért tartjuk valószínűbbnek, hogy ezt az 1673-ban lejegyzett betűsört ép úgy rovásbot tartotta fenn, mint a hogy rovásboton volt megrögzítve az a vele rokon betűsor is, amelyet MARSIGLI 1690-ben, tehát KÁJONI után lejegyzett.

Végül megemlítjük, hogy SIMONCHICZ ISZCE azt a harmadik betűsört, amelyet tévesen KÁJONINAK tartott, szintén elküldte RÉVAINAK. Mivel HORVÁTH BENEDEK tájékoztató sorai nélkül is azonnal kitalálható, hogy ez BÉL MÁTYÁS betűsora. RÉVAI az első rovathan ezt mutatta be, de nem SIMONCHICZ hibás kéziratából, hanem BÉL könyvének finom, de nem hibátlan metszete nyomán.

¹ SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*. 244. l (Ethnographia, 1906. 396. l.)

HARMADIK KÖNYV.

IRÁSTÖRTÉNETI ELIGAZODÁS.

ELSŐ FEJEZET.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS RENDSZERE.

I.

Az írás eszközei.

A magyar rovásírás hiteles emlékeinek megismerése után a bennük letéteményezett írásrendszer mibenlétével kell tisztába jönnünk. E műveletnél élénken érezzük majd az eredeti emlékek hiányát; viszont örömmel tapasztalhatjuk majd azt is, hogy a másolatokban akadnak olyan adalékok, a melyek nemcsak a magyar, hanem az egyetemes írástörténelemben is örökéletű értéket képviselnek.

Az eligazodás rendjét gondosan megtartva, először a hazai rovásírás eszközeivel kell megismerkednünk. Először Mátyás király magyar krónikása, Thuróczi János tette szóvá, hogy az erdélyi székelység bizonyos fára rovott jegyeket betűk gyanánt alkalmaz s ezeket a keleti eredetű ős betűket (a krónikások frazeológiája szerint „scythiai betűket”) nem tinta és papiros segítségével, hanem pálcákra metszés mesterségével *rovás mőtjára* használják. Ugyanezt a rovásra (szögletes fadarabokra és pálcákra) metszett írást tárgyalja BONFINI, OLÁH MIKLÓS, VERANCSICS ANTAL, SZAMOSKÖZY ISTVÁN és BARANYAI DECSI JÁNOS is. És mindenek felett ezt igazolja az a magyar szöveggel telerótt középkori rovás-fa is, a melyet MARSIGLI 1690-ben a Székelyföldön fölfedezett és bolognai gyűjteménye számára lemásolt.

Mivel összehasonlító írástörténeti úton minden kétséget kizáróan bizonyítani tudjuk, hogy ezt az írástudományt keletről hoztuk, figyelemre kell méltatnunk a krónikások és emlékirók följegyzéseinél régibb nyelvtörténeti adalékokat. Tudnunk kell az *ír*, *írás*, *betű*, *ró*, *rovás* szavak nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti értékét. Keleti rokonaink közül csak a közép-ázsiai ó-törökségnek és a régi ujjuroknak volt rovásírása és csak az átörökségnek maradtak rovásról másolt, kőbe vésott VI—VIII. századi epigraphiai emlékei. E művelt türk nép nyelvében a *bit-*, *bed-* szótó bemetszést, a *bitig* írást (*bitig taş* írott kő, emlékkő), *biti* „írné” igét, *bičik* könyvet, íratot, *bitiklik* írástudót, *bitikēi* író, ennek író-eszköze a *biček*, *bičak* pedig — kést jelentett. Nekünk e fogalomkörből két török kölcsönszavunk van: a *betű* és a *bieska*. A XVI. század végéig volt hozzá késsel rovott írásunk is. Midőn a tollat és tintát megismertük, a *betű* jelentése erre a fogalomkörre is kiterjedt, a rovásírás elmulásával pedig egészen tintával írott és festékkel nyomtatott írásjeleket jelentett. Ugyanilyen fogalomvándorlás ment végbe a szintén régi török kölcsönhatást jelző *írás* szavak jelentésében is. A csuvas *ir*, *sjir*, ó-török *sür* igének „rajzol” és „ír” jelentése van. Körülbelül ezt fedi a magyar *ír* szó fogalomkörének „cífrára festett”, „taragásokkal, bevágásokkal, karczásokkal czífrázott” jelentésű *íratos* része is. A székely a guzsalyt, botot stb. ma is „megírja”. A nóta szerint „N. N. István kincsém *írj* guzsalyt nekem. — Írnék biz én kincsém, de nincs — *író késem*”. De ma már a székely is csak akkor *bütüz*, ha valaminek (botnak, állatfülnek stb.) a végét levágja, *megbütli*, *bütüivel*, metszéssel ellátja.¹

¹ ERDÉLYI JÁNOS: *Népdalok és mondák*, I. köt. 1846. 319. l. (Székely dalok 527. sz.) V. ö. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Kiadja a Kisfaludy-Társ. Új foly. I. köt. 1872. 278. l. — SZINYI JÓZSEF: *Magyar Tájszótár*, I. köt. 952. és 209. rov. — SZARVAS-SIMONYI: *Nyelvtörténeti Szótár* I. köt. 1602. rov.

E nyelvtörténeti tavlattal látásunk elér abba a korba, midőn a székely *bieski*, *bieska*, *biesok* volt az az irokés, mely *büti*-ket, *betü*-ket metszve *irt*, *ródlalt* a gömbölyű, vagy szögletesre faragott *rovásra*.¹ Szóval arra az íróeszköze, a mely a népi számolásnak napjainkig eszköze maradt. Mert azt, hogy a *rovás*, ez a magyar középpel alkotott és újszerűnek is tetsző igenév az említett török kölesönszavak régi fogalomkörében is benne volt, nem nehéz bebizonyítani. Az Árpádkori adórovás egyes kerületeit adókéseknek (latinul *cultellus*-oknak) nevezték. Így fordul elő, e nevet magyarul is megszólaltatva, egy 1322 ki oklevélben *Adonkes*, egy 1448-ki adólajstromban „*cultellus Vertheskees . . . Keerkes . . . Rigulehkees* (Vértes-kés, Kér-kés, Rigyalcz-kés)“. A rovásnak a latin adólajstromokban *dica*, az adószedőknek *dicator* a neve. Az előbbiak tartották nyilván az adókések ketté hasított rovásainak *rovásfejeit* és lehasított *párjait*. Ők voltak a *kírorók* s a nép ezért őket *rovóknak*, *rovóknak* nevezte. A közfelfogásban a *rovás* utóbb már adót is jelentett. HELTAY GÁSPÁR 1562-ki *Új testamentoma* szerint a „tributum vel census“ már „*rovás avagy adó*“. A székelység pedig az adószedőt még ma is *rodlónak* (rovónak) nevezi.

Mindezt azért kell tudnunk, mert az adó és adózás nyilvántartásának ezt a pompás eszköztét Közép-Európával a germánok, szlávok és románok közé betelepedett magyarság ismertetete meg. Az ó-esek nyelvé a XIII—XIV. században a *rovas* szóval kapcsolatban ismeri a rovásfej párfát jelentő magyar *paria* kölesönszót. E *rovas* szó szerepel a szlovén és tót nyelvben; míg a mai esek *robiš*, a szerb *rafoš*, a tengerparti horvát *rafoš*, a bolgár *ráboš* (*rabuš*), *rafoš*), a kis orosz *ravaš*, az újjörög *pašpaš*: „jegy, billet“, az oláh *rebuš*, *răvaš* s a délnémettség *răbišch*, *răbusch*, *rosch* formában ismeri.²

A mit tehát így kölesön adhattunk, a mire a velünk együtt élő nemzetiségeket, a velünk érintkező nyugati szomszédokat és megadózottat ellenségeket ekként megtaníthatunk: az nyilván tulajdonunk volt már akkor, mikor közibük letelepedtünk. Ezért nem lephet meg senkit az, hogy BUDENZ a magyar *rao*- és *roo*- szótöveket a finn- és cseremiszi nyelvekben szintén megtalálta.³ Mivel azonban összehasonlítható nyelvészeti úton a magyar *rovás* szó multját a rokonyelvek kialakulásának koráig kinyomozni nem lehet, súlyt kell helyezni arra a korábbi összehasonlítható néprajzi eredményünkre, a melylyel megállapítottuk, hogy az Erdély keleti részén elszigetelve élő székelyek, kikhez ethnikaikailag a gyimesi esángók is hozzátartoznak, még ma is olyan kétsoros rovást használnak, a mely azonos, sőt még változataiban is tökéletesen egyezik a vogulok és osztjakok kétsoros rovásaival.⁴

A magyar számrovás ősi volta írástörténeti szempontból azért fontos, mert eszközei a betűrovás eszközeivel minden ízükben azonosak. Ez volt az oka, hogy a *Nemzeti Krónika* névtelen szerzője a magyar betűrovást és az oláh pásztorok számrovását összevetészhette. Ugyanez volt az oka, hogy THURÓCZI a székelység betűrovásának minden más írástól eltérő különleges voltát az általánosan ismert számrovással magyarázhatta meg.

II.

Rovás, sorvezetés és bustrophedon.

A hazai és külföldi kutatás eddig is azon az állásponton volt, hogy a számrovás eszközeinek kezeléséből a betűrovás minden elmaradhatlan. *technikai okokból gyökerező* sajátossága megállapítható. Midőn a dán BERGSDORFF utalt arra, hogy a runákat eredetileg nem köré és fém tárgyakra metszették, hanem hosszúka deszkadarabokra és botokra rótták, nyomban meg is állapította a betűrovás következő négy törvényszerű velejáróját: 1. Vízszintes vonalak nehezen alkalmazhatók, mert a farostokkal egy irányban mennék, s ezért részben nem is lesznek eléggé láthatók s meg sem készit-

¹ KRIZA JÁNOS székely tájszótára szerint „*Bieski*: kis biesok; *bieska*: nagyobb biesok; *kiesike bieski*: tollkés. *Büti*: betű és böte vagy büte valaminek. Megbütüzi a végét. Bütiös végű. *Ródlalt*: rovólalt vagdalni: így csarodálni rávenni. *Ródas fesze*“. (*Fadrészak*, I. köt VI. Tájszótár. V. Ö. SZINNYEI: *Magyar tájszótár*, I. köt. 127, 209 és II. köt. 302, 314. l.)

² SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 33—41. l. (Ethnographia, 1903. 84—92. l.)

³ *Magyar-ugor összehasonlítható szótár*. Budapest, 1873—1881. 664. l. — V. Ö. SEBESTYÉN: i. m. 42. l. (Ethnographia, 1903. 93. l.)

⁴ SEBESTYÉN: i. m. 100. l. (Ethnographia, 1903. 186. l.)

hetők anélkül, hogy egy-egy szilánk ki ne pattanjon, a miért szívesen mellőzik és ferde vonalakkal helyettesítik. — 2. Függőleges vonalak legkönnyebben készíthetők. — 3. Görbe vonalak szintén nehézséget okoznak, ezért helyettük szívesen alkalmaznak megtörtött egyenes vonalakat. — 4. Mivel a rovás kissé fárasztó, szívesen rovunk egy vonalat kettő helyett.¹ Ugyane sajátságokat állapította meg utóbb BREDSORPFTól függetlenül KIRCHHOFF is.²

A mi RÉVAI MIKLÓSunk a számrovás ismeretével a rovásírás sorvezetésének törvényszerűségét tudta megállapítani. Annak bizonyítására, hogy a székely írás jobbról balra menő sorvezetését nem kell keleti eredetű sajátágnak tekinteni, a rovás technikájából ezt olvassa ki: „... a székelyeknél ugyan a jobbról balra menő olvasást maga a metszés hozta magával. Mert, mikor a metsző balkezébe fogta a botocskát annak fején, jobbkézével alkalmasban kezdte, aztán könnyebben is folytatta a metszést, a botocskát mindinkább kifelé mozdítván magától. Így tehát a metszőnek hozzája menő jelölése szükségképen balra esett, következésképen az olvasást is úgy kívánta”.³

Főtebb már jeleztem, hogy a sepsiszentkirályi erdőirtók közt egy értelmes székely a szövénnyesebb kétsoros számrovás készítésének magyarázása közben engem az egyetemes írástörténet legrejtelmesebb titkának vezetett nyitjára. Miközben ugyanis szemeim előtt egy olyan kétsoros rovást készített, melyeknek egyes számjegyei az egyik, ötös és tízes számjegyei pedig a másik oldalára kerültek, a második páros sor megkezdése előtt észrevettem, hogy a rovást megfordította és a második sorpárt — az előző sorpárhoz viszonyítva — fordítva, azaz visszafelé s a jegyeket fejtetőre állítva róttta. Mivel a sorvezetés a fordítás után jobbról balra menő maradt, e fűrésának tetsző jelenséget csak akkor tudtam megérteni, midőn az én derék székelyem megmagyarázta, hogy a rovást a rovássor befejezése előtt — ha végig akarjuk róni — okvetlenül meg kell fordítanunk. Csak így tudunk ugyanis

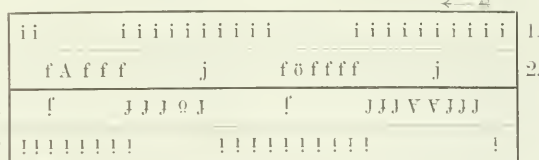
a rovásból ama végére is róni, a melyet a fordítás előtt még balkezünkben tartottunk. A rovás e végét a fordítás után visszafelé, a jegyeket pedig fejtetőre állítva rójuk s mikor vele elkészültünk, folytatását nyomban átvisszük a szomszédos üres lapra, a melyen aztán rovunk rendszeren tovább, jobbról balra, felénk irányuló sorban és lábon álló jegyekkel. Mindez azonban a rovás megfordítása után történik s így a sor az előzőhöz viszonyítva fordított lesz, jegyei pedig fejtetőn állanak.

Mivel az ilyen rováson csak részarányos számjegyek szerepelnek, vagyis a zavarólag ható V és / (ötös) jegyek mellőzve vannak, a visszaforduló páros sorok — mondhatni észrevétlenül történő — fejtetőre állítását már igen éberen kell megfigyelni. De ha létrejöttünk törvényszerűségét sikerül megértenünk, akkor már azzal is tisztában vagyunk, hogy a rovás forgatása minden körülmények közt olyan bustrophedonokat eredményez, a melyeknek minden második, tehát minden páros sora az első és minden utána következő páros sorhoz viszonyítva fejtetőre állított jegyekkel visszafordul.

Könnyebb megérthetős végett 37. sz. ábránkon bemutatjuk az előttem rovott emlékezetes sepsiszentkirályi kétsoros rovás négy lapját. Közlünk egy vele egyenértékű schemát is (38. sz.), a melyben a részarányos számjegyeket betűkkel helyettesítettük. De nyomban hozzáteszem, hogy csak történeti

37. Sepsiszentkirályi kétsoros rovás.

38. A kétsoros rovás schemája.

¹ Om Runeskriftens Oprind, 8. I. Idézve L. F. A. WIMMER: Die Runenschrift. Aus dem dänischen übersetzt von DR. F. HOLTHAUSEN. Berlin, 1887. 98. l.

² Das gothische Runenalphabet, II. kiad. 3. l. — V. ö. H. PAUL: Grundriss der germanischen Philologie. I. köt. 258. l.

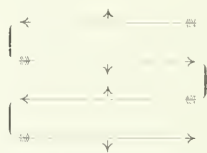
³ Magyar literatura. vagyis: a magyar deák történet. (Tudományos Gyűjtemény. 1833 II. köt. 58. l.

hűség kedvéért példázódunk a nyomravezető szövevényes kétsoros számrovással. Mert hiszen ez a *rovásfordítás* az egysoros rovás végigrovott lapjain is mindig megismétlődik, s ha a rovást a szomszédos lapon továbbfolytatjuk, akkor ez a második sor az előzőhöz viszonyítva nemcsak visszafelé fordul, hanem jegyeit is fejtetőre állítja. Ennek igazolására 39. sz. ábránkon bemutatjuk a rovás számsorának folyószámszerinti szövegét négy rovás-lapon át folytatva. A következő 40. sz. ábrán pedig bemutatjuk ugyanennek schemáját, a mi egyben a tökéletes bustrophedonnak is schemája.

Tegyük fel most már azt, hogy a rováson nem számjegyek, hanem rovott betűk szerepelnek. Mivel a rovás technikája ebben az esetben sem változik meg, a rovást minden lap befejezése előtt csak úgy meg kell fordítani, mint hogyha rajta számjegyek szerepelnének s a következő lapon történő folytatás csak úgy fejtetőre állít minden betűt, mint a hogy fejtetőre állít minden számjegyet. Midőn én ebből azt a jogos következtetést levontam, hogy az epigraphia titokzatos bustrophedonjai rováson jöttek létre és rovásról lettek szolgailag lemásolva: a „bustrophedon” eredetének titka csakugyan meg volt fejtve; sőt meg volt fejtve annak a jobbról balra vezetett írásrendszernak titka is, a mely úgy jött létre, hogy a fordított rovások minden páros sorát a lemásolás előtt egyszerűen visszafordították.¹ Igazam bizonyítására bemutattam a 41. sz. ábrán látható kelet-szibériai jakut naptárt, melyen a hónapok elhelyezkedése szintén bustrophedont eredményezett.² Egy dologgal azonban nem tudtam szolgálni: az egyetemes írástörténet nem tudott egyetlen olyan rovásról sem, a melyen rovásfordítást és bustrophedont előidéző terjedelmes rovásírásos szöveg maradt volna reánk.

1.	· III X · II X · IX · X · III IV · III V · IV · IV · V · III · III · II · I
2.	X IIII · XI · XII · XIII · XIV · XV · XVI · XVII · XVIII · XIX · XX · XXI · XXII
3.	· IIII V XX · IIII V XX · IV XX · IV XX · V XX · IIII XX · III XX
4.	XXX · XXXI · XXXII · XXXIII · qqs

39. A forgatott rovás számsorának bustrophedonja.

40. A tökéletes bustrophedon schemája.

A sors különös kegyelme azóta megajándékozott bennünket egy ilyen írástörténeti kincsessel is. Értsem a bolognai Marsigli-féle másolatot, mely nem fára rovott eredeti rovásírásos emlék ugyan, de azért tudományos szempontból talán még egy eredeti emléknél is értékesebb. A nagyműveltségű másoló ugyanis az előtte teljesen ismeretlen epigraphiai jelenség hű másolása és megörökítése alkalmával akaratlanul is igazolta azt, hogy a rovásírásos boton a páros sorok csakugyan visszafordultak és jegyeiket csakugyan fejtetőre állították. Sőt a másolás küzdelmeiben azt is bebizonyította, hogy a szolgai másolásnak az ő esetében szintén bustrophedont kellett eredményezni. (L. a 2. és 3. ábrát.)

E nélkül a magyar rovásírás sorvezetését illetőleg nagyon nehezen lehetne eligazodnunk, a rováson elhelyezkedő sorok bustrophedonjáig pedig csak a számrovások és fogalomjegyes naptárak analógiáival tudnánk ezután is eljutni. Azt, hogy a fára rovott szöveg sorvezetése jobbról balra irányuló, csak VERANCICS említi meg. De jellemző módon hozzáteszi, hogy az a szöveg „egy, legfőlebb két ilyen sor lehet”. Ugyan, miért? Mivel „némi pontok hozzátételéről”, tehát a szokózi pontozásról, továbbá a kevés jeggyel kifejezhető sok értelemről is értesült, mi már szövattettük (fentebb a 4. l.), hogy VERANCICS a betűrovást valóban megfigyelte. Most pedig felesillanni látjuk azt a lehetőséget, hogy a tudós főpap a második sornál talán éppen a kígyózó sorvezetés miatt akadt meg.

A feliratok másolatait nehéz vallomásra bírni. A csikszentmiklósi felirat egyik másolata két-

¹ SEBENYÉN: *Rovás és rovásírás*. Bevezetés. (Ethnographia, 1903. 1. 29. l. l.). a németül: Zeitschrift für Ethnologie, 1903. 755–771. l. Az utóbbinak van különnyomata is. — A görög βουστροφηδών fogalmát a német *Firenschrift* nyomán eddig *barázdoló írás* nak neveztem. Egyik műszaki kifejezés sem helyes, mert a „bustrophedon” sorvezetése az okejárással nincs helyesen értelmezve. A szántónak ugyanis csak a két első barázdája „bustrophedon”. Mivel a folytatás az első barázda *másik* oldalára esik, a „bustrophedon” 3-ik sorának az 1. fölé, a 4-iknek a 2. alá, az 5-iknek a 3. fölé stb. kellene kerülni. Ezért a kígyózó *serpentin-írás* elnevezést tartom helyesnek, mert ez kifejezi, hogy a páros sorok egyszerűen visszafordulnak s a betűk sorakozásának rendjét megtartva, a visszaforduló sorok betűit fejtetőre állítják.

² LEONOVSKY K. D. közleménye a szentpétervári *Živajastarina*, 1902. II. füz. 195–200. l. és I–IV. tábla. — Jegyezzem a naptár ünnepjeinek (ügylátszik utólagosan rótt) ideogrammjai, fogalomjegyei nincsenek fejtetőre állítva.

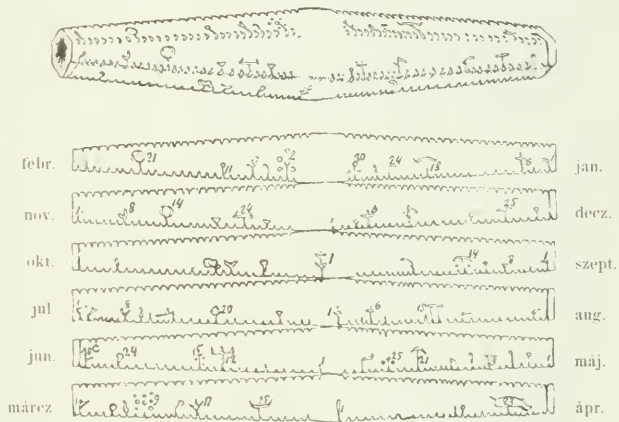

soros, a másik négysoros; tehát az sem lehetetlen, hogy a rövid szöveg esetleg csak egy sorban volt elhelyezve. Sőt ha többsoros volt is, arra nem gondolhatunk, hogy ezúttal rovás-másolattal és ennek eredményeként bustrophedonnal lehetne dolgnunk. Mert hiszen, ha a székely írástudó nem rovásra rótt, nem is volt szigorúan alávétve a rovásforgatás törvényszerű következményeinek. A bustrophedon egyetemes története arra fog bennünket tanítani, hogy az epigraphiai alkalmazásban csakis a rovás oldalainak szolgáló másolata idézte elő a kigyúzó sorvezetést. E különös feliratok sorvezetésének létrejöttét az tehette elkerülhetlenné, hogy kezdetben a kőfaragók és ötvösök nem voltak egyszersmind írástudók is. Görög feliratokon nyoma van az előzetes fölrájolásnak, a nagyszentmiklósi „Attila-kincs” ó-török feliratainak szövege pedig fel volt karczolva annak, a ki a betűket utólag bemélyítette, betrébelte.¹ A rovást kezelő írástudónak minden körülmények közt lehetett annyi tájékozottsága, hogy a félrovás alkalmával forgatott fadarabot a leolvasás alkalmával visszaforgassák. E tájékozottság következménye lett az, hogy utóbb már a rovás-másolás alkalmával is megtörtént a visszaforgatás.

A rovástól megszabaduló régi írásrendszer sorvezetése a viaszos lapot karczó stílus és a festékbe mártott ecset és toll kezelése következtében okvetlen megváltozik. Ám akkor, midőn a sorvezetés balról jobbra irányulóvá lesz, a nem részarányos betűk sem fordulnak többé balra, hanem fordulnak jobbra. A rovás sorvezetését nálunk először KETEJI SZÉKELY TAMÁS, a konstantinápolyi felirat szerzője változtatta meg. Erre neki alkalmat az adott, hogy nem fára rovott, hanem fehér körre metszett,

— vagyis egy feliratot a rovás betűivel, de a rovástól függetlenül készített el. A visszafordított sorok jegyeit az egész vonalon szintén visszafordította; de az összerovott jegyek megszokott formáin ilyen könnyen változtatni már nem tudott s ezért néhány betű-párt a rovás és rovásírás rendes sorvezetéséhez alkalmazkodva, meghagyott eredeti helyzetében. — jobbról balra fordulónak. Ilyen a *ti* szótag a „tizenöt” szóban, az *al* szótag a „valt” és „lóval” szavakban s az *ár* szótag az első „császár” szóban. Még nagyobb tévedések fordulnak elő SZAMOSKÖZYNÉL. A Rudolf császár ellen írott vers balról jobbra írt latin szavait ugyanis csupa háttal álló fordított székely betűkkel írta le.²

Az ilyen alkalmalszerű kísérletek nem alkalmasak arra, hogy belőlük a székely betűrovás epigraphiai alkalmazásának átmeneti korszakára vonjunk következtetést. Ha a kőfaragó vésője, az ecset és írotoll alkalmazása nálunk számot tevő nyomokat hagyott volna, akkor MEZSÉAI GYÖRGY 1668-ban ecsettel már nem úgy festette volna az enklaki felirat betűit, mint hogyha azok rovásos készültek volna. SZAMOSKÖZY sem írt volna először jobbról balra, később pedig balról jobbra — háttal álló betűkkel. Sőt már TELEGDI se írta volna példait és írásmutatványait úgy, a hogy a *Rudimentában* találjuk. Különösen írásmutatványainak héberszerű sorvezetése meglepő. Ezért mi nem is fejlődés eredményének, hanem a héber írásrendszer protestán-kori befolyásának tartjuk. Valamint annak sem tulajdonítunk jelentőséget, hogy az írott emlékek ezt a sorvezetést szintén megtartották. Hiszen volt alkalmunk meggyőződni arról, hogy a tollal kísérletező írástudók — még KÁOSAT sem véve ki — első ismereteiket nem az életből, hanem TELEGDI művecskéjének másolataiból merítették.

41. Kelet-szibériai bustrophedonos jakut rovás-naptár.

¹ DR. W. LARFELD: *Griechische Epigraphik* (Dr. IWAN v. MÜLLER: Handbuch der klassischen Alterthums-Wissenschaft, I. köt. 5. rész, 3. kiad.) München, 1914. 129 l. — HAMPEL JÓZSEF: *A nagy-szentmiklósi kincs*. (Archaeologiai Értesítő. Új foly. IV. köt. 1884. 43. l.) — DR. MÉSZÁROS GYULA: *A nagy-szentmiklósi kincs rovásos feliratainak megfejtése*. (Ethnographia, 1915. 10. l.) — SEBESTYEN: *Az „Attila-kincs” feliratainak ügye*; II. Sum cuique! (Ethnographia, u. o. 220. l.) — ² Csak a *t* jegyét alkalmazza helyesen a „peste” és a „pestifero” szavakban.

III.

Betűrovás, magánhangzó-ugratás, összerovás és pontozás.

Mire a betűk tárgyalásáig eljutottunk, már bebizonyult, hogy a rovásírás Rudimentáit, ÁBCzés-könyveit nem a betűk ismertetésével kell kezdeni. TELEGDI az írás eszközeiről, a rovásról és sorvezetésről meg sem emlékezett. BREDSORFF sem jött rá a jobbról balra vezetett sorok törvényszerűségére. Ezért aztán a betűk orientáltságát sem figyelte meg. Sőt a rovás tüzetesebb vizsgálata még egyéb ilyen mulasztását is meg tudja majd állapítani.

Rovásról szólva, először azzal kell tisztában lennünk, hogy *gömbölyű* vagy *szögletes* palczákra és botokra történik e rovás. A runa betűsorának csupa egyenes vonala és csupa egykora írásjegye van. Ebből tehát a kútfők és emlékek tájékoztatása nélkül is az következik, hogy ez a germán írásrendszer csakugyan rováslapokon alakult ki. Viszont a magyar rovásírás betűsorában az *f*, *ly* és az *ö* egyik változata körökkel, az *e*, *h*, *n*, *ny*, *o* és az *ő* másik változata félkörökkel lesz kímetszve. Ezért egészen bizonyos, hogy a jegyek nem lapos, hanem *gömbölyű rovásokon* jöttek létre. Mert arról bárki meggyőződhetik, hogy kört és félkört metszeni csak a lapos rovásra nehéz. Mivel kétségtelen, hogy a számrovásnak mindig szögletes fája volt, nagyon valószínű, hogy a MARSIGLI másolatában, továbbá a VERANCICS és SZAMOSKÖZY följegyzéseiben jelzett négyyszögletű rovásfák már a számrovás tetszetős eszközének befolyása alatt állottak. De az ilyen szögletes rovás nálunk állandóan használatban aligha lehetett, mert akkor technikai úton nemcsak a jegyek egykoraságát, hanem azt is előidézte volna, hogy a lapokra metszett jegyek görbe vonalai legalább némi részben megmerevedjenek.

A teljes betűsor jegyeit illetőleg BARANYAI DECSI, TELEGDI és a régi grammatikusok igen helyesen jegyezték meg, hogy számuk azért múlja felül a latin betűsorét, mert a palatalis *gy*, *ty*, *gy* és *ty* hangzóknak a rovásírás betűsorában egészen önálló jegyük van. A külön vég-k (*k-k*) jegyét is számításba véve, a betűk száma 32 lett. Azért nem több, mert a régi betűsorban az *d* és *e* magánhangzóknak még nincs külön jegyük. Az elsőt az *a*, az utóbbit az *e* jegyével jelezték. Szóval éppen olyan hangértkeknek tekintették, mint a szintén külön meg nem jelölt *i*, *ó*, *ű* és *ü* hosszú magánhangzókat. Az *e* külön jegye csak a XVII—XVIII. században (BÉL MÁTYÁS KAPOSSI-féle betűsorában és MISKOLCI C. GÁSPÁR 1654-iki albumlapján) merül fel, tehát a betűsorban nyelvtörténeti szempontból szerepeltetni nem szabad.

Mielőtt összehasonlító írástörténeti úton a betűk eredetét megállapítanánk, szóvá kell tennünk, hogy a jelzett négy palatalis betű közül háromnak eredete ilyen összehasonlító művelet nélkül is kimutatható. A *gy* jegyről már bebizonyítottuk, hogy a *d* és *i* jegyek összerovásából keletkezett. Találtak arra, hogy szerkesztője az Árpádkori magyar nyelvnek ugyanazt a hangtanát érvényesítette, a mely szerint a krónikások és oklevélírók a *diák*, *Dienes*, *Dírek* szavakat még *gyak*-nak, *Gyenes*-nek, *Gyrek*-nek (giák-nak, Gienes-nak, Giiek-nak) írták és gyiák-nak, Gyienes-nak, Gyivék-nak olvasták.¹ Az erdélyi részekről csak egy adatot idézünk: a hunyadvármegyei Al-Gyógy nevét. CsÁNKI DEZSŐ földrajzának adatai szerint az Árpádkor végén még *Gyogy*, 1404 és 1412 közt *Gyod*, *Dyogh*, *Gyogh*, 1439 óta pedig *Dyod* volt a neve.² Az *ny* jegyében szintén fölismerhető, hogy az *n* jegyébe az *i* jegye épp úgy bele van róva, mint a *gy*-be. A *ty* első pillanatra a *b* alakításának látszik, holott a bolognai és csikszentmiklósi jegyek megkülönböztető járulékaai világosan mutatják, hogy itt szintén i-sítésről, még pedig a *t* rövid szárának i-sítésével s az így alakított jegy kettőztetést jelző részarányos szerkezetével van dolgunk. Az alábbi összehasonlító írástörténeti részben kiderül, hogy a negyedik palatalis szintén ilyen kettőztetésnek lett az eredménye.

Ila az itt érintett betűképzést a magyar nyelv e sajátos hangjainak jelzése tette szükségessé, akkor ezt a műveletet a magyar rovásírás történetében csakis a magyar palatalisok kialakulásának idejére, vagy — ha másnyelvű nép írásrendszerének átvételéről lehetne szó — a velük kiegészített betűsor megismerésének és első alkalmazásának idejére kellene tennünk. Ez az írástörténeti kérdés azonban csak akkor lesz tüzetesen tárgyalható, ha alább összehasonlító úton azt a közös forrást már megjelöltük, a melyből nemcsak a mi rovásírásunk, hanem minden más középtengermelléki rovásírásos

¹ SERESTYÉN, *Rovas és rovásírás*, 281. l. (Ethnographia, 1906, 275. l.)

² *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V. köt. 1913, 53 l.

rendszer is merítve lett. De annyit előre bejelenthetünk, hogy a szóbanforgó alakítás a székeleyek és magyarok közös történetének legelejére esik.

Mielőtt a magyar rovásírás történetének e nagy távlatával megismerkednénk, a bemutatott emlékeken rámutatunk pár olyan jelenségre, a mely magában véve is kiáltóan igazolni tudja a rovt írásrendszer megtartó erejét. MARSIGLI 1690-ben lemásolja a legrégibb középkori emléket s betűsorában ugyanazt az *ő* és *r* jegyet találjuk, a mely KÁJONI 1673-ban lemásolt egykorú vagy közelkorú ÁBCZ-jében is megtalálható. Felületes vizsgáló ebből elhamarkodva azt következtethetné, hogy KÁJONI biznysága szerint MARSIGLI sem régi, hanem egykorú vagy közelkorú rovásírásos szöveget másolt. Mivel azonban MARSIGLI másolatának éppen a szövege régi, betűsorát sem lehet újabbnak tekintenünk. De ezzel még nincsen bizonyítva az, hogy MARSIGLI betűváltozatai régiebbek a később fölmerülő változatoknál. Sőt ellenkezőleg: bizonyítani tudjuk, hogy a legrégibb szöveg betűváltozatai már régebbi alakításnak és ferdítésnek voltak eredményei. TELEGDI *Rudimentája* érthetően megmondja, hogy a latin H betűhöz hasonló *r* jegy két szára alkalomadtán egészen elhagyható. Így aztán csak az az összekötő vonal marad meg, a melyet TELEGDI tévesen függőlegesnek rajzol és kis *r*-nek nevez. Mivel tehát a Marsigli-féle bolognai emlék *r* jegye azonos a Telegdi-féle kis *r*-rel, minden kétséget kizáróan bebizonyult, hogy a legrégibb magyar rovásírásos szöveg betűsora már tévesen mellőzte a teljes *r* jegyet. A vele együtt szereplő *ő* jegy viszont annyira ezikornyás, hogy az egyszerűbb változatok kiütfejének egyáltalán nem tekinthető. Összehasonlító úton az 1501-iki esikszentmiklósi felirat latin K-hoz hasonló *ő* jegye bizonyul eredetinek. A 1515-iki konstantinápolyi feliraton (a XI. sz. mellékleten) és TELEGDI *Rudimentájának* betűsorában (a XIV. sz. mellékleten), továbbá KAPOSSI és a marosvásárhelyi kézirat ANONYMUS betűsorában (a 26. és 28. sz. ábrán) már olyan változat szerepel, a mely az említett esikszentmiklósi architypussal közvetlenül viszonyba nem hozható. A bolognai és Kájoni-féle *ő* most a Dobai-féle (26. és 29. sz. ábra) és az 1680 táján lejegyzett magyar nemzeti múzeumi betűsor (24. sz. ábra) ugyane jegyére tereli figyelmünket. E két jegy ugyanis megkettőzése a esikszentmiklósi *ő* jegynek, a bolognai és Kájoni-féle pedig stílizált változata a Dobai-félénck és múzeuminak. Az utóbbi kettőnek ugyanilyen stílizált, de egyben egyszerűsített változata a Telegdi-féle és a vele azonos Kápossi-féle és Anonymus-féle is. Kérdezzük tehát: mikori jegy lehet a esikszentmiklósi, ha a belőle kialakult kettőzött *ő* jegynek a legrégibb középkori magyar rovásírásos emlékekben már romlott változata fordul elő?

Ez az avatag régiség legyen mentsége TELEGDI félreértéseinek, az emlékirók és krónikások hiányos tudósításainak, valamint annak is, hogy a fentebb bemutatott és tüzetesen tárgyalt hiteles emlékek szerzői sem voltak már egészen tisztában a mindinkább háttérbe szoruló, rohamosan felejtett és elrontott ősrégi rovásírás rendszerével. SZAMOSKÖZYNEK és TELEGDIENEK már sejtelve sínes a magánhangzók ugratásáról. Mikor a esikszentmiklósi felirat ismeretessé lett és ugrató rendszere is nyilvánvalóvá vált, tudósaink kezdték a *Rudimentába* belemagyarázni, hogy az ott e-vel jelzett mássalhangzók betűinek a rovásírás rendszerében e-vel bővíthető hangértéke van. Ezért olvastunk aztán a esikszentmiklósi szövegben kétszer „esenálták”-ot, s nem vettük észre, hogy e szókbán még az *i* jelenléte is jelezve van. Ugyanígy eszelték ki a vég-k jegyének *ak, ák* szótagértékét s nem értettük, hogy a esikszentmiklósi felirat második „csinálták” szavában az „ák” előtt miért van még egy külön „á” is róva.

Erre a keletiesnek tetsző magánhangzó-ugratásra a bolognai emlék derített világot. Hiszen ennek ismerete nélkül a konstantinápolyi felirat szövegének megfejtésében még „Temás”-t és „enét”-et szerepeltettem, noha az első tévedéstől a esikszentmiklósi felirat „Mátys” (Mátyás) szava megoltalmazhatott volna. Ez a legrégibb eddig ismert középkori emlékiünk azonban végérvényesen igazolta, hogy a magyar rovásírás rendszere minden magánhangzó írásjegyeknek mellőzését megengedi. De azt a szabályt, hogy a szavak melyik magánhangzójának jegye mellőzhető, még a rendelkezésünkre álló szavak nagy tömegéből sem tudjuk pontosan megállapítani. Mivel a rovásírásos naptár fára rótt szövegét az írástudók ellenőrzése nélkül aligha hozták forgalomba, mi azt hisszük, hogy e hangzóugratásnak nem is volt semmi kötelező szabálya. Kiki elhagyta azt a jegyet, a mely nélkül a felrótt szöveget még ki lehetett betűzni, vagy — értelemzavarólag — más szónak nem lehetett olvasni. Hiszen ha ránk bíznák a legalkalmasabb szabályok megállapítását, ma sem tudnánk ennél jobbat kieszelni.

A magánhangzók elhagyását a rovásírás eszközeinek nehézsége idézte elő. A lassan róható írásjegyek számának apasztásánál még az a szempont is fölmerülhetett, hogy a rovásfán a nagy és esetlen írásjegyekkel rótt szövegből minél több elférjen. Ez az összesszűgítő törekvés hozta aztán létre a

jegyek összerovását és az összerovott jegyek vonalainak egyesítését. Ilyen művelettel ugyanis nemcsak a betűközök tűnnek el, hanem a jegyek vonalainak száma is kevesbedik. Ha pl. az „úr” szó két jegyét összerójuk, az *r* jegyének egyik szárát már az összerótt *u* jegy szárával helyettesítjük; az „ura” szóban pedig az *r* jegy másik szárára már az *a* jegy fejét is rárohatjuk.

A magyar rovásírás rendszerének ezt a nagyfontosságú elemét megtalálhatjuk minden más rovásírásban is, de a magyar összerovások szerepe oly rendkívüli mértékben kifejlődött, hogy ez a fejlettség példátlanul áll az egyetemes írástörténetben. E jelenség értékének megállapításánál okvetlenül tudni kell, hogy az összerovások rendszere nem a reánk maradt emlékek korában alakult ki. Hiszen tapasztalhatjuk, hogy minél későbbi az emlék, az összerovás benne annál tökéletesebb. KÁJONI írásmutatványában már csak egy példa van: az egy jeggyel leírt „nap”. TELEGDY külön fejezetet írt e rendszerről s példáival úgy-ahogy igazolni is tudja az összerovás szabályait; de terjedelmes szövegmutatványában már nem tudott élni velük. A középkor végén készült konstantinápolyi és esikszentmiklósi feliratok szövegét nem rutinos írástudók írták s bennük az összerovásoknak mégis igen ötletes példáira akadunk. Egész pompájában azonban csakis a középkori bolognai emlék szövegében bontakozik ki. Pedig minden jel arra mutat, hogy a szöveg rovója állandóan ügyelt azokra az együgyűbb olvasókra, a kiknek a naptárkibetűzésnél még a szöveghez mellékelt betűsorra is szükségük lehetett.

Az összerovás kánonszabályaira vonatkozólag sem mondhatunk mást, mint a mit a magánhangzók jegyeinek ugratására vonatkozólag mondtunk. A bolognai emlékekben az összerovás nem egyenletes. Az „Albert”, „Antal” egyetlen írásjeggyé összezsugorítva már túlzás. Naptár-ismeret nélkül még azok sem olvashatták volna el, a kik számára róva volt. Viszont vannak olyan példák is, a melyekből az összerovás ki van fejejtve. Nekünk úgy tetszik, hogy az összerovásnak a magánhangzó-ugratással közös szabálya volt: az rótt tökéletesen, a ki az összerovásban minden kinálkozó alkatot felhasznál, a nélkül, hogy a leolvasást megnehezítette volna, vagy hogy többféle olvasásra nyitott volna alkalmat. TELEGDY nagyon tetszetős tanítása értelmében ügyelni kellene még arra is, hogy az összerovás a szótagolás rendjét ne zavarja. Ezzel szemben a esikszentmiklósi felirat szerzője a szomszédos szavakat is egybebotta, így lett nála egy szóvá a „Mátyásmester” és a „Gergelymestercsinálták”. Ugyanigy egy szóvá róttá össze a bolognai emlék rovója is a május 3-iki és a szeptember 14-iki „Szenkereszt”-et.

Nem nehéz megállapítani, hogy ezúttal mindenik fél tévedett. A szótagolás rendje a magas műveltséget szolgáló grammatikusok tanításához tartozott. Erre szüksége volt a sorvegekkel megszaggató literátus embernek és könyvnyomtatónak; de nem élethet vele az, a ki a rovás nehézkes eszközeit kezelte. TELEGDY esetében azonban mentségül fölemlíthető, hogy ő már nem is a rovásra gondolt, hanem a latinbetűs írás kényelmesen kezelhető készségeire.

A szavak összerovását felesleges dolog volna menteni. A esikszentmiklósi templom-építő együgyű iparosok érdekes feliratában nemcsak hibák merültek fel, hanem szemeink elé tárult az a szabály is, a mely ellen hibákat követek el. E felirathól tudtuk meg legelőször, hogy a magyar rovásírás rendszeréhez olyan pontozás tartozott, mely minden szót elválasztott egymástól. A esikszentmiklósi szöveg négy pontot alkalmaz szö-elválasztó jel gyanánt. A konstantinápolyi feliratban csak egy-egy pont szerepel. TELEGDY írásmutatványában pedig hol egy, hol két pontnak van nyoma.

E pontozás az olvasó eligazodásán kíván könnyíteni. Nélküle az összerovással és a magánhangzók elhagyásával különben is nagyon megterhelte szöveget sok esetben talán ki sem lehetne betűzni. Csak a konstantinápolyi felirat Deruschwam-féle másolatát kell megtekinteni, hogy a pontok elhagyásának súlyos következményeivel megismerkedjünk. Vagy vizsgálni kell a bolognai emlék megfejtetlen részeit, a melyekben a szavakat elválasztó rovákkák hiányos másolása idézett elő leküzdhetetlen zavarokat.

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a magyar rovásírás legrégibb és legértékesebb emlékeit késői másolatok mentették meg, akkor nagyon megelégedhetünk azzal, hogy e másolatok elég alkalmasak a bennük megmaradt írásrendszerének megállapítására. Mert a rendszer pontos ismerete most már arra is elegendő biztosítékot nyújt, hogy a magyar rovásírás hiteles emlékeinek helyét az egyetemes írástörténetben meg tudjuk jelölni.

MÁSODIK FEJEZET.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS ÉS A KÖZÉPTENGERMELLÉKI ÍRÁSRENDSZER KAPCSOLATA.

I.

A rokonsági kapcsolat kérdése.

A magyar rovásírás irodalmának ismertetése alkalmával tapasztalhattuk, hogy a kutatókat első sorban a rokonsági kapcsolat kérdése foglalkoztatta. Mivel az írástörténet bőségesen ontotta a hasonlításra alkalmas anyagot, a megállapításoknak egész tömege jött létre a nélkül, hogy valamely eredmény az előzőt támogatta vagy támadta, kiegészítette vagy megdöntötte volna.

Másfél századon át csak TELEGDÍ műve és betűsorának több eltorzult változata volt ismeretes. A sorvezetés iránya, a betűk merevsége és néhánynak meglepő hasonlatossága mégis azt a gondolatot ébresztette, hogy a zsidó írás valamely titokzatos változatával van dolgunk. E jól meg nem értett jelenségből, a melyre BARANYAI DECSI JÁNOS előszava még csak sejtetőleg utalt, BEL MÁTÁS már őstörténelmi és vallástörténeti megtévelyedésen alapuló rendszert dolgozott ki annak igazolására, hogy az ősmagyar írás az ősmagyar nyelvvel egyetemben a héber írásból és nyelvből származott. Voltak, a kik e nyomon a phöníciai művelődés legrégibb köréig eljutottak. Sőt a héber írás hasonlóságát igazolták azok a támadók is, a kik azt vitatták, hogy a magyar rovásírás betűsorát XVI. századi protestáns theologusok hamisították. DERNSCHWAM viszont a konstantinápolyi felirat alá azt jegyezte oda, hogy ilyen írásjegyek találhatók OLAFUS MAGNUS gót krónikájában. Tudjuk, hogy utóbb PRAY szintén a Magnus-féle gót runákra utalt, midőn a székely rovásírás genuin voltát kétségbe vonta. Sőt már PRAY előtt is volt e hasonlóságnak egy megfigyelője: az a névtelen, a ki a marosvásárhelyi kézirat föntebb (a 26. sz. ábrán) bemutatott kilencz székely ABC-jé mellett a gót runák hibás jegyeinek rovatot nyitott. Ugyanez a névtelen volt az, a ki egy szibériai megfejtetlen ó-török felirat írásjegyeinek és pontozásának hasonlóságára először utalt. Végül KISS BÁLINT és KÁLLAY FERENCZ, a még megfejtetlen ó-törököit kivéve, már az összes keleti eredetű ősrásokat, tehát nemcsak a phöníciait, hébert, szírt és arabot, hanem az ó-görögöt is belevonták összehasonlításaik körébe.

A tisztes előmunkálatoknak ma már csak könyvészeti értékük van. Ebben a bonyolult összehasonlító műveletben pusztán formai találkozásokra támaszkodni nem lehet. Történeti nyelvészetünk mestere, RÉVAY vette először észre, hogy a holt írástörténeti jelenségekben felismerhető nyomai vannak az élet amaz erőinek, a melyek azonos eszközökkel és azonos körülmények közt mindig azonos eredményeket hoznak létre. Sajnos, a mely értelmű megfigyelés eredményét nem a rokonsági kapcsolat igazolására, hanem tagadására használta fel. Mert abban igaza volt, hogy a székelyek fára rovtott írásának jobbról balra irányuló sorvezetését nem kell szükségszerűleg héber eredetűnek tekinteni. Előidézhette ezt a rovás technikája is. Ez azonban így csak fél igazság. Nyomban hozzátehetjük ugyanilyen értékkel azt, hogy ha a héber sorvezetés irányát is rovás idézte elő, akkor a rokoni kapcsolat kérdését már nem a sorvezetés azonosságára, hanem az egész írásrendszer mibenlétének azonosságára, tehát a közös forrásra visszavezethető erők, eszközök és eredmények azonosságára segíti eldönteni.

Ha ezt tudjuk, akkor már nem látszik nagy vakmerőségnek, hogy az eddigi előmunkálatok folytatását egészen néprajzi térre vittem át. BREDSORFF és KIRCHHOFF példáim felbuzdulva (mert RÉVAI posthumus dolgozatát még nem ismertem), a ma is élő őskori számrovásokon tanulmányoztam az örökre megszünt rovásírás törvényszerű jelenségeit. Mivel teljességre törekedtem, a számrovás egész hazai és nemzetközi világát fel kellett kutatnom. E terhes néprajzi eligazodás eredményeinek teljességére még sem mertünk számot tartani; de azt határozottan állíthatjuk, hogy a magyar rovásírásban nem fedezhető fel egyetlen sajátság sem, a minek törvényszerűsége a rovás és rováeszközök kezelésének pontosan megállapított eredményei közt megtalálható ne volna.

Így felkészülve nyultunk hozzá a rokonsági kapcsolat kérdésének megfjtéséhez. Mivel tisztában voltunk azzal, hogy az összehasonlító néprajzi művelet — mint minden ezzel csaknem azonos összehasonlító régészeti és ősrégészeti művelet — a maga eszközeivel történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetek nélkül is súlyos eredményeket tud elérni: föltétlenül ügyeltünk arra, hogy az összehasonlításnál csak azokat az írásokat vegyük számításba, a melyekről föltétlen bizonyossággal megállapítható, hogy rováson szerepeltek. Az óvatosságra azért van szükségünk, mert a rovásírás betűinek merevsége, egykorasága s a balra irányodó sorvezetés a rovásnak természetes következménye ugyan, de nem kizárólagos tulajdona. A középkori könyvirás és az újkori könyvnyomtatás szeltére alkalmazza azokat a nagy betűket és nagybetűs szövegeket, a melyeknek formáit az ókori rovás hozta létre, a rovásról másolt ókori epigraphiai emlékek és ezeknek újabbkori folytatásai pedig megőrizték és tovább közvetítették. A máig használt héber szöglet-írás eredeti vonalait az esetkezelés némileg átalakította, de meghagyta a jobbról balra menő ősből sorvezetést. Marad tehát a rovásfordítással és a felrovott szöveg szolgálai másolatával létrehozott serpentin-írás kígyózó vonalvezetése, vagyis a bustrophedon. Ez csak rováson jöhet létre s mivel így a rovásírás egyetlen kizárólagos velejárója, abban is bizonyosak lehetünk, hogy a benne előforduló betűformákat, betűméreteket és sorvezetési irányt is a rovó készségek határozták meg.

Mielőtt azonban a bustrophedont a rokonsági kapcsolat próbakövének elfogadjuk, — RÉVAI felfogását alkalmazva — arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ha a számrovás és betűrovás bustrophedont eredményez, akkor a rováson létrejöhlet több írásrendszer, a melynek velejárói közt a bustrophedon mindig ott szerepel. Csakhogy nyomban hozzátesszük, hogy ez írástörténeti szempontból már nem lehet komoly föltevés. Hiszen ha különféle rovásírásról beszélnénk, akkor azt is igazolnunk kellene, hogy minden egyes esetben a rovásírást külön feltalálták s minden feltalálás alkalmával külön betűsorokat is eszeltek ki.

Bátran elkészülhetünk arra, hogy ahol bustrophedonokat találunk, ott a kereset írástörténeti kapcsolat csakugyan megvan. És elkészülhetünk arra is, hogy a hol a bustrophedon bennünket ilyen kapcsolatoknak nyomára vezetett, ott nemesak a sorvezetésben és a betűformákban találunk természetes hasonlatosságot, hanem találunk olyan csodálatos jelenségeket is, a melyek a betűk azonos formáival együtt azonos hangtani jelentésüket szintén megőrizték. Szóval megfelelő módszerrel az egyetemes írástörténet kincseivé lesznek azok a formai és jelentésbeli magyar hasonlóságok, a melyeket a föntebb említett derék előmunkások már régen felismertek, de értékesíteni nem tudtak, vagy a melyeket a szigorú, de tájékozatlan kritika félreismeret és a magyar rovásírás hitelének megőstromlására használt fel.

II.

A középtengermelléki ős írásrendszer rováson történt ókori elterjedése.

A Középtenger mellékének keleti részén sarjadt ókori művelődés három írásrendszert hozott létre: az egyiptomi képirást, a szumer-eredetű babylon ékírást és az elsőhöz kapcsolódó kanaani, vagy phöniciui írást. A szomszédos tengermellékeket és előázsiái részeket a legfiatalabb és legalkalmasabb phöniciui írásrendszer hódította meg. Ez lett a klasszikus görög és latin művelődés legfőbb eszközévé is.

A phöniciui írás létrejöttének és első terjedésének korát nem lehet pontosan megállapítani. Legrégibb emléke, Mesa moabi király emlékköve, a Kr. e. IX. századból való. Ezen azonban a betűk vonalvezetése és a tisztán kialakult jobbról balra irányuló sorvezetés már olyan fejlettséget mutat, a minőt a görög kölesönzök még évszázadok múlva sem tudtak elérni. A betűknek héber közvetítéssel megőrzött nevei azt sejtetik, hogy ezek a betűk kezdetben még egyiptomi képirás körébe tartozó ideogrammok, fogalomjegyek lehettek s az ábrázolt fogalom nevének első hangzója lett utóbb a fogalomjegyből

egyszerűsített írásjegy hangértéke. Példánl az ökörfejnek rajzolt *Alef* (ökör) lett az *A* betű, a háznak rajzolt *Beth* (ház) lett a *B* betű, a tevefejnek és nyaknak rajzolt *Gimel* (teve) lett a *G* betű és így tovább. Mesa követen már ilyen hangértékekkel bíró tökéletes betűsor és magánhangzókat ugrató írásrendszer szövepel. Ezért tartjuk mi is valószínűnek, hogy a magasfokú írástörténeti fejlődésnek a legrégibb epigraphiai jelenségek előtt már többszázados multia volt.

A görögök phöníciai kölcsönét először HERODOT említette meg (V. 58.). TACITUS szerint (Annales, XI. 14.) a közvetítő Kadmos volt. A kölcsönzött írásrendszert a görögök maguk is *ποσειδωνία* néven ismerték s a betűk eredeti sorrendjét és neveit (αλφα, βήτα, γάμμα stb.) szintén megtartották. A magánhangzót

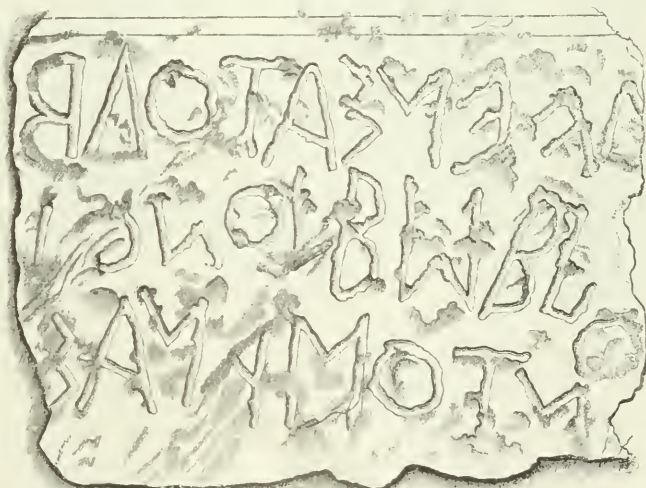
[illegible]

42. Részlet a Mesa-kő feliratáról.

jobbról balra irányul, de ha a szöveg többszöröse bővül a második sor nem kezdődik újra jobbról, hanem a betűket fejte-tőre állítva balról jobbra visszafordul s létrehozza a tökéletes boustrophedonokat.

E jelenségnek az epigraphusok sem történeti alapon, sem belső okok felismerése útján nem tudtak nyitjára járni. LARFELD VILMOS *Griechische Epigraphik* című kitűnő kézikönyvének 1914-ben megjelent 3. teljesen átdolgozott⁶ 3-ik kiadásában valószínűtlennek tartja LENORMANT F. ama következő-

don sajátos szervezetéséhez az antik vázakon látható ábrák köriratai szolgálhat-
tak volna ötletet. Viszont
igen figyelemre méltóan
tartja, hogy SCHLOTTMANN K.
az egyiptomiak rajzolt és
festett hieratikus és hiero-
glyphikus írásában már
jobbra és balra forduló
ember- és állatefejeket is
talált. Pedig a bustrophe-
don csiráját e messze elő-
s különben sem homogén
jelenségben keresni már
csak azért sem szabad,
mert hiszen a legrégebb s
egyben a legtökéletesebb
bustrophedonok jegyei min-
dig a szervezetés irányába,
vagyis fejtetön állva még
a visszaforduló páros sor-

43. Tökéletes görög bustrophedon. ¹

roklan is mindig jobbról balra fordulnak. Hivatkozik továbbá CURTIS ERSŐRE, a ki azt hitte, hogy a régiek az írás jobboldali kezdését, a pirkadás és világosság (jobbról eső keleti?) oldalát egyházi kezdeményezésre választhatták. Fölemlíti végül, hogy BERCH T. szintén vallási okokra gondol, mert a bal iránt mindig előítéletesek voltak az emberek.²

E tévétel elmefuttatások bemutatása helyett jóval kiadósabb vállalkozás lett volna az „írást” jelentő *γραφειν* igét nyelvtörténeti vallomásra bírni. Ez a görög szó az irodalmi korban „bele-

¹ H. ROEHL: *Inscriptiones graecae antiquissimae*. Berlin, 1882. 4. l. 15. ἀβρα.

² LARFELD: i. m. Dritte völlig neubearbeitete Auflage. München, 1914. (HANS V. MÖLLER und ROBERT V. POHL-MANN: *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*. I. Bd. 5. Abt.) 131. 1.

karczolni* jelentéssel bír, HOMÉR egy helyütt (Ilias, VI. 169.) megemlíti, hogy az íráshoz összehajtható fatáblát használtak. Mivel e viaszos táblák később, a Kr. e. V. századi AESCHYLUSnál felmerülő neve $\delta\epsilon\lambda\tau\omega\varsigma$ volt s e név azonos a héber *delet* „ajtószárny“, „kettőshasáb“ szóval, azt kellene hinnünk, hogy ez a késői eszköz a phöniciái eredetű betűkkel együtt került a görögökhöz. Mi azonban csak azt látjuk igazolva, hogy a Homéri korban, illetőleg az Ilias kialakulása idején a görögök már fatáblákra karczolták írásaikat. Ez a fejlődési fok körülbelül megfelel annak az ó-testamentomi héber művelődési állapotnak, a melyben már vasvesszővel karczoltak és metszettek kőlapokra és óntáblákra (Jób, 19 : 24. — Jer. 17 : 1.).

Bizony ha az epigraphus nem sejtí azt, hogy a feliratok bustrophedonja a fatáblákra karczolt írásnál sokkal ősbibb jelenség, akkor az utóbbival kapcsolatosan szereplő héber kölesönsző csakugyan megállítana a görög bustrophedonok keletkezéséig hatoló tudományos kutatást. A ki azonban valamely őstárgyi néprajzi eligazodásban már meghízyosodott arról, hogy az élő hagyomány az ősfoglalkozások terén történelemelőtti emlékeket is megőriz számunkra, az a $\gamma\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\upsilon$ „belekarczolni“ jelentését csak a $\delta\epsilon\lambda\tau\omega\varsigma$ egykorú velejárójának tekinti. Ha aztán megvizsgálja a hozzátartozandó indogermán szóesaládot, akkor azt találja, hogy a vele azonos középfelnémet *kerben*, lett *grebju*, angolszász *ceorfan* még „róni“ jelentéssel bír.² Nyilvánvaló tehát, hogy a $\gamma\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\upsilon$ a $\delta\epsilon\lambda\tau\omega\varsigma$ -t megelőző primitívebb korban szintén rovást jelentett.

Csak azzal kellene tisztában lennünk, hogy a görögök tudtak-e betűt „róni“ is. Ilyen értelemben véve a görög $\gamma\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\upsilon$ „írás“ és a $\gamma\rho\acute{\alpha}\zeta\mu\alpha$ „betű“ fogalmát, előtanulmányaink alapján, ennél a kényes pontnál kívánjuk a görög írás történetébe beékelni azt a föltétlen hiteli megállapítást, hogy a bustrophedon jelenléte minden korban és minden viszonyok közt rovásírásról, rovásforgatásról és epigraphiaiul alkalmazott rovásmásolatokról tanuskodik. Erről tanuskodik a görög írás legrégibb történetében is.

Jól tudjuk azt, hogy a görög epigraphia és palaeographia időszámításának eleje ezzel örökre köldbe vész. Mert ki tudná valaha megmondani azt, hogy a rovásbotok és rovókések kezelésének titkát, a rovott betűk formáit és hangtani értékét a görögység a phöniciáitól mikor vette át? Hiszen az ókori héber, görög és latin irodalmak egyetlen szóval sem emlékeznek meg a rováson szereplő

45. A legrégibb római oszlopfelirat.

phöniciái eredetű írásrendszerről. Ennek természetes oka az, hogy a korhadó fiából készült rovások már évszázadokig teljesítették feladatukat, mire az írástudomány annyira általános lett, hogy olvasóközönségre számító nyilvános feliratok létrejöhettek. Mikor pedig a bustrophedonok merev írásjegyeiből és képtelenné tetsző sorvezetéséből újabb és kényelmesebb írásrendszerek alakultak ki, a rovásírás maga együgyű eszközeivel nyomtalanul eltűnt a használatból és örökre kibullott az emlékezetből.

A görög bustrophedonok eredetének megismerése és a görög írástörténet határainak kitölődése teszi érthetővé, hogy a phöniciái és görög írástörténeti jelenségek a görög epigraphiai kor kezdetén

¹ Az estei lelet írói zerep. közül, GHILARDINI után DR. C. PALLI: *Altitalische Forschungen*, III. köi. 9. — V. ö. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 23. l. (Ethnographia, 1903. 223. l.)

² O. SCHRAEDER: *Reallexikon* Strassburg, 1891. 734. l.

már nagy eltéréseket tüntetnek föl. Értjük a Mesa-kő írásrendszerét, mely már évszázadokkal korábban kialakulhatott, és értjük azt, hogy hosszú évszázadok múlva jelentkező első epigraphiai emlékein a görögség már az emberi beszéd minden hangját pontosan jelző tökéletes fonetikai írással jelenhetett meg. Érdekesen megállapíthatjuk, hogy a phöníciaiakkal élénk kereskedelmi viszonyban levő görögség a Középtenger észak-nyugati partvidékeire nemcsak a keleti árukat közvetítette, hanem közvetítette a Phöniciából hozott rovásírást is. E tengerjáró nép legnagyobb kikötői az Itál-félsziget nyugati részén voltak. Éppen az írástörténclem bizonyította eddig is azt, hogy itt legelőkeltebben a félsziget északi felében élő etruskokkal érintkeztek. Noha e rendkívül tehetséges nép nyelve egészen idegen volt, a minden beszédhangot szerepeltető görög rovásírást épp oly tökéletesen elsajátította, mint a hogy a görög elsajátította a szintén idegen phöniciát. Ez a külön fejlődő etrusk írás szintén eljutott a karczóló féműtök (44. sz. ábra) és a bekarczolható széles írástáblák használatáig; de a legrégibb emlékek bustrophedonja itt is pontosan értésünkre adja, hogy századokkal korábban szintén azt a primitív írásrendszert ismerték meg, a melynek a rovásfa és rovókés volt az íróeszköze.

A görög közvetítés kiterjedt a többi itáliai népekre is. Bennünket a kölesönzők közül legelső sorban a latinok érdekelnek, mert a görög kölesönzésből ők fejlesztették ki azt a tökéletes írásrendszert, a mely utóbb az egész művelt világot meghódította. A kölesönvével természetesen náluk is csak a primitív eszközökkel dolgozó rovásírás volt. Ez az oka, hogy az első epigraphiai alkalmazás náluk szintén bustrophedonokat eredményezett. Ennek igazolására a mellékelt 45. sz. ábrán bemutatjuk azt a római Formion előkerült s körülbelül Kr. e. 600 táján készített latin oszlopfeliratot, a melynek nemcsak kigyózó sorai, hanem merev betűi is szembetűnően igazolják a phöniciai-görög eredetét.¹

Végül megemlítjük, hogy a phöniciai kultúra birtokába lépő keleti partvidéki héber örökösök a rovásírás ismeretét az arab félsziget nyugati részén élő himjári, sabbens és egyéb semita néptörzsekkel is közölték. Ezt azért kell tudni, mert ezeknek primitív emlékein a bustrophedon ismérvei szintén előfordulnak s így nemcsak a betűik merev formája, hanem a jellemző sorvezetésük is igazolja azt, hogy a phöniciai írás csakugyan rovásírás volt. Mivel ugyanis phöniciai írás emlék nem maradt fenn, a Mesa-kövön, a Siloa-esatoma kövén s a Makkabaens-érnek feliratain pedig rovásmásolást igazoló tökéletes bustrophedonok már nem találhatók: a kutatónak az arabiai emlékek nélkül még azzal az eshetőséggel is számolni kellene, hogy esetleg a görög kölesönzők voltak azok, a kik ezt az írásrendszert római kezdtek s a rovásírás merev betűit, sorvezetését, bustrophedonos másolási módját az etruskoknak és az ó-itál népeknek közvetítették.

III.

A germán runa és az ó-török rovásírás.

Az újabbkori írástörténet legnagyobb és legterheesebb tudományos feladatai közé tartozott annak megállapítása, hogy a germán runát és a középkásziai ó-török írást milyen rokoni kapcsolatok fűzik a náluk régibb merevbetűs középtengerverelléki írásrendszerekhez.

A runa legrégebb emlékei (a bukaresti múzeumban őrzött petroassai götffeliratos gyűrű, az ugyanilyen feliratos koweli és münchenbergi lándzsavég, a charnay-i ezüst-esat, a vadstenai brakteata stb.) azt igazolják, hogy a gótoknak ULFILAS (+ 381) előtt már volt közhasználatban lévő írásrendszerük. Ezt egyébként maga ULFILAS püspök is bebizonyította, midőn gót bibliafordításának a latin mciális írásjegyekből alakított eredeti betűsorába két olyan runát is fölvetett, a mely latin forrásában nem volt meg. Az említett vadstenai trébelt arany érmen látható betűsor (46. sz. ábra)

 o u g l m e b t s z p j i n h v g k r a t h u f

46. A vadstenai brakteata jobbról kezdődő runa-sora.

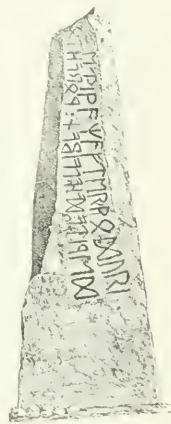
¹ C. F. LEHMANN: *Beiträge zur alten Geschichte*, II. köt. 2. füz. V. ö. V. GARDTHAUSEN: *Ursprung und Entwicklung der griechisch-lateinischen Schrift*, (Germanisch-Romanische Monatshefte, I. Heidelberg, 1909. 273. és 337. l.) és SEBESTYÉN: i. m. 25. l. (Ethnographia, 1903. 25. l.)

mar az első pillanatra elárulja, hogy a betűk merev vonalai és éles szögei rováson keletkeztek.¹ Annak igazolására, hogy a többi germán nép is fára róta betűit, első bizonyítéknál Tacitus *Germaniájának* 10. fejezetét szokás fölemlíteni. A germánok jóslásáról van itt szó azzal a valóban figyelemre méltó megjegyzéssel, hogy a jóslás czéljára összeretelt faág minden darabkájára bizonyos jelek (*notae, nota impressa*) voltak róva. Mivel alább a 19. fejezetben ugyanő azt is állítja, hogy az írásmesterség titkai (*litterarum secreta*) a germán férfiak és asszonyok előtt ismeretlenek voltak, a kutatók legfőbbje azon a véleményen van, hogy a jósló páleziákakon még nem írásjegyek, hanem csak tulajdonjegyek, vagy valami titokzatos fogalomjegyek szerepeltek. Usak a VI. század vége felé említi meg VENANTIUS FORTUNATUS, hogy a germánok levél gyanánt használt deszkákra és fadarabokra rótták runáikat.² SAXO GRAMMATICUS szintén megemlíti, hogy papír helyett fadarabokat használtak és erre rótták rá betűiket.³ Ezek tehát már azok a rovásfák voltak, a melyeket az északi germánok saga-i (énkei) *kepli, runakepli* néven szerepeltettek. E czélra legalkalmasabb fánem a fehér bükkfa volt, az ó-felnémet *buoh*, ó-szász *bík* s ennek ága, rovásfája, az ó-felnémet *buohstab*, *rúnstab*, ó-szász *bôestaf*, ó-angol *bôestof*, *rúnstocf*. Az elsőből lett a mai német *Buch* (könyv), a másodikból a *Buchstab* (betű). Az írás fogalmát az ó-északi *rita*, az angolszász *weritan*, ó-felnémet *rîzzan* „írni, karczolni, róni“, az ó-felnémet *rîz*, gót *werits* „vonal, betű“ fejezte ki.⁴

47. A strandi sirkő.

48. A tunei sirkő.

Ha a runa rováson szerepelt, akkor sorvezetése és jegyeinek orientátsága esakis jobbról balra irányított lehetett. Valamint annak is törvényszerűleg el kellett következni, hogy az epigraphiai alkalmazásban bustrophedonok jelentkeztek. A legregibb lándzsavégeken a szöveg csak egy szóra terjed s így beérhetjük azzal, hogy a balra orientált runák jobbról balra sorakoznak. A Kr. u. VI. században északon már megkezdődik az emlékkövek felállításása s a legregibbnek tetsző strandi és tunei (dániai) köveken már a bustrophedonnal való küzdelem nyomai látszanak. A strandin (47. sz. ábra) a sorok már a héber írás rendszerével jobbról balra irányodók; míg a tuncin (48. sz. ábra) az első sor balról jobbra, a második jobbról balra megy lábra állított és visszafelé fordított (!) runákkal. Annak igazolására, hogy a rovás-másolás északon még 3–400 év múlva is gondot okozott és egy fordított irányú (balkezesnek is nevezhető) bustrophedont eredményezhetett, bemutatjuk a (49. sz. ábrán) a 900 körül felállított glavendrupi (dániai) emlékkő egyik oldalát.

Midőn WIMMER az emlékkövek sorvezetését tanulmányozta arra az eredményre jutott, hogy a feliratok túlnyomó részének sorvezetése — a latin írással és epigraphiai emlékekkel egyezőleg — balról jobbra irányul. Mivel pedig vannak fordított irányú epigraphiai jelenségek is, a kettőből alakultak ki szerinte a bustrophedonos szövegek. E tévedés következménye lett aztán, hogy ő nem a germán rovásírás forrását kereste, hanem a Kr. u. II—III századnak vélt runasort egyszerűen az új latin nagybetűk átírásának tekintette. Mivel ez a betűsor szintén a phöniciai eredetű latin rovásírás-

¹ A koweli lándzsavég, vadstenai brakteata, charnay-i csat képét l. SEBESTYEN: *Rovás és rovásírás*, 88. és 90. ábra. Forráson WIMMER *Die Runenschrift* (aus dem dänischen übersetzt von Dr. F. HOLTHAUSEN, Berlin, 1887) ezimű könyvé műve volt. Ennek nyomán mutatok be n. o. négy runas emlékkövet s ebből veszem át a köv. 49. sz. ábrát is.

² A bukaresti gyűjűrt l. J. ANSEREN: *Die antiken Gold und Silber Monumente des K. K. Münz und Antiken-Cabinetes in Wien*, 1860. Tat. VI. no. 2.

³ „Barbara fraxineis pingatur runa tabellis
Quodque papyrus agit, virgula plana valet.

⁴ *armenian lib.* VII. 18–19. MUSEE Patrologiae cursus completus. LXXXVIII. köt. Páris, 1850. WIMMER i. m. 69. l. — „Proficiscitur cum eo bini Fengonis satellites, litteras ligno insculptas — nam id celebre quondam genus scripturae erat — secum gestantes. Lib. III. Müller fide kiad. 145. l.)

⁵ F. SIEMERS: *Runen und Runenschriften* (II. PAUL: *Grundriss der germanischen Philologie*, I. köt. Strassburg, 1904.) 230. l. V. Ö. G. NECKEL: *Zur Einführung in die Runenforschung*, 1—II. Germanisch-Romanische Monatshefte, 1900. 1. és 81. l.

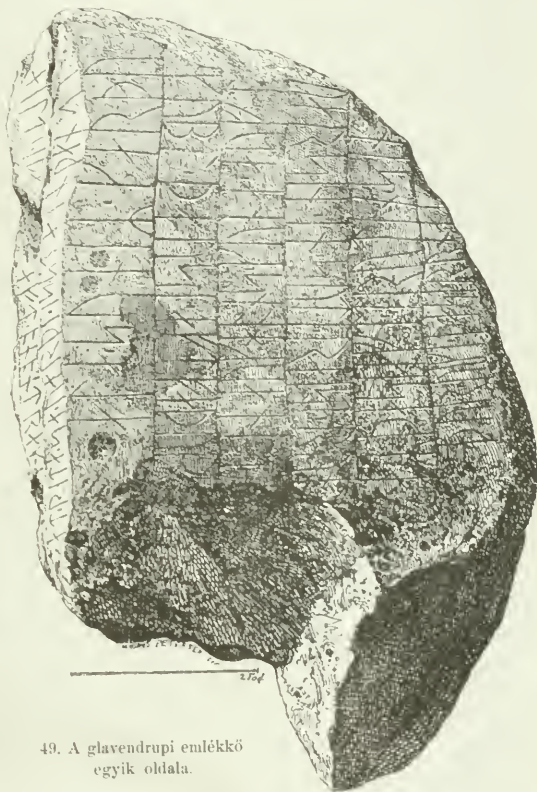

ből alakult ki, csakugyan mutatkozott annyi hasonlóság, a mennyi még a runa legkiválóbb kutatóját is meg tudta tévesztetni. A rovás szerepét természetesen WIMMER is számításba veszi. Neki tulajdonítja a nagy latin betűk görbe vonalainak (a mai nyomdai betűk közt szereplő B, C, O, P, R és S betűknek) megismerését. Szóval a germánoknak a viaszos deszkákra kényelmesen fölkarcolt, alkalmas fákérgekre, állatbőrökre még kényelmesebben leírt betűket és balról jobbra irányított sorokat kellett volna visszavinni a nehezen kezelhető, minden betűt és sort ismét visszaforgató rovásra.

Mivel a fejlett állapotnak ilyen visszafejlesztésére az egyetemes írástörténelemben példa nincs,

a rovásírás ismérveinek megállapítása után mi rögtön meg is ezáfoztuk WIMMER tanításait. Útaltunk arra, hogy a jelzett kései kölesönzessel szemben az *l* runa-jegyét maga WIMMER is tisztán ó-görög jellegűnek tartja s hogy a 46. ábrán látható *j* runa-jegye szintén az ó-görög *i*, *j* és *sz* (isz) közös jegyéből magyarázható meg. Sőt arra is rámutattunk, hogy az ó újlatin-runá összehasonlításából hiányzó (s a 46. ábra runasorának végéről is hiányzó) X = *d*, továbbá a *g* és *ng* szintén mellőzött runái eskis két ó-görög Δ = *d* és Λ (Γ) = *g* írás-jegy összetételéből jöhetett létre.¹ Azt hiszszük, hogy az ilyen jelenségek teljes mértékben igazolják azok aggodalmait, a kik az újlatin nagybetűk átvételébe belenyugodni nem tudnak. Ezek közé tartozik maga WIMMER is, a ki azt is tanítja, hogy a germánok a runaírás kialakulását megelőző Kr. u. I–II. században már ismerték a latin írás rovásra alkalmas *capitulis* (nagybetűs) jegyeit, sőt ismerték azt a még régibb *rovott runát* is, melyből szerinte a későbbi római befolyás alatt a köz-germán *futhark* runasor keletkezett.² Ezek a régibb runák volnának tudniillik azok a titkosított rovott jegyek, a melyekről Tacitus megemlékezett. A *runa* csakugyan „titok, titkos ismeret” jelentéssel bír. A runa-jegyek eredeti nevei közt pedig olyan mítoszai fogalmak vannak (Ás, Týr, Fë, Freys aet stb.), hogy ezeknek runái a jósok pálczáin csakugyan szerepelhettek fogalomjegyek gyanánt is.³ De ha meggondoljuk azt, hogy az ősgermán runanevek akrophonikusan a runák *hangértékét* is jelentik, akkor csakugyan nem tudjuk, hogy a germánok a runajegyek formáinak és hangértékeinek átvétele alkalmával miért ne tanulhatták volna meg azt is, hogy a betűkkel írni lehet?

E kérdésben az eligazodást Tacitusnak az a fentebb ismertetett másik állítása nehezíti meg, a mely a germán férfiak és nők írástudatlanságát hirdeti. Pedig nem nehéz tisztába jönni azzal, hogy a Kr. u. 98-ban író római consul az egykori római viszonyok szerint értékelte az írástudást. Szerinte tehát a germánok nem ismerték a viaszos táblákra karcolt, vagy festékkel írt római betűket; de

49. A glavendrupi emlékkő egyik oldala.

¹ *Rovás és rovásírás*, 154. l. (Ethnographia, 1904. 248. l.)

² I. m. 73., 141., 176. l.

³ G. NECKEL: *Zur Einführung in die Runenforschung*. II. Die Runen kulturhistorisch betrachtet. (Germanisch-Romanische Monatshefte, I. Heidelberg, 1909. 81. l.)

szerinte is jól ismerték a rovást és a rovott jeleket. Mivel azonban a Kr. u. I. század művelt római embere már nem sejtette, hogy a római írás hajdan rovásírás volt s hogy a germán jósok rovásaira írni is lehet, említett följegyzését az írástörténetnek úgy kell értelmezni, hogy a germánok *litterarum secreta*-ját tulajdonképp Tacitus — *ignorálta*, nem ismerte.

Újabbban a rováson kialakult runasor forrását már nem a latin-germán érintkezés első történelmi időpontjánál, hanem az ókor titokzatos századaiban keresik. S. Bugge már kis-ázsiai, különösen galatai és örmény hatást is hangoztat. G. GUNDERMANN pedig a runák ősi neveiből, minden másról elhúzó sorrendjéből hármas csoportosításából a történelem előtti időkre vont merész következtetéseket.¹ Mások nyelvtörténeti alapon vitatják, hogy némelyik emlék ősgermán nyelve még a gótnál is régiebb.² LARFELD pedig a gyakorlott epigraphus szemével látja meg, hogy vannak runák, a melyeknek nemesak formái egyeznek izról-izre az arabiai sabens írás rovott, tehát balra irányodó phöniciái eredetű jegyeivel, hanem egyeznek hangtani értékeik is.³

Mi az időbeliség szempontját mellőzve, a runák eredetének kérdésébe azt kívánjuk mindenek felett számításba vétetni, hogy a bustraphedon jelenléte a runák történetében is minden kétségen felül megállapít két dolgot: a) azt, hogy a runák forrása a minden hangot megjelölő középtenger-melléki phöniciái-görög rovásírás volt; b) azt, hogy a délről kölesönzött betűsor a jegyek alakítása, germán nevekkal való ellátása, új sorrendbe való állítása és három csoportra való tagolása után is olyan rovásírás maradt, mely a kölesönzött jegyek eredeti hangértékét szintén megtartotta. Az a körülmény, hogy a legrégebb emlékeken már pontosan kialakult és a déli és nyugati germánság minden nyelvtérületén elterjedt egységes betűsor jelentkezik, arra enged következtetni, hogy a kölesönzés korának csakugyan mélyen bele kell nyúlni azokba az ókori századokba, a melyekben a kölesönzők is még használták a rovást és a rovásírást.

Az a középtengermelléki rovásírás, melynek ismerete a runa útján Britanniáig és Skandináviáig eljutott, a phöniciái ősforrástól keletre az ázsiai földségen is rendkívüli módon elterjedt. Szíriának a héberrel rokonnyelvű népe a phöniciái örökséget még a rováson ismerte, de az írásbeliség fokozásával utóbb az úgynevezett *estrangelo*-vá átalakította. Ugyancsak rovásírás volt még az is, a mit az arameus semitaság kezdetben használt s az estrangelo befolyása alatt *mandeus*, *melchita* és *nestorianus* írásrendszerekké fejlesztett. A kölesönhatások szövevényei fejlesztették az eredeti *szír*-írást is a *pesitho* néven ismert s ma már általánosan *szír*-nek nevezett folyóírassá.

Az arabok fentebb említett pompás rovásírását a Kr. u. V. század elején már az estrangelo ostromolja. Így jön aztán létre Kufa városában a Korán első kéziratához használt *kufi* írás, melynek merev formáit az állandó használat és az írókészségek finomodása is a maig használt *neskhi* arab írásra lágyította. Ez a még mindig jobbról balra vezetett folyóírás lett az iszlám vallás eszköze s moghóditotta az összes török, persa és arab területeket, egész Észak-Afrikát, a malájok földjét s Oroszország délkeleti részeinek minden mohamedán területét. Persiában a Sussanidák alatt az arameus és árja keveredés létrehozta a pehlevi nyelvet és írást. Ugyanakkor az arameus írás is elterjedt s innen tovább hódítva, eszközzévé lett az ó-baktriai zend nyelvnek is. E helyütt korábban a phöniciái rovásírás lehetett elterjedve, mert az úgynevezett *kabul* írásban nyomai még pontosan főlismerhetők. Ugyaninnen jutott el az arameus írás Indiába is, hol a *sanskrit* írást előbb jobbról balra irányzott sorvezetéssel *brami* írássá, majd balról jobbra irányuló *devanagiri* írássá alakította. Ez az utóbbi lett azután forrása az indiai művelődés körébe eső összes keleti népek írásrendszereinek, pl. a pahlí, marathi, bengali, siami, kavi, javai, battak, bisayi, birmai, singalez, tamil, tibeti stb. írásoknak.⁴

A phöniciái írásból kialakult írásrendszerek e nagy elterjedtségével azért kell tisztában lennünk, mert különben egy bennünket közel érítő írástörténeti kérdésben aligha tudnánk eligazodni.

Az arameus írás különféle foku változatait a persa és a velük együtt működő turk és sémi szomszédok nestorianus térítő Közép-Ázsia népeinél is elterjesztették. Ott azonban, a hol a hatalmi és egyéb viszonyok megkivánták, hogy írásaik kíséretében a kínai fordítást is közöljék, a kínai írás

¹ SEBESTYEN: *Rovás és rovásírás*, 155.

² G. NECKEL, i. m., 14, I.

³ *Griechische Epigraphik*, 133, I.

⁴ LENORMANT: *Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde*, I. Páris, 1872. — BEHLER: *Indische Paläographie* (Grundriss der indo-arischen Philologie und Alterthumskunde, I. Strassburg, 1896, 17, I. és I. tábl.) — KAULES: *Schrift* (Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, X. Freiburg i. Br. 1897, 1940, hasábj).

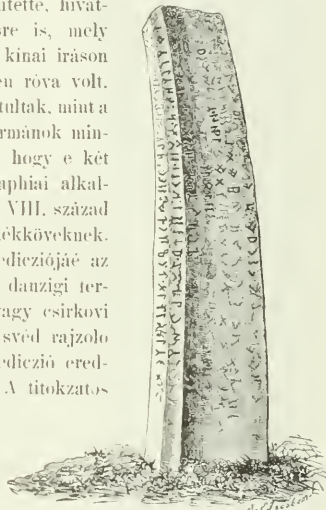
felülről lenek haladó sorvezetése az arameusból alakított nemzeti írásoknak is ilyen felülről lenek haladó sorvezetését idézte elő. Így jött létre az ujgur, mongol, kalmük és mandzsui írás, szóval négy függőlegesen írt és rajzolt ural-altáji írásrendszer.

Bennünket az *ujgurok* írástudománya érdekel. Ez a nép annak a nagy hun-fajta *hiungnu* nemzetnek volt egyik tagja, a mely ellen a kínaiak a nagy falat fölépítették. Midőn írástörténeti szerepük megkezdődik, Mongolország északi részeiben laktak. Közvetlenül mellettük, az Altáji-hegység és a Bajkál-tó közti területen, különösen a Jenisszei folyam felső folyásánál és a Szaján-hegység lejtőin egy *türk* nevű középzásiai ó-török nép birtoka terült el. E két hadi nép a nagy falon túl s a kínaiak előtt egészen ismeretlen befolyás alatt nagy műveltségre tett szert. Egy Kr. u. VI. századi kínai kútfő a türkökről azt említi meg, hogy „*nincs írásuk* (t. i. mint a kínaiaknak), *hanem ha szerződést kötnek, bevágásokat csinálnak fatáblácskákra*.“¹ A T'ang-dinasztia VI. századi évkönyvei szerint az így metszett jegyek „a *ku* nép írásának betűivel azonosak“. Mivel az előző századok kínai forrásaiban a *ku* név a *hiungnok* utódait, vagyis az ujgurokat jelentette, hivatkozhatunk még egy másik VI. századi kínai hivatalos följegyzésre is, mely megemlíti, hogy Kao-csangban, (az ujgurok Hami nevű földjén) a kínai íráson kívül a *ku* írás is divatban van.² Szóval az ujgurok régi írása szintén róva volt.

A VI. századi telerovott botok és fatáblácskák éppen úgy elpusztultak, mint a phöniciák, héberék, ó-arabok, görögök, etruskok, latinok és ósgermánok minden e nemű emlékei. Csakhogy az újabb kutatások kiderítették, hogy e két ó-török nép hamar rájött az együgyű rovásírás szövegének epigraphiai alkalmazására s az Orkhon, Szelenga és Jenisszei folyók mentén a VII–VIII. század folyamán egész tömegét készítette el a rendkívül bő szövegű emlékkövekknek.

Nagy Péter orosz kir. 1720-ban elindított közép-ázsiai expedíciójáé az érdem, hogy a benne résztvevő MESSERSCHMIED DÁNIEL GOTTLIEB fiatal danzigi természettudós Abakan tájékán a VII. századnak bizonyult uibati, vagy esirkövi feliratoskövet STRAHLENBERG FÜLÖP JÁNOS és SCHULMAN KÁROLY fiatal svéd rajzoló társaságában fölfedezte. SCHULMAN rajzat STRAHLENBERG több az expedíció eredményeiről beszámoló németnyelvű művében adta ki.³ (50. sz. ábra.) A titokzatos „szibériai runák“ a következő évszázadban már nagyon érdekelték a kutatókat. A helsingforszi finn régészeti társaság 1887-ben egy tudományos expedíciót szervezett a dél-szibériai feliratok újból való megvizsgálására. E munkálatok eredménye 1889-ben jelent meg.⁴ Mivel ebben az évben N. M. JADRINZEW orosz utazó felfedezte a Koso-Zaidam melletti Kül-Tegin-emlék rendkívül terjedelmes feliratait, a helsingforszi finn-ugor társaság egy újabb expedíciót szervezett s 1893-ban díszesen kiadta Dr. A. HEIKEL orkhon-vidéki kutatásainak eredményeit.⁵ Ezzel egyidejűleg az orosz császári akadémia szintén szervezett expedíciót s RADLOFF VILMOS, fúradhatlan útítársa, Dr. KLEMENTZ támogatásával 1892-ben már megkezdte a mongolországi emlékek pazarfényű atlaszának kiadását.⁶

Az egymással feltűnően versenyző finn és orosz tudományos körök megkezdett nagyarányú munkássága még be sem fejeződött, midőn Dániából híre érkezett annak, hogy THOMSEN VILMOS, a kopenhágai egyetem kitűnő tanára megfejtette a feliratokat. Eredményeit egy előzetes jelentésben a

50. Az uibati VII. századi ó-török feliratos kő.

¹ STAN, JULIEN: *Documents historiques sur les Tou-kien*, (Journal Asiatique, VI. évf. III. köt. 1864. 351. l.)

² RADLOFF: *Das Kudatku Bilik*, I. rész, Szentpétervár, 1891. LXXXIV. l.

³ *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm, 1730. 409. l. és V. tábla V. ö. még II. és XII. táblával. — Ez után I. R. ASPELIN: *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*, I. Livr. Ages de la pierre et du bronze, Helsingfors, Szentpétervár, Páris, 1877. 73. l.; SEBESTYEN: *Rovás és rovásírás*, 167. l. (Ethnographia, 1904. 293. l.)

⁴ *Inscriptions de l'Énisei: recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archéologie*, Helsingfors, 1889.

⁵ *Inscriptions de l'Orkhon recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne*, Helsingfors, 1893.

⁶ *Atlas der Alterthümer der Mongolei*. Im Auftrage der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Dr. W. RADLOFF, I. Lieferung, Szentpétervár, 1892. (A II. közlés 1893-ban, a III. 1896-ban jelent meg.)

dán akadémiának 1893 decz. 15-én mutatta be.¹ Másfélszázados találgatás után sikerrel igazolta, hogy az Orkhon és Jenisszei vidékén talált emlékeken VII—VIII. századi *ó-török* szövegek maradtak reánk. THOMSEN világraszóló jelentésének eredményeit RADLOFF mint elsőrendű turkologus azonnal érvényesíttette. A következő év elején már megkezdte a finn kiadványok és a saját atlaszában megjelent másolatok szövegének, fonetikus átírásának és német fordításának tüzetes kiadását.² THOMSEN, a ki egyelőre csak a terjedelmesebb orkhoni feliratok megfejtésére, franzeria fordítására és rendszeres magyarázatára vállalkozott, művével 1896-ban készült el.³

Mióta GROTEFEND az ékíratokat megfejtette, THOMSEN sikeres beavatkozásánál nagyobb esemény nem volt az epigraphia és nyelvészet egyetemes történetében. Neki köszönhető, hogy az *ó-török* feliratok írásrendszerével teljesen tisztában vagyunk. Tudjuk, hogy az általa megfejtett szövegekben összesen 38 írásjegy fordul elő. A magánhangzóknak kettős jelentése van. Vagyis az *a-e*, *i-y*, *o-u* és *ö-ü* magánhangzó pároknak csak egy-egy jegyük van. A betűk száma azért lett mégis olyan sok, mert a mássalhangzók tulnyomó többségének jelzésére két, sőt több jegy is rendelkezésül áll. Erre azért van szükség, mert a kettős jegyű mássalhangzók egyik jegye a mély gutturális magánhangzók, másik jegye pedig a magas palatális magánhangzók előtt és után mindig kiíratik. Ez a rendszer tette aztán lehetővé, hogy a vocalharmoniaival is fegyverezett nyelv magánhangzóinak jegyeit bizonyos szabályok figyelembevételével egészen mellőzni tudták. Szóval az *ó-török* írás egyrészt a tiszta mássalhangzós, másrészt a tiszta szótag-írás köréit érinti.

Az *ó-török* írás eredetének kérdésében THOMSEN inkább csak azokat az utakat kívánta megjelölni, a melyeken a történelmi igazságok megközelíthetők. Figyelmeztet arra, hogy a rovott betűknél rokonságról a rovás technikájából folyó hasonlóságok alapján beszélni nem lehet. Nem lehet különösen akkor, ha az összehasonlított írásrendszerek jegyei közt csak formai és nem egyszersmind jelentésbeli is a hasonlatosság; még kevésbé lehet akkor, ha a két írásrendszer közt áthidalhatlan időszámítási ür tátong. Figyelmeztet továbbá arra, hogy az *ó-török* írás betűsorában, különösen a mássalhangzók két jeggyel való párhuzamos megjelölésében olyan eredeti török hangtani sajátosságok jutnak kifejezésre, a melyeknek jegyeit a kölesönzők készen nem kaphatták. A rovás technikai velejáróira WIMMER figyelmeztette THOMSENT, a ki egyéb intelmeinél O. DONNER finn összehasonlító nyelvész meddő ioniai, phrygiai, lyciai és cariai betű-hasonlításait tartotta szem előtt.⁴ Egyébként őszintén bevallja, hogy az *ó-török* írás forrásait nem kellett sokáig keresnie, mert könnyű szerezni rájött, hogy nyugaton, az iráni művelődés körében lappang. Szerinte ugyanis „az a forrás, a melyből — ha nem is közvetlenül, hanem közvetve — a török írás betűsora ered, az *aramaeai*nak nevezett írásjegy-forma volt. Ezt bizonyítja a betűk formai és jelentésbeli specziális egyezésének nagy tömege, továbbá az is, hogy az írás jobbról balra menő iránya szintén tökéletesen egyezik“. Hasonlításainál az arameus írás persiai *pehlevi* s bokharai *sogdiai* változatait használja. Mert szerinte az *ó-török* írás csakis az ephthaliták V. századi legyőztetését követő időkben alakulhatott ki, a mikor aztán hatással lehettek rá a Közép-Azsiában forgalomban levő görög pénzek betűi is.

A már említett előzetes jelentés után DONNER újra hozzálátott a forrás felkutatásához s most THOMSEN eredményeivel csaknem egyezőleg azt bizonyította, hogy a turkesztáni kereskedelem közvetítésével a pénzek feliratain az *ó-törökség*hez már nagyon korán eljuthatott az arameai írás, vagy emiék V—VI. századi *pehlevi* változata.⁵

A mi eljárásunk szerint mindennek előtt azzal kell számolni, hogy az *ó-török* írást a VI. századi kínai kútfők rovásírásnak találták, valamint a megfejtett feliratok szövegének írástörténeti és nyelv-

¹ *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Énisséi*. Notice préliminaire. Extrait du Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark pour l'année 1903. 285—299. I. Kopenhága, 1894. (Ismerette SZAMOSY ZSIGMUND: *Függelék az uraltölvi nyelvészeti terv.* Nyelvtudományi Közlemények, 1894. I. 1.)

² *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. I. Lieferung. Szentpétervár, 1894. — A teljes I. kötet az elhamarkodott első füzet hibáinak helyreigazításával 1895-ben jelent meg. — Neue Folge. Nebst einer Abhandlung von W. BARTHOLD: *Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften*. Szentpétervár, 1897. — Zweite Folge. W. RADLOFF: *Die Inschriften des Tonjukuk*. FR. HIRT: *Nachwort zur Inschriften des Tonjukuk*. W. BARTHOLD: *Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen*. Szentpétervár, 1899.

³ *Inscriptions de l'Orkhon*. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V. kötet. Helsingfors, 1896.)

⁴ DONNER: *Inscriptions en caractères de l'Énisséi*. Système d'écriture. Langue. (Inscr. de l'Orkhon, XXXIX. I. 1892.)

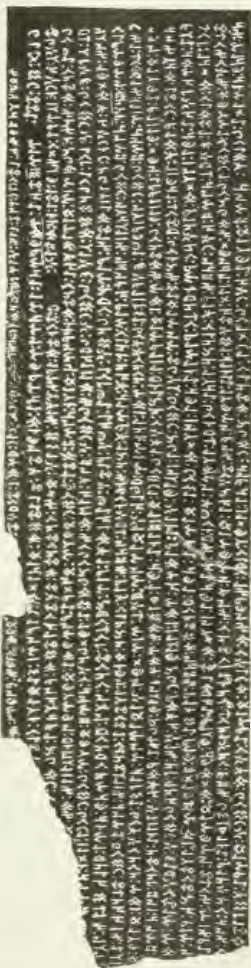
⁵ *Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie*. (Journal de la Société Finno-Ougrienne. XIV.) Helsingfors, 1896. (Ehett egyidejűleg THOMSEN kötetével.)

történeti adalékai is (a *bičik*, *biti*, *bitig*, *bitikči*, *biček*, *bičak* stb.) egyértelműleg annak vallották. Ha ezt kiegészítőleg a betűk formái és már némileg megzavart orientáltsága a sorvezetés iránya. sőt esetleg még a rovásmásolás fölismerhető jelei is az ó-törökség rovásírása mellett tannaskodnak: akkor a kutatás ezután már csakis olyan forrásokat vehet tekintetbe, a melyekben a rováson élő írásrendszer még nem bontakozott ki ősi állapotából. Az epigraphiai emlékek korában élő rovásírás eszathatatlan ismertető jele a rovásmásolásból eredő bustrophedon lévén, mi egyszerűen csak arra utalunk, hogy ez az epigraphiai jelenség az ó-török feliratok közt szintén megtalálható. Például felhozzuk a Jenisszei vidékén talált atsurai sírkő feliratát, a melynek egy része a mellékelt 51. sz. ábrán látható.¹ Megemlítjük továbbá, hogy ugyanilyen bustrophedon elemek találhatók még Mongolországban a VII. század második feléből származó kentsik-vidéki sziklafeliratokon, az as'chetei emlékkövön, Dél-Szibériában pedig az egyik uibati emléken és a tsakuli 6. sz. feliraton. A Jenisszei vidékén felfedezett begrei kő oldalain még a sorok fordulása is látható.²

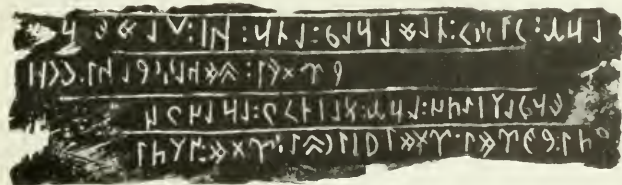
Az ó-török rovás-másolás minden egyéb esetben egyoldalú sorkezdést hozott létre. A sorok az emlékkövek oldalain felülről lefelé haladnak és balról jobbra következnek egymásután. E másolási rend bemutatása ezéjából 52. számú ábránkon közöljük Kül-Tegin 732-iki emlékkövének egy részletét. Az ilyen hatalmas feliratok készítésénél bajos volna rovás-másolásra gondolni. Sokkal valószínűbbnek tetszik, hogy a köre ilyenkor már írástudók rajzolták fel azt, amit a kőfaragónak be kellett vésnie. A felirat tényleg elárulja, hogy ez az írástudó Kül-Tegin unoka-öccse, Jollyg-Tegin volt. „Ennyi írást fogalmazván — mondja szözerint —, én, Jollyg-Tegin, Kül-Tegin rokona irtam le. Húsz napig időzvé, én, Jollyg-Tegin, irtam le e kő lapjára ezen írás-jegyeket.”

Az emlékkő másik sarkán pedig ez olvasható: „... a követ én, Jollyg-Tegin irtam tele”. Két év múlva meghalt Bilge-Khán is, kinek a kínai császár hozzájárulásával a következő 735-ik esztendőben emeltek hatalmas emlékkövet. Ezen emlékre szintén Jollyg-Tegin írta fel a terjedelmes szöveget. Ezért a felirat végén megemlíti, hogy „a kínai császártól munkásokat hoztattam (a kik megcsinálták) és az én szavaimat nem rontották el... velük a követ megfaragtattam, kívül és belül díszítésekkel elláttattam... Ezt az emlékkövet én állítottam fel...

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.

52. Felirat-törődék Kül-Tegin 732-iki emlékkövééről.

51. Ó-török bustrophedon.

én láttam el írással”. Az egyik sarkára pedig azt vésette fel, hogy az írás és a díszítési munkálatok egy hónapját és négy napját vették igénybe.

¹ RADLOFF: *Atlas*, LXXIX. sz. tábla. — Szövegét I. SEBESTYÉN: *Rovás és rovásírás*, 180. l. (Ethnographia, 1904. 307. lap.)

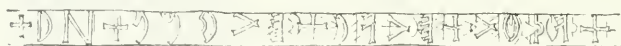
² *Inscriptions de l'Énisséi*, XVII. és XXIV. tábla. — RADLOFF: i. m. LXXIX. 1., LXXX. 1., LXXXIV. 6., LXXXV. 2–4. és LXXXVI. 3.

A felirat-készítés e pompás írástörténeti adalékai igen világosan beszélnek arról, hogy a felíratot akár idegennyelvű kőfaragók is felvészhettek. Beszélnek a fejedelmi írástudó egész hónapot kitöltő fáradozásáról s nyilván igazolják, hogy neki rovásra már aligha lehetett szüksége. Sőt az ilyen hatalmas emlékek szövege azt is meg tudja értetni velünk, hogy a *hosszú sorok* a rováskezelőt a másolás alkalmával több rovás-lap egy sorra való felmásolására is rákényszeríthették. Így aztán nemcsak a léberek, de primitívebb műveltségű népek is rájöhetnek, hogy a boustrophedon a rovás visszaforgatásával hogyan lehet elkerülni és egyoldali sorkezdéssé átváltoztatni.

Az ó-török feliratok függőleges sorvezetését sem szükséges a kínai írás és az újabb ujjur írás sorvezetésével viszonyba hozni. Hiszen a runás köveken és a régi klasszikus feliratokon szintén előfordul. Az egymástól független epigraphiai jelenségek találkozásának titka abban rejlik, hogy az oszlopok hosszú lapjainak feliratait kezdetben mindig a rovás szolgailag másolt hosszú oldalaihoz alkalmazkodva kívánták elhelyezni. Mivel a rovást a leolvásás alkalmával mindig vízszintesen tartották, arra egyetlen példa sines, hogy a felíratos kövek függőleges soraiban az oldalukon fekvő s nehezen olvasható betűket lábra állították volna, vagyis a kínai és ujjur írás módjára egymás lába alatt helyezték volna el. Ez az oka, hogy a phöniciai írásrendszerhez tartozó keleti írásokban a jobbról balra irányuló sorvezetés alakult ki. Ugyanez a sorvezetés található meg az ó-török írás ama papírra és könyvre írott emlékein is, a melyeket STEIN AURÉL hazánkba újabban Kelet-Turkesztánban felfedezett.¹

Mielőtt az ó-török írás a VIII. század folyamán a technikai fejlődés e horizontjára eljutott volna, rendszerben gyökeres változások történtek. Mivel e változások eredményei a boustrophedonokon is rajta vannak, a változásoknak akkor kellett végbemenni, midőn ez az írásrendszer még egészen rováson élt. A legrégebb VII. századi feliratokon már a mássalhangzók kettős rendjével és jobbra forduló, vagyis visszafordított jegyeivel is találkozhatunk. Az ó-török rovásírás tehát jóval korábban

53. A nagyszentmiklói kincs egyik felirata.²

a rovás törvényszerű következményei alól. Mivel a bővülés merev vonalvezetése még nem zavarta meg az ó-török rovásírás jellegét, a sejtendő arameus befolyást mi korábbinak is tartjuk annál a befolyásnál, a mely a nehézkes rovásírástól megváltó ujjur szomszédoknál egészen új írásrendszert eredményezett. A kialakulás lassú folyamatát azzal az ó-török betűsorral lehet igazolnunk, a melyet DR. Mészáros Gyula a nagyszentmiklói aranylelet rovásírásos felírataiban felfedezett.³ E betűsor a legrégebbi Jenisszei-vidéki feliratok betűsorával rokon, de jegyei egynek kivételével még mind balra fordulnak, tehát régebbiek is a már megzavart Jenisszei-vidéki jegyeknél.

Minden egyéb emlék hiányában az ó-török írás eredetének megállapításánál a betűsor legrégebbi elemeinek felismerésére vagyunk utalva. THOMSEN nyomán elindulva, mindenek előtt azt a phöniciai eredetű arameus forrást kellene megtalálunk, a melyből a közép-ázsiai türk és ujjur népek rovásírásukat meríthették. Ma azonban olyan arameus írás-emlékeket még nem ismerünk, a melyekről be lehetne bizonyítani, hogy megrögzítésük előtt éppen úgy rováson éltek, mint a legrégebbi ó-török emlékek. Ha pedig a phöniciai rovásírásnak olyan *keleti* elterjedésére gondolunk, a minő az Arábia felé irányuló déli és a Görögország felé irányuló nyugati volt, akkor félő, hogy olyan félezeréves, vagy még ennél is melyebb ókori történeti távlat táru fel előttünk, a melyben az ó-török írás közép-ázsiai tulajdonosait történeti alapon elhelyezni nem lehet. Ezért fontosak a késői arameus befolyás ismervei mellett azok a görög nyomok, a melyekre már THOMSEN és DONNER is felhívták a kutatók figyelmét. Mivel a runa eredete és kialakulása igazolta azt, hogy a görög művelődés körében a rovásírás még élt, mikor a közép-ázsiai törökség Európában megjelent (sőt a kis-ázsiai nyomok szerint még tovább is élt): mi már eleve is valószínűbbnek tartottuk azt, hogy az ó-törökség nem keletről hozta nyugatra, hanem nyugatról vitte keletre írástudományát. Nagyon óatosan tájékozódva, meg azt is meg tudjuk mondani, hogyan.

E tájékozódáshoz immár szigorúan hozzátartozik, hogy előzőleg a rovásírás magyar emlékeinek írástörténeti elhelyezkedésével szintén megismerkedjünk.

¹ *Rovásírások Ázsia Szentájjaiban*. Az angol eredeti nyomán átdolgozta HALASZ GYULA. Kiadja a Kir. M. Törvényszéki Társulat. Budapest, 1913. 288., 334., 444., 446. 1. és a 124. kép 3. sz.

² Az ábrán látható, hogy az írástudó a felíratot többel ötvenszáz évesen minden betűt felkarczott.

³ *A nagyszentmiklói kincs rovásos felíratainak megfajtása*. Ethnographia, 1915. 1. 1.

IV.

A magyar rovásírás helye az egyetemes írástörténetben.

Midőn Árpád-kori, Mátyáskori krónikásaink és XVI. századi emlékiróink tisztába hozott följegyzései számára, továbbá három középkori, két XVI. századi és három XVII. századi hiteles rovásírásos emlékünkhöz számára ez a M. Tud. Akadémia fémjelzésével is ellátott kiadvány most helyet kér a magyar epigraphiában és a magyar szellemi élet legrégibb történetében, írástörténeti szempontból nem maradhatunk adósak a megmérhetlen értékű nemzeti kincsek nemzetközi vonatkozásainak és egyetemes írástörténeti értékének tudományos megállapításával sem. Ez az úttörő munka terhes, de a magyar vállalkozó megacélozhatja erőit azzal a tudattal, hogy a művelt emberiség írástörténete számára siker esetén olyan adatokat szállít, a melyeknek értéke nemzeti szempontból így hatványozott arányokban növekedik.

A jelzett írástörténeti tájékoztatás sikerét azzal biztosítottuk, hogy előbb tüzetesen megismertük a magyar rovásírás rendszerét, utána pedig a rendszer ismérveivel az egyetemes írástörténetben felkutatottuk és a fejlődés sorrendjében el is helyeztük azokat az ókori és középkori írásrendszereket, a melyeknek okvetlenül rovásról kellett létrejönni, kialakulni és a három ó-világresznek egymással kulturakapcsolatban lévő népeinél elterjedni. Mivel ezt a biztos módszert eddig egy tudományos kutató sem alkalmazta, a magyar rovásírás nemzetközi elhelyezkedésénél először is azt kell megállapítanunk, hogy a rovásírás nemzetközi történetében a magyar tulajdon az, a mely három világresz közöseredetű írásrendszerei közt a *rovásról legtovább megmaradt*. Ez a magyar tulajdon továbbá az, mely a Kr. e. évezred legelején, vagy talán még régebben kialakult rovásírás *törvény szerűségét* már avatag állapotban ugyan, de még mindig felismerhetőleg *sértetlenül fenntartotta*. Szinte lehetetlenül hangzik, hogy a rovásírás három ezeréves nemzetközi történetében a magyar adatokon kívül csak a runák germán tulajdonosainál maradtak meg olyan írástörténeti adatok, a melyekből a runa rovásírás-voltára lehetett következtetni. De a hagyomány még itt is annyira téveter, hogy az adatok értékét és történeti elhelyezkedésük törvényszerűségét még a legélesebb német dán és svéd kutatók sem tudták helyesen megállapítani. Nekünk a rovásírást felfedezni, a legrégibb epigraphiai emlékekből terhes tudományos művelettel rekonstruálni nem kellett, mert mi a rovásírást készen kaptuk és — tegyük hozzá — ez a csak 1221 óta nyilvántartott magyar rovásírás még a XVII. századig, tehát elmulásáig sem tudott olyan epigraphiai alkalmazást kitérni, a melynek folyton alakuló betűsora és sorvezetése a mi tudományos eligazodásunkat is megnehezíthette, vagy végleg megakadályozhatta volna.

Ez a maga nemében páratlan írástörténeti állapot nálunk még a számrovások rendkívül gazdag világával is kiegészíthető lévén, csak utána kellett nyulnunk annak a fizikai alapon nyugvó törvényszerűségnek, hogy a rovásfa és rovókös kezelése jobbról balra irányuló jegyeket és sorvezetést, a rovásfa forgatása és a forgatás közben rótt szöveg pontos másolata pedig bustrophedonokat eredményez. Ezt megelőzőleg a Bredsdorff—Kirchhoff-féle törvények csak a runák és egyéb rovott jegyek merev formáit tudták meghatározni. A magyar anyag értelmezéséből pedig kiderült, hogy ez a törvényszerűség csak akkor vonatkozhatik kizáróan rovott jegyekre, ha a rovásról való termelést balra igazodó betűsor, balra irányuló sorvezetés és a bustrophedon is igazolja.

A magyar rovásírás rendszerének és a rovásról szerepelt összes írásrendszereknek megismerése után most már a rokon kapcsolat kell a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítanunk. E pontnál először is azzal a jelenséggel kell számolnunk, hogy a magyar rovásírást a krónikások, emlékirók és az összes eddig ismert hiteles emlékek bizonyossága szerint csakis az erdélyi székelyek ismerték. Az kétségtelen, hogy a török eredetű és rovott jegyet jelentő *betű* a XV. századi kódexek korában már közmagyar szó volt. Ezzel azonban semmit sem bizonyítunk, mert hiszen azt kellene tudnunk, hogy a honfoglalás idején, tehát félezer évvel korábban, a magyarsagnak volt-e éppen úgy rovott *betű*-je, mint a hogy volt a székelynek. Lehet, hogy volt; de a nyugati művelődés forgatagában levő magyarság hamarabb megvált tőle, mint az erdélyi hegyek völgyeiben elkülönítve élő székelység. E föltevés elől azért nem lehet kitérni, mert az erdélyi székelység csak a honfoglalás utáni első századokban telepedett át Erdélybe. Ha tehát külön írásrendszere volt, a magyarságot, vagy legalább a szomszédait könnyen megtaníthatta rá. E nélkül a kölcsönző elterjedését elképzelni nagyon nehéz.

Mi azonban beérjük egyelőre azzal, hogy a betű neve a székelység birtokában magyarrá lett rovásírás legközelebbi rokonának eszathatatlannal a törökség rovásírását jelöli meg.

E nyomon elindulva, nekünk most már nemcsak a kölesónszó forrását, hanem a vele megjelölt s a székelység tulajdonában csakugyan meglevő rovásírás forrását is meg kell találnunk. Ezért kell számolnunk mindenek előtt azzal az eshetőséggel, hogy a székelység a török rovásírás ismeretét keletről hozta magával. Mielőtt e kérdéssel foglalkoztam volna, egyéb tudományos kutatásaim folyamán arra az eredményre jutottam, hogy a székelység — mely Erdélyben a magyar és szász mellett külön nemzet volt — azonos azzal a *kozár* eredetű *kabarsággal*, mely KONSTANTINUS PORPHYROGENITUS közelkori feljegyzése szerint a magyarsághoz esatlakozott, annak nyolczadik törzse lett s vele együtt résztvevett a honfoglalásban. A magyar honfoglalás mondái szerint a székelyek ősei Attila népének maradványai voltak. Egy részük keletre ment Csabával s ezeknek utódai a honfoglalás előtt esatlakoztak az Attila örökét visszafoglaló magyarsághoz. Más részük a hun-utódok romlása után Pannoniában (a mai Dunántúlon) Csigla-mezőre menekült és szintén esatlakozott a honfoglalókhoz. Mivel a *csigla* török szó s bekerített lakóföldet jelent, a *Conversio Bagoariorum* hiteles adatai szerint pedig a Dunántúl 871-ben két ilyen bekerített mezőn még *avar* népmaradvány lakott: mi a székelyek kettős esatlakozását úgy magyaráztuk meg, hogy a keleti volt a kabaroké, a nyugati vagy dunántúli pedig volt az avaroké. A kettő összetévesztését a „határört” jelentő közös *székely* név s a nyugati avar-székelység gyors beolvadása, vagy — a mi valószínűbb — a vezérkori nyugati nagy háborúkban történt megsemmisülése idézte elő. Ez teszi érthetővé azt, hogy az erdélyi kabar-eredetű székelység a közös név révén örökösévé lehetett a *hun-avar* hagyományoknak. Az erdélyi székelység elmagyarosodása teszi érthetővé továbbá azt is, hogy e külön erdélyi nemzetség nyelvében minden magyar nyelvjárási árnyalat megtalálható. E nyelvtörténeti nyom szerint azok, a kik a magyar nyelvtérület északi és keleti felén magyarosodtak el, a Szamos-völgyön át vándoroltak át Erdélybe; azok pedig, a kik délen és nyugaton magyarosodtak el, a Maros-völgyön át vitték magukkal elavult magyarországi nyelvsajátságaikat.¹

Most már az a kérdés, hogy a régi nyugati törökséghez tartozó *kozár-kabarságnak* csakugyan módjában volt-e a birtokában talált rovásírást az Azovi-tenger és Don-folyam vidékén elcsajátítani, vagy régi őseinek öröksége gyanánt birtokolni? *Kozár* és *kabar* írástörténeti adatokkal nem rendelkezünk, de hivatkozhatunk IBN ABU JA'QUB AN NADIM, más néven MUHAMMAD B. ISHÁQ AL VARRÁQ AL BAGDADI arab író 987 táján készült följegyzéseire, a melyekben a *kozároktól* délre lakó *kaukázusvidéki töröknnyelvű ruszokról* ez olvasható: „Szavahihető ember beszélt nekem, hogy a Kaukázus hegység királyainak egyike a ruszok királyához küldte őt s ez alkalommal azt jegyzé meg, hogy ezeknek olyan *írása* van, a melyet *fára szokás róni*. Nyomban elő is vett egy fehér fadarabkát, a melyet aztán nekem adott. *E fadarabra írásjegyek voltak róva*, melyek — nem tudom — szavakat, vagy önálló betűket ábrázoltak-e.”² Más alkalommal a zsidózó *kozárokról* azt írja, hogy *héberül* írnak, de a *turkok* fejedeleméről nyomban hozzátesszi, hogy „ha az alsóbbrendű fejedelmek valamelyikéhez *írni* akart, előhívatta vezírjét és megparancsolta neki, hogy egy *nyilat* hasítson ketté. A vezír aztán *rovásjegyeket metszett bele*, melyeket a turkok előkelői ismertek s kimagyarázták azoknak értelmét, a melyet a főfejedelelem (kifejezni) akart s a kihez intézve volt, megértette s azt állította, hogy a kis felirat sokféle jelentésű lehetett. De ezt csak fegyverszünet, békekötés, valamint háborús időkben cselekszik. Ő megjegyezte még, hogy ezeket a telerótt nyilatokat jól megőrzik s ennek következtében az egyezséget megtartják. De Isten tudja jobban.”³

E fogyatékos megfigyelésen nyugvó följegyzések nekünk igen értékes biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy a mi Azovi- és Don-vidéki keleti őslazánk szomszédos török-fajta népeinél a rovásírás még kíváncsolásunk s a kabarok esatlakozása utáni évszázadban is divatban volt. Nem gondolom, hogy akadna ma még Európában paleographus vagy epigraphus, a ki az eddigi írástörténeti megállapítások alapján egykori szomszédaink és *kozár szövetségeseink* fehér fadarabkaival és nyilaival kapcsolatban *phöniciái* eredetű betűket emlegetni merne. Pedig a szakembereknek ezután már azzal a még

¹ SEBESTYÉN. *A magyar honfoglalás mondái*. I. köt. Budapest, 1904. 52. l.; U. a.: *A székelyek neve és eredete*. (Néprajzi füzetek, IV. sz.) 1897; U. a.: *Az avar-székely kapcsolat emlékei*. (U. o. VIII. sz.) 1899. V. ö. SEBESTYÉN: *A regösök*. 1903. 156. l.; U. a.: *Rovás és rovásírás*, 269. l. (Ethnographia, 1906. 265. l.)

² Ch. M. Fraehn: Ibn-abi-Jakub-el-Nedim's Nachricht von der Schrift der Russen. (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint Pétersbourg. 1836. III. 513.)

³ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1898. XII. 169. l. (Ismereti az Ethnographia, 1905. 119. l.)

hihetetlenebbül hangzó jelen-séggel is meg kell barátkozniuk, hogy a bustrophedonos magyar rovásírás még a XVII. században is rendelkezett olyan emlékekkel, a melyeknek írásrendszere szintén az Azovi- és Kaukázus-vidéki nyugati törökség birtokából került az erdélyi határhegyek közé.

A törökségnek e szerint három írástörténeti ponton merültek fel rovásírási adalékai: a közép-ázsiai VII—VIII. századi feliratok gazdag világában, a VII. századi nagyszentmiklósi, tehát magyarországi avar-kori kincseken és a X. századi Azovi-vidéki arab feljegyzésekben. Az, hogy a nagyszentmiklósi feliratok a középázsiai feliratok körébe tartoznak, már bebizonyosodott. Az is kétségtelen, hogy a székely rovásírás az Azovi-vidéki turkok világából került ki. Csak azt kell még megállapítani, hogy a székely és ó-török írás közt van-e valami rokonsági kapcsolat.

A mint STRAHLENBERG kötevével a még megfajtatlan közép-ázsiai ó-török feliratok első írásmutatványa forgalomba került, a főntebb ismertetett marosvásárhelyi kézirat névtelene már utalt az ázsiai jegyek és csikszentmiklósi jegyek formai találkozására és szóközi pontozására azonosságára.

Ettől függetlenül NAOY GÉZA, THOMSEN megfigyelté előtt, szintén szövétté, hogy a görög eredetűeknek tetsző székely jegyek feltűnően hasonlítanak az Orkhon- és Jenisszeimentí feliratok jegyeihez. Mikor pedig az ó-török jegyek hangértékét megismerte, egy rendszeres tanulmányában megállapította, hogy a ha-

Hang- érték	Török csoport		Runa	Középtenger-melléki csoport				Phöniciái-sémi cs.		
	Magyar	Ó-török		Ó-görög	Latin	Etrusk	Pe-lasg	Moa-bi	Si-doni	Ara-mi
1. a, á.	ḡḡ	ḡḡ	ḡḡ	ΑΑ	ΑΑΠ	ΑΑΛ	Α	Α	Α	Α
2. b.	X	ḡḡḡ	ḡḡ	ΒΒΒ	ΒΒΒ	Β		Β	Β	Β
3. ez.	↑		Κ		Κ	Λ				
4. es.	ḡ	ḡḡ								
5. d.	+	Xḡ	ḡ	ΔΔ	ΔΔ	Δ		Δ	Δ	Δ
6. e, é.	ḡ	ḡḡ	ḡ	ΕΕΕ	ΕΕΕ	Ε		Ε	Ε	Ε
7. f, ʒ.	ḡḡ			ΦΦ	ΦΦ	Φ				
v, f.			Υ	Ψ	Ψ	Ψ		Υ	Υ	Υ
8. g.	Λ	Ε	X	ΓΓΓ	Γ	Γ		Γ	Γ	Γ
9. gy.	ḡḡ									
10. h.	X ḡ		ḡḡ	ΘΘ	ΘΘ	Θ		Θ	Θ	Θ
11. i.	↑↑	↑↑	↑	ΙΙ	ΙΙ	Ι		Ι	Ι	Ι
12. j.	1	9	ḡḡ					Ζ	Ζ	Ζ
13. ly.	ḡḡ	ḡḡ								
14. -k.	ḡ	ḡḡ↑	Κ	ΚΚΚ	ΚΚ	Κ		Κ	Κ	Κ
15. k-k.	ḡ	ḡḡḡ								
χ.				X+V	↓Y	↓Y	Y			ḡḡ
16. l.	Λ	ḡḡḡ	ḡ	ΛΛ	ΛΛ	Λ		Λ	Λ	Λ
17. m	ḡ	ḡḡ	ḡ	ΜΜΜ	ΜΜ	Μ		Μ	Μ	Μ
18. n.	ḡ	ḡḡḡ	ḡḡ	ΝΝΝ	ΝΝ	Ν		Ν	Ν	Ν
19. ny.	ḡ									
20. o.	ḡḡ	ḡḡ	ḡ	ΟΟΟ	ΟΟ	Ο		Ο	Ο	Ο
21. ő.	Κ	ḡḡ	ḡḡ							
22. p.	ḡḡ	1	ḡḡ	ΠΠΠ	ΠΠ	Π		Π	Π	Π
23. r.	ḡ	ḡḡḡ	ḡḡ	ΡΡΡ	ΡΡ	Ρ		Ρ	Ρ	Ρ
24. s.	Λ	ḡḡḡ	ḡḡ	ΣΣΣ	ΣΣ	Σ		Σ	Σ	Σ
25. sz.	1	1ḡ								ḡḡ
26. t.	ḡ	ḡḡ	↑	ΤΤ	ḡḡΤ	ḡḡΤ		Τ	Τ	ḡḡ
27. ty.	X X									
θ.			ḡḡ	Θ	Θ	Θ		Θ	Θ	Θ
28. u.	ḡḡ	ḡḡ	ḡḡ	ΟΟΟ	V	VΛ		Υ	Υ	Υ
29. ü.	ḡḡ	ḡḡ	ḡḡ	VΥ				Υ	Υ	Υ
30. v.	ḡḡ		ḡḡ	V	V			Υ	Υ	Υ
31. z.	ḡḡ	ḡḡḡ	Υ	ΙΙ	ḡḡΙ	ḡḡ		Ι	Ι	Ι
32. zs.	Υ									
ψ.				ΥΥ	V					

54. A középtengermelléki rovásírás egymással rokon betűsorai.

sonló jegyek leg többjének még a jelentése is meglepő módon egyezik.¹ Ha mi e téren pontosabb eredményeket érhetünk el, annak kell tulajdonítani, hogy kitűnő elődünk eligazodását a kritikátlanul forgalomba hozott betűsorok hibás jegyei nagyon megnéhezítették.

Összehasonlító munkálataink végleges eredménye a mellékelt 54. sz. ábra táblázatos kimutatásán van feltüntetve. Benne a székely és az ó-török írás már külön török csoportban szerepel. Ennek igazolására ismételtelen utalnunk kell arra, hogy a magyar palatalizált mássalhangzók közül háromnak (*gy, ny, ty*) olyan késői jegye van, a mely a magyar hangtanhoz való alkalmazkodás idején, tehát utólag lett felismerhető módon megszerkesztve. A rokonsági kapcsolat igazolására nemcsak az azonos jegyeket, az *n, s, sz* jegyét *s* a kettőzés útján létrejött *ly* és a törökben rendszerint lágyítva és fordítva szereplő *g* jegyet hozhatjuk fel, hanem azokat is, a melyek *ugyanazokból az elemekből* vannak összetéve, vagy *megkülönböztető járulékokkal* vannak ellátva. Ilyenek az *a*, melynek két rövid vonalát — nehogy a szöglet kipatogjon — az ó-török írás és a *ru* is, elkülönítve rótták; vagy ilyen a *b, cz* (török *es*), *d, j* (*i*), *k-k, l, r* és az *ö*. A K-hoz hasonló esikszentmiklósi *ö-t* értjük, melynek két rövid vonalát az ó-török írás függélyes szár végén ügyetlenebbül alkalmazza: de egyébként még abban is egyeznek, hogy rosszul vannak orientálva. Magyar változatai közt az áthúzott nyakú X már megkettőztetés útján jött létre, az áthúzást körrel helyettesítő *s* a bolognai emlékből legrégibbnek tetsző változat pedig csak késői esőkevény.

Ha e formai és jelentésbeli egyezésekhez hozzáadjuk, hogy a magyar rovásírás rendszere az ó-törökével még a magánhangzók ugratásában is egyezik, akkor már azt a kérdést is megérintettük, hogy ez a két írás nem azokból a phöniciái eredetű *keleti* írásrendszerekből bontakozott-e ki, a melyek éppen az ugratásban térnek el a szintén phöniciái eredetű, de a beszéd minden hangját pontosan tolmácsoló görög és egyéb középtengermelléki *nyugati* írásrendszerektől? Nyomban hangsúlyozzuk tehát, hogy a jelzett nagyjelentőségű sajátossággal szemben a magyar és az ó-török rovásírásnak éppen magánhangzói azok, a melyek legfeltűnőbb módon magukon viselik a phöniciái-görög eredet félreismerhetlen bélyegét. A magyar betűsor *a* jegye szintiszta megőrizte a középtengermelléki *a* jegyek legrégibb formáját. Az *o* jegye pedig egyenesen megjelöli, hogy a feleződés útján keletkezett görög jegy volt a forrása. Kétségtelenül ez volt az ó-töröké is; csak hogy itt az *n* jegy hasonlósága miatt szögletesre rótták. A magyar viszont ugyane találkozás miatt a szár végeit megkülönböztető vonalakkal (a rováson: szűrésokkal) látta el. Az ó-török betűsor a középtengermelléki *e* jegyet az *a-e* jegyek egyesítése következtében mellőzni tudta. A magyar betűsorban megmaradt, de a *p* jegy hasonlósága miatt befoglaló szárait görbére rótták, két járuléktól pedig a rová könnyebbégére a görbe szárba ékeltek. A mi *ö* jegyünk eredetét az ó-török *ö-ü* egyesített jegy igazolja. A görögben *ö* jegy nincs, ezért a köcsönzésben csakis az *ü* szerepelhetett. Az átvételnél azonban az *Y*-jegy egyenes szárának *v*-forma járulékat az ó-törökök nem a szár folytatásul, hanem felső végén oldalt rótták. E kényszer az *l* és *es* jegyek hasonlóságában leli magyarázatát. A magyar *ü* csaknem azonos a török jeggyel; az *ö* pedig csak annyiban tér el, hogy a *v*-forma járuléktól nem az egyenes szár felső végére, vagy a szár folytatásának van róva, hanem az oldalára. E betűnél egyébként még azt is meg kell jegyeznünk, hogy azért van rosszul orientálva, vagyis a rovásírás sorvezetésében visszafelé fordítva, mert ha a járuléktól balról került volna, akkor összetéveszthető lett volna a görög *k* és az arameus eredetű török *r* jegyével. A görög eredetű *i* nálunk megkülönböztető járuléktól kapott, mert különben azonos lett volna az ó-török és magyar *sz* jegy egyenes vonalával. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy *e* közös *i-sz* jegyeknek még a megtévesztő kettős hangértéke is görög eredetű. A régi görög emlékeken ugyanis (pl. a 43. sz. ábrán) az *i* és *sz* jegyek hangértéke egészen összekeveredett s azért a jegyek is változva szerepelnek.

Mintán a szóbanforgó betűsorok magánhangzói görög eredetűeknek bizonyultak, a legrégibb mássalhangzók forrását sem szabad máshol keresnünk. Ha ugyanis az ó-török és magyar írásrendszer, már keletkezésekor magánhangzó-ugrató lett volna s csak később tért volna át a magánhangzók következtetes jelzésére, akkor még föltehető volna, hogy egy phöniciái eredetű *keleti* rovásírás nyugaton, a középtengermelléki phonetikus írásrendszernek befolyása alatt, magánhangzói számára utólag görög eredetű írásjegyeket vett kölcsön. De a mi esetünkben két olyan rovásírásról van szó, a mely végleges elmulásáig magánhangzó-ugrató maradt. A két írás magánhang-

¹ A székely írás eredete. Ethnographia, 1895. 269. I

zónának görög eredetű írásjelei tehát esakís azt bizonyíthatják, hogy a két írás eredetileg nem volt magánhangzó-ugrató. Ezzel aztán az ó-török és magyar rovásírásnak nemcsak *eredete*, hanem első, *eredeti rendszere* is meg van állapítva.

Az így meghatározható phöníciai-görög forrás kézzelfogható bizonyítékai természetesen a mássalhangzók jegyei közt is megtalálhatók. A magyar betűsornak e tekintetben legrendkívülbb jelensége az *m* jegy volt. A phöníciai-görög jegy egyenes szára mellett eredetileg négy apró vonalka hullámozott. Mivel így a rovás élére kerülő apró rovátkákat a lepattogzástól már a felrovás alkalmával is nehezen lehetett megóvni, a magyar *m* jegyének négy apró vonalát nem a rovás élére, hanem a jegy keresztben metszett egyenes szára mellé rótták. Éppen úgy, mint a hogy az ókori himjári betűsor *m* jegyénél is történt. Az *m* jegye így tökéletesen azonosává lett a görög forrás *b* jegyével. Ez az oka, hogy az ó-török és magyar betűsorból a *b* számára új jegyet kellett alkalmazni. Valóban alkalmazták is. És — a mi nagyon fontos — a görög betűsorból átvett, de a rovás számsorából már előbb is jól ismert új **X**-forma *x*-jegy az ó-török és magyar betűsorból csaknem azonos. A közös *n* jegy félköréről már fentebb megemlítettük, hogy miatta a görög eredetű *o* jegynek kellett némileg megváltozni. Az ó-török betűsor egyik *n*-jén még nyoma van annak, hogy a görög jegy — nehogy az *ö-ü* jegyével összetéveszthető legyen — alul, a szár másik oldalán szintén kapott egy *v*-forma járulékot. Kísérleteztek a jegy felső járulékanak megeseonkításával is. Így maradt meg végre a szár egyenes vonala, melyet a görbítéssel az *i-sz* jegyeiktől kellett megkülönböztetni. A közös *s*, mely a számsorvász **A. V** jegyével, vagyis a kéz öt ujját jelentő ősi fogalomjeggyel azonos, szintén a teljes phöníciai-görög jegy felének mellőzésével, vagy pedig a már megeseonkított görög változat harmadik szárának elhagyásával jött létre. Mivel így a szintén átvett görög *g* és *l* csaknem azonos változataival könnyen összetéveszthető lett volna, ez a két utóbbi jegy megkülönböztető járulékokat kapott. A görög *k* részének eredeti elhelyezése az *ö* és *ü* jegyek kialakulása miatt változott meg. A magyar betűsor egyik *k* jegye a *v*-forma járulé megkettőzése, a másik pedig a szár és a járulé két részének ügyes elhelyezése útján jött létre. A szár *v*-forma járulékat az ó-török írásrendszerben háromféleképpen is elhelyezték. Mivel az egyik változat a görög *d* háromszögű jegyével lett azonos, a *d* az ó-török és magyar betűsorból olyanforma új jegyet kapott, mint a mivel a görög *b* jegyét az *m* említett ősrégi magyar jegye miatt már helyettesítették. Az ötletesség ezúttal kétféle irányban nyilatkozott meg. Az ó-török betűsor az **X** jegyet megtette *d*-nek, a *b* **X**-ére pedig rátette a megkülönböztető járulékat, vagy a szárat megörbítve és egymással seletve, létrehozta a mi *h* jegyünkkel azonos ó-török változatot. A magyar betűsor ősi forrása érintetlenül hagyta a *b* új jegyet s ugyanezt a jegyet derékszögben róva és egyik szárára felállítva, létrehozta az új *d* jegyet, melynek az a fontos írástörténeti szerepe is megvan, hogy a magyar betűsorból szintén kiküszöbölt görög *d* egykori jelenlétéről tanuskodjék. Ugyanilyen szerepe van az ó-török betűsor új *b* jegyének, a mely viszont azt bizonyítja, hogy az *m* jegye eredetileg éppen úgy hasonlított a görög *b*-hez, mint a hogy a magyar betűsoré még ma is hasonlít. Feltűnő görög kölesön gyanánt máig megmaradt az a magyar *f* jegy, a melyre az ó-török nyelvnek szüksége nem volt. A görög jegy körét egy vonal felezi, a magyarét kettő négyfelé szeli. E megkülönböztető járulékra egyébként csak akkor lett szükség, midőn az egyik ó-török *j* jegyet a mi betűsorunkba megkettőztetve az *l* palatalizált *ly* jegyével bekebeleztük. Végül meg kell még említenünk, hogy a *cz*, *es*, *z* és *zs* jegyek szintén ebbe a csoportba tartoznak, mert szemmeláthatólag a görög eredetű *s* és *sz* jegyekből vannak alakítva.

A keletre vitt kölesön idővel újabb kulturbefolyás alá került s ennek következtében az írásrendszer is gyökeresen átalakult. Megállapítható, hogy az ó-török betűsor *i*, *j*, *p*, *r*, *t* jegyei már arameus forrásból valók, az egyik *n* és a *z* jegy kialakulásán pedig ugyancsak arameus-befolyás nyomai észlelhetők. Ezek közül a magyar betűsorból csak a *j*, *n* és *r* változatai szerepelnek. Mivel a görög *a* és *r* jegyek egymáshoz nagyon hasonlítanak, az arameus *r* behelyettesítése csakugyan indokolt. Midőn ez a helyettesítés megtörtént, a görög eredetű ó-török *a-e* jegy formája már nem szorult változásra. Hogy mégis elváltozott formát találunk, azt e jegy régiségének kell tulajdonítanunk. Ezért utaltunk fentebb arra, hogy az *a-e* jegy formáját, a könnyen kipattogzó szöglet miatt, tehát nem a késői arameus *a* jegy befolyása alatt változtatták meg.

A betűsorok kialakulásában szereplő eme változások chronologiai rendjét és phonetikai értékét csak akkor lehetne pontosan megállapítani, ha a kölesönzések, kölesönhatások és gyökeres alakítások különféle korszakaiból nyelvtörténetileg értékesíthető epigraphiai emlékek maradtak volna

ránk. A mi esetünkben az eligazodás azzal van megkönnyítve, hogy viszonylag késői kölesönzéssel és elég gondosan megőrzött kölesönnel van dolgunk. Óvatosan tájékozódva, a kölesönzést követő fontosabb alakulatok írástörténeti értékét elég tisztán föl lehet ismerni. Látjuk, hogy a legősibb elem egyben phöníciai-görög eredetű is. Mivel minden későbbi változás nyoma legnagyobb mértékben az ó-török írásrendszerben van meg, de kisebb mértékben felismerhető a török eredetű magyar írásrendszerben, sőt a nagyszentmiklósi aranylelet betűsorában is: minden kockázat nélkül megállapítható, hogy a középtengermelléki kölesönt a törökség nyugatról keletre Ázsiába vitte s ott ugyancsak phöníciai eredetű sémi, különösen arameus hatás alatt magánhangzó-ugratóvá s részben szótag-írássá is átalakította. Midőn belőle a magyar írásrendszerben megmaradt nyugati ó-török rovásírás kibontakozott, a keleti hatás még nem volt nagy s inkább csak a magánhangzók ugratására szorítkozott. A középpázsiai ó-törökség birtokában maradt rész kialakulásának már jóval későbbi állapotát jelzi a nagyszentmiklósi kincs, melynek halra forduló betűsora még a háborítlanul fejlődött rovásírásról tanuskodik. A fejlődés legkésőbbi nyoma az epigraphiai úton nagyszerűen érvényesített középpázsiai ó-török írásrendszerben állapítható meg. Mert ennek szótag-jegyei, mássalhangzóinak kettős rendje, összeviesszaforgatása s magánhangzóinak kettős csoportosítása már akkor jött létre, midőn tőle a magyar írásrendszer török eredetije nyugatra szakadt. Ez a korai kibontakozás az oka annak, hogy a magyar kézre került s a magyar hangtan követelményei szerint ki is egészített nyugati ó-török írásrendszerben több középtengermelléki régiség maradt meg, mint a középpázsiai ó-török írásrendszerben.

Ha e jelenségek figyelembevételénél nem feledkezünk meg arról, hogy az egymással viszonyba hozott írástörténeti emlékeket időbelileg, földrajzilag és nyelvtörténetileg rendkívüli közök választják el, akkor sem merészebb összehasonlító műveletekbe boesátkoznunk, sem az emlékektől többet várunk nem szabad. Az, a mit a feledés és bizonytalanság kódéből kibontakozó magyar rovásírás most az egyetemes írástörténetnek nyújt, az epigraphia legnagyobb csodái közé tartozik. Mert nemcsak az ókori bustrophedonok eredetének több ezer éves titkát tárta fel, hanem esalhatatlan tudományos biztosítékát szolgáltatatta annak is, hogy a bustrophedonok kigyózó írása mindenkor a fára rovott ősi írásrendszer virágzásáról tanuskodik. Hiteles emlékeink megismerésével kapcsolatban derült ki, hogy a phöníciai ősforrás és három világrész ebből eredt minden ókori írásrendszere eredetileg rovásírás volt. Most derült ki továbbá az is, hogy a germánok és törökök ősi írásrendszereinek közös forrása még az a phöníciai eredetű középtengermelléki rovásírás volt, a melyből a görög folyóírás és a világ-hódító latin írás kialakult. Bennünket tehát az a tudat tegyen boldoggá, hogy nemzetünk a művelt emberiség legértékesebb ókori örökségének szintén részese volt s az ódon kincsel az ókori nagy népek szellemében élni is tudott. Mivel rátermettséggével ezt a fenséges régiséget minden kultúrnép közt legtovább megőrizte, most — az ősi magyar epigraphia megalapozásával kapcsolatban — módjában van, hogy a hála adóját a közös kincs eredetének megfejtésével és a belőle részesedő népek írástörténeti viszonyának megállapításával rója le.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Készítette Dr. Jakubovich Emil.

A. Á.

Abakán vidéki ó-török felirat 151.
Abraham napja róva 52.
Abyssiniai írás 84.
Adalbert (Albert) napja róva 46, 53.
Adóké (cultellus) 136.
Adó-rovás, Árpád-kori 23, 136.
ADRIAN, J. VAL. (Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Academicae Giessensis, Francofurti ad Moenum 1840.) 94, 95.
Agata napja róva 45.
Agnes napja róva 45.
Agoston napja róva 49, — püspök napja 51.
Aiaz hasa 79.
Akadémia, M. Tud. 21, 26, 28. — könyvtára 14, 17, 115. — I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés: „A rovásírás éle a magyar nép között?” 19, 20, 66. — kiküldött bizottságának ítélete a Somogyi Antal-féle hamisítványok ügyében. Akadémiai Értesítő XIV. 193—210. l. 19, 66.
ALFALVI ISTVÁN, ferenczrendi növénydek 124.
Al-Gyógy neve 140.
ALI BASA meceszje Konstantinápolyban 71, 72. — szállása Konstantinápolyban 71.
Alphabetum antiquorum Hunnorum, Velenceiből való betűsor 112, 113. — *Alphabetum Russarum*, Stockholmiae, é. n. nyomt. 105.
Ambros napja róva 46.
Anis püspök neve róva 43.
Ancyratum, monumentum 71.
András apostol napja róva 53.
Angelica Augustinorum római könyvtára 113.
Angorai emlék 71.
Anna asszony napja róva 49.

Annos asszony napja róva 45.
Antal napja róva 44.
Apollina (Apollonia) napja róva 45.
APOR PÉTER BR. 11, 61.
Apostoli hitvallás szövege Telegdi Rudimentájában 5. — giesseni másolata 104. — hamburgi másolata 106.
Aprószentek napja róva 54
Arab feljegyzések a rovásírásról 156, 157.
Arab írás és rovásírás 97, 143, 150. — nyelv 6.
Arami betűk 16. — írás 150—152, 154 — semitaság 150.
ARANKA GYÖRGY Erdélyi utazás régi kéziratok ügyében. 1793. nov. 10. Új Magyar Múzeum 1854. I.) 65. — (C. a. tekintettel a Magyar Nyelv-művelő Társaságra. Új Magyar Múzeum. 1854. I.) 65. — A Magyar Nyelv-művelő Társaság munkálatainak első darabja. Szeged, 1796. 111., 201. l.) 84.
ARANY JÁNOS névtelen bírálat a Somogyi Antal régi magyar énekeiről Budapesti Szemle. 1873. III. 5. füzet. 224. l. 19, 66
Árja - *aramcus* keveredés 150. — művelődés 154.
ARKOSI JAKOS, enklaki unitárius lelkipásztor 118, 120, 122.
ARNETH, J. (Die antiken Gold- und Silber-Monumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinet's in Wien. 1850 Tab. VI. No 2. 148.
Árpád-kori latin krónikáink I. Krónikások.) 13. — magyar nyelvviarchaizmusok 16.
Aschetei ó-török emlékkő 153.
ASPELIN, J. R. (Antiquités du Nord Finno-Ougrien. 1. Livr. Helsingfors, Szentpétervár, Páris, 1877. 73. l.) 151.
Assisi Szt. FERENCZ 56.

Aszaurai sírkő. (L. Sebestyén: Rovás és rovásírás 180. l., Ethnographia 1904. 307. l.) 153.
„ATIK” ALI PASA, l. még Ali basu 73.
ATTILA 58. — „ATTILA betűsora” hamisítvány 17. — fiai 31. — népe, a székelység 156. — öröke 156. — pénze 17. — kincsének (a nagy-szentmiklósi aranyleletnek) ó-török feliratai 16, 139, 154.
Augsburgi Fugger levéltár 70, 77.
Avar emlék 154. — dunántúli nép-maradvány 156. — nyugati székelység 156.
AYRMANNUS, CHR. FRID., történetirő, giesseni könyvtárigazgató 92—94.
Azori-tenger 156. — törökség 157.

B.

BABINGER FERENCZ würzburgi tudós 25—27, 73. — (Konstantinápolyi rovásírást magyar nyelvemlék 1515-ből. Ethnographia 1913. III. füzet., 129. l. felolv. Sebestyén Gy. a M. Tud. Akadémia 1913. ápr. 21. ülésén.) 26, 70. — 115. a. németül: Eine neu entdeckte Korbinschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515. Ung. Rundschau 1914. 41. l.) 70. — (Ein schriftliches Rätsel. Des Rätsels Lösung? Keleti Szemle, 1913. 4., 14. l.) 27, 71. — (Eine unbekannte Denkmünze auf Hans Dernschwam. Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft, 1913. 46. l.) 69. — (Hans Dernschwam, ein Kleinasienforscher des XVI. Jhs. Deutsche Rundschau für Geographie, XXXV. 535. l.) 69. — (Zur Lebensgeschichte H. Dernschwam's. Deutsche Rundschau für Geographie, XXXVI. 133. l.) 69.

- Babyloniai ékírás* 144.
BABAZID (Bajazet) szultán 78, 80.
Balázs püspök napja róva 45.
BALÁZS MIHÁLY (Protocolium custodiar, kézirat) 123.
BALH JEROMOS humanista 69.
Bálint napja róva 45.
BÁLINT GÁBOR „A honfoglalás revíziója. Kolozsvár, 1901. 162. l.) 17.
BÁLINT MIHÁLY, enklavi unitárius hitközség tagja 118.
BARANYAI DECSI JÁNOS, a bethovénvári helyi ref. főiskola tanára 6, 57, 91, 104, 105, 107, 113, 135, 140.
 (Vladigovim græco latino ungario-rum chiliades quinque, Bártfa, 1598.) 98, 102. — ajánlólevele 1598. márcz. 5-ikéről **TELEGDI** JÁNOS Rudimentariához 5, 8, 10, 11, 17, 91, 93, 95—98, 143. — (Syntagma Institutionum Iuris Imperialis ac Ungarici, 1593. Claudiopoli. Heltai ny.) 92.
Barázdoló írás, L. Bostrophenon 37, 138.
Barnabás apostol napja róva 48.
BARTHOLD, W. (Die historische Bedeutung der altürkischen Inschriften. Szentpétervár, 1897.) 152. — (Die altürkischen Inschriften und die arabischen Quellen. Szentpétervár, 1899.) 152.
BÁTHORY ZSIGMOND 87—89. — történetírója (*Szamosközy István*) L. ott is, 4.
Battak írás 150.
BATTYANY BOLDOZSAR műcsöveinek 1489-iki magyar naptára (Magyar Könyvszemle, 1895 106—106) 44.
BATTYANY LAJOS gr. nádor, 58. és Fclor gr. 125.
BAUDRANDUS, MICHAEL ANTONIUS (Lexicon Geographicum) 95—96, 105, 106.
BECKER TAMÁS, canterbury-i püspök napja róva 56.
Bécsi képes krónika (I. Toldy F.) 32.
Bécsi udv. könyvtár kéziratai. Lásd Tabulae codicum manuscriptorum 69—70.
Begreki ó-török felírása 153.
BEIGL, STEPHAN (Spisi grofa Marsilija u svenčislnoj biblioteci u Bolonji. Glasnik, Sarajevo, 1901. XIII 547—563. l.) 36.
BEI MATYÁS 10, 12, 57, 62, 67, 68, 92—93, 112, 143. — herlmi felhívása 8. — kaposi Sámuel féle betűsora 8, 58, 87, 115, 128—129, 130. — (Adparatus-ban, Bécs, 1763. Erdélyi Oláh Miklós Hungáriáját) 33.
 (De vetere literaturae hujus seylica auctoritate Lipsiae 1718, IV. 1000. H. ibi 68. l.) 8, 17, 61, 93, 116. — (Der ungarische Sprachmeister, 1729.; czimképe: Sebestyén; Rovás és rovásírás 255. Ethnogr. 1904. 408. l.) 8.
BELA (ML.) király névtelen jegyzője (a blachokról és szlávokról XXV. feje.) 3.
BÉLAY (Bilaji, Berley), **BARNARÁS** (Barla, Barlahás, Borbás, Borohás) 74, 76, 79, 80. — szörényi hánsága 81. — törökországi követsége 78, 79. — turnuszeverini parancsnoksága 80.
BELICZAY JONÁS (Marsigli élete és munkái. M. Tud. Akadémia, Értekezések a tört. tud. köréből, IX. k. 9. sz. Bpest, 1881. 43. l.) 28, 35.
BEMBI PÉTER (Epistolarum Leonis X. pontificis maximi nomine scriptorum libri sexdecim. Basileae, 1535. Lib. XI. 275. l.) 79.
Benedek napja róva 48. apát napja róva 46.
BENEDEK MIHÁLY 11.
Bengali írás 150.
BENKŐ JÓZSEF levele **ARANKA** GYÖRGYNÖZ, Közép-Ajta, 1791. febr. 2. Szamosközy „Origines Hungariae” cz. kéziratáról (M. Nemzeti Múzeum) 84.
BENKŐ KÁROLY (Csik, Gyergyó és Káson székék leírások. Kolozsvár, 1853. II. rész. 69—70) 62.
Bereczk napja róva 53.
BEROH T. 145.
BERKESZI ISTVÁN 19.
BELLAY I. Bélay Barnabás
Bernáth napja róva 47.
Bernárd, Sienai, napja róva 56.
Bertalan apostol napja róva 51.
BERZEVICZY ALBERT (Jegyzetei a magy. hazánkat illető és a külföldi könyvtárakban található jelességekről. Tudományos Gyűjt. 1820. VI. 37, 16, 56. l.) 84, 113.
Beszterce folyó vidéki tutajos jegyek 14.
Bethlehem felfotott szó 43.
Betű szó etymológiája 13, 135. — —k száma a magyar írásban 7. — ékezőse 5. — összevonása 4, 5, 68, 73, 83, 89, 102, 104, 109, 120, 127, 130, 139, 142. — orientálása 140, 148, 153. — székely betűk eredete 155—160.
Betűronás törvényei 136, 137. — egy mással rokon betűsorai 157. — megkülönböztető járuléka 158.
Bieska, biesak, bieski, biesok szavak etymológiája 135, 136, 153, 158.
Buck, búk, bikak ó-török szavak 135, 136, 153.
BULAI BARNABAS I. Bélay Barnabás.
BULGE-KHÁN ó-török írása 153.
Birmui írás 150.
Bisagi írás 150.
Bül-, bit-, bitiki, bitiklik ó-török szavak 135, 153.
Bizanzi görög kalfók 12.
Blachok (blacki, vlachok, oláhok) L. oláhok 3, 32.
BLACHO VINCEZ. ferenczrendi szerzetes 58, 130.
BOB, oláh tudós 14.
BOCSKAY ERZSEBET 89.
BOCSKAY ISTVÁN 89. — történetírója (Szamosközy István) 4. — végrendelete 82.
BOD PÉTER 62, 63. — felírata a fogarasi templom (L. Sebestyén: Rovás és rovásírás 265. l. Ethn. 1904. 418. l.) 67. — (Magy. Athénas, 1766. tordaléka „Tollózás és Igazítás”. 359. l.) 8, 10, 91, 92, 107.
BODAS (III.), moldvai vajda 81.
Bók, ó-szász szó 148.
Bódogasszony napja róva (gyertyaszentelő, Purificatio Beatae Mariae Virg.) 45. — (Gyümölcsoltó, Annuntiatio Beatae Mariae Virg.) 46. — (Sarlós, Bold. Asszony látogatása, Visitatio Beatae Mariae Virg.) 48. — (mennymenetele, Nagyasszony, Assumptio Beatae Mariae Virg.) 50. — (havi Dedicatio Beatae Mariae Virg. ad nives) 50, 56. — (fogantatása, Conceptio Beatae Mariae Virg.) 53. — (bemutatása, Praesentatio Beatae Mariae Virg.) 53.
BOLIAK CZÉZAR 14.
Bolognai rovásírásos naptár 5, 25, 28, 35—56, 68, 73, 131, 138, 140—142. — betűsora 42. hangzo-ugratása 67.
BONFINI, ANTHONIUS, (Rerum ungaricarum decades I. dec. 7. lib.) 13, 15, 21, 33, 40, 96, 135.
Borbála asszony napja róva 53.
BORNEMYSZA JÁNOS 79.
BOXHORN, MARCUS ZCENIUS (Historia universalis 41., 181. l.) 6.
Brami írás 150.
Brassó 35. — ág. ev. főgimnázium könyvtára 14.
BREDSBORFF (Om Runeskriften Oprind. 8. l.) 136, 137. — rovásíróvénei 140, 144. — a Bredsdorf-Kirchhoff-féle rovás-törvények 155.
Brigida asszony napja róva 45.
BROCKSTADT múzeum és könyvtára, Nagyszében 14, 115.
BRENNER, KARL (Ein Holzkalender aus Pfaffen. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. XIX. 249. l.) 39.
Buch szó etymológiája 148.
Buchstabe szó etymológiája 148.
Budai krónika 31, 32.
Budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattára 87, 88.
Budapesti Hírlap 18, 23.

Budapesti Napló 20.

BUDENZ J. (Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1873–1881, 664. l.) 136.

BUDGE, S. 150.

Bukaresti múzeum runás gyűrűje 147, 148.

Buoh, ó-felnémet szó 148.

BURADA TUDOR oláh-székey hamisítványai 3, 15, 16. — Despre creștăturile plutașilor. Jassi, 1880.) 14.

Burjút-rovás-naptár (Zivajastarina. Szentpétervár, 1902. II. füz. 1–V. tábla) 22, 39.

BUSBECQ, VAN A. Gh. levelei 70. — törökországi követsége 71, 79.

Bustrophedon (barázdáló-, kigyózó-írás) 23–25, 28, 37–39, 42, 55, 87, 137, 139, 144–150, 153–160, — schemája 138. — eredete, titkának megfejtése (L. SEREPLY: Rovás és rovásírás, bevezetés. Ethnographia. 1903. 1–29. l.; Zeitschrift für Ethnologie. 1903. 755–771. l.) 22, 138. — balkezes változata 148.

BUHLER (Indische Paläographie: Grundriss der indo-arischen Philologie und Alterthumskunde. I. köt. Strassburg, 1896. 17. l. tábl.) 150.

Bűtű, bűtű, megbűtűz, székeyi tájszók magyarázata 135, 136.

C, Cz.

CANTEMIR DEMETER, (Descriptio Moldaviae. Bukarest, 1875. III. rész. V. feje.) 14, 15.

Capita dictionum (szavak feje) nevű jegyek 103, 130.

Capitalis betűk 149.

Cariai betűk 152.

CASSIM BASA 79.

Caurinói (?) szkithák 85. — uralkodók 86.

Chald nyelv és írás 97, 111.

Charnay-i ezüstonesat runái 147–148.

Chronicon pictum Vindobonense (l. M. Florianus; Bécsi Képes Krónika és Toldy F.) 32.

Čenberli tas, abronesos kő Konstantinápolyban 72.

Čeorfan, rómi, angolszász szó 146.

CETTO BENEDEK, veszprémi kegyesrendi iskolaigazgató 129.

Conversio Bagoariorum 156.

CORNIDES DÁNIEL, a pesti egyetemen a diplomatika tanára 9, 16, 92–94, 129. — levele Hájos Istvánhoz l. Hájos: Monumentum etc. (1780. nov. 19. M. Nemz. Műz. és M. Tud. Akad.) 9, 57, 62, 106. — (De vetere litteratura Hunnica. kézirat) 62.

CorpusJuris Hungarici (Magyar törvénytár 1000–1895 Millenniumi kiadás I. 1000–1526. 690, 740. l.) 81.

CsABA, királyfi 31 156.

Csángók 136. — rovása 23.

CsÁNKI DEZSŐ (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. köt. 1913. 53.) 140.

CSEREI FARKAS 65.

Csigla, török szó 156.

Csigla mező (Chigla mezei, in campo Chigle, Chigladmezei, Czygla-mezew) 31, 32, 156.

Csiki székey krónika l. SZÁDECZKY L. 10, 16, 65.

Csikienis, Historia Domus 58. 130.

Csiksomlyói ferenczrendi kolostor 123, 124. könyvtára 130. — nyomdaja 124 — gradnaleja 124.

Csikszentmartoni (?) felirat. 59, 60.

Csikszentmihályi (?) felirat 57, 65.

118. — koholt felirat 10.

Csikszentmiklósi rovásírásos felirat, 1501-ből 5, 8–12, 15–17, 19, 21, 23–24, 26, 41, 55, 56, 57–64, 110, 118, 119, 125, 128, 141, 142, 158. betűsora 25. marosvásárhelyi másolata l. Marosvásárhelyi kézirat) 107.

CsIPKES l. Komáromi Csipkés

György 86.

Csirkei ó-török feliratos kő 151.

Csizió, XV. századi, magyar, M. Tud. Akadémia kéziratjának Teleki kódexéből, Régi Magyar Költők Tára II. 367–368. l. 44. — a Peer kódexből 44. — egyéb magyar es. 67.

CsULAI (Tsulai) GYÖRGY erdélyi ref. püspök 111.

Cultellus, adókés 136.

Curtius ERNO 145.

Cyryll-betűk, betűsor, írás, írásrend-szer 3, 13, 14, 15, 63.

CZOBOR MARTON törökországi követ-sége 78.

D.

Dácia 88–90. — feliratos emlékei 82.

PADAI KIRÁLY PÁL l. KIRÁLY PÁL 18.

Dák betűk 14. — elmélet 14, 15. — írás-jegyek 15.

Dánok rovásnapjtárai 35.

Debreczeni főiskola könyvtárának elvesztett rovásírásos könyve 6, 7, 111.

Debreczeni Magyar Grammatika l. DOMOKOS LAJOS 11, 63.

DEBRECZENYI MIKLÓS (Az ősmagyar írás néhány hazai és oroszországi emléke, Bpest, 1914. 17, 19. l.) 17, 63, 122.

DECUS BARONTIS, JOHANNES I. Baranyai Deesi János.

DECSI JÁNOS l. Baranyai Deesi János. Deffer formájú rovásírásos könyv 87.

DEGUGES 85.

Dekeneus varázsló 14.

Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 19. — Értesítője. 1902. IV. füz. 88–95. l. Tar Mihály vallomásáról 19, 66.

Dél-Szibériai ó-török feliratok 151.

déltos, ó-görög írástábla 146.

Demeter napja 53.

Dénes napja róva 52.

DENSUSIAN ÁRON 14.

DERNSCHWAM, JOHANNES, de HRADICZIN 11, 25–26, 72, 76, 143. — (In-

scriptiones Romanae e lapidibus in territorio Hungariae et Transylvaniae a. 1520–1530. collectae.) 70.

— (Tereschwam) Relatio Itinerationis Constantinopolitanae et Turcicae l. Prágai esz. kir. múzeum kézirata 77. — keleti utazása 70.

71. követségei 79. — klasszikus feliratgyűjtése 9. — naplói 69, 70.

— naplójára a konstantinápolyi követségi szállásról 72–73. — naplójának augsburgi eredetije, prágai és wolffenbütteli másolata 77,

78, 142. — naplójának prágai másolata. először ENGEL JÁN. KERESZTÉLYSEL: Geschichte des ungrischen Reichs. Bécs, 1813. III. 2. 181. l.) 70. — emlékérmé (Mittheilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft. 1913. 46. l.) 27. — exlibrisé, (Deutsche Rundschau für Geographie XXXVI. 133. Ethnographia 1914. I. füz.) 27. — Ugyanaz (Zeitschrift des deutschen Exlibrisvereins 1898.

VIII. 55. l. 1900. X. 53. l. 1901. XI. 76. l.) 69.

Dési-féle betűsor 116, 117, 130.

Dési, Udvarhelyini, Alphabetum Ungaricum kézirat, Teleki-könyvtár 59.

DÉSY FERENCZ (A magyar ősrész. Aurora, 1902. augusztusi sz.) 122.

Devanagiri írás 150.

DEZSERICZKY INCZE 59, 62, 63. — hasonmása a esikszentmiklósi feliratról 10. — (De initiis ac majoribus hungarorum l. et III. Buda, 1748; II. Buda, 1753; IV–V. Pest. 1760.) 58, 125, 128. — (Dissertatio apologetica l. é. n. h. n. l. 1763.) 58.

Dikák, gyiák 140.

Dica, dicator 136.

Dienes, Gyenes 140.

Dikili tas, álló kő Konstantinápolyban 72.

Diód, Gyógy 140

Diplomatikusok magyar 5.

DISABU KHAN 12.

Dők. Gyök 140.

DIETRICH (Runeninschriften eines gotischen Stammes auf den Wiener Goldgefäßen des Banater Fundes, Germania, 1866. XI. 177–209.) 17.

DIETREICH (DIETHEICUS) JÁNOS KONRÁD,elmi superintendens, korábban a güsseni egyetemen a theologia tanára 92, 93, 95.

DORAI ISYÁN-féle betűsor 101, 116, 117, 141. (Litterae Siculae, 1753. kézirat. Tekli könyvtár) 59.

DORAI SZÉKELY SAMUEL 94, 107, 116.

DOBEL, F. (Der Fugger-Bergbau und Handel in Ungarn. Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. 1879. VI. 33., 50. I.) 70.

Domokos napja róva 50, 56.

DOMOKOS LAJOS, SZIKSZAI GYÖRGY ÉS BENEDEK MINÁLY (Magy. grammatika. Debrecen) 11.

DONNER, O. finn nyelvész. (Inscriptions en caractères de l'Émissé. 152. I. Inscriptions de l'Orkhon. XXXIX. 1892.) 152. (Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XIV. Helsingfors, 1896.) 152, 154.

Dorottya asszony napja róva 45.

Dubnicz krónika 32.

E. É.

EBNER, L. F. 27.

EDUMEN, Csaba fia 31.

Egyed napja róva 51.

Egyházi sálár betűsor 15. — nyelv 15.

Egyiptom 14, 79, 80. — felrosvott szó 45. írásrendszere 4. — írásképírás 144 hieratikus és hieroglyphikus írás 145

Ejfi-lthai humutodok betűi 17.

Ekras 144. megfejtése 152.

Edi-Xon, követségi szállás Konstaninapolyban 73

Ejers nev róva 63–64

Emlek-rék régi magyar 3–4, 10, 12, 141, 145

Endek zékely családnev az Atilla-korban (?) 17.

ESCHER Lajos-Károly (Geschichte des magyarischen Reichs und seiner Nebenländer, I. 1797. Allgemeine Welt-torie, XLVIII. 1. k. Halle, 1797. 190–210.) 70.

ESZTER, (Eszter helyvámjegyei község 74. 1. 119–122. — névváltozatai 119. — székelyek templomának ro-

vásírásos felirata 1668-ból 10, 12, 15, 17, 24, 88, 118–122, 139.

ERDELYI JÁNOS (Népdalok és mondák I. 1846. 319. l. — Székely dalok 527, sz.) 124, 135.

Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság 65.

Erzsébet (Magyarországi) napja róva 47, 53.

Estei lelet etrusk írószerei 146.

Estrangelo írásrendszere 150.

Estyán (Stitan, Stytn) név róva 62–64.

Etruria nagyhercegeinek rovásírásos könyvet rejtő könyvtára Flórenczben 83, 85.

Etrusk írás 10, 22, 24, 25, 147. — íróvessző bustrophedonnal 41, 146.

F.

Fábián (és Sebestyén) napja róva 44. *Fabuzogány*, hamis felirattal 17.

FADRUSZ JÁNOS szobrászművész 18, 20, 21, 25, 28. — czikke a rovásírásról (Szilágy cz. zilahi újság 1902. szept. 18. sz.) 18, 66. — Ugyanaz (Magyar Szó fővárosi napilap. 1902. szept. 24. sz. 18, 66. — Ugyanaz (Budapesti Hirlap 1902. decz. 25.) 25, 66.

FANTUZZI, GIOVANNI (Memorie delle vita del generale Co. Luigi Ferdinando Marsigli. Bologna, 1770. 109.) 28, 35.

FARKAS NEP, JÁNOS 65.

FAULMANN KÁROLY (Geschichte der Schrift. Bécs, 1880. 505.) 12, 13.

FEJERPATÁKY LÁSZLÓ 10, 19, 66, 88.

Felülről-lefelé haladó sorvezetés (L.

Függőleges sorvezetés).

FÉNYKERESŐ I. Szabó József 63.

FERDINÁND (I.) király hadseregének titkára I. VEIT GOLIEL 3. — törökországi követségei 79.

FERENCZ (assisi) napja róva 47. — hitvalló napja róva 52.

FERENCZI MIKLÓS, ferenczrendi növendék 124.

Ferenczrendiek Historia Domus Csi-kiensis 130.

FISCHER KÁROLY ARTAL (A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. 1889.) 16, 17, 19, 122. — (A hunok és magyarok fekete, illetve fehér elnevezésének megfejtése) 17. — (Die Hunnen im schweizerischen Eifischthale Zürich, 1896. 190

FLÓRENCZI nagyhercegi könyvtár 1, 6, 84 — ismeretlen írású könyve (xylograph) 82–87, 89, 113.

Fogalomjegyek (ideogrammok) 141, 148. — naptárakon 138

Fogarasi ref. templom Bod-féle rovásírásos felirata 10, 67.

Fourvzjae, phöniciai rovásírás 145.

FORTUNATUS, VESANTUS (Carminum lib. VII. 18 : 19. Migne: Patrologia LXXXVIII. Paris, 1850.) 148.

Forum Romanum ólatin oszlop-felirata 147.

FOSSIS, DE, FRANCISCUS DOMINICI S. FLORENTINUS (Alphabeta varia) 84.

FRAEHN CH. M. (Ibn-abi-Jakub el-Ne-dim's Nachricht von der Schrift der Russen. Mémoires de l'Académie Imperial des Sciences de S. Pétersbourg 1836. III. 513. 156.

Fragmentum collectionis Szamosközyanae Ao 1590–1608, a budapesti Egyetemi Könyvtár kéz-irata 88.

FUGGER, augsburgi, család 69. — család levéltára Augsburgban 70, 77. — család magyarországi bányászata 70.

Furcheinschrift 138.

Futark germán rúnasor 149. — naptárak 35.

Függőleges sorvezetés 6, 83, 86, 87, 151, 154.

Fülöp és Jakab apostolok napja róva 47.

G. Gy.

GABÁNYI JÁNOS 19.

Gál (Gyál) napja róva 52.

Galatai hatás a rúnasorra 150.

GÁLFI (GYÁLFI) JÁNOS, Báthory Zsigmond nevelője 87, 89.

Galiliában Kána, felrosvott szók 43.

GARDTHAUSEN V. (Ursprung und Entwicklung der griechisch-lateinischen Schrift. Germanisch-romansche Monatshefte. I. Heidelberg. 1909, 273, 337.) 147.

GELEKI KATONA ISTVÁN (Magyar grammatikácska, Gyulafehérvár, 1655). 6. — (Titkok titka) 6, 111.

Gellei imádságos könyve (Libellus precum) 17, 129.

Gellért püspök napja róva 51.

Gergely mester felrosvott név 62–64.

Gergely pápa napja róva 46.

GERLISTHYEI JAKAB, szürényi bán 81.

Germán-rúnák 22–24, 26, 140, 147–153, 158. — rúnanaptárak 41, jósok 148. — jósok pálezkái 149, 150. — sagák (ének) 148

Gesellschaft für Anthropologie, Ethnographie und Urgeschichte. Berlin, 1903 okt. 17. ülése I. SEBESTYÉN GYULA 23.

- GÉVAY Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. II. Wien, 1838. 79.
- GHARDINI I. PAULI 146.
- Giesení egyetemi könyvtár 94. — másolata Telegdi Rudimentájának 8, 24, 64, 86, 94—107, 110, 117. — másolat Dieterich féle példánya 104. — Mai-féle példánya 104. — akadémia 92, 93.
- Glagol irás 14—16.
- Glavendrupi emlékkő 148.
- Gól betűk, runák 7, 9, 12, 17, 25, 62, 72, 143, 147. — bibliafordítás 147. — nyelv 150. — nép 61.
- Gothárd püspök napja róva 47.
- Gothicum Alphabetum Joannis Magni 12.
- GÖNCZI GYÖRGY (De disciplina ecclesiastica. Debreczen, 1613 cz. nyomtatványába jegyzett betűsor.) 112.
- Görög betűk, irás, írásjegyek 6, 10, 12, 14, 16, 83, 97, 113, 145, 146, 149, 157—160. — és latin irás 158. — rovásírás 147. — bustrophedon 22, 39, 146. — epigraphia és palaeographia 146. — kisázsiai és kelet-európai feliratok 22, 154. — ötvös 154. — pénzek 152, 154 — új-görög nyelv 23.
- Görög-keleti utalok egyházi nyelve 3.
- Gótyar ige etymológiája 145, 146.
- Grammatikusok, régi magyar 5, 11, 16, 140.
- Gryhu, lett szó, „róni” 146.
- GROTEFEND 152.
- GRÜTT, C. (Die Baukunst Konstantinopels. Berlin, 1912. 96. l.) 73.
- Gyárfas napja róva 48.
- Gyárfas (helyesen Gellért) püspök napja róva 51, 52.
- GYARMATHI SÁMUEL (Okoskodva tanító magyar nyelvmester, Kolozsvárott, 1794. 4—6. l.) 8, 63, 65, 66.
- Gyergyói elodáhosodott székelyek 14.
- Gyimesi esángok 138.
- Győrgy napja róva 46.
- Gyulafehérvári káptalani levéltár 84. — ref. főiskola 115.
- Gyümölcsoltó ünnepe róva 43.
- H.**
- HAJOS ISTVÁN GÁSPAR, kegyesrendi tanár 58, 128. — (Monumentum literarium hunno-scythicum, 1781. 14. l. kézirat a M. Tud. Akadémia könyvtárában) 9, 57, 59, 62, 103, 125—127.
- HALÁSZ GYULA I. Stein Aurél.
- Hamburgi másolata Telegdi Rudimentájának 24, 60, 94, 105—107. — városi könyvtár 94, 105.

Hansúlyanyok 9.

- HAMMER PURSTALL, von, J. (Constantinopolis und Bosphorus, örtlich und geschichtlich beschrieben. Pest, 1822. I 166, 438, 597. l.) 73.
- HAMPEL József (A nagy szent-miklósi kincs. Archaeologiai Értesítő, új foly. IV. 1884. 43. 1886. 69.) és Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós. 139.
- Hangrógrató írásrendszer 4, 5, 15, 28, 44, 56, 67, 68, 104, 112, 120, 131, 141, 145, 158.
- HANKA, prágai könyvtárnok 70.
- HARSÁNYI JÁNOS 112. — betűsora 115, 116. — írásmutatványa 7. és Kapossi féle betűsor 116, 117.
- HASDEU BOGDÁN 14, 15.
- Heber bustrophedon. 39. — irás, írásrendszer 15, 139, 146, 148, 156. — nyelv és irás 6, 111, 143, 150. — irás és szavak 97. — szögletírás 144. — nép 154. — és magyar nyelvrokonság 97. (L. sémi, zsidó.)
- HEGEDŰS ISTVÁN coniecturája 83.
- HEISEMANN O. (Die Augusteischen Handschriften VI. 1898) 78.
- Helsingforski finn régészeti társaság expedíciója Dél-Szibériába 151.
- HITALI GÁSPAR (Uj testamentom. 1562.) 136.
- HERRMANN, ANTAL DR. 39.
- HEKMAN OTTO 16, 20. — (A kéz és a szám az ősloglalkozások körében. Természettudományi Közöny 1903. febr. füz.) 21. — (Az ősszám és az ősbetű viszonya irodalmunkban. Archaeologiai Értesítő. 1903. Uj foly. XXIII. 250. 265.) 3, 21. — A szám és betűrovás viszonya hazánkban. Kivonata Pesti Hírlap, 1903. febr. 25. és Vasárnapi Ujság 1903. márcz. 1.) 21. — (Rovás. Pesti Hírlap, 1903. febr. 19. sz.) 20.
- Herodes, felfovertt név 43.
- HERODOT (V. 58.) 145.
- HÉVENESSY-Collectio LXVIII. 282. Sza mosközy tört jegyzetei. Bpesti Egyetemi Könyvtár kézirattára. 87, 88.
- HICKESUS (HICKES) GYÖRGY (Antiquae literaturae septentrionalis libri duo. Oxford, 1703—05. III. rész. 4. l. tábl.) 7, 17, 112, 115.
- Hieratikus írás 145.
- Hieroglyphik 13, 25, 145.
- Himjuri írás 22, 158. — betűk 16. — nép 145.
- HIRTH, FR. (Nachworte zur Inschriften des Tonjukuk. Szentpétervár, 1899.) 152.
- Hiszkegy szövege róva 1. Apostoli hitvallás.

Hingnu nép 151

- HODOLY LÁSZLO A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony é. n. különnyomat a pozsonyi főreáliskola 1883—84. évi Értesítőjéből, 13. 16.
- HOLTHAUSEN, I. F. Wimmer 137.
- HOMEROS (Iliás, VI. 169—146.
- HORÁNYI 32.
- HORVÁTH BENEDEK, kegyesrendi tanár 58, 59, 125—131.
- HORVÁT ISTVÁN 8. — (A magyar és hazája régenten) 9. (Rajzolatok a magyar nemzet legregéiből történetéből. 1825.) 9. (Bírálat Schwartner Márton Diplomatikájáról. Tudományos Gyűjt. 1819.) 9.
- Hu írás 151. nép 151.
- Hun-avar hagyományok 156. — népek 151, 154.
- Hun fejedelmek „tanjo” ezíme 85.
- Hun-magyar-székely kapcsolat 13, 17, 31.
- HUSFALVY PÁL (Die Ungern oder Magyaren. Teschen, 1881, 183. l.) 13.
- HUSZTI ANDRÁS (ő és Uj Dácia) 84.

I.

- IBN ABU JA'QUB AN NADIM (Ibn aln Jakub-el-Nedim) X. századi arab író 16, 156.
- Ilés napja róva 49.
- Iona napja róva 47.
- Imre hg. (Depositio) napja róva 51.
- Izece napja róva 45.
- Indiai írásrendszerek 150.
- Inscriptions de Finlissie recuillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archeologie. Helsingfors, 1889. 151. — de l'Orknon recuillies par l'expédition finnoise 1890. et publiées par la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors, 1893. 151.
- Ir. írás szavak etymológiája 13, 135.
- Iráni művelődés 152.
- Iratos szó magyarázata 135.
- Irókés 135, 136.
- Istrán (Inventio dextrae Seti Stephani regis) napja róva 47.
- Istvan első vértanú napja róva 54.
- Istvan király napja róva 51.
- István pápa napja róva 50.
- ISTVÁNI MIKLÓS (Historia de rebus ungaricis. Coloniae Agrippinae, 1622. 87. l.) 80—81.
- Iul'fésziget írásrendszerei 10, 22, 147. — bustrophedonai 39.

J.

- JADRINZEW, N. M. orosz utazó 151.
- Jakab apostol napja róva 49.
- JAKUBOVICH EMIL IV., 88.

Jakut a buját rovott naptárak Kelet-Szibériából 22, 39, 138.
János evangélista napja róva 54. — (Chrysostomus) napja róva 45. — (fövétele, Decollatio Scti Johannis) napja róva 51. (keresztelő, Nativitas Scti Johannis-bapt.) napja róva 48. — (olajban főzött, ante portam Latinam) napja róva 47.
János kovács felrovott név 62–64.
János és Pál vértanúk napja róva 48.
 JANUS PANNONIUS pécsi püspök 98.
JA'QUB I. bsz.
Javai írás 150.
Jegy, Árpádkori, tulajdonjegy 23.
Jegy-kettőztetés írásrendszerek alakításában 140.
Jenisszei folyam vidéki feliratok 151, 152, 156–160.
Jerikó, felrovott szó 43
 JERNEY JÁNOS (Közlemények a hún-seita betűkkel írott turóczi vármegyey régiségéről. Tudománytár, új foly. VIII. k. 1840. Értekezések VIII. sz.) 8, 16, 62, 66, 91, 93.
Jeromos napja róva 52.
Jeruzsálem, felrovott szó 43.
Jóbról balra irányuló sorvezetés 4, 8, 9, 12, 15, 22, 24, 73, 83, 87, 97, 111, 137, 139, 140, 143, 144, 145, 150, 152, 154. — titka 138.
 JOLYK-TEGIN ó török írástudó 153.
Joniai betűk 152.
Júlia napja róva 45, 46.
Jusef mester felrovott név 62.
 JUSTINUS esászárhöz írott scythia betűs levél 12.

K.

Kabarok esatlakozása és írás-közvetítése 24, 27, 156.
 KADDEBO GERGELY 19.
Kabul írás 150.
 KACHELMANN (Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Selmecz, 1866. III.) 70.
 KADMOs, a görög írásrendszer meg alapítója 145.
 KAJON JÁNOS 58, 115 — élete 123–125. — betűsora 8, 119, 131, 141, írás-mutatványa 142 — foljegyzései 1673-ból 123, 131 — (Canto catholicum, 1676 Csiksomlyói Elstrom.) 123, 124, 129. (Horatius devotiois, kézirat.) 123 — theologiai kézírata 127.
Kakab, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett kiállításához. Budapest, 1882. máj. 1–4.
Kakab, felrovott név 43

KÁLLAY FERENCZ (Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről stb. Nagyenyed, 1829. 18, 29.) 9, 130, 143. — (A pogány magyarok vallása, Pest, 1861. 169.) 9.
 KALLÓ ANTAL, gellei (Pozsony viii.) plébános 129.
Kalmük írás 151.
Kána, felrovott szó 43.
 KAPOSZI-BÉL-féle betűsor 62, 66, 115, 140.
 KAPOSZI SAMUEL-féle marosvásárhelyi betűsor a Teleki-Könyvtárban 8, 10, 112, 115, 116, 141. — a Literae Hunno-Scythicae külön kézírata a Teleki-Könyvtárban 59.
 KARACS, pesti rézmetsző 130.
Karacsay-kölder 18–20, 66.
Karácsony (Nativitas Domini) napja róva 54.
Katalin napja róva 53.
 KATANCsICH MATYÁS PÉTER (De Isiro ejusque adeolis commentatio. Buda, 1789. 307–9.) 63.
 KATONA LAJOS 20.
Kaukázus-vidéki törökség írása 157. — török nyelvű ruszok írása 156.
 KAULEN: Schrift (Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, X. Freiburg i. Br. 1897. 1940. has.) 150.
Kari írás 150.
Kazárok és kabarok írása 27, 156. — törökség 24.
Kede község, *Kis- és Nagy*, (Edvarhely m.) 74, 81.
 KEDI (KÉPFI) SZÉKELY TAMÁS 26, 74–76, 78, 81, 139.
 KEKEL, germánok rovásírásos fái 148.
Kelemen pápa napja róva 53.
Kelet-szibériai rovott bustrophedonos naptárak 22.
Kentsik-vidéki sziklafeliratok 153.
 KENDI ISTVÁN 89.
Képes Krónika (L. még Bécsi Képes Krónika) 16, 21.
Kepirás 13, 144.
Kerben, középfelnémet szó, róni 146.
Kés, alakés (cultellus) 136.
 KETKEI SZÉKELY TAMÁS L. KEDI.
Kélsoros rovas bustrophedonja 22, 23, 136, 137.
 KEZAI SIMON (Chronicon Hungaricum, lib. I. cap. IV. M. Florianus: Fontes domestici. Vol. II. p. 70.) 12–16, 31, 32.
Kéziratok Társasága Erdélyben (Societas Polihistorum Transilvanica) 65.
 KIEPERT HENRIK (Hans Dernschwam's orientalische Reise 1553–1555. Globus 1887. LII. 186., 202., 214., 230.) 27, 70, 78.
Kigyó-írás és sorvezetés, serpentini I. bustrophedon 138, 144.
Kimber gütök germán runái 11.

Kinai-császár betűmetszői 153. — írás 150, 154. — kuttók 151, 152.
Király (István király) napja róva 51.
 KIRÁLY PÁL. DADAI 17, 19, 20. — (Huh székely írás. Ellenék, 1888. 15. sz.) 66. — (Researches in Hunno-Scythic. London, 1893. The Babylonian and Oriental Record. jun VI. No. 10. 227.) 25, 66. — hamisított rovásírásos kódexe 17.
 KIRCHHOFF (Das gothische Runen-alphabet. II. kiad. 3. 137. — rovástörvényei 144.
Kisasszony (Nativitas Beatae Mariae Virg.) napja róva 51.
 KISKAJONI JÁNOS I. KAJONI 123.
Kiskarácsony (Köskarácsony, Circumcisio Domini) ünnepe róva 44.
 KISMARJAI VESZELIN PÁL debreczeni emlékkönyve, Leiden, 1653. 6, 111.
 KISS BALINT (Magyar régiségek. Pest, 1839. 75–89.) 9, 143. — (Asiai és azokból származott európai betűk formái) 9.
Klbra napja róva 50.
 KLEIN (MICUL) SAMUEL I. SINKAI 14.
 KLEMENTZ DR. RADLOFF VILMOS utatársa 151.
 KLEVITZ, E. und EBEL, K. (Die Matrikel der Universität, Giessen 1608–1707. Giessen, 1898. 170.) 95.
Kokas, a számrováson 23.
Kolozs (Scholastica) napja róva 45.
 KOMAROMI CSIPKES GYÖRGY rovásírásos albumja 1653, 111, 112. — (Hungaria illustrata. T. frecht, 1645 L. Toldy: Corpus grammaticorum. Pest, 1866. 342. l.) 6, 86.
 KOSZCZ JOZSEF (A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. Különnyomat a kollégium 1883–1888. isk. Értesítőjéből. Marosvásárhely, 1889. 26.) 92.
Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék (felirat.) 5, 9, 25, 26, 36, 41, 55, 56, 67, 68, 69–81, 131, 139, 141, 143. — e rovásírásos nyelvemlék prágai és wolffenbütteli másolata 77, 78. — követségi számlás 71–73.
 KONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, 156.
 KORLÁTOI OZVALD 81.
Koso Zaidam ó-török felirat 151.
 KOVACHICH, MART. GEORG. (Scriptores rerum hungaricarum minores. Buda, 1798. Veronesius munkái II.) 34.
 KOVACSOCZY FARKAS, erdélyi kanczellár 82.
Koveli lindzsavég runái. 147, 148.
Kozár I. Kozár.
Középsziai török írás 158 — török nyelv 25.

Középtengermelléki írásrendszerek 15, 22, 24, 140, 143, 144, 147, 157. — rovásírás 150, 154.
KRIZA JÁNOS (Vadrózák I.) 136.
Krónikások, magyar 10, 12, 17, 141. — árpádkori, latin 155. — középkori, latin 3, 4, 21. — Mátyás-kori 155.
Kufa város írásrendszere 150.
Kufi írás 150.
Kunán-scythák fejedelmének „tanjoc” ezme 85.
KUNTS FERENCZ, kolozsvári jezsuita (Dacia Siculica. Kolozsvár, 1731. 51.) 57, 65, 118.
KUNOS IGNÁZ 27.
KULTEGIN ötüörök feliratos emlék köve 151, 153.

L.

Lacedaemon henger 98.
LAJOS (II.) magyar király 79, 80.
LAKAT S ISTVAN, esik kozmási plébanos (Sicula accuratus, quam haec tenus, delineata et descripta in lucemque data. 1702. kézirat) 11, 15, 113, 115.
Lánzfőhérdár elveszésének oka cz. kézirat (M. Nemzeti Múzeum) 79 — cleste 80.
LARFELD VILMOS (Griechische Epigraphik. Dr Iwan v. Müller: Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft. I. 2. kiad. München, 1892. 443.) 139, 150. — I. a 3. kiad. 1914 München Iwan v. Müller und Robert v. Pöhlmann: Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft. I. 5. Abt. 131.) 145.
László király (Szent) napja róva 48, 49.
László király (II. László) neve róva 74.
Latin ABC alkalmazása a magyar írásban 6. — bustrophedon 147 — és germán érintkezés 150. — írás használata 4, 54, 55. — oszlopfelirat a Forum Romanumon 147.
Laurenziana, florenczi nagyhercegi könyvtár 82, 84.
Lázár napja róva 54
LÁZÁR IMRE, Gyalakutai, házánál Telegdi. Rudimenta másolata 58, 130.
LÁZÁR JÁNOS GRÓF 58.
LÁZÁR MIKLÓS GRÓF (A gróf Lázár család. Kolozsvár, 1858. 92—93 l.) 58.
Lazus és Szamosköz, együttes kiadása 82.
LEGENOVSKI, K. D. (a kelet-szibériai jakut naptárról, a szentpétervári Zivajastarina. 1902. II. f. 195—200 l.—IV. tábl.) 22, 138.

LEHMANN, C. F. (Beiträge zur alten Geschichte II. 2. füz.) 147.
LEININGER-WESTERBURG, KARL EMICH, GRAF ZU (Deutsche und österreichische Bibliothekszeichen, Stuttgart, 1901) 27, 69.
LENORMANT, F. (Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde. I. Paris, 1872.) 145, 150.
LEO (IX) PAPA levele 78, 85, 86.
Leydeni ref. akadémia 91, 92.
Lipsei tudósok közleményei: Acta Eruditorum, quae Lipsiae publican tur. Actorum Eruditorum Supplementa 1718—1721. VII k. 3. füz. 92, 93, 94.
Lipsius-féle betűsor (Die so nöthige als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgießerey. Lipse. 1740. cz. műből) 116.
LISZNYAI KOVÁCS PAL (Magyarok (római) Delbrezen, 1692. 172—173. l.) 111.
LITERATI NEMES SAMUEL hamisítványai 17.
Literátorok, régi magyar 5, 11.
LOSFEINER LÉONARD, fereczrendi szerzetes (Chronologia topographico-chronographica, kézirat a esiksom lyoi kolostor könyvtárában.) 130.
Lorincz napja róva 50.
Lucza napja róva 51.
LUGOSSY JOZSEF, másolata Telegdi Rudimentájáról 94.
Lukács evangélista napja róva 52.
Lyenai betűk 152.

M.

MABILLON JÁNOS kritikus a. HUCKES, HUCKES GYÖRGY.
Magáhangzók kiírásának mellőzése I. Hangzógratás 141.
Magdalen felrovott szó 43.
MAGNUS ANTONIUS (Geographiae Cl. Ptolomaei. Pars II. 1595. 162. l. 17 jegyz.) 4, 83, 84, 87.
MAGNUS, JOHANNES (Gothorum Sveonumque historia. Roma. 1554.) 12, 72, 143.
MAGNI S, OLAVUS göt kronikája 72, 143.
Magyar Nemzeti Múzeum beavatkozása 17, 19, 21, 25. — rovás írásos betűsora 141. — ismeretterjesztő előadásai 20. — (Jelentése 1902. évi állapotáról 189—190. l. 20. — Orsz. Széchényi könyvtára 14, 36, 115. — régiség tára 17.
Magyar Népköltési Gyűjtemény. Kiadja a Kisfaludy Társ. Új foly. 1. 1872. 278. l. 135.
Magyar nyelv hangtani sajátosságai 5, 140. — nyelvjárások 156. — nyelvtanírók 6.
Magyar szentek napjai 55, 56.
Magyar Szó napilap 18, 20.
MAI, D. junior 92, 93.
MAI JÁNOS HENRIK IDŐSB. giesseni egyetemi tanár 95. — IFJABB giesseni egyetemi tanár 95, 106. — gyűjteményük 106. — giesseni könyvtárak Telegdi-kézirata 95.
MAIOR PETER 14.
Makkabeus érme felirata 147.
Malájok földje és írásrendszere 150.
Mandus írás 150.
Mandusi írás 151.
Marathi írás 150.
Margit napja róva 49.
Mária Magdolna napja róva 49.
MARK KRONIKÁJA I. TOLDY FERENCZ 32.
Markus evangélista napja róva 46.
Marosvásárhelyi kézirat (a Teleki-Könyvtárban) 17, 59, 60, 62, 63, 112, 115, 141, 143, 157. — betűsora 8, 116, 130. — másolata Telegdi Rudimentájának 8, 17, 64, 67, 94, 101, 107—110. — Teleki Könyvtár 115. — ref. collegium könyvtára 5, 91, 92.
MARSIGLI ALAJOS FERDINAND olasz gróf rovásírásos másolatai 10, 11, 28, 35—41, 55, 112, 123, 131, 135, 138, 140, 141. — bolognai gyűjteménye 40. — (Manuscripti diversi Vol. IV. 54. k. 36. — Danubiusa 55.
MARTON püspök napja róva 53.
Maszget betűsor 17.
Máté apostol napja róva 51, 52.
MATYÁS FLORIÁN (Chronicon pictum Vindobomense. Fontes domestici Vol. II. 120.) 32.
Mátyás apostol napja róva 46.
MATYÁS KIRÁLY krónikáinak följegyzése 3, 32, 33.
Mátyás kovács, felrovott név 62—64.
Mátyás mester, felrovott név 62—64.
Melchita írás 150.
MELIBOEUS I. BÉL Mátyás 8.
MEXANDER byzanci följegyzése 12.
Mesa moabi király emlékköve 144. — e kö felirata 145, 147.
MESSERSCHMIED DANIEL GOTTLIEB, dandzigi természettudós 151.
MEZAROS GYULA (A nagyszentmiklósi kincs rovásos feliratainak megjelzése. Ethnographia, 1915 I. füzet 1. l.) 17, 139, 154.
Miatyánk szövege róva I. Úr imádsága.
MICUL (KLEIN) SAMUEL I. SINKAI 14.
MIGNE (Patrologiae cursus completus. LXXXVIII. Paris. 1850. L. Fortunatus Venantius.) 148.

Mihály arkangyal (Dedicatio Seti Michaelis) napja róva 47, 52.
 MIKLÓS GYÖRGY, az enklai unitárius hitközség tagja 118.
Miklós püspök napja róva 53.
Milkovi pöspök 1484 iki missaléja 56.
 MILL JÁNOS, az oxfordi St. Edmund Hall feje 7.
Minlszent napja róva 53.
 MISKOLCI C. GÁSPÁR album-lapja 1654. 111, 112, 140.
Moabi betűk 16.
 MOLDOVÁN GERGELY (A latin, cyrill dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál. Budapesti Szemle, LII. 1887, 130. l.) 3, 14, 15, 17.
 MOLNÁR JÁNOS (Deutsche-Valachische Sprachlehre. Bécs, 1788.) 14.
 MOMMSEN TIVADAR 23, 69.
Mongol írásrendszer 61, 62, 151.
 MUHAMMAD B. ISHÁQ AL VARRÁQ AL BAGDADI arab író 156.
 MUNKÁCSI BERNAT 27.
 MUZSNAI MIKLÓS György, az enklai rovásírásos emlékek festője 118—122, 139.
Műemlékek Orsz. Bizottsága 118.
 MÖLLER IWAN VON I. LARFELD.
 MÖLLER KONRÁD 27.
Münchebergi lándzsavég runái 147, 148.
Münchener köder naptára 44.

N. NY.

NAGY-ÁRMI JÓZSEF 84, 113.
 NAGY GEZA (A székely írás eredete. Ethnographia. 1895, 269. l.) 24, 157, 158. — A székely írás eredete cz. felolv. az Orsz. Régészeti és Emléktani Társ. 1890, április 29. ülésén, röviden Budapesti Hírlap 1890. 154. sz. 23.
 NAGY PÉTER orosz czár közép-ázsiai expedíciója 151.
 NAGYBANYAI PERGER JÁNOS I. Perger 9.
Nagysejtenyűklési aranylelet (Attila kincs) 146, 151, 157, 158 ó-török feliratai 139, 154, 160.
Nándorfehérvár I. Lándorfehérvár.
Néphorok, magyar 44, 55, 67.
Néztört., felrovott szó 43.
 NEFKER G. (Zur Einführung in die Runenforschung. I. II Germ. romanische Monatshfte. 1909. 7, 14, 81. l. 148, 119, 150)
 NYERÉNY LÁSZLÓ (Monectura a kon lapmápoli rovásírásos emlékekhez. Ethnographia 1915. 159. l. 74.)
 NYIRUS OTTÓ (A székely írás. Magyar ország és a Nagyvilág. 1882. XIX. sz. 105, 1121)
Nyelv — *nyelvis* 39.

NÉMETH JOZSEF feleséki eszperes levele ARANKA GYÖRGYHOZ, 1797. márcz. 30. (Nemzeti Társalkodó. Kolozsvár, 1836. II. 232—233. l.) 65, 66.
Nemzeti krónika szövege, 1221 körül 3, 14, 31, 32, 136.
Neskhí arab írás. 150.
Nestoridánus írás 150. — Írítők 150.
Nikodemus, felrovott név 43.
Nílusi papír 83, 85, 86.
Norvégok rovásnaptárai 35.
Nyíl 23. — rajta rovás 156.
Nyugatsibériai rovás 23.

O. Ö.

ORTHELIUS JÁNOS GODOFRED (Harmonia II. (linguarum) orientis et occidentis speciatimque hungaricae cum hebraea. Kiadta Hlivai János, Wittenberg. 1746.) 17, 116.
Ógörög írás hatása a runára 149.
 OLÁH MIKLÓS, esztergomi érsek 3—4, 13, 135. (Hungaria et Attila. Brüsszel, 1536. Lib. I. Cap. XVIII. §. II. 33, 96.)
Óláhok (vlachok) 3, 14, 15, 16, 31, 32. — betűi 63. — pásztorainak számrovása 136. — hamisított tulajdonjegyei I. Bcrada — pópáinak cyrill írása 13. — történetírása 14.
Omori bizottság (Szentkirály, Kádebo sítb.) 20.
Orbán pápa napja róva 47.
 ORBAN BALAZS báró első értesítése az *enklai* felirat felfedezéséről, (Kolozsvári Közlöny 1864. márcz.) 119 — (A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművei szempontból. Pest, 1868. I. 123, 124. l. — II. 74, 105. l. 65, 118—119.)
Orkhon vidéki feliratok 151, 152, 154, és Jeniszei vidéki feliratok 157.
Orosz császári Akadémia sibériai expedíciója 151.
Orosz írás 61.
Orsolya napja róva 53.
Országos Régészeti és Emléktani Társulat 17, 18, 21, 23.
 OSVÁLD FARKAS, gr. Batthyány nádor titkára 125.
Ószfjakok 23. — kétsoros rovása 136.
Ótestamentum, Jób könyve 19, 24; Jeremias 17:1 146.
Ótörök feliratok (szibériai) 17, 23, 21, 62, 70, 152. — írásrendszer 22, 25, 143, 157, 158. — bustrophedon 37. — rovásírás 117—155. nyelv 155 szövegek 152.
 ORROKOSI FOLIS FINESEX (Origines Hungaricae Francquera. 1693. l. II) 7, 11, 61, 62, 84, 112, 113.

ORTLEY ÁDÁM 7.
Orfordi St. Edmund Hall 7.
Ósvadi napja róva 50.
Órmény hatás a runasorra 150.
Órúknaptárak 28, 40—41, 55.

P.

Páduai egyetem 82, 84.
Pahlí írás 150.
Palatalisált hangok a magyar rovásírásban 140.
Pál apostol napja róva 45. — (Commemoratio Sancti Pauli apostoli) napja róva 48. — *remete* napja róva 44. — (IV.) pápa 50.
Pannónia felrovott szó 43. — Dunántól 31, 32, 156.
Pápai adolajstrom az 1332—3. évből 118. — udvar 78.
 PAPAI PÁRIZ FERENCZ (Dictionarium. Lőse. 1708.) 7.
 PÁPAY SÁMUEL (A magyar literatura eszmérete. Veszprém, 1808. 347. l.) 11.
Párja, része a hasított rovásnak 23, 136.
Pásztorok számrovása 3, 17—19, 20.
 PAULER GYULA 17.
 PAULI, C. (Altitalische Forschungen. III. 9.) 146.
 PÁZMAN PÉTER 102.
Pecseneg (besenyők) 27.
Peer-köder magyar esziója 44.
Pelazg feliratos emlékek 22. — bustrophedon 39.
Pehlvi nyelv 150. — írás 152.
 PEKERTY ADOLF 19.
 PERGER JÁNOS (Bévezetés a diplomatikába 1821.) 9. — (A magyar és hazája régenten. Pest. 1831. 21. l.) 63.
Persza nyelv 6. — írás 61, 79, 150.
Persia, felrovott szó 43.
Pesitho (szlir) írás 150.
Pesti Hírlap 18, 20.
 PETÁNCZI FÉLIX törökországi követ-sége 78.
Péter (I. szögös Szent Péter, Cathedra S. Petri) napja róva 45.
Péter apostol (vasa szakadása, ad vincula beati Petri) napja róva 49.
Péter és Pál apostolok napja róva 48.
Petronella napja róva 48.
Phonétikus rovásírás 145, 147.
Phoenicia 97. — népe 147.
Phonici írás 9, 10, 12, 14, 113—147, 150, 156—160. — feliratos emlékek 22. — rovásírás 154. — és görög rovásírás 150, 160.
Phygyai betűk 152.
Pictroassu got runás gyűrű (Buka resti múzeum.) 147, 148.

Pilátus, felrosvott név 43.
Podhraczký krónika-kiadásai 32, 33.
Pontozds I. szótárasztó pontozds 142.
 POEKA MIKLÓS (Vechia Metropolis romana a Transilvaniei. Nagy-szeben. 1870, 41. l.) 14.
Porphyr osztlop Konstantinápolyban 72.
Pozsonyi számadáskönyvek 53.
 POHLMANN, ROBERT VON I. LARFELD 145.
 PRAY GYÖRGY 58, 72, 143 — (Disser-tationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Bécs, 1774. 61. l.) 12 — Epistolae procerum regni Hungariae. Pars I. Posonii, 1806.) 79. — Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Bécs, 1761.) 85.
Pray-kóder latin naptára 47—48.
Prágai másolata a konstantinápolyi rovásírásos nyelvemléknek 27, 77, 78, 88—90.
Priska (Piroksai) napja róva 45.

R.

R hang kétféle jegye 141.
 RADLOFF VILMOS 37. (Das Kudatku Bilik. I. rész. Szentpétervár, 1891. LXXXIV.) 151. — (Atlas der Alterthümer der Mongolei. Im Auftrage der kaiserl. Akademie. I. Lief. Szentpétervár, 1892. II. 1893. III. 1896.) 151, 153. — (Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. I. Lief. Die Denkmäler von Koscho Zaidan. Szentpétervár, 1894. Neue Folge I. Barthold.) 152. — (Die Inschriften des Tonjukuk. Szentpétervár, 1899.) 152.
 RADULESCU ELIADE J. 14.
Rákóczi haladó írás 83.
 RAKÓCZY ZSIGMOND 82.
 RANKE LIPÓT (Die serbische Revolution. Hamburg, 1829. Anmerkungen 2. 236.) 70.
Rav, roe szótövek a finn-ugor nyelvekben 136.
 RETTEGI ISTVÁN (Historia Transylvaniae hungaricae per questiones descripta, accedit vetusto exemplari in Bibliotheca M. Ducis Hungariae existente norma Litterarum Hunnicarum. Kézirat a M. Tud. Akadémia könyvtárában, 1740. évi másolat) 84, 85. — ABC-jeje 85, 86.
 RÉDEY TIVADAR fordítása 90.
 RESŐ ENSEL SANDOR 94.
 RÉTHY LÁSZLÓ (Az úgynevezett hun-székely írás. Archaeologiai Értesítő, új foly. 1888, VIII. 54. l.) 3, 15—17, 20.
Rétly (Háromszék m.) ref. egyház kelyhének felirata 17, 60.
 REVAI MIKLÓS 13, 22, 125, 127, 128, 130, 131, 143. — (Elaboratio grammatica hungarica. I. Pest, 1806. 126—128.) 12. — (U. a. I. k. Pest, — 1803. 128, 146 és II. tábl.) 8, 129. — (Magyar literatura. vagyis: A magyar deáki történet, kiadta Horvát Istv. Tudományos Gyűjtemény. 18, 33. II. 58. l.) 8, 12, 137, 144. — irodalmi hagyatéka a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában 129.
 RÉVAY PÁL, sepsziszentgyörgyi ref. lelkész levele Fadusz Jánoshoz 1902. nov. 2. 21.
Rhodusi lovagok 80.
 RING ADOLFAS Rudimenta - másolata 94.
Rila „irni” germ. szó 148
Rizsan, ó-felnémet szó 148.
Rö, rov-, ródal, rovis szavak etymológiája 135 136
Rohonezi-kóder 17.
Röllö, „rovó”, székely adószedő 136.
Római írás 150. — betűk 7. — számsor 20.
Romanisták, magyar 15.
Rorás 23. magyar kölesónszó az európai nyelvekben 136. — technikája 24. — törvényei 144. — fordítás 137—139. 155. — jegyeinek száma 140. — fejek 136.
Rorókés 4, 5 12, 24, 147, 155.
 ROSEN, H. (Inscriptiones graecae antiquissimae. Berlin, 1882. 4.) 145.
 RUDOLF eszászár 88, 89, 90.
Runa, a germán rovásírás 7, 9, 10, 18, 136, 154—5, 158, 160. — betűsorának kialakulása 41, 140, 150. — jegyek nevei (As. Týr. Fé. Freys, stb.) 149. — kefli, germanok rovásírásos fái 148. — feliratos tárgyak 148. — naptárak 55.
Rünstab, ó-felnémet szó 148.
Ruszkó 16, 156.

S.

SÁNDOR ZSIGMOND, Csíkszentmihályi 65.
Sanskrit írás 150.
Sárospataki ref. főiskola 115.
Sassanidák 150.
 SAXO GRAMMATICUS (Lib. III. Müller-féle kiadás, 145.) 148.
 SBIERA JÁNOS (Codicele Voroneţan. Csernovieţ, 1885. 293.) 14.
Scano-gótok runái 7.
 SCHEDIUS, ELIAS (De Diis Germanis, sine veteri Germanorum, Gallorum, Britannorum, Vandalorum religione syngammata. Halle, 1728. 445.) 12.
 SCHELHORNIVS, JO. GE. (Commercii epistolaris Vffenbachiani selecta. Ulm, 1753.) 106.
 SCHEPPER CORNELIUS (jelentése I. Ferdinándhoz 1534. aug. 2. I. Gévay: Urkunden... Wien, 1838) 79.
 SCHLOTTMANN K. 145.
 SCHNITTEL, E. (Über einen merkwürdigen Runenkalender des Grossherzoglichen Museums zu Oldenburg) 39.
 SCHRADEK, O. (Reallexikon. Strassburg, 1891. 734.) 146.
 SCHULMAN KÁROLY, svéd rajzoló 151.
 SCHWANDTNER, J. G. (Scriptores rerum hungaricarum. Bécs, 1746.) 32.
 SCHWARTNER MÁRTON (Diplomatikájának bírálata Horvát Istvántól, Tudományos Gyűjtemény 1819.) 9. — (Introductio in rem diplomaticam. 2. kiad., Buda, 1802. 56—57.) 11.
 SCHWARTZ GODOFRED (másolata Tegledi Rudimentájának giesseni kéziratáról) 62, 107, 116. — (Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Francofurti et Lipsiae, 1740. 76—78.) 61—62, 92—94.
 SCHWEIGER SALAMON (Einnewe Reyss-beschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem. Nürnberg, 1608 és 1619) 73.
Scythia betűsor 17, 32.
Sebestyén, felrosvott név 64
 SEBESTYÉN GYULA: *Rovás és rovásírás*. A Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából végzett tanulmányok alapján írta, 165 ábrával. Budapest, 1909. A Magyar Néprajzi Könyvtár II. kötete. Először megjelent az Ethnographia 1903—4. és 1906—1907. évfolyamaiban. E mű keletkezése. 20—24. — Ajánlás Thomsen Vilmosnak 25 70. — Burada hamisított oláh-székely tutajos jegyeiről U. o. 112—3 és 145—6. Ethnogr. 1903. 282. és 239—240. l. 3, 14. — Kismarjai Veszeli Pál emléksorának facsimileje. U. o. 236. Ethnogr. 1904. 389. l. 6. — A tu-

- róezi fakönyvről. U. o. 294. Ethnogr. 1906. 345. I. 8. 66. — Meliboei (Bél M.) Sprachmeisterének emléképe. U. o. 255. Ethnogr. 1904. 108. I. 8. — A rovott sor irányáról. U. o. 13. Ethnogr. 1903. 13. I. 9. — A fogarasi templom Bod-féle felíratáról faesimilével. U. o. 265. Ethnogr. 1904. 418. I. 10. 67. — Akadémiai jelentése Ifj. Szinyeyivel és Fejérfatakyval. Akadémiai Ért. 1903. 193. U. o. 303. Ethnogr. 1906. 351. I. 10. — A svájezi „hunutódok” tulajdonjegyeiről. U. o. 110. Ethnogr. 1903. 279. I. 17. — Somogyi Antal hamisítványairól. U. o. 299, 306. Ethnogr. 1906. 348. I. 18. 66. — Fadrusz zilahi Tuhutum-szobrának hamis felíratairól. U. o. 299. Ethnogr. 1906. 348. I. 18. — Fadrusz bejelentő ezikkéről. U. o. 314. Ethnogr. 1907. 78. I. 18. — Tar Mihály letelezése. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról. 189. és u. o. 308. Ethnographia 1907. 74. I. 20. 66. — Burját és jakut rovásnaptárak. U. o. 15. és 92. Ethnogr. 1903. 15. és 178. I. 39. — Az írást rovók kéznél lévő ABC-jeiről. U. o. 153. Ethnogr. 1904. 247. I. 41. — A Dési-féle betűsor, a esikszentmiklósi magyar nyelvemlék másolata és a marosvásárhelyi kilencz betűsor faesimiléi u. o. 262 — 3. 192. Ethnogr. 1904. 415. I. 46. 345. I. 60. — Telegdi Rudimentája rovásírásos részeitnek faesimiléit először kiadta. U. o. 207—18. Ethnogr. 1904. 260—71. I. 60. — A esikszentmiklósi felíratról. U. o. 196—200. Ethnogr. 1904. 350. I. 63. — Rettegi István kéziratáról. U. o. 258. Ethnogr. 1904. 411. I. 85. — Telegdi Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi másolatairól. U. o. 203. Ethnogr. 1904. 256. I. 94. — Oertelius betűsora. U. o. 256. Ethnogr. 1904. 409. I. 116. — Schwartz Godofréd giesseini másolatáról U. o. 257. Ethnogr. 410. I. 116. — Az enklai felírat megfőjtése. U. o. 238. Ethnogr. 1904. 391. I. 121. — Kájoni felírsoráról. U. o. 244. Ethnogr. 1906. 396. I. 131. — A rovás magyar nevének elterjedése Európában. U. o. 33. Ethnogr. 1903. 84. I. 136. — A vogulok és osztjakok kétsoros rovásáról U. o. 100. Ethnogr. 1903. 186. I. 136. — A bustrophedon keletkezésének titka. U. o. I. 29 Bevezető Ethnogr. 1903. I. 29 Németül a Zeitschrift für Ethnologie, 1903. 755—777. I. 138. — A magyar rovásírás palatalizált jegyeinek létrejöttéről. U. o. 281. Ethnogr. 1906. 275. I. 140. — Az etrusk írószerek bustrophedonjai. U. o. 23. Ethnogr. 1903. 223. I. 146. — A legrégibb latin felíratos oszlop bustrophedonja. U. o. 25. Ethnogr. 1903. 25. I. 147. — A legrégibb runák faesimiléi U. o. 88. 90. sz. ábra 148. — A germán runa görög forrásáról. U. o. 154. Ethnogr. 1904. 248. I. 149. — A runa sor kiála kulásáról. U. o. 155. Ethnogr. 1904. 249. I. 150. — A szibériai őtörök felíratokról. U. o. 167. Ethnogr. 1904. 293. I. 151. — Az atursai őtörök sírkő bustrophedonja. U. o. 180. Ethnogr. 1904. 307. I. 153. — A székelyek eredetéről. U. o. 269. Ethnogr. 1906. 265. I. 156. — A esikszentmiklósi felírat. Előadás a M. Néprajzi Társaság 1903. okt. 13-iki ülésén. Magyar Könyvszemle. Új folyam. XI. köt. 1903. 253. I. 63. — Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata. Magyar Könyvszemle. Új folyam. XI. köt. 1903. Különlennyomatban szintén megjelent. 60. 63. 94. 95. 106. — A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. Vasárnapi Ujság, 1913. ápr. 27-iki 17. sz. 336. I. 26. 70. — Glosszák a konstantinápolyi magyar nyelvemlékhez. Ethnographia. 1913. 141. I. 27. 71. — Újabb glosszák a konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékhez. Ethnogr. 1914. 14. 63. I. 27. 69. 71. — Az enklai templom mcnyezete. Ethnogr. 1914. 55. I. 118. — Az „Attila-kincs” felíratának ügye. H. Sum cuique! Ethnogr. 1915. 220. I. 139. — Megjelent-e Telegdi Rudimentája Leidenben? Ethnographia 1915. VI. füz. 92. — A székelyek neme és eredete. 1897. — Az avar-székely kapcsolat emlékei. 1899. — A regösök. 1903. — A magyar honfoglalás mondái. I. köt. 1904. — 156. — SEBESTYÉN PÉTER, az enklai unitárius hitközség tagja 118. — SÓMI felíratos emlékek 22. — írásrendszer 15. — művelődés 154. — néptörzsek 147. — SEPSISZENTKIRÁLYI erdőirtó székely, kinek magyarázata a bustrophedon titkának megfőjtésére vezetett 22. 137. — kétsoros rovás 137. — SIAMI írás 150. — SIENAI SZENT BERNÁD napja róva 56. — SIEVERS, E. (Runen und Runenschrift. H. Paul: Grundriss der germanischen Philologie. I. Strassburg, 1901. 250.) 148. — SIGMOND ANDRÁS, az enklai unitárius hitközség tagja 118. — SÍLOU csatona felíratos köve 147. — SIMON (és JUDA) napja róva 53. — SIMON JUKUNDIAN ferenczrendi szerzetes 124. — SIMONCHICZ ISZCE kegyesrendi tanár levele Révai Miklóshoz 1793. márcz. 17. a M. Nemzeti Múz. Orsz. Széchenyi-könyvtárban. 59. 127. 129—131. — (Dissertatio de numismatica Hungariae diplomatica aecomodata. 40. §.) 128. — SIMONVI ZSIGMOND (Esemény az orálaltjai nyelvészet terén. Thomsen megfőjtésének ismertetése. Nyelvtudományi Közlemények. 1894. I. 1.) 152. — SINDONEUSOK városa, felrovott szók 43. — SINGALEZ írás 150. — SIKSAI GYÖRGY ÉS KLEIN (MICUL) SAMUEL (Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae. Bécs 1780.) 14. — SIRÁKI Teleki Könyvtár 84. — SJÜR, „sür, „ir”, szavak etymológiája 135. — SKANDINÁV arany bracteáták runái 41. — runa naptárak 18. 35. 39. — SUKITA (I. Szulejman) szultán 79. — SOCIETAS POLIHISTORUM TRANSILVANICA 65. — SÖGDIÁN írás 152. — SOMBORY SÁNDOR 82. — SOMOGYI-KÖNYVTÁR hamisítványai Szegecen 19. — SOMOGYI ANTAL hamisítványai 10. 17. 19. 25. 66. — (Régi magy. énekek. I—III. füz. Arad, 1873.) 10. 18. 19. 66. — STEIN ACHÉL (Romvárosok Azsia si-vatagjaiban. Az angol eredeti nyomán átdolgozta HALÁSZ GYULA. Kiadja a Kir. M. Természettudományi Társulat. Budapest 1913. 288. 434., 444., 446. I. és 124. kép. 3. 22.) 154. — STÖGER (Scriptores, 365.) 57. — STRAHLERBERG FÉLŐP JÁNOS (Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730.) 17. 62. 151. 157. — STRANDI sírkő runái 148. — STRAUBINGI „Oroszlán” gyógyszerár Berncham érme. 69. — SVÁJZBAN rekedt hunok tulajdonjegyei és betűkkel 17. — SVÉDEK rovásnaptárai 35.

SZ.

- SZABÓ JOZSEF (FÉNYKERESŐ) (A esik-szent-miklósi templomról levő régi feliratról. Tudományos Gyűjtemény, 1840. V. 99. 102. l.) 63
- SZABÓ KÁROLY 10, 16, 120–122. — (Az enklai egyház öt székely betűkkel írt felirata. Koszóró. 1864. 22. sz.) 119. — (A régi hun-székely írásról. Bpesti Szemle, 1866. V—VI.) 7, 10, 57, 58, 62, 63, 66, 91, 93, 119, 125, 129, 130. — (Kisebbségek történelmi munkái 1878 II. 189—196.) 119. — (fordítása a Bécsi képek krónikához (I. Toldy Ferencz: Marci chronica.) 32
- SZÁDECHY LAJOS conjecturája 74 (A Csiki Székely Krónika. Budapest, 1905. 7–84.) 65. — (Szamosközy magyar históriás éneke az 1610-iki Kendy féle összeesküvésről. Századok, 1899. 211, 310 l.) 82.
- SZALAY LÁSZLÓ (Veranesius A. összes munkái, I. Monumenta Hungariae historica. Scriptores II. 145–146 l.) 34 — Magyarország története, III k. Lipece, 1853. 476. l.) 79.
- SZAMOSKÖZY ISTVÁN 6, 11, 87, 121, 123, 131, 135, 140, 141. — Boesckay udv. történetírója 82. — rovásírásos emlékei 5, 82, 90. — Rudolph császár ellen írott rovásírásos latin verse 88–90, 139. — (Analecta lapidum vetustorum et non nullorum in Dacia antiquitatum. Patavii, 1593., második kiadása LAZUS művéhez csatolva) 4, 9, 10, 82, 85, 86. — (De originibus Hungaricis. v. Origines Hungariae elvezett kézirat) 11, 84, 86, 113
- SZAMOTA—ZOLNAI (Magyar Oklevél-szótár) 44.
- Számrovás 3, 16–19, 21, 23, 136, 138, 140, 144, 155.
- SZANCHI M. LÁSZLÓ 95, 96. neve 104, 105. — másolata Telegdi Rudimentájáról 95, 96, 104, 105.
- Szaniszló, felrosvott szó 43.
- SZAPOLYAI JÁNOS, szörényi bán 81.
- Szárhegyi ferenczrendi kolostor 123, 124, 126, 128.
- SZARVAS GÁBOR (zikke Somogyi Antal régi magy. énekeiről. Reform., 1873. 287. sz. és Magy. Nyelvőr, 1902. XXXI. 455–S l. 19, 66
- SZARVAS—SIMONYI (Magyar nyelvtörténeti Szótár, I. 1602. hasáb.) 135.
- SZASZ ANDRÁS, enklai asztalosmester 118, 120.
- Szavak feje, beszédfejek (capita dictionum) nevű jegyek 103, 130.
- Szegedi Somogyi könyvtár 19.
- Szekeli Transalpini 6.
- Székely-kérdés 13, 24. — az eredet kérdése 27, 31, 156. — a név etymológiája 156. — tájzolás 6. — Székely Oklevéltár, II. 200, III. 168, IV. 40, V. 306, VII. 142. Enklai nevének változatai) 118, 122. — gyergyói előláhódott székelyek 14.
- SZÉKELY ISTVÁN, BENCZEDI (Chronica ex Vilagnae Yeles dolgairól. Krako, 1559.) 6, 13, 33.
- SZÉKELY SAMUEL I. DOBAY Sz. S. 94.
- SZÉKELY TAMÁS a konstantinápolyi felirat szerzője I. KEDDI Sz. T. 26, 74–76, 81.
- Székelyvárárhely (Marosvásárhely) 98.
- Szelenga folyó vidéki ó-török feliratok 151.
- SZELIM (II) török szultán 74 79–81.
- SZENCSI MOLNÁR ALBERT Nova grammatica vngarica. Hanau 1610. 10. l.) 6.
- Szentkereszt (feltalálása, Inventio Setae Crucis) napja róva 47. — (felmagasztaltatása, Exaltatio Setae Crucis) napja róva 51, 52.
- SZENTKLÁRAY JENŐ 19.
- Szibériai írás 61. — ó-török feliratok 17, 23, 60, 62, 151. — írásmutatvány 143 — „Szibériai ruhák” 151.
- SZIKSZAI GYÖRÖY 11.
- SZILACSEK PÁL 57.
- SZILÁDY ÁRON 20. — Jelentése biológiai úttörő. M. Tud. Akadémia Értesítője, 1868. II. 128–142.) 36.
- SZILAGYI FERENCZ (Klio. Históriai zsebkönyv. III. 1836. 431. l.) 54.
- SZILAGYI SAMUEL 58, 62, 64, 128.
- SZILAGYI SÁNDOR (Szamosközy történeti munkái, I–III. Monumenta Hungariae Hist. II. oszt. Scriptores XXI., XXVIII., XXIX. Budapest, 1877.) 82. — (Szamosközy történeti maradványai. Monumenta Hungariae Historica II. oszt. Scriptores. XXX. Budapest, 1880.) 82, 84, 87, 88. — (A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratának czimjegyzéke II. 1894. 640. l.) 88.
- SZILAGYI-DEZSÉRICZKY-féle másolata a esik-szentmiklósi feliratnak 59, 64.
- SZILASI MORICZ 20.
- Szilveszter pápa napja róva 54.
- SZILY KÁLMÁN (Jelentése I. Akadémia) 19, 20. — (A rovásírás éle a magyar nép között? 9. l.) 21
- SZINYEI JOZSEF IDŐSB (Magyar írók élete és munkái, V. 802. Kájoni János életrajza.) 123.
- SZINYEI JOZSEF IFJ. 10, 19, 20, 66. — (Magyar Tájsszótár. I.–II.) 135, 136. — (Fejérpataky Lászlóval és Sebestyén Gyulával a Karaesay-kódex hitelességét vizsgáló bizottságban. Akadémiai Értesítő, 1903. XIV. 193–210. Somogyi A. hamisítványairól) 10.
- Szir írás 84, 96, 143, 150. — nyelv 6. — nyelv és írás 111.
- „Szittyá betűk” 20. írás 19.
- Szkytha betűk I. scythá 85.
- Szlávok 3, 61. — Szláv betűk 62. — egyházi nyelv 3. — nyelv 15, 23.
- Szoliman szultán I. SZULEJMAN 79.
- Szótag-írás 152. — jegy 130, 131.
- Szóvalásztó pontozás 4, 5, 21, 64, 68, 107, 120, 138, 142, 143, 154.
- Szois GEZA, nagyszabai tanár 19.
- SZULEJMAN szultán 71, 79, 80.
- Szumerek írása 144.

T.

- TACTIVS (Annales, XI. 14. l.) 145. — (Germania, X.) 148, 149, 150.
- Tálos énekek hamisítása 18.
- Tamás apostol napja róva 54.
- TAMÁS, BECKET, canterbury püspök napja róva 56.
- Tamás püspök napja róva 54.
- Tamul írás 150.
- T'ang dinasztia évkönyveinek újgíradatai 151.
- Tangut írásjegyek 62.
- Tanjó kún fejedelem, közép ázsiai hún fejedelmek czíme 85, 86.
- TAR MUHALY, omori (Temes vm.) földmives 18–21. — fia ISTVÁN 18–20. — az enklai feliratról (Magyar Szó, 1902. decz. 11. 292. sz.) 122. — vallomásáról 66.
- TELEGDI JÁNOS 12, 15, 57. — életrajzi adatok 91. — (Rudimenta priscae litteraturae linguae. 1598.) 91–117. l. még u o 4, 5, 7, 8, 10, 11, 14, 17, 24, 41, 55, 58, 67, 68, 74, 84, 85, 86, 88, 89, 111–113. 119, 120, 123, 125, 130, 139–143. — Rudimentájának ajánlólevele. (I. Baranyai Deesi János.) — Rudimentájának másolata a M. Tud. Akadémia könyvtárában 94. — Rudimentájának másolata a római „Angelica Augustinorum” könyvtárban 113. — Rudimentájának giesseni másolata 64, 86, 94–105. — Rudimentájának Schwartz-féle másolata a giesseni példányról 107. — Rudimentájának giesseni és marosvásárhelyi másolata 8. — Rudimentájának marosvásárhelyi (Teleki-könyvtárból való) másolata 60, 94, 107 110 — Rudimentájának Uffenbach-féle hamburgi másolata 94, 100, 105–107. — Rudimentájának Lugossy József-féle másola-

- lata 94. — Rudimentájának m. nemzeti műzeumi másolata 94.
 Rudimentájának nem létező leideini nyomtatványáról 93, 94.
 TELEGDÍ MIKLÓS, pécsi püspök, esztergomi érseki helynök 91.
Teleki Könyvtár a M. Tud. Akadémia könyvtárában 129. — Marosvásárhelyt 84, 93, 115, 129. — kézirata l. „Marosvásárhelyi” alatt is 59, 60.
 TELEKI JOZSEF GRÓF siráki gyűjteménye 84.
 TELEKI DE SZÉK, COM. SAMUELIS Bibliotheca. Pars III. Bécs, 1811, 256. l. 93.
 THALY KÁLMÁN 28, 35.
Themből kihalászott rovókés 41.
 THOMSEN VILMOS, koppenhágai egyetemi tanár 27, 70, 152, 154. — megfejtési kísérlete a konstantinápolyi magyar nyelvemlékről 26, 71, 73, 75. — Déchiffrement des Inscriptions de l'Orkhon et de l'Élémissé, Notice préliminaire. Koppenhága, 1894.) 151—154. — (Descriptions de l'Orkhon déchiffrées. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne V. Helsingfors, 1896.) 152. — a székely rovásírásról (l. o. 54. l.) 25.
 THOKOLY IMRE 35.
 THURÓCZI JÁNOS (Chronica Hungarorum. 1488. J. G. Schwandtner: Scriptores rerum hungaricarum Bécs, 1746. 40, 48, 78, 96. l.) 13, 14, 15, 16, 21, 31, 32, 33, 40, 113, 135, 136.
Thurzó család 69.
 Tibeti írás 150.
 TILLMANN FRIESEN (Müntz-Spiegel. Frankfurt, 1529. III. 5. fejt.) 17.
 TIMON SAMUEL (Imago novae Hungariae. Cassovia, 1734.) 13, 61—62. — (Additamentum ad Imagines antiquae et novae Hungariae. Viennae Austr. 1754. 1762.) 11, 61. — (levele Apór Péterhez 1734. szept. 21.) 11.
Tilkos írás 4.
Tizenkét apostol (Apostolok oszlása Divisio apostolorum) napja róva 49.
 TOLDY FERENCZ 10, 94. — (Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősi-tili T-étsüig. Pest, 1896. 114, (130 h.) 125, 293, 329, 341—342.) 6, 7, 86. — (Marci chronica de gestis Hungarorum. Pest, 1897. XVII. l.) 32
 TOLDY LÁSZLÓ (A régi magyarok műveltségének története. Történelmi Könyvtár, 30. füzet) 19, 20.

- TOMASCHKE 15.
 TOPPELTINUS (TÖPPELT) LORINCZ, megyesi szász tudós (Origines et occasus Transsylvanorum. Leyden, 1667.) 11, 84, 95—96.
 TOTI BELA 19.
 TOPPELT I. TOPPELTINUS.
Török kölcsönszók 13, 24. — nyelvek 6, 24, 25. — az ő-török nép nyelve 135. — hangtani sajátosságok 152. — népek írásrendszerei 27, 151, 154, 156—160. 158. — ő-török bustrophedon 22, 37, 39. — ő-török, szibériai, középázsiai feliratok 17, 23, 26, 62, 70. 152. — az ő-török rovásírás és rendszere 4, 22, 25, 97, 143, 147, 157—160.
Törökországi követségek 79. — szultánok és udvaraik 76. 79. — területek 150. uralom 98.
 TRAUSCH (Diplomatarium Transilvanico-Sieulicum ab anno 1251—1807., kézirati) 14.
 TRÖSTLER JÁNOS, nagyszombati szász tudós (Das Alt- und Neu Teutsche Bacia. Nürnberg, 1666.) 11.
Tsakuti ő-török felirat 153.
 TSÉTSI JÁNOS (Observationes orthographico-grammaticae.) 7, 8.
 TSULAI GYÖRGY I. Csulai, 141.
Tuhatum - emlék feliratai Zilahon, Fadrusz János műve 18. 20, 66.
Tulajdonjegyek 14, 15, 17—18, 21—24, 148.
Tunc írókó runái 148.
Tunguz betűk 61.
Turkok Közép-Ázsiában 150, 154. 156—160. — fejedelme, kánja (Dishul) 156, 12.
Turóczy regestrum 1391. ből 8, 10, 66.
Turóczy fakönyv hamis rovásírásos szövege 10, 17, 65—66.
Tutajos-jegyek 14, 16.
Türk és türk nép 151.

U.

- Udvarehelyi* konvent jegyzőkönyve 58, 130.
 UFFENBACH ZAKARIÁS KONRAD gyűjteménye a hamburgi városi könyvtárban 106. — e gyűjteményben hamburgi másolata Telegdi Rudimentájának 100, 107.
Übati ő-török feliratos kő 151, 153.
Uj-görög nyelv 23.
Ujgur írás 151, 154.
Ujlatin betűk 149.
 ULÁSZLÓ (II) magyar király I. László 78—81.
 ULFILLAS gót püspök 14. — gót bibliafordításának betűsora 147.

Ural-altái írásrendszerek 151.

URCHEA SÁNDOR 14.

Úr imádsága. Kovásírással szövege Telegdi Rudimentájában 5. — Telegdi Rudimentájának giesseni másolatából 103. — a Telegdi Rudimentájának hamburgi másolatából 106.

Úr színe változatja (Transfiguratio Domini) napja róva 50.

V, W.

Vadstenai brakteata 147, 148.

Valachia Montana 80.

Varég oroszok 27.

VASS JÓZSEF (Adalékok Erdély kiadatlan történetéhez. Új Magyar Múzeum, 1854. l. 403 és 411.) 65.
Vég-k jegy (k—k) a magyar rovásírásban 141.

Végtelen számrovás 22.

VEIT GÖLIEL, I. Ferdinánd kir. erdélyi hadseregének titkára (Jahrbücher der Literatur. Wien, 1825. Bd. XXIX. Anzeige-Bl. 9.) 3, 15, 33.
Velenze — 7, 84. — népe 80. — betűsora 113.

VERANCICS ANTAL esztergomi érsek 4, 13, 15, 21, 24, 33, 34, 72, 84, 135, 138, 140. — összes munkái II. k. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores III. k. II. 424.) 79, 80. — törökországi követségéi 71, 79.

VERESS ENDRE 28, 35. — bolognai kutatásai (Magyar Könyvszemle, 1906.) 36.

Vid (és *Modest*) napja róva 48.

VIDOVICS GYÖRGY (Istváni-fordítása. Debreczen, 1867—71. I. 104.) 81.

Vince napja róva 45.

Vizkereszt (Szentkereszt, Keresztvíz, Epiphania) napja róva 44.

Vlachok I. oláhok 3, 14, 31.

Vogulok 23. — és osztjákok kétsoros rovásáról 136.

VULCANIUS BONAVENTURA (De literis et lingua Getarum sive Gothorum. Lugduni Batavorum, 1597.) 93.

WALLASZKY PÁL (Conspectus scripturae litterariae in Hungaria. Pó zsony és Lipse. 1785. II. kiad. Buda, 1808.) 8, 92—94.

WENZEL GUSZTÁV (A Fuggeréek jelentősége Magyarország történetében. Bpest, 1882. Akad. Értek. a tört. tud. köréből. X. 4. sz. Okmánytár. Bpest, 1883.) 70.

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. 1898. XII. 169.
 Ethnographia 1905. 119. Ibn Abū Ja'qub an-Nadim feljegyzéséről 156.

WIMMER, E. (Sammelblätter zur Geschichte der Stadt Straubing. I. füz. Strassburg. 1882. 18. sz. 71.) 69.

WIMMER, L. F. A. Die Runenschrift, aus dem Dänischen übersetzt von Dr. F. Holthausen, Berlin, 1887.) 137. 148, 149, 152.

Winkler - kódex magyar naptára 44.

Wolfenbütteli másolata a konstantinápolyi rovásírásos nyelvemléknek 27, 77, 78. — nagyhercegi könyvtár 70, 78.

Writan „írni, karczolni. rómi” angol-szász szó. 148.

X.

Xylograph-lenyomat 86. 87.

Z. Zs.

Zaculi (székelyek) 32.

ZAMOSITS STEPHANUS. I. Szamo-kőzy.

ZAY FERENCZ törökországi követsége 71. 79.

Zerkeli (székelyek) 96.

Zeckler (székelyek) 95, 96.

Zeckuli (székelyek) 31.

Zend írásjelök 14. — nyelv 150.

Zilahi Tuhatum-émlék 18. 20. 66.

ZIMMERER, H. (Eine Reise nach Amasia im Jahre 1555. Programm des k. Gymnasiums Ludwigshafen am Rhein. 1899.) 70.

ZIVUSKA JESÓ (A besztercebányai m. kir. erdőgazdaság régi okiratainak tartalomjegyzéke. 1905.) 70.

ZOLTAI JÁNOS törökországi követsége 78.

Zsidó népek betűi 6, 12, 125. — írásrendszer 4, 7. 9. 23. 24. 83. 84. 96, 143. — és magyar nyelvrokonság 6. L. héber és sémi.

Zsidó közigazgatás 156.

Zsófia asszony napja róva 47.

ZSOMBORY I. Sombory.

SAJTÓHIBÁK.

8. lap 32. sorában „kötete” helyett „kötetében”.
9. l. 27. s. 1931 h. 1831.
17. l. 6. s. KIRÁLYI h. KIRÁLY; — 14. s. réty h. rétyi.
22. l. alul 8. s. bustrophonoktól h. bustrophedonoktól.
25. l. alul 4. s. ez h. ezt.
27. l. alul 14. s. keritenünk h. kerítettünk.
31. l. a ezimben XV. h. XVI.; — alul 11. s. Pannonie h. Pannoniae.
35. l. 6—7. s. draganyóssal h. dragonyóssal.
39. l. alul 5. s. „fü” h. „für”.
- IX. melléklet ezíme: „A bolognai másolat fölbenmaradt utolsó lapja”.
42. l. alul 18. s. 181 h. 681.
45. l. JŰLIA h. JŰLIA.
49. l. PeTER h. PÉTER.
50. l. OZSVÁLT h. OZSVÁLT.
51. l. 10. s. böi h. böi.
54. l. LÁZÁ... LÁZÁR h. LÁZÁ... LÁZÁR.
APRÖSZEŰTEK h. APRÖSZEŰTEK.
55. l. 12. s. Danubine h. Danubius.
56. l. alul 2. s. lappongó h. lappangó.
58. l. 15. s. depromptum h. depromptum; — 19. s. nativo h. nativo. — alul 7. s. gloriotissimam h. gloriosissimam; — 11. s. fol. 2. h. és 2.; — 12. s. littariae h. litterariae; — 19. s. találtak... TELEODY h. találták... TELEODI.
59. l. 10. s. bető h. betű; — 20. s. félirat h. felirat.
63. l. alul 3. s. rudimentájának h. Rudimentájának.
70. l. alul 9. s. Derscham h. Derscham. — 20. s. 8. h. 9. és így tovább javítandó a számozás.
71. l. alul 2. s. Konstantinápolyi h. konstantinápolyi.
74. l. 4. s. KIRÁLY h. KIRÁLY; — alul 6. s. Rudinen-tájának h. Rudimentájának.
79. l. alul 12. s. Prag h. pag.
80. l. 22. s. akart h. akarta; alul 6. s. expugnavit h. expugnavit.
92. l. alul 15. s. kanezellár h. kanezellár; — 2. s. Dz. h. Dr.
84. l. alul 15. s. MAGINUS h. MAGINUS.
85. l. alul 2. s. 1914. h. 1904; — 21. s. DEOTINES h. DEOTONES.
87. l. 10. s. megbarátkozhatot h. megbarátkozhatott.
89. l. alul 21. s. — sz. h. XII. sz.
92. l. alul 10. s. Syntagna h. Syntagma.
93. l. alul 19. s. Lugdini h. Lugduni.
95. l. alul 8. s. 441 h. 449; — 10. s. 339 h. 439; — 13. s. 304 h. 404.
98. l. 15. s. digu h. digne.
99. l. alul 6. s. o és u h. o és v; — 20—21. s. ecs... egy... ef... ely... en... ety... h. ecsi... egi... ei... eli... en, eni... et, eti.
100. l. alul 12. s. j h. i; — 14. s. en... er, es... u... ess h. n... r, s... z... ez, ess; 15. s. ef... el... em h. f... l... m.
101. l. 9. s. c' h. c'; — 10. s. ZOLYOLYOM h. ZOLYOM.
103. l. a lapszám 10 h. 103; — alul 3. s. tevedés h. tévedés.
105. l. 6. s. ez h. ezt.
108. l. alul 6. s. m törlendő.
109. l. 21. s. combinationes! utolsó betűje törlendő.
111. l. alul 18. s. ezeni törlendő.
113. l. alul 2. s. Jegyzetei... jelenségekről h. Jegyzetei a... jelenségekről. — 22. s. Jaxos h. István.
116. l. alul 5. s. (?) helyett II. (linguarum).
117. l. alul 2. s. abbreviatiók h. abbreviatiók.
122. l. 13. s. hirhedt h. hirhedt.
125. l. 5. s. sikerült h. sikerült.
127. l. alul 22. s. mutatunk h. mutatjuk.
130. l. alul 7. s. abbreviatiók h. abbreviatiók.
135. l. alul 4. s. megbüli h. megbüli; — 16. s. átörök-ségnek h. örökös-ségnek.
139. l. alul 21. s. bustrophodonos h. bustrophedonos.
140. l. 21. s. gy és ty h. ny és ty; — 25. s. hangérték-nek h. hangértéknek.
144. l. alul 9. s. babylon h. babylonai.
146. l. 20. s. középfelnémet h. középfelnémet.
148. l. alul 9. s. Tat. h. Taf. — 12. s. dänischen h. Dänischen.
150. l. alul 10. s. éritő h. érintő.
151. l. 15. s. megemlíti h. megenlíti, hogy.

NB. Ez a könyv a világháború idején készült.

11-501

PD   Sebestyén, Gyula
2014   A magyar rovásírás hiteles
S4   emlékei
1915

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
